

Ženski sud – feministički pristup pravdi

2017.

Izveštaj o aktivnostima: januar, februar, mart, april 2017.

Ženski sud - feministički pristup pravdi

Donosimo kratak izveštaj o aktivnostima Žena u crnom u vezi sa organizovanjem Ženskog suda-feministički pristup pravdi u ovom periodu. Ukoliko vas zanimaju opširnije informacije, možete ih naći na našem web-sajtu www.zeneucrnom.org i www.zenskisud.org ili nam se obratite putem mail: zeneucrnombeograd@gmail.com

Prvi Ženski sud na teritoriji Evrope, održan je u Sarajevu, od 07. do 10. maja 2015. godine, u organizaciji 10 ženskih grupa sa prostora bivše Jugoslavije (Pokret Majke enklava Srebrenica i Žepa, Fondacija Cure, Sarajevo, Bosna i Hercegovina, Centar za žene žrtve rata, Centar za ženske studije, Zagreb, Hrvatska, Centar za žensko i mirovno obrazovanje Anima, Kotor, Crna Gora, Savet za rodnu ravnopravnost, Skopje, Makedonija, Ženski lobi, Ljubljana, Slovenija, Centar za ženske studije i Žene u crnom, Beograd, Srbija). Ženskom sudu je prisustvovalo više od **500** osoba iz svih zemalja bivše Jugoslavije, ali i iz: Argentine, Alžira, Palestine, Izraela, SAD, Španije, Italije, Švedske, Austrije, Belgije, Velike Britanije, itd.

Završni događaj u Sarajevu nije kraj procesa, već naprotiv, podsticaj da se iz feminističke perspektive nastavi sa kreiranjem novih modela pravde. To je obaveza pre svega prema svedokinjama, ali i izraz naše odgovornosti prema ogromnom teretu nedavne prošlosti.

U nastavku procesa Ženskog suda, Žene u crnom, Beograd koordiniraju programske i druge aktivnosti, uz podršku organizacija: Anima, Kotor (Crna Gora), Centar za žene žrtve rata, Zagreb (Hrvatska), Fondacija 'Cure', Sarajevo, neke članice bivšeg Organizacionog odbora Ženskog suda (OOŽS) koji je delovao do događaja u Sarajevu učestvuju sporadično (Savet za ravnopravnost polova, Skopje, Makedonija), dok su se ostale članice OOŽS podržavaju aktivnosti bez aktivnog učešća.

U ovom izveštajnom periodu navedimo aktivnosti Žena u crnom kao i drugih organizacija koje učestvuju u nastavku procesa ŽS:

I Promocije Ženskog suda – feministički pristup pravdi

Promocije/javne prezentacije ŽS se sastoje od sledećih segmenata:

- Šta je Ženski sud? Šta je feministički pristup pravdi? Istorijat i proces organizovanja Ženskog suda – o čemu uglavnom govore organizatorke ŽS
- Ženski sud – feministički pristup pravdi (52 minuta) – projekcija dokumentarnog filma
- Svedokinje govore o svom iskustvu svedočenja na Ženskom sudu u Sarajevu (Šta je za mene značilo svedočenje na ŽS?, kao i učešće u nastavku procesa ŽS)
- Razgovor sa publikom (Učinci Ženskog suda, nastavak procesa ŽS, problemi sa kojim se najviše suočavaju u svom okruženju – predlozi, sugestije za održanje 'mini' ŽS po specifičnim pitanjima, itd.).

U ovom izveštajnom periodu održano je pet (**5**) javnih prezentacija u četiri države bivše Jugoslavije; na ovim prezentacijama prisustvovalo je 90 osoba:

1. *Ljubljana, 25. februar* - u okviru obilježavanja 25 godišnjice „Izbrisanih“ održana je radionica 25. februara 2017. godine u Socijalnom centru 'Rog' na kojoj je učestvovalo oko **15** žena iz zajednice „Izbrisanih“, djeca „Izbrisanih“, aktivistkinje Socijalnog centra 'Rog', organizatorke Ženskog suda (Nela Pamuković i Staša Zajović), kao i Marijana Senjak, feministička terapeuta Ženskog suda. Žene i deca iz zajednice „Izbrisanih“ su svjedočile o posledicama nepravdi i nasilja na emotivni, psihološki, moralni integritet. Naime, radi se o višestrukom/višeslojnom nasilju, jer su razni vidovi nasilja međusobno isprepleteni (etničko/klasno/rodno nasilje).
2. *Novi Bečej, 26. mart*. - održana je u mesnoj zajednici u organizaciji Žena u crnom, Beograd, NVO „Ženska inicijativa Vojvodine/ŽIVO“, Novi Bečej i Udruženja za radna prava žena „Roza“ iz Zrenjanina. Ovom događaju prisustvovalo je **20** osoba a učestvovale su svedokinje: Nadežda Kostić, Vesna Đorđević, Marija Kovačev.
3. *Beograd, 27. mart*. - Fond za humanitarno pravo, učestvovale svedokinje: Suvada Selimović, Rejha Avdić, Nadežda Kostić, a prisustvovali su zaposleni iz Fonda za humanitarno pravo **19** osoba.
4. *Nikšić, 29. mart 2017.* - održana je u hotelu Sinčel u organizaciji Centra za žensko i mirovno obrazovanje Anima iz Kotora. Ovom događaju prisustvovalo je **20** osoba. Govorile svedokinje: Zagorka Matović, Maja Jovović, Roksanda Peković i Binasa Džigal, organizatorke ŽS (Ljupka, Staša, Ervina).
5. *Pula, 11. april 2017.* - Održana je na Filozofskom fakultetu u Puli, u prisustvu oko **25** osoba (nastavnog kadra i studenata FF, promocija održana u organizaciji Građanska inicijativa Poreč, Centar za žene žrtve rata, Zagreb i ŽUC, Beograd. Učestvovale svedokinje: Ljubica Anđelković Đukić, Novigrad, Milica Miladinović, Zagreb, Nadežda Kostić, Kruševac, Marica Šeatović, Novska, Jovanka Carević, Zagreb; organizatorke: Nela Pamuković, Biserka Momčinović i Staša Z.

II Zajednički radni konsultativni sastanci – u ovom periodu održavani su operativni radni sastanci organizacija, ekspertkinja, aktivistkinja koje učestvuju u nastavku procesa ŽS u Zagrebu, Beogradu, Podgorici.

III Radni sastanci Žena u crnom: Kao nositeljke programskih aktivnosti u nastavku procesa ŽS, održavale su radne sastanke (izveštajne aktivnosti, priprema publikacija, dokumentacije i arhive ŽS, priprema regionalnih susreta svedokinja, priprema publikacije o ŽS itd.

IV Video aktivizam

Video aktivizam koji podrazumeva realizaciju video materijala u vezi sa feminističkim pristupom pravdi; obuhvata i prevod i titlovanje dokumentarnih filmova o iskustvima nenasilnih pokreta protiv nekažnjivosti zločina, neoliberalne ekonomske globalizacije, itd. *Dokumentarni filmovi urađeni u ovom izveštajnom periodu već su navedeni u rubrici („Video aktivizam - tranziciona pravda - feministički pristup“)*

V Izdavaštvo

U ovom izveštajnom periodu priredile smo sledeće izdavačke jedinice:

Ženski sud: o događaju u Sarajevu i o nastavku procesa

Knjiga ima 280 stranica, a uredništvo potpisuju Staša Zajović i Miloš Urošević. Knjigu su izdale Žene u crnom u 750 primeraka. Knjiga se sastoji od sledećih celina: Uvod, tekstovi Latinke Perović, Preživele žrtve nasilja kao subjekti pravde: istorija odozdo i Staše Zajović, Svedokinje na Ženskom sudu – akterke pravde, pet sesija svedočenja na Ženskom sudu u Sarajevu, pet tekstova saradnica ŽS, Odluke i preporuke Međunarodnog sudskog veća, a kao dodatke, knjiga sadrži: Strukturu Ženskog suda, Pravila Ženskog suda, kao i recenzije knjige Adriane Zaharijević i Dragice Vujadinović.

Ostavila je trag u nama – Zumra Šehomerović (1951.- 2017.)

Publikacija u znak sećanja na Zumru Šehomerović, jednu od osnivačica pokreta "Majke enklava Srebrenice i Žepe", mirovnu aktivistkinju, svedokinju na ŽS.

Publikacija ima 32 stranice, uredila ju je Staša Zajović a sastoji se iz dva dela: u prvom delu se nalazi ono što je Zumra Šehomerović govorila prilikom različitih događaja u organizaciji Žena u crnom, a u drugom delu su sećanja na Zumru, koje je održano 6. aprila 2017. u prostorijama ŽUC-a.

Transkripti

- Regionalni susret svedokinja u Banji Vrujci (decembar 2016.), 16 str.
- Javne prezentacije, 20 str.

Letak Ženski sud: o nastavku procesa

Letak donosi kratak pregled aktivnosti u vezi sa nastavkom procesa Ženski sud: feministički pristup pravdi, koji je nastavljen posle završnog događaja u Sarajevu (maj 2015. godina).

VI Učešće svedokinja i organizatorki ŽS u aktivnostima Žena u crnom

(ulične akcije, posećivanje mesta zločina, obrazovni programi...)

1. Ulične akcije

- *Beograd, 27. februar “Pamtimo zločin u Štrpcima”*
- *Beograd, 8. mart “Ustajte ugnjetene na svetu”*
- *Beograd, 21. mart “Solidarnost sa ratnim izbeglicama”*
- *Beograd, 6. april „25 godina od rata u BiH – Pamtimo“*

2. Posećivanje mesta zločina

- *Prijepolje, 27. februar* - komemoraciji povodom godišnjice zločina u Štrpcima prisustovale su svedokinje na ŽS: Binasa Džigal, Prijepolje i Sabina Talović, Pljevlja

(Više detalja o pomenutim komemoracijama možete naći u prethodnim rubrikama ovog izveštaja)

3. Feministička etika brige i odgovornosti – praćenje suđenja za zločin u selu Kravica (genocid u Srebrenici) pred Specijalnim sudom za ratne zločine u Beogradu.

Svedokinje na ŽS pružaju emotivnu i moralnu podršku srođnicama ubijenih koje takođe prate suđenje. U ovom periodu, ročištima održanim 13. februara, 20. marta i 13. aprila prisustovale su sledeće svedokinje i organizatorke ŽS: Milica Miladinović, Jovanka Carević, Nela Pamuković, Zagreb i Marica Šeatović, Novska); Marija Kovačev, Novi Bečej, Snežana Obrenović, Kraljevo, zajedno sa aktiviskinjama i aktivistima ŽUC-a.

4. Obrazovni programi

- *Sastanak mreže Žena u crnom* – 10, 11. i 12. februara u Vrnjačkoj banji i ovom sastanku su prisustovale svedokinje i organizatorke iz sledećih mesta: *Bosna i Hercegovina*: Suvada Selimović, Šaha Hrustić; *Hrvatska*: Nela Pamuković, Jovanka Carević, Milica Miladinović, Marica Šeatović; *Srbija*: Staša Zajović, Nadežda Kostić, Binasa Džigal, Marija Kovačev i *Crna Gora*: Ljupka Kovačević, Sabina Talović.
- *“Sačuvajmo naša prava”*, obrazovni program u organizaciji Žena Polimlja iz Prijepolja i Žena u crnom iz Beograd uz učešće svedokinja: Binasa Džigal i Sabina Talović održan je 27. aprila u Priboju.

Women's court - a feminist approach to justice

(January, February, March, April 2017)

We bring a brief report on the activities of Women in Black regarding the organization of the Women's Court-the feminist approach to justice in this period. If you are interested in more information, you can find them on our web site www.zeneucrnornom.org and www.zenskisud.org or contact us by mail: zeneucrnornombeograd@gmail.com

The first Women's Court on the territory of Europe, was held in Sarajevo from May 7th to 10th 2015, organized by 10 women's groups from the former Yugoslavia (Movement Mothers of Srebrenica and Zepa; Cure Foundation, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina; Centar for women victims of War; Centre for women's studies, Zagreb, Croatia; Center for women and peace education Anima, Kotor, Montenegro; The Council for Gender Equality, Skopje, Macedonia; Women's Lobby, Ljubljana, Slovenia; Center for women's studies and Women in Black, Belgrade, Serbia. Women's Court was attended by over **500** people from all the countries of the former Yugoslavia, but also from Argentina, Algeria, Palestine, Israel, USA, Spain, Italy, Sweden, Austria, Belgium, Great Britain, etc.

The final event in Sarajevo is not the end of the process, but rather an incentive to creating new models of justice out of the feminist perspective. It is the responsibility primarily to the witness, but also an expression of our responsibility to the enormous burden of the recent past.

In continuation of the Women's Court, Women in Black, Belgrade coordinate the program and other activities, with the support of organizations: Anima, Kotor (Montenegro), Center for Women War Victims, Zagreb (Croatia), the Foundation 'Cure', Sarajevo, some members of the former Organizing Committee of the Women's Court continue to participate sporadically (Council for Equality, Skopje, Macedonia), while the other members support without active participation.

In this reporting period, we are reporting activities of Women in Black and other organizations participating in the continuation of the process of Women's Court:

I Public presentations of W'sC are consisted of following segments:

- *What is the Women's Court? What is the feminist approach to justice? The history and the process of organizing of the Women's Court*
- *Women's Court - Feminist Approach to Justice (52 minutes) - the documentary*
- *The witnesses speak about their experience testifying in the Women's Court in Sarajevo (What's meant for me to testify on W'sC ?, as well as the participation in the continuation of the process of W'sC)*

6. **Ljubljana, February 25th** - As part of marking the 25th anniversary of the "Erased" workshop was held on February 25th, 2017 in the Social Center "Rog", where about 15 women from the "Erased" community, children of "Erased", activists from the Social Center Rog, W'sC (Nela Pamuković and Staša Zajović), as well as Marijana Senjak, feminist therapist of the Women's Court were present. Women and children from the "Erased" community testified about the consequences of injustice and violence on emotional, psychological, moral integrity. Namely, this is a multi-layered violence, because various forms of violence are intertwined (ethnic / class / gender violence).
7. **Novi Bečej, March 26th** - Was held in a local community organized by Women in Black, Belgrade, NGO "Women Initiative of Vojvodina / LIVING", Novi Bečej and Women's Association of Women "Roza" from Zrenjanin. This event was attended by 20 people and witnesses participated: Nadežda Kostić, Vesna Đorđević, Marija Kovačev.
8. **Beograd, March 27th** – Humanitarian Law Center, following witnesses participated: Suvada Selimović, Rejha Avdić, Nadežda Kostić, as well as people from Humanitarian Law Center (**19** persons).
9. **Nikšić, March 29th** - held at the hotel Sinčel organized by the Center for Women and Peace Education Anima from Kotor. This event was attended by 20 people. The witnesses participated: Zagorka Matović, Maja Jovović, Roksanda Peković i Binasa Džigal, organizers (Ljupka, Staša, Ervina).
10. **Pula, April 11th** - held at the Faculty of Philosophy in Pula, in the presence of about 25 persons (teaching staff and students, promotion organized by the Civic Initiative Poreč, Center for Women Victims of War, Zagreb and WIB, Belgrade. : Ljubica Anđelković Đukić, Novigrad, Milica Miladinović, Zagreb, Nadezda Kostić, Kruševac, Marica Šeatović, Novska, Jovanka Carević, Zagreb, organizers: Nela Pamuković, Biserka Momčinović and Staša Zajovic.
11. **Sarajevo, May 11th**– held at Kriterion Center in Sarajevo, organized by the CURE Foundation, Sarajevo and WIB, Belgrade, with the participation of witnesses: Nadezda Kostic, Kadefa Rizvanovic, Milica Miladinovic, Sabina Talovic, Sehida Abdurahmanovic; Organizers (Jadranka and Staša); 42 people present.
12. **Podgorica, May 15th** - the organizers of W'sC (Ljupka and Ervina), a witnesses from Montenegro, took part in this event and 24 people attended the event.
13. **Kotor, May 24th** – W'sC (Ljupka) organizer participated, and there were 18 women present.
Witnesses from Montenegro participated: Maja Jovović and Sabina Talović.

14. **Belgrade, May 30th** - was held at the Faculty of Political Sciences of the Belgrade University, organized by Women in Black activist and student of the aforementioned faculty Stefan Milosavljević, and with the participation of one of the members of the International Court Council of the Women's Court Latinka Perović, associate of W'sC Snezana Milivojević, as well as the witnesses: Sabina Talović, Marica Šeatović, Marija Kovačev and Nadezda Kostić, organizers Staša Zajović, Daša Duhaček. At the beginning of this public presentation, about thirty people attempted to prevent the event by shouting, insulting, glorifying war criminals .... However, after this incident, the debate continued with the participation of 40 people.

15. **Zlatar, Serbia, June 18th** - organized by "Women of Polimlje" and WIB, Belgrade and participated by witnesses at W'sC: Binasa Džigal and Sabina Talović, as well as organizers. This event was attended by 17 people.

II Joint working consultative meetings - in this period, operational working meetings of organizations, experts, activists participating in the continuation of the W'sC process in Zagreb, Belgrade, Podgorica were held.

III Working meetings of Women in Black: As holders of program activities in the continuation of the W'sC process, they held working meetings (reporting activities, preparation of publications, documentation and archives of W'sC, preparation of regional witness meetings, preparation of publications on W'sC etc.

IV Video activism

Video activism which implies the realization of video material in relation to the feminist approach to justice, includes translation and subtitling of documentary films about the experiences of nonviolent movements against the impunity of crimes, neoliberal economic globalization, etc.

Documentary films made during this reporting period are already listed in the section ("Video activism - transitional justice - a feminist approach" – you can find it in website of WIB)

V Publications

In this reporting period, we have arranged the following publications:

Women's Court: about the Sarajevo event and the continuation of the process - in local languages and English

The book has **280** pages and was edited by Stasa Zajovic and Milos Urosevic. The book was published by Women in Black in 750 copies. The book consists of the following units: Introduction, texts of Latinka Perović, survivors of violence as subjects of justice: history from the bottom - Staša Zajović, witnesses at the Women's Court - actors of justice, five sessions of testimony at the Women's Court in Sarajevo, five articles of associates of W'sC, The recommendations of the International Trial Chamber, and as annexes, the book contains: The

structure of the Women's Court, the Rules of the Women's Court, as well as the reviews of the book by Adriana Zaharijević and Dragica Vujadinović.

She left a mark on us - Zumra Šehomerović (1951 - 2017)

Publication in memory of Zumra Šehomerović, one of the founders of the "Mother of the Srebrenica and Žepa enclave" movement, a peace activist, witness at W'sC.

The publication has 32 pages, it was edited by Stasa Zajovic and consists of two parts: in the first part is what Zumra Sheehomerovic spoke during various events organized by Women in Black and in the second part there are memories on Zumra, gathered on the event that took place on April 6th 2017 in the WiB premises.

Transcripts:

- Transcript of the regional meeting of the witnesses (Banji Vrujci, December 2016.), 16 pag.
- Transcript of the regional meeting of the witnesses (Vrnjačka Banja, 39 pag.)
- Public presentations, 40 pag.

Leaflet Women's Court: on the continuation of the process

The leaflet provides a brief overview of activities related to the continuation of the Women's Court: Feminist Approach to Justice process, which continued after the final event in Sarajevo (May 2015).

VI Participation of the witness and the organizers of WC in the activities of the Women in Black (street actions, visiting the crime scenes, the educational programs):

1. Street actions

- Belgrade, February 27th " We remember war crime in Štrpci"
- Belgrade, March 8th " Rise up, oppressed in the world "
- Belgrade, *March 21st* " Stop Racism Against Refugees "
- Belgrade, *April 6th* „25 years since the beginning of the war in BH - We remember “
- Belgrade, *May 9th, Victory Day*
- *Kruševac, May 20th* "We remember the brave resistance of women," the homage to courageous women who in 1999 in Kruševac rebelled against forced mobilization of men for the war in Kosovo.
- May 24th – International Day of Action for Peace and Disarmament - Stop cluster munitions, peace action in Knez Mihailova Street.

2. Visiting places of crimes:

- Prijepolje, February 27th - Commemorating the anniversary of the crime in Strpce, attended by witnesses at the W'sC: Binasa Džigal, Prijepolje and Sabina Talović, Pljevlja.
- May 12th, Bratunac - 25 years since the crimes committed in the Bratunac area - commemoration and funeral at the Veljaci cemetery, four activists from the WIB and one witness at the W'sC (Marija Kovačev, Novi Becej) attended.

(For more details on the mentioned commemorations, see the previous sections of this report)

3. Feminist ethics of care and responsibility

Monitoring the trial for the crime in the village of Kravica (genocide in Srebrenica) before the Special War Crimes Chamber in Belgrade. Witnesses at the W'sC provide emotional and moral support to the relatives of those killed who also follow the trial. In this period, the hearings held on February 13th, March 20th and April 13th were attended by the following witnesses and organizers of the W'sC: Milica Miladinović, Jovanka Carević, Nela Pamuković, Zagreb and Marica Šeatović, Novska; Marija Kovačev, Novi Becej, Snežana Obrenović, Kraljevo, together with activists of WIB.

4. Educational programs

- **Meeting of Women in Black Network** – 10th – 12th February in Vrnjacka Banja attended by witnesses and organizers from Bosnia and Herzegovina: Suvada Selimovic, Saha Hrustic; Croatia: Nela Pamuković, Jovanka Carević, Milica Miladinović, Marica Šeatović; Serbia: Stasa Zajovic, Nadezda Kostić, Binasa Džigal, Marija Kovačev and Montenegro: Ljupka Kovačević, Sabina Talović.
- **"Save Our Rights"**, educational program organized by Women of Polimlje from Prijepolje and Women in Black from Belgrade with the participation of witnesses: Binasa Džigal and Sabina Talović was held on April 27th in Priboj, on May 13th in Sjenica and on June 17th and 18th at Zlatar.
- **Women build peace together** - support of Women in Black, Đulici, May 26th - (Suvada Selimovic, Saha Hrustic, Rejha Avdic, Sehida Abdurahmanovic).

Izveštaj o aktivnostima- maj, jun, jul, avgust 2017.

Ženski sud - feministički pristup pravdi

Donosimo kratak izveštaj o aktivnostima Žena u crnom u vezi sa organizovanjem Ženskog suda-feministički pristup pravdi u ovom periodu. Ukoliko vas zanimaju opširnije informacije, možete ih naći na našem web-sajtu www.zeneucrnom.org i www.zenskisud.org ili nam se obratite putem mail: zeneucrnombeograd@gmail.com

Prvi Ženski sud na teritoriji Evrope, održan je u Sarajevu, od 07. do 10. maja 2015. godine, u organizaciji 10 ženskih grupa sa prostora bivše Jugoslavije (Pokret Majke enklava Srebrenica i Žepa, Fondacija Cure, Sarajevo, Bosna i Hercegovina, Centar za žene žrtve rata, Centar za ženske studije, Zagreb, Hrvatska, Centar za žensko i mirovno obrazovanje Anima, Kotor, Crna Gora, Savet za rodnu ravnopravnost, Skopje, Makedonija, Ženski lobi, Ljubljana, Slovenija, Centar za ženske studije i Žene u crnom, Beograd, Srbija). Ženskom sudu je prisustvovalo više od **500** osoba iz svih zemalja bivše Jugoslavije, ali i iz: Argentine, Alžira, Palestine, Izraela, SAD, Španije, Italije, Švedske, Austrije, Belgije, Velike Britanije, itd.

Završni događaj u Sarajevu nije kraj procesa, već naprotiv, podsticaj da se iz feminističke perspektive nastavi sa kreiranjem novih modela pravde. To je obaveza pre svega prema svedokinjama, ali i izraz naše odgovornosti prema ogromnom teretu nedavne prošlosti.

U nastavku procesa Ženskog suda, Žene u crnom, Beograd koordiniraju programske i druge aktivnosti, uz podršku organizacija: Anima, Kotor (Crna Gora), Centar za žene žrtve rata, Zagreb (Hrvatska), Fondacija 'Cure', Sarajevo, neke članice bivšeg Organizacionog odbora Ženskog suda (OOŽS) koji je delovao do događaja u Sarajevu učestvuju sporadično (Savet za ravnopravnost polova, Skopje, Makedonija), dok su se ostale članice OOŽS podržavaju aktivnosti bez aktivnog učešća.

I Feministička etika brige – podrška svedokinjama na Ženskom sudu/ŽS

Regionalni sastanak Ženskog suda – sastanci su sastavni deo nastavka ŽS, a u ovom izveštajnom periodu organizovale smo jedan regionalni sastanak **(1)**:

Regionalni susret Ženskog suda - Vrnjačka banja, 19, 20. i 21. maj

Na ovom susretu učestvovalo je **32** osoba iz sledećih država/mesta:

Svedokinje na ŽS:

Bosna i Hercegovina: Nura Mustafić, Suvada Selimović, Šaha Hrustić, Šehida Abdurahmanović i Rejha Avdić

Crna Gora: Rokanda Peković i Sabina Talović

Hrvatska: Jovanka Carević, Milica Miladinović i Marica Šeatović

Makedonija: Marijonka Anastasovska

Slovenija: Mirjana Učakar

Srbija: Nadežda Kostić, Mirjana Mijailović, Marija Kovačev i Binasa Džigal

Organizatorke, terapeutkinje ŽS: Ljupka Kovačević, Nela Pamuković, Staša Zajović, Mira Vilušić

Aktivistkinje, saradnice ŽS: Snežana Obrenović (ŽUC, Kraljevo), Refija Hadibulić (Bajramovići/Srebrenica), Ljiljana Radovanović, Violeta Đikanović, Senka Knežević, ŽUC, Beograd; Senka Rastoder, Bar; Milica Lupšor, 'Roza', Zrenjanin, Božana Ivanović, Kruševac, Mubera Maslić Ždralović, Žene žrtve rata, Zagreb, Ljiljana Čantrak, NORAS 381, Beograd, Valentina Luketa, Split.

Program ovog susreta se sastojao od sledećih celina:

O aktivnostima u vezi sa procesom Ženskog suda prethodnom periodu (od decembra 2016 do maja)

Svedokinje =aktivistkinje (učesnice svedokinja u akcijama mreža...(ŽUC, Anima, Centra za žene žrtve rata, CURE...): o aktivnostima svedokinja u okviru Mreže Žena u crnom navešćemo detaljnije u ovom izveštaju.

Svedokinje i organizatorke iz Crne Gore su govorile o društveno-političkom kontekstu ženske pobune u Crnoj Gori (mart – jun 2017), o motivima učesnica u nenasilnoj pobuni, o otporu majki nepravednom smanjenju naknada majkama sa troje i više dece. Govorile su o kontinuiranim protestima, desetodnevnom ženskom štrajku glađu u kojem su učestvovala.

Binasa Džigal, Žene Polimlja, Prijepolje je govorila o aktivnostima protiv zloupotrebe religije, običaja u Sandžaku, zbog čega su pokrenule, zajedno sa Ženama u crnom iz Beograda, obrazovni program "Nećemo nazad- branimo svoja prava".

Svedokinje iz Srebrenice su govorile o solidarnoj poseti Beogradu u organizaciji ŽUC-a 24. mart 2017, itd.

Ostavila je trag u nama – omaž Zumri Šehomerović (1951. – 2017.), svedokinja na ŽS koja je preminula februara 2017.

Dokle smo stigle? Kuda idemo dalje?- Tokom ovog, ali i prethodnih regionalnih sastanaka, svedokinje su izrazile:

- **Zadovoljstvo što je nastavljen proces ŽS:** (Meni je jako bitno što smo mi nastavile dalje", veoma čest iskaz svedokinja);
- **Očekivanja svedokinja na ŽS u pogledu nastavka procesa su velika, u emotivnom, političkom pogledu** („da se očuva ova naša 'porodica'; da nastavimo da se obrazujemo, da preuzimamo obaveze...“);
- **Spremnost učesnica procesa da neguju emotivnu povezanost i političke principe:** („Stvorila se jedna zajednica žena povezana ne samo bolom nego i snagom...“);
- **Odlučnost da se stvara prostor za svedočenje drugih žena:** o nasilju koje su preživele i preživljavaju nasilje radi daljeg razvijanja pravde iz feminističke perspektive;

- ***Feministička etika odgovornosti se kod svedokinja izražava i kao preuzimanje konkretnih obaveza da se nastavi proces u vidu organizovanja 'mini ŽS'*** (o specifičnim pitanjima, vršenju pritiska na institucionalni pravni sistem, a feministička briga se ispoljava u pružanju uzajamne emotivne i moralne podrške...)

Izneti su predlozi za održavanje 'mini' ŽS i drugih aktivnosti u nastavku procesa ŽS:

- *Organizovanje 'mini' ženskih sudova po specifičnim problemima sa kojima se suočavaju žene:* među predlozima za 'mini' ŽS a o kojima su najčešće izneti tokom ovih događaja su: nasilje/diskriminacija na etničkoj osnovi, uključujući i progon, kao i pitanja vezana za kršenje radnih prava žena, nasilje partijske države, militarizacija na nivou društva i države... Možemo zaključiti da se radi o višestrukom/višeslojnom nasilju, da su razni vidovi nasilja međusobno isprepleteni (etničko/klasno/rodno/militarističko nasilje).
- Takođe je dogovoreno da ukoliko ne postoje uslovi za organizovanje 'mini' ŽS, neophodno je stvarati prostore da žene javno govore o prećutanim zlodelima, potisnutim traumama i to u vidu radionica, kružoka, sastanaka...

U nastavku debate "*Feministička etika odgovornosti*" svedokinje i organizatorke su govorile o konkretnim obavezama koje će preuzeti u nastavku procesa ŽS (pripreme 'mini' ženskih sudova, javne prezentacije, debate, radionice...).

Mirovna akcija „Pamtimo hrabri otpor žena“, omaž hrabrim ženama koje su se 1999. godine, u Kruševcu pobunile protiv prisilnih mobilizacija muškaraca za rat na Kosovo. U ovoj akciji je učestvovalo oko **50** žena iz svih zemalja bivše Jugoslavije (svedokinje, organizatorke ŽS, kao i lokalne aktivistkinje).

Solidarnost je naša snaga – o akcijama solidarne podrške i pomoći ratnim izbeglicama sa Bliskog i Srednjeg istoka, Afrike... Na ovom panelu su govorile:

Mubera Maslić-Ždralović, orijentalistkinja (prevoditeljka sa arapskog jezika), aktivistkinja

Ljiljana Čantrak, NORAS 381, Beograd

Violeta Đikanović, ŽUC-a, aktivistkinja u solidarnim akcijama sa izbeglicama

Binasa Džigal, svedokinja na ŽS, NVO "Žene Polimlja", Prijepolje, radi sa izbeglicama u prihvatnom centru u Sjenici

Sabina Talović, svedokinja na ŽS, NVO "Bonafide", Pljevlja, učestvuje u solidarnoj pomoći izbeglicama u prihvatnom centru u Sjenici

Učesnice panela su govorile o akcijama solidarne pomoći i podrške: direktne akcije podrške i pomoći izbeglicama u prihvatnim centrima, samoorganizovanim kampovima, parkovima, ulične akcije solidarnosti...Sve učesnice su navodile primere zloupotrebe izbegličke tragedije, pre svega na nivou država (slučajevi represije, zloupotrebe, eksploatacije izbeglica od strane državnih i nedržavnih aktera u vidu pljačke i bogaćenja na račun izbeglica) itd.

Zajedničko promišljanje o aktuelnim društveno-političkim pitanjima u regiji, u svetu: najviše je bilo reči o jačanju ultradesničarskih snaga u celoj regiji, o reviziji presude BiH protiv Srbije pred Međunarodnim sudom pravde; o 'blokadi' suočavanju s prošlošću u regiji, o izborima u Srbiji, o studentskim protestima u Srbiji...

Projekcija dokumentarnih filmova grupe za video aktivizam ŽUC-a i srodnih organizacija.

Na kraju regionalnog sastanka zajedno je napravljen opsežan plan aktivnosti u narednom periodu.

II Promocije Ženskog suda – feministički pristup pravdi- regionalni nivo

Promocije/javne prezentacije ŽS se sastoje od sledećih segmenata:

- Šta je Ženski sud? Šta je feministički pristup pravdi? Istorijat i proces organizovanja Ženskog suda – o čemu uglavnom govore organizatorke ŽS
- Ženski sud – feministički pristup pravdi (52 minuta) – projekcija dokumentarnog filma
- Svedokinje govore o svom iskustvu svedočenja na Ženskom sudu u Sarajevu (Šta je za mene značilo svedočenje na ŽS?, kao i učešće u nastavku procesa ŽS)
- Razgovor sa publikom (Učinci Ženskog suda, nastavak procesa ŽS, problemi sa kojim se najviše suočavaju u svom okruženju – predlozi, sugestije za održanje 'mini' ŽS po specifičnim pitanjima, itd.).

U ovom izveštajnom periodu održano je šest **(7)** javnih prezentacija u tri **(3)** države bivše Jugoslavije; na ovim prezentacijama prisustvovalo je oko **200** osoba:

16. *Sarajevo, 11. maj 2017.* - održana je u kulturnom centru 'Kriteriion' u organizaciji Fondacija CURE iz Sarajeva i ŽUC, Beograd, učestvovala svedokinje: Nadežda Kostić, Kadefa Rizvanović, Milica Miladinović, Sabina Talović, Šehida Abdurahmanović; organizatorke (Jadranka i Staša); prisutnih **42** osobe.
17. *Podgorica, 15. maj* – učestvovala su organizatorke ŽS (Ljupka i Ervina), svedokinje iz Crne Gore, a ovom događaju prisustvovala su **24** osobe.
18. *Kotor, 24. maj* – učestvovala je organizatorka ŽS (Ljupka), a bilo je prisutno **18** žena. Učestvovala su svjedokinje iz Crne Gore: Maja Jovović i Sabina Talović.
19. *Beograd, 30. maj* – održana je na Fakultetu političkih nauka Beogradskog univerziteta, u organizaciji aktiviste Žena u crnom i studenta pomenutog fakulteta Stefana Milosavljevića, a uz učešće kako jedne od članica Međunarodnog sudskog veća Ženskog suda Latinke Perović, saradnice ŽS Snežane Milivojević, kao i svedokinja: Sabina Talović, Marica Šeatović, Marija Kovačev i Nadežda Kostić, organizatorke Staše Zajović, Daše Duhaček. Na početku ove Javne prezentacije oko tridesetak studenata ovog Fakulteta pokušalo je da spreči profašističkim ispadom (vikanjem, vređanjem, glorifikacijom ratnih zločinaca...). Međutim, nakon ovog incidenta nastavljena je debata uz učešće **40** osoba.

20. *Zlata, Srbija, 18. jun* – u organizaciji “Žena Polimlja” i ŽUC, Beograd a učestvovala su svedokinje na ŽS: Binasa Džigal i Sabina Talović, kao I organizatorke. Ovom događaju prisustvovalo je **17** osoba.
21. *Beograd, 1. jul* – u okviru „Škole tranzicione pravde u organizaciji Fonda za humanitarno pravo“/FHP – održana je javna prezentacija ŽS; učestvovala su Staša Zajović i Sabina Talović, a događaju je prisustvovalo oko trideset (**30**) polaznika/ca nevedene Škole, uglavnom studenata sa Fakulteta političkih nauka i Pravnog fakultata u Beogradu.
22. *Bijelo Polje/Crna Gora, 18. avgust* – u organizaciji Anime iz Kotora održana je promocija na kojoj su učestvovala svedokinje na ŽS iz Crne Gore u prisustvu **25** osoba.

III Promocije Ženskog suda – feministički pristup pravdi- međunarodni nivo

Organizatorke, svedokinje, aktivistkinje su učestvovala na brojnim međunarodnim konferencijama na kojima su govorile o iskustvima ŽS, od kojih izdvajamo:

11. i 12. maj, Đakovica/Gjakova, Kosovo - Međunarodna konferencija u Đakovici “Empower Women Now! - Creating a culture of recognition and reconciliation in Kosovo”(“Osnažiti žene odmah! - Kreiranje kulture priznanja i pomirenja na Kosovu”) u organizaciji ženskih organizacija Medica Gjakova i medica mondiale. Marijana Senjak, feministička terapeutkinja ŽS je u okviru izlaganja "Reconciliation and dealing with the past from a feminist perspective (Pomirenje i suočavanje s prošlošću iz feminističke perspektive)" govorila o Ženskom sudu, te iskustvima u primjeni Zakona o pravima žrtava seksualnog nasilja u ratu u Hrvatskoj.

2. i 3. jun, Valensija/Španija – međunarodna feministička konferencija “Feminario Valensija, Feministički pristup suočavanja sa sadašnjim izazovima” (Feminario Valencia-enfoque feminista a los desafios actuales”). U okviru sesije sesije „Žene u konfliktima” *Staša Zajović* je govorila o Ženskom sudu – feministički pristup pravdi. Konferenciji je organizovala Uprava za jednakost grada Valensije (Diputacion de igualdad de Valencia).

8. jun, Brisel/Belgija – u okviru “Opservatorija za praćenje nasilja protiv žena”, *Valentina Andrašek*, predstavnica Ženske mreže Hrvatske je govorila o Ženskom sudu.

7-9. jun, Jerevan, Jermenija – međunarodna konferencija “**Addressing modern challenges in a inovative way- Naratives of women peace builders**” (Suočavanje sa modernim izazovima na kreativan način – narativi graditeljki mira”), *Mina Damjanović*, aktivistkinja ŽUC-a govorila je o feminističkom pristupu pravdi, kao i o učincima ŽS. Konferenciju u Jerevanu organizovala je NVO “**Democracy today**”.

22.- 24. jun, Sarajevo/BiH: na konferenciji "Dijalozi o naslijeđu Haškog tribunala",

a u okviru sesije "Potrebe svjedoka poslije svjedočenja" Nela Pamuković, jedna od organizatorke ŽS i aktivistkinja Centra za žene žrtve rata iz Zagreba izlagala je o ŽS.

U ovom periodu organizatorke ŽS imale su brojne intervjuje o ŽS (putem skype) sa feminističkim istraživačicama iz celog sveta.

IV Zajednički radni konsultativni sastanci – u ovom periodu održavani su operativni radni sastanci organizacija, ekspertkinja, aktivistkinja koje učestvuju u nastavku procesa ŽS u Zagrebu i Beogradu.

V Radni sastanci Žena u crnom: Kao nositeljke programskih aktivnosti u nastavku procesa ŽS, održavale su radne sastanke (izveštajne aktivnosti, priprema publikacija, dokumentacije i arhive ŽS, priprema regionalnih susreta svedokinja, priprema publikacije o ŽS itd.

VI Video aktivizam

Video aktivizam koji podrazumeva realizaciju video materijala u vezi sa feminističkim pristupom pravdi; obuhvata i prevod i titlovanje dokumentarnih filmova o iskustvima nenasilnih pokreta protiv nekažnjivosti zločina, neoliberalne ekonomske globalizacije, itd. *Dokumentarni filmovi urađeni u ovom izveštajnom periodu već su navedeni u rubrici („Video aktivizam - tranziciona pravda - feministički pristup“)*

V Izdavaštvo

U ovom izveštajnom periodu priredile smo sledeće izdavačke jedinice:

Prvo na engleskom: Ženski sud: o događaju u Sarajevu i o nastavku procesa

Knjiga ima 280 stranica, a uredništvo potpisuju Staša Zajović i Miloš Urošević. Knjigu su izdale Žene u crnom u 500 primeraka. Knjiga se sastoji od sledećih celina: Uvod, tekstovi Latinke Perović, Preživeli žrtve nasilja kao subjekti pravde: istorija odozdo i Staše Zajović, Svedokinje na Ženskom sudu – akterke pravde, pet sesija svjedočenja na Ženskom sudu u Sarajevu, pet tekstova saradnica ŽS, Odluke i preporuke Međunarodnog sudskog veća, a kao dodatke, knjiga sadrži: Strukturu Ženskog suda, Pravila Ženskog suda, kao i recenzije knjige Adriane Zaharijević i Dragice Vujadinović.

Transkripti- izveštaji

- Regionalni susret svedokinja u Vrnjačkoj Banji (maj 19, 20 i 21. maj 2017.) 39 str.
- Javne prezentacije: 30 str.

VI Učešće svedokinja i organizatorki ŽS u aktivnostima Žena u crnom (ulične akcije, posećivanje mesta zločina, obrazovni programi...)

1. Ulične akcije

- *Beograd, 9. maj, Međunarodni dan pobeđe nad fašizmom*
- *Kruševac, 20. maj „Pamtimo hrabri otpor žena“, omaž hrabrim ženama koje su se 1999. godine, u Kruševcu pobunile protiv prisilnih mobilizacija muškaraca za rat na Kosovo*
- *24. maj – Međunarodni dan akcija za mir i razoružanje - Stop kasetnoj municiji, mirovna akcija u Knez Mihailovoj ulici*
- *19. jun – Međunarodni dan borbe protiv seksualnog nasilja u ratu, mirovna akcija na Trgu Republike posvećena ženama žrtvama seksualnog nasilja u ratu u Bosni i Hercegovini.*
- *10. jul – Srebrenica 8372, obeležavanje 22 godišnjice genocida u Srebrenici u Beogradu*
- *17. jul “Nijedna žena manje, nijedna mrtva više – protest protiv femicida u Beogradu.*

(O navedenim akcijama možete naći više informacija u prethodnim rubrikama ovog izveštaja)

2. Posećivanje mesta zločina

- *12. maj, Bratunac - 25 godina od zločina počinjenih u području Bratunca – komemoraciji i dženazi na mezarju Veljaci, prisustvovala su četiri aktivistkinje ŽUC-a i jedna svedokinja na ŽS (Marija Kovačev, Novi Bečej).*
- *1. jun, Zvornik – 25 godina od zločina počinjenih u području Zvornika – komemoraciji i dženazi na mezarju u Gornjoj Kalesiji, prisustvovala su svedokinje na ŽS: Nadežda Kostić, Kruševac, Marica Šeatović, Novska, kao i aktivistkinje ŽUC Beograd.*
- *10. jul, Potočari/Srebrenica – komemoracija povodom 22 godišnjice genocida u Srebrenici.*
- *18. jul, Orlovača/Beograd – na komemoraciji povodom 19 godišnjice zločina u Orahovcu učestvovala svedokinje Marija Kovačev iz Novog Bečaja, Binasa Džigal iz Prijepolja zajedno sa aktivistkinjama Mreže ŽUC-a.*

(Više detalja o pomenutim komemoracijama možete naći u prethodnim rubrikama ovog izveštaja)

4. Obrazovni programi

- *“Sačuvajmo naša prava”, obrazovni program u organizaciji Žena Polimlja iz Prijepolja i Žena u crnom iz Beograd uz učešće svedokinja: Binasa Džigal i Sabina Talović održani su 13. maja u Sjenici i 16. i 17. juna na Zlataru kod Nove Varoši (Sandžak).*
- *Ženski mirovni aktivizam – peti ciklus obrazovnog programa “Žene i moć” održan je 26. maja 2017. u organizaciji Udruženja žena ‘Anima’ iz Đulića i ŽUC Beograd; učestvovalo 28 žena iz sela sa područja Zvornika (Đulići, Klisa, Šetići, Tojšići, Potočare, Bajramovići*

kod Srebrenice), Beograda, Splita a učestvovala su svedokinje na ŽS: Suvada Selimović, Šaha Hrustić, Šehida Abdurahmanović.

- *Od aktivizma do organizacije* – seminar održan u Beogradu 17. i 18. jula u Beogradu, učestvovala svedokinje Binasa Džigal iz Prijepolja, Sabina Talović iz Pljevalja i Marija Kovačev iz N. Bečeja zajedno sa aktivistkinjama Mreže ŽUC-a.

Report - May, June, July and August 2017.

Women's Court - a feminist approach to justice

We bring a brief report on the activities of Women in Black regarding the organization of the Women's Court-the feminist approach to justice in this period. If you are interested in more information, you can find them on our web site www.zeneucrn.org and www.zenskisud.org or contact us by mail: zeneucrnbeograd@gmail.com

The first Women's Court on the territory of Europe, was held in Sarajevo from May 7th to 10th 2015, organized by 10 women's groups from the former Yugoslavia (Movement Mothers of Srebrenica and Zepa; Cure Foundation, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina; Centar for women victims of War; Centre for women's studies, Zagreb, Croatia; Center for women and peace education Anima, Kotor, Montenegro; The Council for Gender Equality, Skopje, Macedonia; Women's Lobby, Ljubljana, Slovenia; Center for women's studies and Women in Black, Belgrade, Serbia. Women's Court was attended by over **500** people from all the countries of the former Yugoslavia, but also from Argentina, Algeria, Palestine, Israel, USA, Spain, Italy, Sweden, Austria, Belgium, Great Britain, etc. Women in Black, during the five years, are the leaders of program activities of the Women's Court.

The final event in Sarajevo is not the end of the process, but rather an incentive to creating new models of justice out of the feminist perspective. It is the responsibility primarily to the witness, but also an expression of our responsibility to the enormous burden of the recent past.

In the continuation of the process of the Women's Court, Women in Black, Belgrade coordinates program and other activities with the support of organizations: Anima, Kotor (Montenegro), Center for Women Victims of War, Zagreb (Croatia), Foundation 'Cure', Sarajevo, some members of the former Organizing Committee of the Women's Court that took part in the events in Sarajevo participates sporadically, while other members of the support activities without active participation.

1.) *Regional meeting of Women's Court* - Vrnjačka banja, May 19th- 21st

This meeting was attended by **32** people from the following countries:

Witness at the W'sC:

Bosnia and Herzegovina: Nura Mustafić, Suvada Selimović, Šaha Hrustić, Šehida Abdurahmanović i Rejha Avdić

Montenegro: Roksanda Peković i Sabina Talović

Croatia: Jovanka Carević, Milica Miladinović i Marica Šeatović

Macedonia: Marijonka Anastasovska

Slovenia: Mirjana Učakar

Serbia: Nadežda Kostić, Mirjana Mijailović, Marija Kovačev i Binasa Džigal

Organizers, therapists of W'sC: Ljupka Kovačević, Nela Pamuković, Staša Zajović, Mira Vilušić

Activists, associates W'sC: Snežana Obrenović (WIB, Kraljevo), Refija Hadibulić (Bajramovići/Srebrenica), Ljiljana Radovanović, Violeta Đikanović, Senka Knežević, WIB, Belgrade; Senka Rastoder, Bar; Milica Lupšor, 'Roza', Zrenjanin, Božana Ivanović, Kruševac, Mubera Maslić Ždralović, Women Victims of War, Zagreb, Ljiljana Čantrak, NORAS 381, Belgrade, Valentina Luketa, Split

The program of this meeting consisted of the following:

Activities related to the process of the Women's Court in the previous period (from December 2016 to May)

Witnesses = activists (participation of witnesses in network actions ... (WIB, Anima, Center for Women Victims of War, CURE ...): on the activities of witnesses within the Women in Black network, more detailed further in this report.

Witnesses and organizers from Montenegro talked about the socio-political context of the women's uprising in Montenegro (March - June 2017), the motives for participation in the nonviolent rebellion, the resistance of mothers to the unfair reduction of benefits for mothers with three or more children. They talked about continuous protests, a ten-day women's hunger strike they participated in.

Binasa Džigal, Women of Polimlje, Prijepolje spoke about activities against the abuse of religion, customs in Sandzak, which they started, together with Women in Black from Belgrade, the educational program "We will not reverse our rights".

Witnesses from Srebrenica talked about a solidarity visit to Belgrade organized by the WIB on March 24th, 2017, etc.

She left a trace in us – In memoriam to Zumra Šehomerović (1951 - 2017), a witness on W'sC who passed away in February 2017.

How long have we went? Where do we go? - During this, but also previous regional meetings, the witnesses expressed:

- *Satisfaction with the continuation of the W'sC process:* („It is very important to me that we continued on", very frequent testimony of the witnesses);

- *The expectations of witnesses from the W'sC* regarding the continuation of the process are large, in an emotional, political view ("to preserve our family "; „to continue to educate ourselves“, „to take on obligations ...“);

- *Readiness of the participants in the process to foster emotional connection and political principles:* ("A community of women has been created, connected not only with pain but also with strength ...");

- *The determination to create a place for the testimony of other women:* on the violence that they survived in order to further develop justice from a feminist perspective;

- *The feminist ethics of responsibility* is also expressed in the witnesses as a takeover of concrete obligations to continue the process in the form of organizing the "mini W'sC " (on specific issues, putting pressure on the institutional legal system, and feminist concern is expressed in providing mutual emotional and moral support ...)

Suggestions were submitted for the maintenance of "mini W'sC " and other activities in the continuation of the W'sC process:

- *Organizing „mini“ women's courts* on specific problems faced by women: Among the proposals for the „mini W'sC“ frequently referred were: violence / discrimination on ethnic grounds, including persecution, as well as issues related to violations of labor rights of women, violence of the state, militarization at the level of society and the state ... We can conclude that this is a multi-layered violence, that various forms of violence are intertwined (ethnic / class / gender / militaristic violence).

It is also agreed that if there are no conditions for organizing the „mini W'sC“, it is necessary to create spaces for women to speak publicly about injuries, repressed traumas, in the form of workshops, circles, meetings ...

In the continuation of the debate "*The Feminist Ethics of Responsibility*", the witnesses and organizers spoke about the concrete obligations that will be undertaken in the continuation of the W'sC process (preparation of 'mini' „mini W'sC“, public presentations, debates, workshops ...).

Peace action "We remember the brave resistance of women", homage to courageous women who in 1999 in Krusevac rebelled against forced mobilization of men for war in Kosovo. About **50** women from all the countries of the former Yugoslavia participated in this action (witnesses, W'sC organizers, as well as local activists).

Solidarity is our strength - on actions of solidarity support and assistance to war refugees from the Middle East and Africa ... In this panel spoke:

Mubera Maslić-Ždralović, orientalist (translator from Arabic), activist

Ljiljana Čantrak, NORAS 381, Beograd

Violeta Đikanović, WIB activist in solidarity actions with refugees

Binasa Džigal, witness at the W'sC, NGO "Women of Polimlje", Prijepolje, activist in refugee camp in Sjenica

Sabina Talović, witness at the W'sC, NGO "Bonafide", Pljevlja, activist in refugee camp in Sjenica

Participants of the panel talked about solidarity assistance and support actions: direct support actions and assistance to refugees in refugee camps, self-organized camps, parks, street actions of solidarity ... All participants have listed cases of abuse of refugee tragedy, primarily at the state level (cases of repression, abuse, exploitation of refugees by state and non-state actors in the form of robbery and extortion), etc.

Joint reflection on current socio-political issues in the region and in the world: mostly the talk was about strengthening ultraviolet forces throughout the region, the revision of BH's verdict against Serbia before the International Court of Justice; About "blocking" the dealing with the past process in the region, about the elections in Serbia, about student protests in Serbia ...

Screening of the documentaries of the group for video activism of WIB and related organizations

At the end of the regional meeting, a comprehensive plan of activities was drawn up for the upcoming period.

Promotion of Women's Court - Feminist Approach to Justice

In this reporting period we organized ten (7) public presentations, in six (3) states of former Yugoslavia. There were 200 participants in total:

Public presentations of WC are consisted of following segments:

- *What is the Women's Court? What is the feminist approach to justice? The history and the process of organizing of the Women's Court*
- *Women's Court - Feminist Approach to Justice (52 minutes) - the documentary*
- *The witnesses speak about their experience testifying in the Women's Court in Sarajevo (What's meant for me to testify on WC ?, as well as the participation in the continuation of the process of WC)*

1. **Sarajevo, May 11th** – held at Kriterion Center in Sarajevo, organized by the CURE Foundation, Sarajevo and WIB, Belgrade, with the participation of witnesses: Nadezda Kostic, Kadefa Rizvanovic, Milica Miladinovic, Sabina Talovic, Sehida Abdurahmanovic; Organizers (Jadranka and Staša); 42 people present.

2. **Podgorica, May 15th** - the organizers of W'sC (Ljupka Kovačević and Ervina Dabižinović), a witnesses from Montenegro, took part in this event and 24 people attended the event.

3. **Kotor, May 24th** – W'sC (Ljupka K.) organizer participated, and there were 18 women present. Witnesses from Montenegro participated: Maja Jovović and Sabina Talović.

4. Belgrade, May 30th - was held at the Faculty of Political Sciences of the Belgrade University, organized by Women in Black activist and student of the aforementioned faculty Stefan Milosavljević, and with the participation of one of the members of the International Court Council of the Women's Court Latinka Perović, associate of W'sC Snezana Milivojević, as well as the witnesses: Sabina Talović, Marica Šeatović, Marija Kovačev and Nadezda Kostić, organizers Staša Zajović, Daša Duhaček. At the beginning of this public presentation, about thirty people attempted to prevent the event by shouting, insulting, glorifying war criminals .... However, after this incident, the debate continued with the participation of **40** people.

5. Zlatar, Serbia, June 18th - organized by "Women of Polimlje" and WIB, Belgrade and participated by witnesses at W'sC: Binasa Džigal and Sabina Talović, as well as organizers. This event was attended by **17** people.

6. Belgrade, July 1 - within the "School of Transitional Justice" organized by the Humanitarian Law Center" / HLC - a public presentation of the WoC was held; Staša Zajović and Sabina Talović took part in the event, and about thirty (**30**) participants attended the event, mostly students from the Faculty of Political Sciences and the Faculty of Law in Belgrade.

7. Bijelo Polje / Montenegro, August 18 - An event organized by Anima from Kotor was held with the participation of witnesses from the WoC from Montenegro in the presence of 25 people.

Women's Court promotions - a feminist approach to the justice-international level

Organizers, witnesses, activists participated in numerous international conferences where they spoke about the experiences of WoC of which we highlight:

May 11 and 12, Gjakova / Djakovica, Kosovo - International Conference "Empower Women Now! - Creating a culture of recognition and reconciliation in Kosovo organized by the women's organizations Medica Gjakova and Medica Mondiale. Marijana Senjak, feminist therapist of WoC S talked about the Women's Court and experiences in the implementation of the Law on the Rights of Victims of Sexual Violence in the War in the context of the reconciliation and dealing with the past from a feminist perspectives.

June 2nd and 3rd, Valencia/Spain - International Feminist Conference "Feminario Valencia, Feminist Approach to Facing Current Challenges" (Feminario Valencia-enfoque feminista a los desafios actuales). Within the "Women in Conflict" session, Stasa Zajovic spoke about the Women's Court - a feminist approach to justice. The conference was organized by the Equality Authority of Valencia (Diputacion de igualdad de Valencia).

June 8, Brussels/Belgium - Valentina Andrasek, a spokeswoman for the Women's Network of Croatia, spoke about the Women's Court within the Observatory for the Monitoring of Violence against Women.

June 7-9, Yerevan, Armenia - an international conference "Addressing modern challenges in an innovative way - Narratives of women peace builders", Mina Damjanovic, an activist of the WiB, spoke about the feminist approach to justice, as well as the effects of WoC. The conference in Yerevan was organized by the NGO "Democracy Today".

June 22-24, Sarajevo/BH: at the conference "Dialogues on the Legacy of the Hague Tribunal", within the framework of the "Needs of Witness After Testimony" session, Nela Pamuković, one of the WoC organizers and activists from the Center for Women War Victims from Zagreb, presented WoC.

During this period, the WoC organizers had numerous interviews about WoC (via skype) with feminist researchers from around the world.

Joint working consultative meetings - during this period, operational working meetings of organizations, experts, activists participating in the continuation of the WoC process in Zagreb and Belgrade were held.

Working Meetings of Women in Black: As holders of program activities in the continuation of the process of the WoC, they held working meetings (reporting activities, preparation of publications, documentation and archives of the WoC, preparation of regional witness meetings, preparation of publications on WoC).

Video activism

Video activism which implies the realization of video material in relation to the feminist approach to justice; includes translation and subtitling of documentary films about the experiences of non-violent movements against the impunity of crimes, neoliberal economic globalization, etc.

Documentary films made during this reporting period are already listed in the section ("Video activism - transitional justice - a feminist approach")

Publishing

In this reporting period, we have produced the following publishing units:

Women's Court: about the Sarajevo event and

Women's Court: about the Sarajevo event and the continuation of the process (in English - 309 pages).

The book has **280** pages and is edited by Stasa Zajovic and Milos Urosevic. The book was published by Women in Black in 500 copies. The book consists of the following units: Introduction, the texts of Latinka Perović, survivors of violence as subjects of justice: history from the bottom and Staša Zajović, witnesses at the Women's Court - actors of justice, five sessions of testimony at the Women's Court in Sarajevo, five articles of WoC associates, recommendations of the International Trial Chamber, and as annexes, the book contains: The structure of the Women's Court, the Rules of the Women's Court, as well as the reviews of the book by Adriana Zaharijević and Dragica Vujadinović.

Transcripts reports:

- Regional meeting of witnesses in Vrnjacka Banja (May 19, 20 and 21 2017) **39** pages.
- Public presentations: **30** pages.

Participation of the witness and the organizers of WC in the activities of the Women in Black (street actions, visiting the crime scenes, the educational programs):

1. Street actions

- Belgrade, *May 9th, Victory Day*
- *Kruševac, May 20th "We remember the brave resistance of women,"* the homage to courageous women who in 1999 in Krusevac rebelled against forced mobilization of men for the war in Kosovo.
- *May 24th – International Day of Action for Peace and Disarmament - Stop cluster munitions, peace action in Knez Mihailova Street.*
- *June 19th – International Day Against Sexual Violence in War,* Peace Action at the Republic Square dedicated to women victims of sexual violence in the war in Bosnia and Herzegovina.
- *July 10 - Srebrenica 8372, marking the 22nd anniversary of the Srebrenica genocide in Belgrade*
- *July 17 "No women less, no more dead" - protest against femicide in Belgrade.*

2. Visiting places of crimes:

- *May 12th, Bratunac* - 25 years since the crimes committed in the Bratunac area - commemoration and funeral at the Veljaci cemetery, four activists from the WIB and one witness at the W'sC (Marija Kovačev, Novi Becej) attended.
- *June 1st, Zvornik* - 25 years since the crimes committed in the Zvornik area - commemoration and funeral at the cemetery in Kalesija, witnesses at the W'sC: Nadežda Kostić, Krusevac, Marica Šeatović, Novska, as well as activists of WIB Belgrade attended.
- *July 11, Potocari/Srebrenica* - commemoration of the 22nd anniversary of the Srebrenica genocide.
- *July 18, Orlovača/Belgrade* - commemoration of the 19th anniversary of the crime in Orahovac, witnesses Marija Kovačev from Novi Becej, Binasa Džigal from Prijepolje and WiB activists participated.

3. Educational programs

- **Women build peace together** - support of Women in Black, Đulici, May 26th - (Suvada Selimovic, Saha Hrustic, Rejha Avdic, Sehida Abdurahmanovic).
- **"Save Our Rights"**, educational program organized by Women of Polimlje from Prijepolje and Women in Black from Belgrade with the participation of witnesses: Binasa Džigal and

Sabina Talović were held on May 13 in Sjenica and on June 16 and 17 at Zlatar near Nova Varos (Sandzak).

• **From activism to organization** - a seminar held in Belgrade on July 17 and 18 in Belgrade was attended by witnesses Binasa Džigal from Prijepolje, Sabina Talović from Pljevlja and Marija Kovačev from N. Bečej together with activists of the WiB Network.

Izveštaj o aktivnostima: septembar, oktobar, novembar, decembar 2017. Ženski sud - feministički pristup pravdi

Donosimo kratak izveštaj o aktivnostima Žena u crnom u vezi sa organizovanjem Ženskog suda-feministički pristup pravdi u ovom periodu. Ukoliko vas zanimaju opširnije informacije, možete ih naći na našem web-sajtu www.zeneucrnom.org i www.zenskisud.org ili nam se obratite putem mail: zeneucrnombeograd@gmail.com

Prvi Ženski sud na teritoriji Evrope, održan je u Sarajevu, od 07. do 10. maja 2015. godine, u organizaciji 10 ženskih grupa sa prostora bivše Jugoslavije (Pokret Majke enklava Srebrenica i Žepa, Fondacija Cure, Sarajevo, Bosna i Hercegovina, Centar za žene žrtve rata, Centar za ženske studije, Zagreb, Hrvatska, Centar za žensko i mirovno obrazovanje Anima, Kotor, Crna Gora, Savet za rodnu ravnopravnost, Skopje, Makedonija, Ženski lobi, Ljubljana, Slovenija, Centar za ženske studije i Žene u crnom, Beograd, Srbija). Ženskom sudu je prisustvovalo više od **500** osoba iz svih zemalja bivše Jugoslavije, ali i iz: Argentine, Alžira, Palestine, Izraela, SAD, Španije, Italije, Švedske, Austrije, Belgije, Velike Britanije, itd.

Završni događaj u Sarajevu nije kraj procesa, već naprotiv, podsticaj da se iz feminističke perspektive nastavi sa kreiranjem novih modela pravde. To je obaveza pre svega prema svedokinjama, ali i izraz naše odgovornosti prema ogromnom teretu nedavne prošlosti.

U nastavku procesa Ženskog suda, Žene u crnom, Beograd koordiniraju programske i druge aktivnosti, uz podršku organizacija: Anima, Kotor (Crna Gora), Centar za žene žrtve rata, Zagreb (Hrvatska), neke članice bivšeg Organizacionog odbora Ženskog suda (OOŽS) koji je delovao do događaja u Sarajevu učestvuju sporadično (Fondacija 'Cure', Sarajevo) dok su se ostale članice OOŽS podržavaju aktivnosti bez aktivnog učešća.

I Feministička etika brige – podrška svedokinjama na Ženskom sudu/ŽS

Regionalni sastanak Ženskog suda – sastanci su sastavni deo nastavka ŽS, a u ovom izveštajnom periodu organizovale smo dva regionalna sastanka (2):

1. Regionalni susret Ženskog suda, Skopje, 28,29. i 30. septembar 2017.

Na ovom susretu učestvovala su **34** žene iz **15** mesta i to iz Bosne i Hercegovine (Đulići i Klisa kod Zvornika, Potočari/Srebrenica, Sarajevo); Crne Gore (Pljevlja); Hrvatske (Zagreb); Kosova (Dečani, Đakovica, Priština); Makedonije (Skopje, Veles) i Srbije (Beograd, Kruševac, Leskovac, Novi Bečej). Na sastanku su učestvovala i organizatorke i aktivistkinje ŽS.

Program ovog susreta se sastojao od sledećih celina:

Nakon predstavljanja učesnica, prikazan je dokumentarni film „**Albanke su naše sestre**“ (Vajzat shqiptare jane motra tona), u trajanju od 25 minuta, autorki i autora: Milene Popović, Sanje Kljajić, Taulanta Osmanija, Darka Špera, u produkciji Nezavisnog društva novinara Vojvodine i koprodukciji BIRN Kosova. Film prenosi svedočenje o otporu nasilnoj mobilizaciji muškaraca u Srijiji, otporu žena i vezama prijateljstva i solidarnosti između aktivistkinja Srbije i Kosova. Slogan filma „*Albanke su naše sestre*“ je preuzet od ŽUC-a koje su 8. marta 1995. po prvi put tokom protesta istakle ovaj transparent i doživele fizički napad i tada i to se nastavilo u brojnim prilikama.

Nakon projekcije, učesnice su govorile o pitanjima vezanim za zločin prisilne mobilizacije u Srbiji, posebno tokom rata na Kosovu, 1999. godine. Žene su govorile o prisilnoj mobilizaciji, kao i o otporu žena. Projekciju filma „Albanke su naše sestre“ juna 2017. godine sprečili su pripadnici ultradesničarskih organizacija u Nišu i Kraljevu, Novom Sadu, o čemu su govorile učesnice protesta 1999. kao i druge žene.

Učesnice su govorile i o blokadi suočavanje s prošlošću u celoj regiji, o neprevaziđenim ratnim traumama, klimi nekažnjivosti u celoj regiji, nacionalističkim tendencijama u celoj regiji, o tome da se pregovori između Beograda i Prištine svode na susrete političkih elita bez uticaja na društvo u obe države.

„Dokle smo stigle? Kuda idemo dalje? – u toku ove sesije o nastavku procesa ŽS, učesnice su iznosile tema i pitanja za organizovanja 'mini Ženskih sudova'. Donosimo najčešće predloge:

- *Stvaranje prostora za obelodanjivanje ratnih trauma* - žene prvenstveno predlagale razne vidove restorativne/isceliteljske pravde (priznanje patnje, osuda negiranja ratnih zločina...); žene su predlagale održavanja ŽS pre svega u lokalnim zajednicama;
- *Kršenje radnih prava žena* usled pljačkaške privatizacije i to su predlagao veliki broj učesnica, ali prvenstveno iz Makedonije i Srbije;
- *Nasilje nad ženama u porodici* – žene iz Makedonije, dok žena iz Srbije ukazuju na povećano nasilje nad ženama od strane povratnika sa ratišta;
- *Politička represija nad ženama koje misle drugačije od vladajućeg režima* – predlagale su žene iz Srbije, što ukazuje na visok stepen ugroženosti slobodne javnog govora i izražavanja u Srbiji;
- *Etničko nasilje – u Hrvatskoj i na Kosovu itd.*

Skoro sve učesnice su govorile o strahu žena da javno govore, zbog čega je neophodno stvarati prostore u kojima će žene slobodno govoriti o nepravdama.

U sesiji „Zajedničko promišljanje o aktuelnim društveno-političkim pitanjima u regiji“ učesnice su najviše govorile o sadašnjoj situaciji u Makedoniji, kao i o pregovorima između Srbije i Kosova (Briselski sporazum) koje vode „političke elite dve zemlje, ali to nema uticaja na odnose između dva naroda jer nisu rešena pitanja zločina iz prošlosti – bez utvrđivanja odgovornosti obe strane i zadovoljavanja pravde ne može se postići pravedan mir...“.

Takođe je prikazan film „**Ženski sud – feministički pristup pravdi**“ a nakon toga je usledila diskusija tokom koje su žene kazale da su „*posledice rata sveprisutne a najviše se ispoljavaju u nasilju nad ženama, klimi straha i nebezbednosti...*“. Sve učesnice su izrazile želju da se susreti nastave, uz preuzimanje obaveza u nastavku ŽS.

2. Regionalni sastanak Ženskog suda, Andrevlje (kod Novog Sada), 10, 11. i 12. novembar

Na ovom susretu je učestvovalo dvadeset (20) žena, iz sledećih zemalja:

Svedokinje na ŽS:

Bosna i Hercegovina: Suvada Selimović, Đulići, Šaha Hrustić, Klisa, Šehida Abdurahmanović, Potočari/Srebrenica, Nura Mustafić, Bajramovići.

Crna Gora: Sabina Talović, Pljevlja

Hrvatska: Milica Miladinović, Zagreb i Marica Šeatović, Novska

Slovenija: Mirjana Učakar, Ptuj

Srbija: Vesna Đorđević, Zrenjanin, Nadežda Kostić, Kruševac i Marija Kovačev, Novi Bečej

Organizatorke, terapeutkinje, aktivistkinje ŽS: Ljupka Kovačević, Kotor, Nela Pamuković, Zagreb, Mira Vilušić, Tuzla, Refija Hadibulić, Bajramovići, Milka Rosić, Leskovac, Anđelija Vučurević, Novi Sad, Staša Zajović i Ljiljana Radovanović i Violeta Đikanović, Beograd.

Tokom **uvodnog dela** učesnice su izrazile važnost susreta u emotivnom (jačanje poverenja, uzajamne podrške) i političkom pogledu (podsticaj za organizovanje zajedničkih aktivnosti, ali i akcija na lokalnom nivou).

“**Sliku svoju ljubim...**” – dinamička vežba u kojoj su učesnice zajedno preispitivale koncept feminističke etike (važnost ravnoteže brige o sebi i drugima, itd.)

Projekcija igranog filma „Dobra žena“, u režiji Mirjana Karanović, koja glumi u filmu suprugu otkriva da je njen muž bio jedan od pripadnika zloglasne srpske oružane formacije 'Škorpioni'

(u Trnovu, jula 1995. u okviru genocida u Srebrenici). Žena otkriva da joj je muž ubica, nakon što je pronašla u kući video snimak masakra. Žena odlučuje da prijavi muža organizaciji za ljudska prava, oslobađa se tereta, odlazi na operaciju...

U razgovoru posle projekcije filma, učesnice su kritički sagledavale patrijarhalne uloge žene, i u ratu i u miru:

- *U patrijarhalnom kontekstu, 'dobra žena' je ona koja ispunjava sve obaveze, poslušna, podređena ('svima na usluzi, i deci i njemu');*
- *Nasilje (psihološko, seksualno...) koje muž povratnik sa ratišta vrši nad ženom, nastavak je nasilja sa ratišta ('rat se vratio kući'), nasiljem je 'zaraženo' celokupno društvo koje slavi zločine i zločince, to je društvo moralnog sloma;*
- *U kontekstu ratova u bivšoj Jugoslaviji, primeri žena koje 'izdaju' svoje muške srodnike – počinitelje zločina su retke, tako da je priča žene u filmu koja 'izdaje' muža više projekcija poželjnog moralnog ponašanja nego iskustva;*
- *Odluka žene da prijavi svog muža-ubicu mnogo više je podstaknuta i zasnovana na religijskim uverenjima (strahu od kazne, spasenje duše, potrebe za pročišćenjem pred 'bogom') a ne moralnim principima i saosećanjem sa žrtvama;*
- *Neophodno je odgovornost odvojiti od teoloških/religijskih uverenja, tj. sekularizovati odgovornost i smestiti je u kontekst borbe za pravdu – feminističku etiku odgovornosti, itd.*

U sesiji „**O aktivnostima u vezi sa procesom Ženskog suda u prethodnom periodu** (od maja do novembra 2017.) bilo je reči o javnim promocijama Ženskog suda, kao i o regionalnom susretu u Skopju, septembra 2017.; akcijama solidarnosti sa izbeglicama. U ovoj sesiji najviše prostora bilo je posvećeno pripremnih aktivnostima za organizovanje Ženskog suda o kršenju radnih prava žena, o čemu izveštavamo u nastavku ovog izveštaja.

Pored iskustava tj. svedočenja žena o kršenju radnih prava žena u Srbiji, učesnice iz BiH i Crne Gore iznele su iskustva žena o ekonomskom osnaživanju - alternativnom ženskom preduzetništvu.

Kuda idemo dalje? – u ovoj sesiji žene su govorile o problemima sa kojima se suočavaju u svojim sredinama u naporima za zadovoljavanjem pravde, kako na nivou države, ali i društva (*nezadovoljstvo pravosuđem izaziva beznađe među žrtvama, razočaranje radom komisija za nestale – politička zloupotreba žrtava, nedostatak podrške i nerazumevanje od strane žena, uključujući i one koje su pretrpele najteže zločine, etnička distanca među ženama, strah da govore o ratu, zločinima, odgovornosti 'svojih' itd.*)

Od predloga i sugestija za zajednički rad izdvajamo: *obrazovanje u vidu radionica, susreta („što više direktnih susreta i uzajamnih poseta jer su nas vlasti odvojile i dehumanizirale”), pomoć ŽUC-a u organizovanju aktivnosti na lokalnom nivou, organizovanje umetničkih događaja, nastavak javnih prezentacija ŽS i sl.*

Zajedničko promišljanje aktuelnih društveno političkih događaja ticalo se nedavnih presuda u Haškom tribunalu, ogorčenje zbog slavljenja zločinaca, rast nacionalizma u celoj regiji i generalno, zabrinutost zbog regionalnih tenzija.

„Sada se na svemu štedi - Hrana u ratnim vremenima očima žena“

Esej *Marta Korea/Marta Correia*, antropološkinje i feminističko-pacifističke aktivistkinje iz Portugala. Ovaj esej razmatra tekstove koje su napisale žene različitog porekla, koje žive u zaraćenim područjima i to u raznim istorijskim periodima. Razgovor na osnovu ovog eseja podstakao je (sećanje na glad, oskudicu, traume žena iz vremena rata, posebno žena iz BiH. Razgovor o hrani je izazvao najdublje emocije, ali je bio i politički izuzetno važan (podstakao pitanje etike brige, poverenja među ženama, solidarnosti, zajedništva, kao i pitanja siromaštva, eksploatacije, kontrole od strane vladajućih političkih/ratno profilerskih elita). Dogovoreno je da se obavezno nastavi razgovor o zlo/potrebi hrane.

Ženska borba za pravedan mir – u okviru ove sesije prikazan je dokumentarni film **Žene pokreću promenu** (Women make change – Score Card Rwanda) – film u režiji *Alistaira Waterzona* u trajanju od 24:59 minuta; govori o iskustvu Felisita Niyitegeka, osnivačice i direktorke organizacije ženskih sportova AKWOS, iz Kigaliju u Ruandi. U Film govori o osnaživanju žena kroz fudbal, u periodu posle genocida (1994.) u kojem su žene bile najveće žrtve, posebno seksualnih zločina. Učesnice su se saglasile da *“film pokazuje šta žene mogu da urade u najgorim okolnostima, naročito je dobro je da se prikaže ženama da vide kako su se žene u Ruandi i sportski i ekonomski organizovale. Potrebno je da se vide iskustva žena iz mnogo gorih područja nego što je to bio slučaj kod nas”*.

Napravljen je plan aktivnosti za naredni period. Na kraju susreta, žene su izrazile saglasnost da je da je susret bio “odličan – ravnoteža emotivnog i političkog, radnog i rekreativnog, značaj zajedničkog učenja i prenošenja znanja stečenih na susretima ŽS, rekreativno-radno opuštanje (priprema vune za pletenje predmeta za izbeglice, zajedničko slikanje feminističko-pacifističkih majica, žurka...) uz sugestiju ‘obavezno nastaviti sa ovom praksom’ itd.

II Pripremne aktivnosti za organizovanje Ženskog suda o kršenju radnih prava žena (Srbija)

Tokom regionalnih susreta ŽS, kao i javnih prezentacija organizovanih u Srbiji, svedokinje na ŽS, kao i žene (manjim delom su bili muškarc) koje su prisustvovala javnim prezentacijama, govorile su o višestrukom nasilju (nasilju partijske države, nekažnjivosti na svim nivoima, diskriminaciji i progonu na etničkoj, ideološkoj, rodnoj osnovi i sl.). Radi se o višeslojnom nasilju, tj. razni vidovi nasilja međusobno isprepleteni (etničko/klasno/rodno/militarističko). Post/ratno profiterstvo, pljačkaška privatizacija, brutalna eksploatacija radnika, a naročito radnica jedno od najvećih nepravdi i uzroka nebezbednosti žena u Srbiji. S druge strane, prevladava strah žena da o tome javno govore zbog straha od gubitka posla, ucena, pritisaka.

U okviru pripremnih aktivnosti za organizovanje Ženskog suda o kršenju radnih prava žena, a u skladu sa feminističkom etikom preuzimanja odgovornosti za nastavak procesa ŽS, neke od svedokinja na ŽS iz Srbije, aktivistkinje Mreže ŽUC-a, uz podršku ŽUC, Beograd, pokrenule su sledeće aktivnosti:

- 1. Radna grupa za organizovanje Ženskog suda o kršenju radnih prava žena** – prvi radni sastanak održan je 22. oktobra 2017. u Beogradu, u prostorijama Žena u crnom, a učestvovala su: Vesna Đorđević i Milica Lupšor (Zrenjanin), Ivana Ristić i Milka Rosić

(Leskovac), Marija Kovačev (Novi Bečej), Tanja Marković, Staša Zajović i Miloš Urošević (Beograd). Pripremne aktivnosti imaju za cilj stvaranje prostora da žene govore o nepravdama u svetu rada, prikupljanje svedočenja žena, obuka aktivistkinja za rad na organizovanju ŽS, uključivanje sindikalnih aktivistkinja, stručnjakinja o ovom pitanju. Na ovom radnom sastanku osmišljen je scenario radionica o radnim pravima žena, uz projekciju kratkih dokumentarnih filmova o kršenju radnih pravima žena, kao i o otporu žena...Drugi radni sastanak je ovaj na regionalnom sastanku ŽS u Andrevlju (novembar 2017.), na kojem su predstavljena iskustva iz prvog ciklusa radionica o radnim pravima žena.

2. **Metodologija rada** – Dogovoreno je da će biti korišćena iskustva iz procesa organizovanja ŽS, posebno u radu sa potencijalnim svedokinjama koje bi svedočile na ovom ŽS, ali da će metodologija rada biti dograđivana tokom procesa rada. U proces organizovanja ovog ŽS, a naročito u pružanju emotivne podrške svedokinjama na ovom ŽS, biće uključene svedokinja iz ŽS (2015.), feminističke terapeutkinje ŽS, umetnički kolektivi i sl. Takođe će biti realizovane obimne obrazovne aktivnosti (radionice, feministički diskusioni kružoci...).
3. **Radionice/razgovori o radnim pravima žena u ovom periodu su održani u sledećim mestima:** u Zrenjaninu (6. i 26. novembra i 15. decembra) u organizaciji 'Roze' grupa za radna prava žena a učestvovalo je oko dvadesetak žena – žrtava brutalnog kršenja radnih prava. U Leskovcu su u organizaciji grupe za mir i radna prava žena „NENA“ održane su takođe tri radionice (6. i 11. novembra i 11. decembra 2017.). U oba mesta učesnice su svedočile o nepravdama u svetu rada, a izrazile su potrebu i spremnost da učestvuju u procesu ŽS, pre svega kao potencijalne svedokinje za ŽS.
4. **Transkripti i obrada materijala – Transkripte skidaju aktivistkinje navedenih organizacija a** Žene u crnom su preuzele obavezu da obrade transkripte, kao izuzetno važan izvor znanja, ali i dragocen arhivski materijal.
5. **Čitanka o radnim pravima žena** – Žene u crnom pripremaju čitanku koja obuhvata razne segmente (Istorijski pregled, položaj žena na tržištu rada, radno zakonodavstvo itd). Čitanka će biti pripremljena početkom 2018. Čitanka je sastavni deo obrazovnih aktivnosti, tj. prakse zajedničke proizvodnje znanja.
6. **Plan organizovanja narednih aktivnosti** – učešće potencijalnih svedokinja na sastanku Mreže ŽUC-a (februar 2018.), nastavak radionica na lokalnom nivou, zajedničke radionice potencijalnih svedokinja iz cele Srbije, učešće potencijalnih svedokinja na susretu ŽS, maj 2018. itd. Predloženo je da se ovaj ŽS održi do kraja 2018. godine.

III Feministička etika brige i odgovornosti - sigurni prostori u kojima žene javno govore o prećutanim zlodelim, potisnutim traumama, radi jačanja uzajamne podrške, poverenja, prijateljstva, uključivanja što šireg kruga žena u aktivnosti u nastavku procesa Ženskog suda. Ovim nastavljamo praksu sa prethodnih sastanaka na kojima je dogovoreno da tamo gde ne postoje uslovi za organizovanje 'mini' ŽS, organizuju se radionice, kružoci, sastanci...U ovom periodu realizovana je sledeća aktivnosti:

Radionica sa 'Izbrisanima' u Ljubljani održana je 30. septembra 2017. u Socijalnom centru 'Rog' - prostor za glasove, osjećanja, misli žena i djece iz zajednice „Izbrisanih“, kao i aktivistkinja koje su ih podržavale i podržavaju. I ova, kao i prethodne radionice, potvrdila je duboke traume koje proživljavaju žene i deca – žrtve etničkog čišćenja u Sloveniji (1992.). U ovoj radionici učestvovalo je 13 žena, kako iz zajednice 'Izbrisanih' tako i slovenačke aktivistkinje koje su im pružale i pružaju podršku; voditeljice su bile feministička terapeutkinja ŽS (Marijana Senjak) i jedna od organizatorke ŽS (Nela Pamuković). Dogovoreno je da se 20.1.2018. održi sledeća celodnevna radionica.

IV Promocije Ženskog suda – feministički pristup pravdi- regionalni nivo

Promocije/javne prezentacije ŽS se sastoje od sledećih segmenata:

- *Šta je Ženski sud?* Šta je feministički pristup pravdi? Istorijat i proces organizovanja Ženskog suda – o čemu uglavnom govore organizatorke ŽS
- *Ženski sud* – feministički pristup pravdi (52 minuta) – projekcija dokumentarnog filma
- *Svedokinje govore o svom iskustvu svedočenja* na Ženskom sudu u Sarajevu (Šta je za mene značilo svedočenje na ŽS?, kao i učešće u nastavku procesa ŽS)
- *Razgovor sa publikom* (Učinci Ženskog suda, nastavak procesa ŽS, problemi sa kojim se najviše suočavaju u svom okruženju – predlozi, sugestije za održanje 'mini' ŽS po specifičnim pitanjima, itd.).

U ovom izveštajnom periodu održane su dve **(2)** javne prezentacije u dve **(2)** države bivše Jugoslavije:

Skopje, 29. septembar – Javna prezentacija/JP održana je u okviru regionalnog susreta ŽS a učestvovala su **34** žene iz 15 mesta i to iz Bosne i Hercegovine (Đulići i Klisa kod Zvornika, Potočari/Srebrenica, Sarajevo); Crne Gore (Pljevlja); Hrvatske (Zagreb); Kosova (Dečani, Đakovica, Priština); Makedonije (Skopje, Veles) i Srbije (Beograd, Kruševac, Leskovac, Novi Bečej).

28. novembar, Beograd – JP je održana na Pravnom fakultetu Univerziteta „Union“, a učestvovala su svedokinje na ŽS (Nadežda Kostić/Srbija; Kruševac, Marica Šeatović, Novska/Hrvatska, Šehida Abdurahmanović, Srebrenica i Rejha Avdić, Tuzla/Bosna i Hercegovina). Nakon projekcije filma u debati je učestvovalo petnaestak studenata i studentkinja Pravnog fakulteta, kao i profesorke i profesori Pravnog fakulteta.

V Promocije Ženskog suda – feministički pristup pravdi- regionalni i međunarodni nivo

Organizatorke, svedokinje, aktivistkinje su učestvovala na brojnim međunarodnim konferencijama na kojima su govorile o iskustvima ŽS, od kojih izdvajamo:

21. i 22. septembar, Tuzla, Bosna i Hercegovina - u okviru programa 'Dani pacifizma' u organizaciji 'HO Horizonti', 'Prijateljice' iz Tuzle susrele su se sa mladima iz BiH, Hrvatske, Srbije (Sombor, Vukovar, Gračanica, Bratunac, Srebrenica, Milići, Srebrenik, Gornji

Vakuf/Uskoplje. Oko 60 mladih osoba upoznati su sa ŽS (događajem u Sarajevu, feminističkim pristupom pravdi...) i mladi su iskazali veliko interesovanje.

16-18. novembar, Kordoba, Španija – na feminističkoj konferenciji Staša Zajović je govorila o iskustvima ŽS, a konferenciji je prisustovalo više stotina žena iz cele Španije.

15. decembar, Bolonja, Italija - Tribunale delle donne – approccio femminista alla giustizia (ŽS- feministički pristup pravdi) susret u organizaciji Žena u crnom iz Bolonje, prikazan je doku-film, razgovor o procesu ŽS, aktivnostima posle Sarajeva. Šehida Abdurahmanović iz Srebrenice i Staša Zajović su učestvovala na ovom događaju, a bilo je prisutno oko **50** osoba.

Poslednjih meseci Žene u crnom/Donne in nero iz Italije su organizovale brojne susrete o iskustvima ŽS: Torino, Milano, Modena, Fano, Udine, Padova...

U ovom periodu organizatorke ŽS imale su brojne intervjuje o ŽS (putem skype) sa feminističkim istraživačicama iz celog sveta.

VI Zajednički radni konsultativni sastanci – u ovom periodu održavani su operativni radni sastanci organizacija, ekspertkinja, aktivistkinja koje učestvuju u nastavku procesa ŽS.

VII Radni sastanci Žena u crnom: kao nositeljke programskih aktivnosti u nastavku procesa ŽS, održavale su radne sastanke (izveštajne aktivnosti, priprema publikacija, dokumentacije i arhive ŽS, priprema regionalnih susreta ŽS.

VIII Video aktivizam

Video aktivizam koji podrazumeva realizaciju video materijala u vezi sa feminističkim pristupom pravdi; obuhvata i prevod i titlovanje dokumentarnih filmova o iskustvima nenasilnih pokreta protiv nekažnjivosti zločina, neoliberalne ekonomske globalizacije, itd. *Dokumentarni filmovi urađeni u ovom izveštajnom periodu već su navedeni u rubrici („Video aktivizam - tranziciona pravda - feministički pristup“)*

IX Izdavaštvo

Izveštaji:

Regionalni susret svedokinja, Skopje (28, 29 i 30. septembar 2017.) str. 9; Regionalni susret svedokinja, Andrevlje (10, 11. i 12. novembar 2017.) str. 17 i javne prezentacije 5 str.).

I u ovom izveštajnom periodu, svedokinje na ŽS učesvovala su u brojnim aktivnostima Mreže ŽUC-a: uličnim akcijama; tranziciona Pravda (posećivanje mesta zločina), sastanak Mreže, obrazovni programi.

Activity report September, October, November, December

Women's Court - a feminist approach to justice

We bring a brief report on the activities of Women in Black regarding the organization of the Women's Court-the feminist approach to justice in this period. If you are interested in more information, you can find them on our web site www.zeneucrnornom.org and www.zenskisud.org or contact us by mail: zeneucrnornombeograd@gmail.com

The first Women's Court on the territory of Europe, was held in Sarajevo from May 7th to 10th 2015, organized by 10 women's groups from the former Yugoslavia (Movement Mothers of Srebrenica and Zepa; Cure Foundation, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina; Centar for women victims of War; Centre for women's studies, Zagreb, Croatia; Center for women and peace education Anima, Kotor, Montenegro; The Council for Gender Equality, Skopje, Macedonia; Women's Lobby, Ljubljana, Slovenia; Center for women's studies and Women in Black, Belgrade, Serbia. Women's Court was attended by over **500** people from all the countries of the former Yugoslavia, but also from Argentina, Algeria, Palestine, Israel, USA, Spain, Italy, Sweden, Austria, Belgium, Great Britain, etc. Women in Black, during the five years, are the leaders of program activities of the Women's Court.

The final event in Sarajevo is not the end of the process, but rather an incentive to creating new models of justice out of the feminist perspective. It is the responsibility primarily to the witness, but also an expression of our responsibility to the enormous burden of the recent past.

In the continuation of the process of the Women's Court, Women in Black, Belgrade coordinates program and other activities with the support of organizations: Anima, Kotor (Montenegro), Center for Women Victims of War, Zagreb (Croatia), some members of the former Organizing Committee of the Women's Court that took part in the events in Sarajevo participates sporadically (Foundation 'Cure', Sarajevo), while other members of the support activities without active participation.

I The feminist ethics of care - support for witnesses at the Women's Court

Regional meetings of Women's Court - are part of the continuing process of the Women's Court and in this reporting period we organized two **(2)** and these meetings were held in:

1. Regional meeting of Women's Court - Skopje, September 28 – 30, 2017

This meeting was attended by **34** women - witnesses, organizers, feminist therapist, activists, *associates W'sC* from the following 6 countries and from 15 places: Bosnia and Herzegovina (Djulići and Klisa, Zvornik area, Potočari/Srebrenica, Sarajevo); Montenegro (Pljevlja); Croatia (Zagreb); Kosovo (Decani, Djakovica, Pristina); Macedonia (Skopje, Veles) and Serbia (Beograd, Krusevac, Leskovac, Novi Becej).

The program of this meeting consisted of several topics:

Screening of the documentary film "Albanian Women are our Sisters" (Vajzat shqiptare jane motra tona), a 25 minute documentary film, from the authors Milena Popović, Sanja Kljajić, Taulant Osmani, Darko Šper, produced by NDNV and co-produced by BIRN Kosovo. The film brings testimony about the resistance to violent mobilization of men in Serbia, the resistance of women and the links, friendship and solidarity between activists of Serbia and Kosovo. The slogan of the film "Albanian women are our sisters" was taken from WiB, who on March 8, 1995, for the first time during the protest, showed this banner and experienced physical attack, and then it continued on numerous occasions.

The long and lively discussion included blocking the dealing with the past process throughout the region, that politicians are the main impediment to this process. The participants talked about the unprecedented war trauma, the climate of impunity in the whole region (especially the war crimes rape during the Kosovo war, nationalist tendencies throughout the region), that negotiations between Belgrade and Pristina are reduced to meetings of political elites without affecting society in both countries.

How far have we gone? Where do we go? - During this session, in which there were talks about the continuation of the W'sC process, the participants presented suggestions on the organization of the "mini Women's Courts" on topics and issues they would address and women made the following suggestions:

- *Creation of a space for disclosure of war trauma*, satisfaction of justice in courts, women proposed various forms of restorative / healing justice (recognition of suffering, condemnation of war crimes ...); women suggested maintaining W'sC in the local environment.
- *Violation of the labor rights of women* due to robbery privatization, proposed by a large number of participants, primarily from Macedonia and Serbia;
- *Violence against women in the family* - women from Macedonia, while women from Serbia point out to increased violence against women by returnees from the battlefield;

- *Political repression against women who think differently from the ruling regime* - suggested by women from Serbia, which points to the high level of vulnerability of free public speech and expression in Serbia;
- *Ethnic violence* - in Croatia and Kosovo etc.

Almost all participants spoke about the fear of women speaking publicly, which makes it necessary to create spaces in which women will freely talk about injustice.

In session „**Joint reflection on current socio-political issues in the region**“ participants spoke about current situation in Macedonia, as well about negotiations between Serbia and Kosovo (the Brussels Agreement) that is lead by the "political elites of the two countries, but it does not have an impact on the relations between the two nations, because the issues of crimes from the past have not been solved - without establishing the responsibility of both sides and satisfying justice, it can not be achieve just peace ...”

The film "**Women's Court - a feminist approach to justice**" is also shown, followed by a discussion during which women said "the consequences of the war are ubiquitous and are most pronounced in violence against women, the climate of fear and insecurity ...". All participants expressed their desire to continue their encounters with taking over the obligations below.

2. Regional meeting of Women’s Court – feminist approach of Justice – November 10, 11 and 12, 2017

This meeting took place in Andrevlje (Vojvodina, northern part of Serbia) and was attended by 20 women, from Bosnia and Herzegovina, Croatia, Montenegro, Slovenia, Serbia.

Bosnia and Herzegovina: Suvada Selimović, Đulići, Šaha Hrustić, Klisa, Šehida Abdurahmanović, Potočari/Srebrenica, Nura Mustafić, Bajramovići.

Montenegro: Sabina Talović, Pljevlja

Croatia: Milica Miladinović, Zagreb i Marica Šeatović, Novska

Slovenia: Mirjana Učakar, Ptuj

Serbia: Vesna Đorđević, Zrenjanin, Nadežda Kostić, Kruševac i Marija Kovačev, Novi Bečej

Organizers, feminist therapists, associates W’sC: Ljupka Kovačević, Kotor, Nela Pamuković, Zagreb, Mira Vilušić, Tuzla, Refija Hadibulić, Bajramovići, Milka Rosić, Leskovac, Anđelija Vučurević, Novi Sad, Staša Zajović i Ljiljana Radovanović i Violeta Đikanović, Belgrade.

During the introductory part, the participants expressed the importance of encountering emotional (confidence-building, mutual support) and political views (encouraging the organization of joint activities, but also actions at the local level):

"I picture my love ..." - a dynamic exercise in which the participants jointly reconsidered the concept of feminist ethics (the importance of the balance of care about oneself and others, etc.)

The screening of the movie "**Good Woman**", directed by Mirjana Karanovic, who also plays the main role in the movie reveals that her husband was one of the members of the notorious Serbian armed formation "Scorpions" (in Trnovo, July 1995 within the genocide in Srebrenica). A woman finds out that her husband is a war criminal, when she found a video tape in the house, it also coincides with her illness and all this causes an earthquake, she decides to report her husband to the human rights organization, feeling relief, goes to surgery ...

In the discussion after the screening of the film, the participants critically examined the party's patriarchal roles of women, both in war and in peace:

- *In a patriarchal context, 'good woman' is the one who fulfills all obligations, obedient, subordinate ('to everyone, to children, and to him');*
- *Violence (psychological, sexual ...) that the husband brings from the war, against the woman is a continuation of violence from the battlefield ("the war has returned home"), violence "infected" a whole society that celebrates crimes and criminals, it is a society of moral breakdown;*
- *Women's cases (in the context of wars in the former Yugoslavia) that "betray" their male relatives - the perpetrators of the crime are rare, so the story of a woman in a film that "betray" a husband are more projections of desirable moral behavior than experience;*
- *The woman's decision to report her husband-killer is much more motivated and based on religious beliefs (fear of punishment, salvation of the soul, the need to purify before the god) rather than moral principles and compassion with the victims;*
- *It is necessary to separate the responsibility from theological / religious beliefs, secularize responsibility and place it in the context of the fight for justice - the feminist ethics of responsibility, etc.*

In the session "On activities related to the process of the Women's Court in the previous period (from May to November 2017) there were talks about the public promotions of the Women's Court, as well as the regional meeting in Skopje in September 2017. In this session, most of the space was devoted to preparatory activities to organize the Women's Court on the violation of women's labor rights in the context of the post / war profiteering economy, robbery privatization throughout the region.

Where do we go? - in this session, women talked about the problems they face in their communities in the efforts to satisfy justice, both at the state and society level (*dissatisfaction with the judiciary provokes hopelessness among victims, disappointment with the work of commissions for missing persons - political abuse of victims, lack of support and misunderstanding by women, including those who have suffered the worst crimes, the ethnic distance between women, the fear of talking about war, crimes, the responsibility of their own people, etc.*)

During this, but also previous regional meetings, the witnesses and other participants expressed the determination to create a place for the testimony of other women: on the violence that they survived in order to further develop justice from a feminist perspective; the feminist ethics of responsibility is also expressed in the witnesses as a takeover of concrete obligations to continue the process in the form of organizing the "mini W'sC " (on specific issues, putting pressure on the institutional legal system etc.)

Suggestions were submitted for organizing of "mini W'sC " and other activities in the continuation of the W'sC process:

Organizing „mini“ women's courts on specific problems faced by women: Among the proposals for the „mini W'sC“ frequently referred were: violence / discrimination on ethnic grounds, including persecution, as well as issues related to violations of labor rights of women, violence of the state, militarization at the level of society and the state ... We can conclude that this is a multi-layered violence, that various forms of violence are intertwined (ethnic / class / gender / militaristic violence). It is also agreed that if there are no conditions for organizing the „mini W'sC“, it is necessary to create spaces for women to speak publicly about injuries, repressed traumas, in the form of workshops, circles, meetings ...

From the suggestions for joint work we highlight: meetings of solidarity mothers for peace, mutual visits, education in the form of workshops, meetings ...), assistance to WiB in organizing activities at the local level, organizing art events, continuing public presentations of WsC more direct meetings and visits "because the authorities have separated and dehumanized us", etc.

Joint reflection on current socio-political events, concerns about recent judgments in ICTY, sense of hopelessness because of the celebration of war criminals, the rise of nationalism throughout the region and, in general, concerns over regional tensions.

"Now we are rationing everything - Food in war time in the eyes of women"

Essay of Marta Correia, anthropologist and feminist-pacifist activist from Portugal. This essay examines texts written by women of diverse backgrounds, living in warring areas, in various historical periods. The conversation based on this essay prompted memory of hunger, scarcity, trauma of women from war time, especially women from BH. The talk about food caused the deepest emotions, but it was also politically extremely important (raising the issue of ethics of care, trust among women, solidarity, communion, and issues of poverty, exploitation, control by the ruling political / war-profiteers elites.) It was agreed that the discussion on the food and hunger issues should be continued.

Women's Fight for Just Peace - the documentary **Women Make Change** (Score Card Rwanda) - a film directed by Alistair Waterson (duration of 24:59 minutes); speaks about the experience of Felisit Niyitegek, founder and director of the AKWOS Women's Sports Organization, from Kigali, Rwanda. The film talks about the empowerment of women through football, in the period after the genocide (1994) in which women were the biggest victims, especially of sexual offenses. Participants agreed that "*the film shows what women can do in the worst circumstances, it is especially good to show how women in Rwanda organized on sport and economic topics. "It is necessary to see the experiences of women from a lot of worse areas than it was the case with us. "*

Solidarity is our strength – debate on actions of solidarity support and assistance to war refugees from the Middle East and Africa ...

Participants of the panel talked about solidarity assistance and support actions: direct support actions and assistance to refugees in refugee camps, self-organized camps, parks, street actions of solidarity ... All participants have listed cases of abuse of refugee tragedy, primarily at the state level (cases of repression, abuse, exploitation of refugees by state and non-state actors in the form of robbery and extortion), etc.

Continuation of the joint action "**Knitting a Network of Peace and Solidarity**" - during this period, hundreds of woolen items (gloves and slippers / headbands, scarves ...) for the needs of refugees during the winter period were knitted, action was organized within the WiB Network; activists from Serbia, Montenegro, Bosnia and Herzegovina participated in this action, and also other citizens joined.

A plan of activities for the next period (sent to the participants immediately after this meeting) was made.

At the end of the meeting, all participants expressed their emotional, moral, political significance of regional meetings (solidarity, trust, friendship, mutual learning, political maturation ...). They also said that the meeting was "excellent - the balance of emotional and political, working and recreational, the importance of joint learning and the transfer of knowledge acquired at the wWsc meetings, recreational and work relaxation (preparation of wool for knitting items for refugees,

joint painting of feminist-pacifist T-shirt, party ...) with the suggestion that "be sure to continue with this practice", etc.

II Preparatory activities for organizing the mini Women's Court on the violation of women's labor rights (Serbia)

During the regional meetings of the WsC, as well as public presentations organized in Serbia, witnesses at the WsC, as well as women (to a lesser extent were men) who attended public presentations, spoke of multiple violence (violence of the state, impunity at all levels, discrimination and persecution on an ethnic, ideological, gender basis, etc.). This is a multilayer violence, in which various forms of violence are intertwined (ethnic / class / gender / militaristic).

Post-war profiteering, robbery privatization, brutal exploitation of workers, and especially the female workers, is one of the biggest injustices and the causes of women's unsafe in Serbia. On the other hand, the fear of women to publicly speak about it prevails, because of fear of loss of work, blackmail, pressure.

In the framework of the preparatory activities for organizing the Women's Court on the violation of women's labor rights, in accordance with the feminist ethics of taking responsibility for the continuation of the WsC process, some of the witnesses at the WsC from Serbia, activists of the WiB Network, with the support of WiB Belgrade, launched the following activities :

- 7. The Working Group on the organization of the Women's Court on the violation of women's labor rights** - the first working meeting was held on October 22, 2017 in Belgrade, at the Women in Black premises, participants were: Vesna Đorđević, Milica Lupšor (Zrenjanin), Ivana Ristić, Milka Rosić (Leskovac), Marija Kovačev (Novi Bečej), Tanja Marković, Staša Zajović, Miloš Urošević (Belgrade). Preparatory activities aim to create a space for women to talk about injustice in the world of work, collect women's testimonies, train activists to work on organizing the WsC, involve trade union activists, experts on this issue. At this working meeting, a scenario of workshops on women's labor rights was drafted, along with the screening of short documentary films about violation of labor rights of women, as well as the resistance of women ... The second working meeting was at the regional meeting on the regional meeting in Andrevlje (November 2017) experiences from the first cycle of workshops on women's labor rights were presented.
- 8. Work methodology** - It has been agreed that experience will be used in the process of organizing the WsC, especially in working with potential witnesses who would testify at this WsC, but that the methodology of work will be upgraded during the work process. In the process of organizing this WsC, and especially in providing emotional support to witnesses in this WsC, a witness from WsC (2015) will be involved, feminist therapists of WsC, art collectives, etc. Extensive education activities will also be realized (workshops, feminist discussion circles ...).
- 9. Workshops/discussions on women's labor rights in this period were held in the following places:** in Zrenjanin (November 6th, November 26th and December 15th), organized by "Roza" group for labor rights of women, and about 20 women - victims of brutal violation of labor rights participated. In Leskovac, three workshops were held in the organization of the group for peace and labour rights "NENA" (November 6th

and 11th, and December 11th, 2017). In both places, the participants testified about the injustice in the world of work, and they expressed the need and readiness to participate in the WsC process, above all as potential witnesses for the WsC.

10. Transcripts and material processing - Transcripts were made by activists from the above organizations and Women in Black, this transcripts, are an extremely important source of knowledge, as well as valuable archival material.

11. Booklet on women's labour rights – Women in Black are preparing a booklet that covers a variety of segments (History Review, Women's Position on the Labour Market, Labour Legislation, etc.). Booklet will be prepared in early 2018. Booklet is an integral part of educational activities, i.e. practices of joint knowledge production.

12. Planing of future activities – the participation of potential witnesses at the WiB Network meeting (February 2018), the continuation of workshops at the local level, joint workshops of potential witnesses from all over Serbia, the participation of potential witnesses at the WsC meeting, May 2018, etc. It was suggested that this mWsC should be held by the end of 2018.

III Feminist ethics of care and responsibility - safe spaces in which women speak publicly about repressed traumas, for the purpose of strengthening mutual support, trust, friendship, involvement of a wider circle of women in the activities of the continuing process of the Women's Court. We continue with this practice from the previous meetings where it was agreed that where there are no conditions for organizing the 'mini' WsC, workshops, circles, meetings are organized ... During this period the following activities were realized:

Workshop with 'Erased' in Ljubljana held on September 30th, 2017. In social center 'Rog' - space for voices, feelings, thoughts of women and children from the "Erased" community, as well as activists who supported them. This, as well as the previous workshops, confirmed the deep trauma experienced by women and children - victims of ethnic cleansing in Slovenia (1992). This workshop was attended by 13 women, both from the "Erased" community and from Slovenian activists who supported them; the hosts were feminist therapist of WsC (Marijana Senjak) and one of the organizers of WsC (Nela Pamuković). It was agreed that on January 20th 2018 to hold the next full day workshop.

IV Promotion of Women's Court - Feminist Approach to Justice

In this reporting period we organized ten (7) public presentations, in six (3) states of former Yugoslavia. There were 200 participants in total:

Public presentations of WC are consisted of following segments:

- *What is the Women's Court? What is the feminist approach to justice? The history and the process of organizing of the Women's Court*
- *Women's Court - Feminist Approach to Justice (52 minutes) - the documentary*

- *The witnesses speak about their experience testifying in the Women's Court in Sarajevo (What's meant for me to testify on WC ?, as well as the participation in the continuation of the process of WC)*

In this reporting period, two (2) public presentations were held in two (2) countries of the former Yugoslavia:

Skopje, September 29th – Public presentation was held during the regional WsC meeting, **34** women from 15 cities participated, from Bosnia and Herzegovina (Đulići and Klisa near Zvornik, Potočari/Srebrenica, Sarajevo); Montenegro (Pljevlja); Croatia(Zagreb); Kosovo (Dečani, Đakovica, Priština); Macedonia (Skopje, Veles) and Serbia (Belgrade, Kruševac, Leskovac, Novi Bečej).

November 28th, Belgrade – public presentation held on Law Faculty of University „Union“, participated WsC witnesses (Nadežda Kostić, Kruševac/Serbia, Marica Šeatović, Novska/Croatia, Šehida Abdurahmanović, Srebrenica i Rejha Avdić, Tuzla/Bosnia and Herzegovina). After the movie, in debate took part **15** students, as well as professors.

V Women's Court promotions - a feminist approach to the justice-regional and international level

Organizers, witnesses, activists participated in numerous international conferences where they spoke about the experiences of WoC of which we highlight:

September 21st and 22nd, Tuzla, Bosnia and Herzegovina - within the program "Days of pacifism" organized by HO Horizonti, friends from Tuzla met with youth from BH, Croatia, Serbia (Sombor, Vukovar, Gračanica, Bratunac, Srebrenica, Milići, Srebrenik, Gornji Vakuf/Uskoplje). About **60** young people were participated and were listening about event in Sarajevo, feminist approach to justice ... and the young people expressed great interest.

November 16th-18th, Cordoba, Spain – at the feminist conference, Stasa Zajovic spoke about the experiences of WsC, and the conference was attended by hundreds of women from all over Spain.

December 15th, Bologna, Italy - Tribunale delle donne – approccio femminista alla giustizia (WsC- a feminist approach to justice) a meeting in organization of Women in Black from Bologna, a docu-film and discussion on the process of WsC activities after Sarajevo. Shehida Abdurahmanovic from Srebrenica and Stasa Zajovic participated in this event, and there were about 50 people present.

In the past months, Women in Black / Donne in Nero from Italy have organized numerous meetings about the experiences of WsC: Turin, Milan, Modena, Fano, Udine, Padova ...

During this period, the WsC organizers had numerous interviews about WsC (via skype) with feminist researchers from around the world.

VI Joint working consultative meetings - during this period, operational working meetings of organizations, experts, activists participating in the continuation of the WoC process in Zagreb and Belgrade were held.

VII Working Meetings of Women in Black: As holders of program activities in the continuation of the process of the WoC, they held working meetings (reporting activities, preparation of publications, documentation and archives of the WoC, preparation of regional WC meetings, preparation of publications on WoC.

VIII Video activism

Video activism which implies the realization of video material in relation to the feminist approach to justice; includes translation and subtitling of documentary films about the experiences of non-violent movements against the impunity of crimes, neoliberal economic globalization, etc.

Documentary films made during this reporting period are already listed in the section ("*Video activism - transitional justice - a feminist approach*")

IX Publishing

Reports:

Regional meeting of witnesses, Skopje (September 28th-30th 2017), 9 pages

Regional meeting of witnesses, Andrevlje (November 10th-12th 2017), 17 pages

Public presentations, 5 pages

During this reporting period, witnesses at the WsC participated in numerous activities of the WiB Network: street actions; Transition Justice (visiting crime scene), Network meeting, educational programs.

Izveštaji sa Regionalnih sastanaka Ženskog suda tokom 2017.

Ženski sud: feministički pristup pravdi

Regionalni susret Ženskog suda

Vrnjačka banja, 19, 20. i 21. maj

Ovaj susret je deo nastavka procesa Ženskog suda - procesa feminističke etike brige i odgovornosti.

Susret su organizovale Žene u crnom iz Beograda u saradnji sa: Anima, Kotor, Fondacija CURE iz Sarajeva i Centar za žene žrtve rata, Zagreb.

Na ovom susretu učestvovalo je **32** osoba iz sledećih država/mesta:

Svedokinje na ŽS:

Bosna i Hercegovina: Nura Mustafić, Suvada Selimović, Šaha Hrustić, Šehida Abdurahmanović i Rejha Avdić

Crna Gora: Roksanida Peković i Sabina Talović

Hrvatska: Jovanka Carević, Milica Miladinović i Marica Šeatović

Makedonija: Marijonka Anastasovska

Slovenija: Mirjana Učakar

Srbija: Nadežda Kostić, Mirjana Mijailović, Marija Kovačev i Binasa Džigal

Organizatorke, terapeutkinje ŽS: Ljupka Kovačević, Nela Pamuković, Staša Zajović, Mira Vilušić.

Aktivistkinje, saradnice ŽS: Snežana Obrenović (ŽUC, Kraljevo), Refija Hadibulić (Bajramovići/Srebrenica), Ljiljana Radovanović, Violeta Đikanović, Senka Knežević, ŽUC, Beograd; Senka Rastoder, Bar; Milica Lupšor, 'Roza', Zrenjanin, Božana Ivanović, Kruševac, Mubera Maslić Ždralović, Žene žrtve rata, Zagreb, Ljiljana Čantrak, NORAS 381, Beograd, Valentina Luketa, Split.

Petak, 19. maj

O aktivnostima u vezi sa procesom Ženskog suda prethodnom periodu (od decembra 2016 do maja); izneti podaci o događajima, pre svega o javnim prezentacijama ŽS organizovanim u proteklom periodu.

Svedokinje su potom govorile o pravnim procedurama koje su pokrenute:

Šehida Abdurahmanović: Od samog završetka rata sam koristila svaku priliku da pokrenem priču o tome, odnosno proces protiv osobe koja mi je dovela arkanovce na vrata. On je i ubica oca moje djece i mog muža. Pričala sam sa ljudima iz Tužilaštva BiH i oni su me pitali da li želim da pokrenem postupak i ja sam se, naravno, saglasila. Obavljena su dva-tri razgovora sa njima, dolazili su kod mene kući. Sud BiH prihvatio je moje svjedočenje (na ŽS) i treba da se podigne optužnica protiv Dragana Vasića. To su mi potvrdili ljudi iz Sipe. Priložila sam CD o mom

svjedočenju na ŽS. Hvala vam puno i nastavićemo skupa dalje i nadam se da će biti još rasvijetljenih slučajeva zahvaljujući našem dugogodišnjem radu.

Mira Vilušić: Kada smo bile u Sarajevu, u ime Edine Karić pokrenuta je tužba od strane Triala. Tamo su razumne žene, to je u procesu.

Svedokinje =aktivistkinje (učesnice svedokinja u akcijama mreža...(ŽUC, Anima, Centra za žene žrtve rata, CURE...): o aktivnostima svedokinja u okviru Mreže Žena u crnom navešćemo detaljnije u ovom izveštaju.

Binasa Džigal, Žene Polimlja, Prijepolje je govorila o aktivnostima protiv zloupotrebe religije, običaja u Sandžaku, zbog čega su pokrenule, zajedno sa ženama u crnom iz Beograda, obrazovni program "Nećemo nazad- branimo svoja prava".

Svedokinje i organizatorke iz Crne Gore su govorile o društveno-političkom kontekstu ženske pobune u Crnoj Gori (mart – jun 2017), o motivima učesnica u nenasilnoj pobuni, o otporu majki nepravednom smanjenju naknada majkama sa troje i više dece. Govorile su o kontinuiranim protestima, desetodnevnom ženskom štrajku glađu u kojem su učestvovala.

Ostavila je trag u nama – omaž Zumri Šehomerović

Ljupka Kovačević: „Ja se sjećam njene energije. Imala je fascinantnu energiju, moć, razumna mjera emocija, situacija kada nas sve diže. Zumra je osvjetljavala prostor, imala je nevjerovatan glas. Nikada je nisam vidjela neraspoloženu. Stalno je podizala energiju. Bila je puna života. Mi smo se dvije godine dogovarale da dođe na prezentaciju ŽS u Crnoj Gori. Ona je trebala da dođe. Nešto joj se nije dalo da dođe. Neke žene zrače. Žene koje sam upoznala iz BiH su hodajuće filozofije života. Unose vjeru u ljudskost. Ja se pitam kako bismo mi koje nismo prošle kroz ta iskustva, iznijele tu ljudskost, sačuvale tu ljudskost. Ja bih za Zumru rekla 'od brda odvaljena'. To je kada neko ima toliko energije. Od takvih ljudi očekujemo suviše. Mnoge ljude bih pitala kako se osjećaš, a njoj to nije bilo potrebno. Suviše je brzo otišla. To nešto znači, da je patnja bila velika. Zumra je nama dala radost. Dok pričam osjećam njenu energiju...“

Šehida Abdurahmanović: „Zumra će nam nedostajati svima nama, ali život ide dalje i borba predstoji. Hvala vam za ovaj film. To će puno da znači njihovoj djeci. Naša Zumra je to zaslužila“.

Mirjana Mijailović: „Drago mi je što sam upoznala Zumru. Kada je god ona pričala, ja sam slušala šta će da kaže. Bila je divna žena“.

Sabina Talović: „Zumra je žena koju sam mnogo voljela. Ja sam se zbližila sa Zumrom u Italiji, 2003. godine. Zumra je žena koja je imala mjeru, i u bjesu, i u bolu koji je prezentovala drugima. Ona je žena od koje treba učiti...“

Šaha Hrustić: „Ja želim da nastavimo, da mislimo kao da nas Zumra odnekle gleda. Treba da se borimo za pravdu na pravom putu, da ne posustajemo, šta god da nam se desi. Nikada ne

treba da zaboravljamo. Treba da je se rado sjećamo i cijenimo njen rad. To je naša Zumra zaslužila, jer je bila čovek. Mi ćemo dalje hrabro, nećemo se dati...”

Subota, 20. maj

Dokle smo stigle? Kuda idemo dalje?

I deo – Sanjam... Zamislimo Ženski sud u naredne tri godine – vođena fantazija...

Moderirale su Ljupka Kovačević i Mira Vilušić

Rezime razgovora – najvažnije tačke:

Nastavak procesa ŽS je važan za svedokinje/aktivistkinje/organizatorke iz mnoštva razloga:

- zbog istine i pravde,
- pomirenja,
- zbog sebe, samopoštovanja,
- radi daljeg razvijanja pravde iz feminističke perspektive,
- stvaranje zajedničkog prostora za učenje, promišljanje,
- zbog budućnosti,
- zbog budućih generacija...

Svedokinje i ostale učesnice su izrazile spremnost da učestvuju u nastavku procesa ŽS 'gde god bude trebalo...':

- gde god bude trebalo, ja sam tu, ja mogu da učestvujem tamo gdje mi se zatraži,
- spremnost da se uključimo u bilo koju akciju, bilo gdje da je,
- znam kako sam se tokom učešća osnaživala tako da mogu da prenesem svoja iskustva...(Marijonka)
- nazidale smo prvi sprat kuće, sada treba da zidamo drugi sprat...(Marija)

Feministička etika odgovornosti se kod svedokinja izražava i kao preuzimanje konkretnih obaveza da se nastavi proces u vidu organizovanja 'mini ŽS' i to narazne načine:

- ohrabriti žene da govore,
- osloboditi žene straha od svjedočenja – u svim sredinama preovlada strah od javnog kazivanja,
- organizovanje grupe da razgovaramo o temama mini ŽS,
- pronalaženje novih potencijalnih svedokinja,
- organizovanjem aktivnosti u vezi sa ŽS u okviru svog udruženja,
- pripremaću svoje komšinke za neki novi sud,
- stvaranjem mreže ŽS – održavanjem kontakata između aktivistkinje koje su sudjelovale u pripremi, i one žene koje su ostale potencijalne svjedokinje, jer one imaju potrebu da ostanu povezane,
- stvarati siguran prostor da žene govore,
- organizovanjem prezentaciju filma o ŽS,

- pružanjem psihološke podrške,
- ženski karavan mira (Mira V.),
- promocijom ŽS u medijima,
- osnažujem žene da se suprotstave ratu, da ne šalju sinove u rat...

Pitanja kojim bi se bavili 'mini ŽS' – po učestalosti predloga:

Ratne i postratne traume (zbog neefikasnosti tranzicione pravde na institucionalnom nivou (sudovi, suđenja); blokada procesa suočavanja s prošlošću, neprevaziđeni, zaboravljeni, prećutani, nepriznati zločini i nepravde...):

- pronalazak nestalih (BiH, Hrvatska);
- Zašto sam lagala svoju decu? O prećutanim činjenicama o devedesetim;
- suočavanje sa prošlošću; položaj civilnih žrtava rata;
- nepriznati prećutani zločini tokom devedesetih u Sandžaku, posebno o zločinu u Štrpcima...

Kršenja radnih prava žena u svim zemljama:

- zlostavljanje nad radnicama u svim sredinama,
- nasilje nad radnicama u stranim firmama,
- nezaposlenost mladih žena,
- siromaštvo žena, diskriminacije žena u ruralnim sredinama,
- povezanost ratnog kriminala i pljačka i bede žena; sprega organizovanog kriminala i političke elite...

Diskriminacija na etničkoj osnovi (Hrvatska, Crna Gora, Srbija...) - žene iz manjinskih zajednica, Romkinje (Kruševac, Srbija)

Politička represija – Srbija i Crna Gora:

- politička represija i strah
- teror partijske države (Srbija)
- državni teror; zločini sopstvene države nad sobom/nama;
- nasilje koje se vrši nad aktivistkinjama

Izbeglička tragedija – na Balkanskoj ruti:

- Patnje žena izbeglica (svi oblici nasilja),
- Obelodanjivanje nasilja nad izbeglicama od strane država/institucija
- Internacionalistička solidarnost žena na Balkanskoj ruti naspram rasističkih politika država

Mesta održavanja 'mini ŽS':

- najviše u lokalnim sredinama
- Beograd (gradu odakle je sve zlo krenulo. Taj grad bi trebao da se sa svim tim suoči...)
- U Leskovcu, Zrenjaninu... u više mesta u Srbiji o kršenju radnih prava žena
- Osijek, Zagreb (etničko nasilje)
- Struga (ekonomsko nasilje)
- Podgorica (etničko nasilje)

Izjave učesnica:

Rejha Avdić: Pronašla sam tri svoje prijateljice. One znaju da sam bila na sudu, ali ja im sve ponovo kažem, da ih *ohrabrim* da one meni počnu da pričaju svoju priču, da bi i one učestvovale na sudu. Ja sam zamislila Beograd, da sam ih dovela i upoznala ih sa vama... Voljela bih da na ŽS budu ratne teme, silovanje, ali i sve druge, kao što su bile, otkazi, zlostavljanje na poslu.

Šaha Hrustić: Ja sam zamislila svoje tri prijateljice i znam o čemu bi one pričale. One bi pričale priču o svojim izgubljenima, o nepronađenju njihovih posmrtnih ostataka. Ja bih ih podržavala. Da se otkriju grobnice, da se pronađu posmrtni ostaci, da se zločinci kazne, jer bez toga nema pomirenja. Obratila bih se političarima da sledeći ŽS bude negdje u RS, da li u Zvorniku, Bijeljini, Banja Luci, Srebrenici. Mi obični ljudi znamo, ali nam političari ne daju da idemo naprijed. Ali unatoč tome, mi ćemo se boriti, i nadam se da ćemo ih sputati u njihovim lošim namerama.

Suvada Selimović: Zamislila sam tri osobe koje znam šta su preživjele u ratu, a teško se odazivaju da svjedoče, a imaju dobra saznanja, jer su bile prisutne. Mi treba njih da nagovorimo da izađu na ŽS da svjedoče, iako one imaju strah od svjedočenja. Vidjela sam sebe kako sam uspjela njih da nagovorim i videla sam ih na bini kako svjedoče. Nisam mogla da odredim grad, nego sam zamislila da svjedokinje izaberu prostor gdje se osjećaju sigurno.

Šehida Abdurahmanović: Rat i ratne teme su neizbježne...

Valentina Luketa: Dok sam zamišljala, zamišljala sam četiri prijateljice, jedna u Splitu, druga u Zagrebu, treća u Sarajevu i četvrta u Beogradu. Sve imaju istu priču, sve su visoko obrazovane a sve nemaju posla. Sve su u nemogućnosti da dobiju posao i žele da odu, baš kao što sam ja otišla. Bilo bi dobro da se pokaže da je to regionalni problem, a ne problem zemalja koje su u EU, nego one koje nisu. To nas više spaja nego što nas razdvaja.

Mirjana Učakar: Ja na svom putu trenutno ne vidim ništa dobro, jer je naša priča sa izbrisanima završena tako što nema rezultata. Najviše me boli to što za to niko nije kažnjen, niti će biti. Kada sam zatvorila oči, učinilo mi se da mi je pao veliki teret na leđa. Imam bolove neko vreme kao da nosim nešto na sebi i ne mogu skinuti. Na kraju se pitam da li sam ja lično dovoljno učinila. Nekada mi se čini da je sve moglo ići bolje, ali sam na kraju deprimirana zbog svega. Ne mogu više pričati.

Rosanda Peković: Pokušavala sam da nađem tri prijateljice iz mog grada i nisam uspjela da to uradim, vjerujte zato što znam koliko su te žene nezadovoljne u svakom pogledu, jer je zaista jedno sirtomaštvo koje vlada mojim gradom. Ima nas 3.000 žena u Bijelom Polju koje smo prevarene sa ovim nadoknadama. Kada su protesti mi imamo problem da i jedna žena izađe za govornicom i kaže dve riječi. One to ne mogu, a budu tu. Ne znam kako i na koji način osloboditi te žene. One su sve nezadovoljne ali postoji strah da javno progovore. Mi ne možemo da prodremo do njih. Ja bih lično voljela da dođe do toga da one javno progovore jer su najviše ugrožene po svakom pitanju od svih vrsta nasilja. Pokušala bih da ih ohrabrim da kažu svoju priču. Najviše zavisi od siromaštva, jer nas je neko doveo do toga i ljudi su poklekli.

Sve im je postalo besmisleno. Naravno jer je to osnovni problem. To nas je sve dovelo do tamo gdje smo sada.

Mubera Maslač: Ono što mene najviše opterećuje i što želim da se podigne na međunarodnu razinu su žene koje sada dolaze sa Bliskog istoka i sjeverne Afrike. Krenemo li sada od vrsta nasilja koja te žene doživljavaju pored ratnog, jesu obiteljsko koje te žene doživljavaju od roditelja zbog tradicije, preko braće do naravno supruga, koji kada ih dobiju onda su one njihova roba. Htjela bih da tamo budu prisutni organi vlasti naših zemalja koji odbijaju izbjeglice na brutalan način. Međunarodni žs koji bi artikulirao o stradanju žena izbjeglica - ekonomski, seksualno ovih žena koje imaju najmanju zaštitu.

Milica Lupšor: Želela bih više sudova u više mesta, za početak u Srbiji, ali i dalje, gdje bi žene iz Zrenjanina svedočile u Leskovcu, iz Leskovca u Valjevu, iz Valjeva u Priboju o ekonomskom nasilju. Zamislila bih desetak žena koje se u ovom trenutku ne bi usudile da govore javno. Ali bi se ohrabrine u međuvremenu. Moj izlazak bi na kraju bio da mi pokrenemo ženski sindikat u kome mogu da budu zaposlene i nezaposlene žene, sve one koje bi pomogle ženama da se osnaže.

Marija Kovačev: Volela bih da radim na temu diskriminacije među ženama iz ruralne sredine. Žene iz seoskih sredina su uvek građanke drugog reda, koje su diskriminisane.

Mirjana Mijailović: Pokušala sam da pronađem tri žene. Mogla bih sa njima da razgovaram da budu svedokinje o ekonomskom nasilju.

Snežana Obrenović: Zamislila sam da sam pronašla tri žene, koje bi govore o sledećim temama:

1. Zašto sam lagala svoju decu? O prećutanim činjenicama o devedesetim. Mi time izražavamo solidarnost, ali pozivamo državu da preuzme odgovornost.
2. Zločini sopstvene države nad sobom/nama - o tome šta je sve izgubila, svi njeni gubici koje je ona doživela...
3. Autocenzuri sudstva - prijateljica koja radi u pravosuđu koja bi govorila o autocenzuri o mehanizmima zastrašivanja, nije smela da donosi presude u skladu sa zakonom. Ja bih svedočila o državnom terorizmu jednog velikog diktatora.

Binasa Džigal: Prva tema za ŽS u Sandžaku bi bila suočavanje sa prošlošću, jer se o ratu ne priča, a bilo je onoliko ratnika. Druga tema je zloupotreba religije, najviše islama. o čemu pre svega, treba da pričaju Bošnjakinje. Treća tema bi bila siromaštvo i nasilje nad ženama koje je posledica toga. Ja bih našla žene da govore o ovim pitanjima.

Marica Šeatović: Zamislila sam i našla sam tri žene koje bi progovorile na sudu. Prva tema bi bila u Hrvatskoj - o nestalima. Da etnički Srbi i Hrvati jedni drugi saslušaju, jer ima nestalih svuda. Druga stvar je postratno zbivanje na etničkoj osnovi. Tu su ugrožene naročito žene koje ne mogu da progovore o svojim problemima ni u svojoj ni u sredini drugih. Izabrala bih Osijek, taj je dio specifičan zato što ima Srba, a domicilno je hrvatsko stanovništvo.

Ja bih se obratila političarima u regionu. Rekla bih im da već jedanput pređu sa riječi na djela, da na nekim skupovima ne vrše neka potkusurivanja, nego da saslušaju ljude.

Nadežda Kostić: Nisam mogla da zamislim lik žene, ali sam našla tri. *Prva tema* u Kruševcu politička represija i strah od vlasti u Kruševcu, oličeni u Bratislavu Gašiću. Iako nije ni na kakvoj poziciji, bez njega se ništa ne može uraditi. Volela bih da pronađem ženu da govori o tome, a ako je ne bih našla to bih bila ja. *Druga tema* je nasilje nad ženama koje čine povratnici sa rata na Kosovu. Mi znamo posledice toga, a država o tome ćuti i ne želi da prizna da se sa njima nije radilo. *Tema broj tri* je položaj Romkinju koje su ugrožene na raznim nivoima: ranim brakovima. Sem toga, da bi održale svoju porodicu, prisiljene su da se bave prostitucijom. To je jako puno rašireno. To su za mene tri važna segmenta na kome bih ja pričala. Ja bih taj sud održala u *Beogradu*, gradu odakle je sve zlo krenulo. Taj grad bi trebao da se sa svim tim suoči.

Marijonka Anastasovska: Što se tiče Makedonije, ja bih predložila *rodno nasilje*, mislim na porodično nasilje o čemu žene jako slabo govore. Ipak one neće da pričaju u svojoj sredini nego u drugom gradu, gde ih niko ne poznaje. U Skopju ne, možda u Strugi. Lično bih na tom sudu govorila o *ekonomskom nasilju i mobingu*.

Ljiljana Čantrak: Tema o kojoj bih mogla da krenem sa njom jeste rušenje, psihopate diktatore AV. Političarima se nikada ne bih obratila. Nema toga što bi mene zaustavilo na tom putu.

Ljupka Kovačević: Meni je dolazila slika Podgorice i svjedočenje o *etničkom nasilju u Crnoj Gori*. Nisam mogla da zamislim ljude koji o tome govore. *Druga tema bi bilo nasilje koje se vrši nad aktivistkinjama*.

Milica Miladinović: Što se tiče daljeg mini suda, ja sam probala da pronađem tri osobe koje bi bile identične mom slučaju. Voljela bih da se sud održi u Zagrebu ili Osijeku. Tamo žene vane da ih neko čuje, ali nemaju kome da kažu, jer se boje. Tema je *etničko nasilje/nacionalna mržnja*, ali se plašim da zbog straha od posledica žene ne bi bile u stanju da govore o ovom temi.

Jovanka Carević: Mislim da bih našla tri prijateljice, koje bi govorile o *položaju nacionalnih manjina*, o njihovim pravima. Čim je kriza vlasti, manjine su prve na udaru. Na drugom mjestu *civilne žrtve rata*. *Treće je pravo na pobačaj*, koje je kod nas aktuelno. Da o tome ne odlučuje crkva, nego da žene odlučuju o svom tijelu. Predložila bih da se sud održi u Osijeku ili Rovinju.

Senka Rastoder: *Prva tema bi bila etnička distanca* a ne nasilje, koja se iz mjeseca u mjesec, iz godine u godine povećava. *Druga tema je položaj žena strankinja* u Crnoj Gori, jer žive više desetina godina, trpe institucionalno nasilje, jer su na žalost rođene u drugim krajevima Jugoslavije. Danas imate dosta žena u Baru koje ne mogu da imaju papire. One zahtjevaju prava, ali nisu uspele da ga postignu. *Treća tema je vezana na ekonomsko i socijalno nasilje* sa posebnim akcentom na žene koje trpe užasan vid nasilja, a to je da moraju da prihvate radni odnos da ne ostaju trudne više godina. Oni potpisuju blanko otkaze. To je rašireno u privatnom sektoru. To je tema o kojoj se ćuti, a žene ćute. Sve je više djevojaka koje pomjeraju planove svog života.

Senka Knežević: *Etnička distanca. O zločinu u Štrpcima. Ja bih da se o tome govori u Priboju*, ali se bojim da niko ne bi prisustvovao.

Violeta Đikanović: *Volela bih da se priča o strahu.* Ja vidim taj strah, vidim da ljudi su agresivni. Ja se stalno svađam sa ljudima jer pominjem Vučića. Oni se plaše i ja bih volela da svedoče o tome o represiji na svim nivoima i to ispred skupštine.

Sabina Talović: Ja bih htela da govorim o različitim vrstama strahova. U Pljevljima postoji mali broj onih koje bi govorile, možda samo u sigurnim krugovima jer se svi plaše svakog. Ti različiti strahovi i različite manipulacije, mržnja je nešto što je vidljivo i može da se opipa u zraku. Sa kim god da razgovarate će vam reći da je najveći problem siromaštvo. Kada se govori o pljačkaškoj privatizaciji, o korupciji, o sprezi kriminala i politike, o tome ne mora niko da vam kaže, jer to svi znaju, ali niko neće reći zašto je to tako, a to je zato što je Milo ratovao. Zato što je od tih 600.000 bar 350.000 podržavalo Mila dok je ratovao i to nije problem. O tome se ne priča.

Meni je važna etnička mržnja. Sud bi se održao u Podgorici. Volela bih da radimo na tim mini žs u svojim krugovima, u svojim zajednicama. I žene bi izlistale teme o kojima bi svjedočile.

Ivana Ristić: Kod nas u Leskovcu je vidljivo političko nasilje. To se videlo posle drugog kruga izbora kada je u Leskovcu AV dobio 95%, a to je bilo neko selo od 200 ljudi. Druga tema bi bilo nasilje nad radnicama u stranim firmama. Uglavnom će pričati žene koje su dobile otkaz.

Ljiljana Radovanović: Ja bih da neko govori o devedesetim godinama, o Jezdi, o Dafini, o nekoj ženi koja je ulagala novac u te banke. Od toga je bio finansiran rat. Rat je koristio građanima Srbije. Mnogi su sa ratišta donosili pokradenu robu. Sa Kosova su dovozili krave. Tamo je policija vodila rat od 1998. Volela bih da nađem majku koja je tada podržavala rat a da danas kaže kako se oseća njen sin. Ja bih našla dve žene. Volela bih da se sud održi u Srbiji ili da te žene čuju žene od druge strane. I tema rasizma prema Romima u metropoli Beogradu.

Refija Hadibulić: Možemo da idemo dalje, to je moj predlog. Ja bih predložila da žs goni i dalje. Ja bih u da u Banja Luci pred Dodikom da napravimo protest da vidi šta je uradio. Šta Vučić kaže, on podržava. To me najviše boli. Kada je bila Jugoslavija sve smo mogli, ali je više nema i nema toga mira kada je bio Tito. Ja bih svjedočila o tome što su prodali državne firme i sada omladina nema gdje da radi.

Nura Mustafić: Dok sam živa, mislim da li ću naći dijete. Željela bih da svako pronađe svoje, da bude istine i pravde. Ja bih tražila da bude samo mir, istina i pravda za svakog čovjeka.

Staša Zajović: Nećete vi samo biti te koje ćete odlučivati o temama. Mi smo čule i teme od građanstva i to će biti u kombinaciji. Nama su žene pozajmile glas i mi sada imamo da im vraćamo taj glas. Vaša su svedočenja individualna, ali ona moraju da odražavaju stvarnost velikog broja žena. Neki pojedinačni problemi ne mogu da budu deo ŽS, jer mi nemamo kapacitet za to. Jako je teško organizovati žs o sveprisutnoj militarizaciji svakodnevnog života, o strahu od partijske države. To bi odražavalo stvarnost velikog broja ljudi. To proizvodi ekonomsko nasilje. To je pitanje političkog nasilja. Teror partijske države proizvodi sve vrste nasilja. Treba da vidimo šta je realno i šta je moguće. Odlično je da se nastavi za stvaranjem zajedničkog prostora za promišljanje.

Ekonomsko nasilje – terori nvestitora: oni su vlasnici naših fabrika i naših života.

Mi imamo obavezu da razumemo koje vrste ucena žene preživljavaju.

Svaka forma izlazi iz prethodne faze. Mi smo izumljivale metodologiju, za BiH ne znam da li može ekonomsko nasilje da bude tema. Dosta je oskudno što se tiče ngo. Mi ćemo da radimo sa ženama Podrinja. Treba da se vide posledice koje trpe povratnice. To su sve vrste stigmatizacije koje žive žene bošnjačke nacionalnosti. Mi teško da možemo oko nestalih, ali možemo da vidimo koji vrsti pritisak možemo da vršimo.

U Sandžaku smo čuli dve stvari: *prva je nepriznati prećutani zločini tokom devedesetih*. Žene se plaše da govore o tome. To teško da mogu da pokrenu žene manjinske pripadnosti, to treba žene iz većinske zajednice. Ja mislim da je to epohalno da žene većinske nacionalnosti kažu zašto su ćutale, zašto su lagale svoje djecu. To bi bilo za žene Srbije katarzično. Za žene iz BiH, za naše odnose je to važno. Mi se obraćamo jedna drugoj, a ne političarima. Mi se u prvom redu obraćamo žrtvama. Na nama je ogroman teret i ne možemo da se pokrivamo ekonomskim problemima. Oni su proglasili amneziju, abolirali sebe od zločina koji su činili. To je farbanje istorije i porodičnih biografija.

Paralelno sa ćutanjem o zločinima, u Srbiji se ćuti i o otporu, i to ima veze sa gubitkom samopoštovanja. Gubimo sećanje na otpor paralelno sa zaboravom zločina.

Mi tražimo broj ljudi stradalih od *kasetne municije*. Mi to stalno radimo.

Smatram da nije sazrelo vreme za iznošenje *teme zloupotrebe religije*. Neće žene da govore o toj temi. Mi tu temu ne možemo da otvorimo, ukoliko ne postoji stvarna volja kod žena manjinske pripadnosti. Kada se stvore okolnosti možemo.

Binasa Džigal: Mislim da je to problem, ako tu temu ostavimo.

Ljupka Kovačević: Možemo radionice o tome da organizujemo. Mi treba da radimo u grupi i vidjeti kako ide taj proces.

Staša Zajović: Ja sam čula da je u Sandžaku najvažnija tema o nasilju devedesetih. Da li ćete vi to da otvarate? Da li imate tu nameru da obelodanite tu temu?

Staša Zajović: Što se tiče izbeglica, želim da radim o internacionalističkoj solidarnosti žena naspram rasističkih politika država. Žene koje rade sa izbeglicama treba da obelodanjuju državno nasilje. Da žene govore i o EU i međunarodnim organizacijama koje profitiraju na patnji tih ljudi. Želim da govorim šta su radili volonteri/ke iz Španije, Nemice koje su rizikovale život. Mi treba da slavimo hrabrost građana Evrope. Jedno deset žena iz regije da organizujemo za Osmi mart sledeće godine. Još jedna tema je nasilje nad braniteljicama ljudskih prava. Nas je sramota da pričamo o tome, ali smatram da o tome treba da se napravi žs. To je progon od strane država.

Zašto vam je važan nastavak ŽS i koju obavezu možete da preuzmete?

Sabina Talović: Zbog sebe, istine i budućnosti mi je važan ŽS. Kada se vratim u Pljevlja mogu da organizujem grupu da razgovaramo o temama mini ŽS.

Suvada Selimović: Važan mi je nastavak ŽS jer želim pravdu. Išla bih da ohrabrim sve one osobe koje ne žele da govore o onome što se desilo.

Snežana Obrenović: Želim da se mnoge žene ohrabre i preuzmu ulogu svedokinja o onome što im se dešavalo. Mogu da pronalazim nove potencijalne svedokinje.

Senka Rastoder: Ja mogu da priprelim i organizujem mini ŽS u Baru, možda i za Ulcinj pa da to bude neka regija. Ja sam uvek spremna da se uključim u bilo koju akciju, bilo gdje da je.

Rosanda Peković: Važan mi je nastavak zbog istine i pravde u svakom smislu, za sve vrste nasilja. Ja bih mogla da uzmem za obavezu da razgovaram sa ženama koje bi se uključile i svjedočile o drugim stvarima.

Refija Hadibulić: Meni je važno zbog istine i pravde.

Nura Mustafić: Zbog istine i pravde.

Rejha Avdić: Potrudiću da organizujem nešto u okviru svog udruženja. Tu sam za sve što treba.

Šaha Hrustić: Ja zaista imam ideju pripremati svoje komšinke za neki novi sud. Sve što mislite da ja mogu da obavim za dobrobit svih nas, stojim na raspolaganju.

Ivana Ristić: Meni je to važno jer se pokazalo da je to mesto gde žene mogu da otvore dušu. Ja mogu da ženama u svojoj sredini obezbedim siguran prostor gde ćemo moći da pričamo o svemu onome što nas muči.

Mirjana Učakar: Meni je važan nastavak procesa ŽS zato jer je to stvarno jedna velika stvar. Meni je naročito drago da mi se ispunila želja da mi dođete u Sloveniju. Šta god da mi date koju god obavezu ja ću je prihvatiti, samo da budem živa i zdrava.

Šehida Abdurahmanović: Nastavak je mnogo bitan i mi smo dale svoj doprinos. Svaka pojedinačno može da da svoj doprinos u širenju ŽS. Ja živim u gradu gdje je počinjen genocid i gdje ima više registrovanih NVO nego građana - osamdeset i nešto. Ja ću preko njih moći da prezentujem ovo. Branka ima nas na spisku oko 500 žena. Ona je dovela u Beograd 80 žena iz Srebrenice. Ona dolazi svakih 15 dana u Srebrenicu, pruža svaku vrstu pomoći. Ja bih željela da one pogledaju naš film i čuju našu priču da se uključe.

Nadežda Kostić: Meni je važan nastavak jer smatram da treba nastaviti raditi sa drugim ženama koje nisu govorile o svojim teškim iskustvima. Treba stvoriti *sigurne prostore*. Ja u saradnji sa Peščanicom imam nameru da *organizujem prezentaciju filma ŽS*. Mi imamo mrežu Rasinskog okruga i mi ćemo njih zvati. Tu bi se našle sve te žene. Pokušaćemo da pronađemo žene koje će govoriti o represiji ove vlasti.

Mira Vilušić: Nastavak je za mene projekat pomirenja na nivou ex Jugoslavije. Ja bih željela da to bude *ženski karavan mira*, gde bi se sadašnje članice dovele nove mlade, da na njih prenesemo znanje. *Ja mogu da pružim psihološku podršku*. Ja sam se uvalila u internacionalnu gimnaziju u Tuzli. Mene deca vole i ja se raspadam od radosti. Pozvana sam da budem njihov gost svake godine. Očekujem da će pozitivno iskustvo ove internacionalne gimnazije, da će i drugi da pozovu. Imamo dobre odnose sa televizijom Slon. Oni imaju emisiju iz ženskog ugla.

Ja sam planirala da napravimo jednu emisiju o ŽS. Siguran prostor je nešto što u buduću treba graditi, da organizujemo tako da imamo veći broj žena da mogu da govore otvoreno.

Binasa Džigal: Ja mogu sve što mi se kaže u Sandžaku, da i mi postanemo deo ove zajednice. Malo smo mi krive, a malo nas je zajednica izolovala. Ja mogu da pronađem žene da govore na bilo koju temu.

Milica Lupšor: Mi smo samo pokrenule priču ne samo o radnim pravima, gde bih se ja uključila. To je tema koja treba da postane vidljivija, bitnija. Svaka od nas koja je bilo gde svedočila stekla je hrabrost.

Marija Kovačev: Za mene je važno da nastavak žs se desi, jer postoji još puno tema o kojima može da se govori. Jednom sam rekla da smo počele od temelja, sada bih rekla da smo nazidale prvi sprat kuće. Sada treba da zidamo drugi sprat. *Tu sam za sve što treba.*

Marica Šeatović: Važan mi je nastavak zato da se što više osnaži da bi progovorile o svojim traumama. Ako se osnuje mini sud u Hrvatskoj, ja bih mogla da nađem svjedokinje. Ja bih stavila akcenat na *nestale*, da žene govore o tome, kroz koju patnju one prolaze, jer nemaju nikakvu podršku.

Jovanka Carević: Nastavak mi je bitan zbog tema koje su zajedničke za sve nas. *Ja mogu da učestvujem tamo gde mi se zatraži.*

Mubera Maslač: Ja ću nastaviti u temi koju sam počela, a to su *izbjeglice*. Ali mogu da doprinesem na nekom drugom projektu na kome želite.

Božana Ivanović: Meni je nastavak važan jer je to što ja doživljavam kao prvu pravu istinu u mom životu. Ja radim na osnaživanju žena dvadeset godina. Država i vlast ne moraju da se slušaju. Ja moje sinove nisam pustila u rat uz njihov pristanak. Ja sam u tome uspela bez obzira što nisam imala nikakvu podršku. *Ja osnažujem žene u tome, majke, da svoju decu ne daju da idu u rat.* Ja osnažujem žene da se suprotstave ratu.

Marijonka Anastasovska: Ja verujem u ovaj projekt i jako mi je drago što će se nastaviti. Ja ću da obavestim svoje drugarice i mislim da možemo da se dogovorimo oko tema koje će interesovati žene. *Ja znam kako sam se tokom učešća osnaživala tako da mogu da prenesem svoja iskustva.*

Milica Miladinović: Sada smo velika porodica. Mini sud je nastavak da se vidi da mi žene možemo dalje da preuzmemo svoju odgovornost da bude i u *Zagrebu promocija filma.*

Nela Pamuković: Nastavak mi je važan zbog povezivanja regionalne i lokalne borbe. Obavezujem se da ću *organizirati događaje i dalje uz ŽS u Zagrebu*, uključiti one aktivistkinje koje su sudjelovale u pripremi, i one žene koje su ostale potencijalne svjedokinje, jer one imaju potrebu da ostanu povezane, da ih podržimo u njihovim potrebama koje imaju za ostvarivanje prava.

Mirjana Mijailović: Ja mogu da se obavežem da u svom okruženju nađem potencijalne svedokinje koje imaju potrebu da pričaju o svojim problemima.

Senka Knežević: Ja osećam veliko poštovanje prema ŽS i žao mi je što nisam učestvovala. To treba da se nastavi. Kroz žs provejavaju istina, pravda, dobrotu, lepota. Ono što ja želim da uradim jeste nemoguće. *Ja sam mislila da mogu da odem u neku školu i da pričam sa mladima.*

Mirovna akcija „Pamtimo hrabri otpor žena“, omaž hrabrim ženama koje su se 1999. godine, u Kruševcu pobunile protiv prisilnih mobilizacija muškaraca za rat na Kosovo. U ovoj akciji je učestvovalo oko 50 žena iz svih zemalja bivše Jugoslavije (svedokinje, organizatorke ŽS, kao i lokalne aktivistkinje).

Solidarnost je naša snaga – o akcijama solidarne podrške i pomoći ratnim izbeglicama sa Bliskog i Srednjeg istoka, Afrike...

Na ovom panelu su govorile:

Mubera Maslić-Ždralović, orijentalistkinja (prevoditeljka sa arapskog jezika), aktivistkinja

Ljiljana Čantrak, NORAS 381, Beograd

Violeta Đikanović, ŽUC-a, aktivistkinja u solidarnim akcijama sa izbeglicama

Binasa Džigal, svedokinja na ŽS, NVO “Žene Polimlja”, Prijepolje, radi sa izbeglicama u prihvatnom centru u Sjenici

Sabina Talović, svedokinja na ŽS, NVO “Bonafide”, Pljevlja, učestvuje u solidarnoj pomoći izbeglicama u prihvatnom centru u Sjenici

Panel je moderirala Staša Zajović

Učesnice panela su govorile o akcijama solidarne pomoći i podrške: direktne akcije podrške i pomoći izbeglicama u prihvatnim centrima, samoorganizovanim kampovima, parkovima, ulične akcije solidarnosti...Sve učesnice su navodile primere zloupotrebe izbegličke tragedije, pre svega na nivou država (slučajevi represije, zloupotrebe, eksploatacije izbeglica od strane državnih i nedržavnih aktera u vidu pljačke i bogaćenja na račun izbeglica) itd.

Zajedničko promišljanje o aktuelnim društveno-političkim pitanjima u regiji, u svetu...

Marica Šeatović nas je obavestila da je „Inicijativa mladih za ljudska prava u Hrvatskoj prošle godine, za vrijeme obilježavanja godišnjice 'Oluje' (5. avgusta 2016.) sakupljala potpise, 320 su sakupili uglavnom od mladih ljudi i napisali Deklaraciju sa jedne strane a sa druge sve potpise i doneli u Srpsko narodno vijeće. To su predeli predsedniku Srpskog narodnog vijeća, a posebno su hteli da predaju meni, jer ja sa njima surađujem od 2005. godine. Oni uvek za dane Oluje nešto slično organiziraju. Jedne godine su stavili mramornu ploču na ulaz u Knin koja je razbijena. Dijelili su letke za vreme obeležavanja Oluje u Zagrebu. Mario Mažić je inicijator ove akcije. Mario je iz Petrinje i bio je prognan. Njega to nije spriječilo da radi to što radi.

O reviziji presude BiH protiv Srbije pred Međunarodnim sudom pravde, o blokadi suočavanja s prošlošću...

Snežana Obrenović: Ono što je za mene sramotno i bolno što se širila priča nakon odbijanja revizije, zadovoljstvo političkih struktura koji su govorili da su pobedili, ni jednog trenutka ne pominjući one koji su ubijeni i njihove porodice... Ovakvo ponašanje srpskih vlasti doživljam kao zločin nad zločinom. Ne znam gde će se oni u zločinima zaustaviti. Mislim da istovremeno sa potencijalnom mogućnošću da se uradi revizija presude protiv Srbije, jeste da je Vučić nailazio na podršku evropskih lidera. I to mi je smetalo. Možda su oni mogli da budu ako ništa drugo uzdržani.

Mira Vilušić: Ukoliko Srbija a i Crna Gora ne dobiju lekciju, to će biti problem. Sjećam se vikendaša koji su pljačkali. Mi znamo Crnogorce koji su dolazili i do Tuzle. Sjećam se kako je to sistematski pljačkana BiH. Znam da je ova prijava bila traljava i tu zamjeram Bakiru Izetbegoviću. To su političke igre.

Šehida Abdurahmanović: Tu je sve jasno koliko je žrtvi teško dokazati da je žrtva, ali zločin ne zastarijeva i da će to možda moći da se pokrene kad tad. Mi se borimo i nikada odustati nećemo. Nismo poklekle i nismo iznenađene odbijenicom. Dokazi postoje. Moćnici svetski upravljaju i oni su monstrumi. Srbija i Crna Gora treba da uđu u EU i na žrtvu se ne gleda. Da je ljudima stalo do nas mi ne bismo doživeli 1995. godinu.

Senka Knežević: Mlade generaciju su jako opterećene mržnjom. To je opasnost, to je bomba koja će jednog dana neviđenih razmera eksplodirati.

Rejha Avdić: Samo su se uznemirile žrtve. Oni su znali da neće proći. Mogli su da podnesu prijepar godina. Nas su toliko povrijedili, ja vam ne mogu opisati, kako smo se mi jadno i bedno osjećali. Kako smo se mi osjećale to niko ne može zamisliti. Ja bih bila najsretnija kada bi se ta inicijativa ostvarila. Od toga nema ništa. Ostaće Srbija i Crna Gora čiste.

Suvada Selimović: U BiH su političari katastrofa i ništa od njih dobro ne očekujemo, bez obzira ko su. Ova tužba je samo prodrmala žrtve. Žrtvama se ne ratuje. Žrtve su zadovoljne samo kad je mir. Mi se sami snalazimo. Da nije tako, mi ne bismo imali od čeka da živimo. Mi bismo propali da se oslanjamo na državu. Politika vodi katastrofi.

Šaha Hrustić: Ja nisam ništa očekivala od revizije. To je politička igra međunarodne zajednice. Ovdje niko nije htio da čuje glas žrtava. Mi smo obični ljudi i ja imam utisak da su oni voljeli da su nas izbrisali sa lica zemlje. Ako se nastavi ova politika, sva djeca će nam otići van zemlje. Ja sam oštećena u ratu, izgubila sam pet iz svog dvorišta. Ja se ne uzdam u vlasti nego samo u dobre ljude. Ja bih voljela da imam dva života da pomognem ljudima koji su slični meni.

Nadežda Kostić: Zašto diraju žrtve, zašto rane stalno otvaraju a ne pomažu, nego stalno podgrevaju atmosferu rata. Žao mi je što ta atmosfera svuda kod nas je prisutna.

Ljupka Kovačević: Meni je ovo osveščavanje, pojašnjenje koliko se čekalo. Sve vlasti su svuda iste. Mi smo potrošna roba, jer je nevjerovatno da to nije moglo da se uradi za deset godina. Mogerini zove sve predstavnike naših država na sastanke. Ponovo su pregovori a ovamo se

dešavaju propusti prema ljudima. To nije namjerno nego je zlonamjerno. To je igra u kojoj su isključene žrtve.

Sabina Talović: Učinak revizije je držanje tenzija. Žrtve u BiH su još jednom ubijene od svojih. Sa druge strane su se ovi osokolili i to je veliki problem.

Staša Zajović: Mir nije povezan sa kažnjivošću i pravdom. 2007. godine je presuđeno po tužbi BiH da Srbija nije ništa uradila da spreči genocid. A za vlast u Srbiji to ništa nije značilo. Bilo bi dobro i važno da se tada donela drugačija presuda. Moja nada je bila da će vlast prihvatiti presude Haškog tribunala.

Odbacivanje revizije ovu državu i društvo oslobađa sebi odgovornosti pred Specijalnim sudom za Kravicu. Za glavnu tužiteljku tog suda je izabrana jedna strašna žena i to je dokaz da se institucionalna pravda uopšte ne sprovodi. Ona je pripravnica bez pravne karijere. Ovo nas ništa ne oslobađa od odgovornosti iz civilnog društva. Međutim, nama je sad mnogo teže da se zalažemo za kažnjivost ratnih zločina. Pet je ročišta bilo za Kravicu i tu su na delu sve vrste opstrukcije. Mi smo bile na sastanku sa zamenicima tužioca za ratne zločine. Mi smo ih pitale zašto ne izgovaraju reč genocid. Oni su 55 minuta čitali imena 1313 žrtava bošnjačkih civila u hangaru u selu Kravica, tokom srebreničkog genocida. Svi optuženi su na slobodi.

Lekari falsifikuju dokumente da bi oni mogli da ne dolaze na suđenja. Mi ćemo da nastavimo. To je jako bolno i teško. Bilo bi bitno iz katarzičnih razloga da je Srbija osuđena za genocid. Bosanske vlasti su postupile krajnje neodgovorne, ponizila je nas i vas koji su ovde zajedno.

Plan aktivnosti ŽS – maj- novembar 2017.

I Feministička etika brige i odgovornosti - regionalni susreti ŽS

- 1. Skopje ili Veles, 28. i 29. septembar 2017.** (održan, izveštaj priređen)

II Javne prezentacije ŽS – feministički pristup pravdi

- **24. maj, Kotor** (Anima, Kotor organizuje, učestvuju svedokinje iz CG, izveštaj priređen)
- **30. maj, Beograd** - Fakultet političkih nauka, Beograd (izveštaj priređen)
- **17. jun, Zlatar, Srbija** (izveštaj urađen)
- **Bijelo Polje, 18. avgust**

Predlozi za organizovanje Javnih prezentacija/JP Ženskog suda:

- Bratunac, BiH – nije održan
- Bijeljina, BiH: Mira Vilušić i Nadežda Kostić kontaktiraju grupu 'Lara' (?)
- Srebrenica: Šehida kontaktira lokalne grupe (?)
- Banja Luka: Nela kontaktira 'Udružene žene', Banja Luka (?)

(Dogovoreno je da se navedene JP održe od septembra najdalje...)

III Pripreme aktivnosti za mini ŽS, radionice (sigurni prostori...)

1. **Radionica o' Izbrisanima' Ljubljana, 30. septembar** (izveštaj urađen)
2. **Ka 'mini' ŽS o kršenju radnih prava žena u kontekstu pljačkaške privatizacije - Srbija:** održana obuka za aktivistkinje za pripreme aktivnosti, 22. oktobra 2017. u prostorijama ŽUC-a (priloženi radni materijali, izveštaj podnose koordinatorke radionica u Leskovcu i Zrenjaninu)

IV Solidarna mreža svedokinja – susreti uzajamne podrške i solidarnosti; solidarne majke za mir

Izveštaj o aktivnostima biće podnet na regionalnom sastanku u novembru:

18. septembar – Solidarna poseta aktivistkinja ŽUC Beograd i aktivistkinja iz Španije (Charo Nogueira i Selime) Memorijalnom centru Potočari/Srebrenica, selu Bajramovići (Nura i Refija). Takođe su aktivistkinje posetile Srebrenicu, gde su se susrele sa Hajrom Ćatić, predsednicom Udruženja žene Srebrenice, sa sedištem u Tuzli.

20. septembar – poseta 49 žena Đulića, Klise, Tojšića, Glumine, Zvornika, Sapne, Šetića. Turistička poseta Konaku kneginje Ljubice, šetnja Knez Mihailovom, krstarenje Dunavom, zakuska u Starom šlepu...

V Posećivanje mesta zločina – izveštaj podneti

VI Ulične akcije

VIII Praćenje suđenja za ratne zločine

IX Učešće svedokinja i organizatorki ŽS u aktivnostima Žena u crnom, itd.

Đulići – Ženski mirovni aktivizam, 26. maj, Zlatar, Sandžak, 16. i 17. jun, Pljevlja, 17. uveče i 18. jun,

Sastanak Mreže ŽUC-a – Vrnjačka banja, 15, 16. i 17. septembar, Fundamentalizmi – demokratski i feministički odgovori, 13-15. oktobar, Beograd - sve ispunjeno...

X Zajednički odmor svedokinja, aktivistkinja – kuća Seka 'Brač'

(Transkript uradio: Miloš Urošević, priredila: Staša Zajović)

Ženski sud: feministički pristup pravdi Regionalni susret Ženskog suda

Skopje, 28,29. i 30. septembar 2017.

Na regionalnom sastanku Ženskog suda održanom 28, 29. i 30. septembra u Skopju/Makedonija učestvovala su **34** žene iz 15 mesta i to iz Bosne i Hercegovine (Đulići i Klisa kod Zvornika, Potočari/Srebrenica, Sarajevo); Crne Gore (Pljevlja); Hrvatske (Zagreb); Kosova (Dečani, Đakovica, Priština); Makedonije (Skopje, Veles) i Srbije (Beograd, Kruševac, Leskovac, Novi Bečej).

Na ovom sastanku su učestvovala svedokinje na ŽS, organizatorke i aktivistkinje.

Četvrtak, 28. septembar

Nakon predstavljanja učesnica, prikazan je dokumentarni film „**Albanke su naše sestre**“ (Vajzat shqiptare jane motra tona), dokumentarni film u trajanju od 25 minuta, autorki i autora: Milene Popović, Sanje Kljajić, Taulanta Osmanija, Darka Špera, u produkciji Nezavisnog društva novinara Vojvodine i koprodukciji BIRN Kosova. Film prenosi svedočenje o otporu nasilnoj mobilizaciji muškaraca u Srijii, otporu žena i vezama prijateljstva i solidarnosti između aktivistkinja Srbije i Kosova. Slogan filma „*Albanke su naše sestre*“ je preuzet od ŽUCA koje su 8. marta 1995. po prvi put tokom protesta istakle ovaj transparent i doživele fizički napad i tada i to se nastavilo u brojnim prilikama.

Nakon projekcije, učesnice su govorile o pitanjima vezanim za zločin prisilne mobilizacije u Srbiji, posebno tokom rata na Kosovu, 1999. godine. Žene su govorile o prisilnoj mobilizaciji, kao i o otporu:

„Preko 200.000 muškaraca je bilo mobilisano za rat na Kosovo. Dva grada koja su bila najviše mobilisana su Leskovac, sa 40.000 nasilno mobilisanih muškaraca i Kruševac. Takođe je jedan pokret mladih koji je delovao i 1998. i 1999. protiv rata na Kosovu na teritoriji Srbije, i mi smo bile jako bliske njima.“ (Staša)

„U Vojvodini su bile masovne mobilizacije pripadnika etničkih manjina, prvih žrtava mobilizacije koje je sprovodila JNA. Držali su ih po dve godine, nisu ih puštali kućama“ (Marija Kovačev)

„Moja borba je počela 1999. godine, kada sam se borila da svoju decu ne pošalju u rat. Oba sina su bila mobilisana. Uspela sam da oslobodim jednog. Rekli su mi da biram koga mogu da izaberem. Moja borba se nastavila kada sam se uključila u protest srodnica mobilisanih muškaraca, koji su se spontano pokrenuli. Tu sam upoznala Slađanu, čiji brat je bio mobilisan. Mi nismo želele da naša deca budu mobilisana i idu da ubijaju drugu decu. Tražili smo da ih vrata sa Kosova. Kako su dani prolazili, protest je bio sve masovniji. Glas je došao do naše dece koja su bila na Kosovu, oni su tražili da se vrata kućama, suprotstavili su se, seli su u kamione i krenuli nazad. Oni su hteli da bace oružje, kao što su bacili uniforme. Došao je tadašnji načelnik generalštaba Nebojša Pavković i rekao roditeljima da njihovoj deci neće ništa da se desi zato što su dezertirali i da će biti razoružani i ostati kod kuće. Posle par dana je došla vojna policija i odvela ih ponovo...“ (Nadežda Kostić)

Projekciju filma „Albanke su naše sestre“ juna 2017. godine sprečili su pripadnici ultradesničarskih organizacija u Nišu i Kraljevu, Novom Sadu, o čemu su govorile učesnice protesta 1999. kao i druge žene:

„Projekcija filma je bila zakazana za 22. i 23. juna u Nišu i Kraljevu. Ja sam trebala da idem da govorim na projekciji. Desničari koji su počeli ponovo da se podižu, u vreme Vučićevog predsedničkog mandata. U Nišu je bilo jezivo. Kada smo trebali da dođemo ispred Medija centra, grupa desničara je bila ispred i skandirali „Kosovo, Kosovo...“ Policija je štitila desničare. U Medija centar je upao četnički vojvoda u uniformi crnom i sa kamom. Na majci je pisalo „Stari četnici“. Počeo je da preti da ako se bude počeo da prikazuje film da grupa od 40 četnika čeka napolju sa noževima da dođe sve da nas pobije...“(Nadežda)

„Zabrana prikazivanja ovakvih filmova govori o tome da su oni koji brane ovu vlast proizvođači svih ratnih dešavanja o kojima žene govore. Oni su proizvođači ratova i nastavljaju da neguju tu mržnju koju su proizveli. Oni su potpuno isti, samo su obukli druga odela. Ja mislim da mi ovakvim skupovima po raznim gradovima činimo puno da probudimo svest. Sada mali krugovi nadam se da će biti veći i veći“ (*Milka Rosić, Leskovac*)

Ovaj dokumentarni film menja narative, tj. uvrežena mišljenja o 'homogenoj' Srbiji za vreme bombardovanja:

„Ja sam razgovarala u Sarajevu sa ženama koje su mislile da su ljudi iz Srbije dobrovoljno išli da ratuju i ubijaju. Mi to ne možemo da promenimo, ali im je lakše da znaju da su ljudi prisilno odvođeni, a ne zato što su oni želeli. Sada vidimo da i na Kosovu ljudi nisu znali šta se dešavalo. Ljudi su prisilno odvođeni iz svojih kuća, sa radnih mesta, a onda su im u vojne knjižice upisivali da su dobrovoljci. Drago mi je da neko može da čuje šta je bila istina i šta se zapravo događalo. Ono što je bilo mi ne možemo da promenimo“ (*Sladana Anđelković*).

„Ja znam mnoge ljude koji su pokušali da se ubiju jer nisu htjeli da idu u rat, a isto tako znam one koje su ispraćali pjesmom. Srbija, 22 godina poslije genocida u Srebrenici, nikoga nije ni osudila ni optužila. Ja se divim Haškom tribunalu. On je dosta uradio. Mi sa njim sarađujemo. Odveo je Miloševića, Karadžića, Mladića, Plavšićku. Ja sam u ponedeljak bila tamo, gdje je počelo suđenje Stanišiću i Simatoviću. Oni su radili zločine i u Hrvatskoj i u BiH“ (*Munira Subašić, Srebrenica/Sarajevo*).

„Ja mislim da smo puno uradili svi zajedno. Sve dok nisam stupila u kontakt sa ženama u crnom, imala sam neku nejasnu sliku. Poznavala sam Srbiju, dolazila sam često, poznavala sam dosta ljudi. Sve sam nekada od svoje tuge svrstavala u jedan koš. Za mene su svi bili isti dok nisam upoznala ove divne žene i čula njihovu priču. Ono što je za mene najznačajnije osetila sam da njihovo srce kuca sa bolom. Tek tada sam dobila jasnu sliku da se nacije ili ljudi iz njih ne treba da se gledaju kroz loše pojedince. Svi mi imamo u svom narodu i dobro i zlo i moramo se boriti svim silama da prevlada dobro u društvu. To ja želim i tome se nadam i zato živim“ (*Šaha Hrustić, Klisa*)

Ovaj dokumentarni film imao je recepciju i na Kosovu:

„Ovaj film je prikazan na nacionalnoj televiziji Kosovo RTK2. To je kanal na srpskom jeziku, ali kasno uveče. Ljudi su videli taj film. Samo je jako mali broj ljudi na Kosovu znao za proteste protiv mobilizacije u Srbiji. Mi nismo gledali RTS, pratili smo strane medije, ali oni o tome takođe nisu pričali. Mi nismo imali struju pa nismo mogli ni da gledamo televiziju“ (*Mihane Salihu Bala, Priština*)

Munira Subašić je predložila da se kopija ovog filma pošalje svim političkim elitama u regiji: „Ovaj film govori više nego što mi mislimo. Moje udruženje (Pokret majki enklave Srebrenica i Žepa) je uradilo mnogo filmova i poslala ih na razne adrese u svijetu. Ja sam u Hagu poslala po jednu kopiju filma. I Dačić i Vučić imaju naš film“.

Učesnice su govorile i o blokadi suočavanje s prošlošću u celoj regiji, o tome da su političari glavna kočnica ovom procesu, da se pregovori između Beograda i Prištine svode na susrete političkih elita bez uticaja na društvo u obe države:

„Mi se suočavamo sa prošlošću, ali to moraju da urade svi političari iz svih republika. Umesto da mladi grade mir oni podstiču sve veću mržnju“ (*Marija K.*)

„Pregovori između Srbije i Kosova nemaju veze sa običnim ljudima. To je sve zato što se ljudi nisu suočili sa prošlošću ni na jednom nivou. Moć je u rukama nacionalista. Ovaj film im smeta zato što je se tiče važnih političkih pitanja“ (*Guner, Skopje*)

„Političke elite u regionu svih nas su iste, sve jašu na nacionalizmima i politikama podjela. Oni ne bi opstali da nije tako. Odlična je ideja što su poslali filmovi u Hag i treba da se prikazuju na više mesta. Postoji mit da su svi ljudi u Srbiji bili za rat, a svi drugi se samo branili. Ovi filmovi treba da se pokazuju u manjim sredinama. Mi moramo da krenemo da edukujemo mlade. Grupe mladih protiv rata su tada smetale svojim političkim elitama, zato što su govorile istinu. Danas, još uvijek smetaju svojim političkim elitama i njihovim paravojskama i organizacijama. Nažalost, ovakve akcije sad se ne uklapaju ni u evropske politike, a to su one koje trenutno 'mire' region, a svi oni čuvaju svoje pozicije“ (*Sabina Talović, Pljevlja*)

Učesnice su govorile o neprevaziđenim ratnim traumama, o klimi nekažnjivosti u celoj regiji:

„Na Kosovu je silovano više od 20.000 žena, imamo više od 6.000 nestalih ljudi, sa velikim brojem ubijenih ljudi, uništavanjem, pljačkanjem. To je bio rat, a ne konflikt, kao što tvrdi međunarodna zajednica. To ne može da se svede na reč sukob. To je za mene neprihvatljivo“ (*Mandete Kurti, Đakovica*).

„9. januara 1992. godine zasedala je skupština Republike Srpske/RS i donijela odluku da proglasi RS kao državu. Oni to obilježavaju svake godine, ali ne samo to, nego provociraju žrtve genocida svojim izjavama. Da mi ne bi ostale mirne, čija su djeca, muževi ubijeni, kao meni što su ubijena 22 člana uže porodice, mi smo poslali njima 'čestitke' na 7.000 adresa ljudi koji rade u RS da ih podsjetimo da i mi znamo za taj datum. Na toj 'čestitki' piše „Na današnji dan podsjećamo vas na rezultate 9. januara, koji su ustanovljeni od strane Haškog tribunala i suda u BiH, tj. da je RS sistematski stajala iza genocida“, itd. Onda smo poslale sve presude koje su bile u Haškom tribunalu vezane za RS. Okupile smo 29 nevladinih organizacija i poslale im tu čestitku. Raspravljali su u RS, na njihovoj skupštini o tome da podnesu krivičnu prijavu protiv

mene. Onda je jedan pametan Srbin ustao i rekao da se nigdje ne spominje Munira Subašić već Pokret majke enklava Srebrenice i Žepe, zajedno sa drugim organizacijama. Onda sam dobila pismo od Milorada Dodika, čovjeka glavnog za bezbjednost, gde su mi rekli da kad sljedeći put kada napravim takvu provokaciju „goniće me do Strazbura“. Normalno da sam morala da odgovorim na pismo. Ja sam uzela to njihovo pismo i napisala sam da sam dobila pismo na stranom jeziku i ne znam da ga pročitam, jer je bilo pisano ćirilicom. Rekla sam da to mora da mi prevede, pa ću ja da mu odgovorim. Nikada ništa nisam dobila. Ja znam ćirilicu, i volim je i pišem njome, ali sam željela da na provokaciju, odgovorim provokacijom“ (*Munira Subašić*).

Petak, 29. septembar

Postavljena su pitanja: *Koje obaveze želim i mogu da preuzmem? Ka pripremi 'mini' ženskih sudova – kojim pitanjima bi se bavili?*

U prepodnevnom održana je sesija „Dokle smo stigle? Kuda idemo dalje?“ u kojoj je bilo reči o nastavku procesa ŽS i postavljena su pitanja: *Zašto mi je važan nastavak ŽS? Koji problemi koji tište žene u vašim sredinama? Kako zamišljate ŽS u naredne dve-tri godine? Gde bi želela da se 'mini ŽS', o kojim pitanjima i problemima bi se govorilo na tom mini žs, šta bi ti uradila, koje bi ti obaveze preuzela da se to održi?*

Po učestalosti predloga:

Stvaranje prostora za obelodanjivanje ratnih trauma, zadovoljavanje pravde na sudovima, ali su žene predlagale razne vidove restorativne/isceliteljske pravde (priznanje patnje, osuda negiranja ratnih zločina...); žene su predlagale održavanja ŽS najviše u lokalnoj sredini:

„Ja bih želela da održim sud u Đakovici ili Prištini, da na čelu bude žena koja bi bila sposobna da sluša, da radi ozbiljno. Da tema bude ono što smo mi preživele, da počinioc zločina bude osuđen“ (xx)

„Ja bih volela da sud bude u Đakovici, i da svaka žena koja je preživela ratno nasilje pljune tog zločinca u lice i da bude osuđen ispred nas. Ja bih svedočila zbog svega onoga što smo mi preživjele“ (*Hajrije Ramadani, Đakovica*).

„Treba nam podrška koja je nedostajala od rata, a to je priznanje patnje i tuge. Emotivna patnja je duboka patnja. Teško je da ozdraviš emotivno, lakše je da fizički ozdraviš. Ja bih volela i to sam uradila i pre. Radila sam u jednoj organizaciji gde sam radila kao psihosocijalna radnica. Možda nisam uspela da izvučem sve te patnje od njih, ali ipak, to je za mene bilo dovoljno da sam uspela da im pomognem da one počnu da pričaju. Taj proces treba da se nastavi“ (*Drita, Đakovica*).

„Volela bih da se ŽS održi u Kruševcu i da bude suđeno svim ratnim zločincima sa lokalnog nivoa, onda ljudima koji su nasilnici prema ženama i deci“ (*Sladana A.*)

„Volela bih da počinioci ratnog nasilja budu kažnjeni“ (*Mirjana Mijailović, Leskovac*)

„Ja bih voljela da se naš sud počne baviti ulogom medija u ratu, u kojoj mjeri su mediji doprinijeli ubijanju, kao i nasilje nad ženama u ratu i posle rata. Žene moraju malo više da urade po pitanju ratnih zločina u svom okruženju“ (*Munira*).

„Ja bih voljela da se uvede kažnjavanje onih osoba koji negiraju ratne zločine“ (*Kadefa Rizvanović, Bratunac/Sarajevo*).

„Ja dolazim iz dijela zemlje gdje je počinjen genocid. Tamo živim 14 godina i nisam uspjela da pridobijem nijednu Srpkinja i žao mi je što ni jedna Srpkinja iz RS nije učestvovala na ŽS“ (*Šehida Abdurahmanović, Potočari/Srebrenica*).

„Imala bih jako veliku želju da se ŽS održi u mom gradu Zvorniku. Boli me duša kada predsednik RS negira brojku žrtava. Kada bi se održao taj sud u mom gradu, a da njemu prisustvuje neko iz njegove stranke, ako imaju hrabrosti, jer to su ljudi bez morala, nebitno iz koje nacije dolazi, a ko negira žrtvu“ (*Šaha*).

„Željela bih da se ŽS održi u mom gradu Zvorniku, iako znam da je to nemoguće. Voljela bih da na njemu učestvuju žene srpske nacije. Željela bih da svi zločinci budu kažnjeni, da na ŽS budu svedokinje kao podrška da osnaže druge žene, da svi govorimo o onome što se desilo u našem gradu bez obzira ko je taj zločin počinio. Tada ćemo doći do pravde, i to možemo da uradimo samo mi žene“ (*Suvada Selimović, Đulići*).

„Ja bih ŽS napravila u Beogradu, u sportskoj hali, da bude veliki broj žena, da većina žena sazna šta se desilo sa silovanjem ženama na Kosovu. Da na tom sudu sve žene pričaju o preživljenim patnjama. Kada bi razumele svu tu patnju, sve bismo pokušale da odgajamo našu decu da, ako budu prisiljeni da učestvuju u ratu, da ne siluju u njemu. Na Kosovu se priča o zakonu koji ženama koje su preživele silovanje, treba da omogući novčanu nadoknadu. Taj proces je krenuo na Kosovu. Mi žene to možemo, vrlo smo jake...“ (*Mandete*).

„Ja bih volela da ovaj sud bude održan u Prištini ili Đakovici, da se na njemu suočimo sa zločincima koji su radili zločine, pošto mi žene u većini slučajeva poznajemo one muškarce koji su radili zločine prema nama“ (*Drita*).

Kršenje radnih prava žena usled pljačkaške privatizacije i to su predlagao veliki broj učesnica, ali prvenstveno iz Makedonije i Srbije:

„ŽS bi trebao da se bavi radnim pravima žena i treba da se održi na regionalnom nivou, u nekom većem gradu“ (*Marijonka Anastasovska, Veles*).

„Žene su kod nas u Makedoniji eksploatisane. One uglavnom rade u tekstilnim fabrikama, gde su plate male i ŽS treba time da se bavi. Najvažnije je da se popravi ekonomski položaj žena jer se time menja položaj žena generalno“ (xx).

„Na mini ŽS radna prava žena u mom gradu Leskovcu bila bi glavna tema. Leskovac su zvali 'mali Mančester' jer je tekstilna industrija bila najrazvijenija na prostorima bivše Jugoslavije. Sada su te fabrike postale groblja. Ali sada naš veliki brat, predsednik Srbije, dovodi strane

investitore da navodno 'ožive' fabrike, tako što država Srbija plaća te investitore po 8.000 eura po radniku/ci. Ovde mislim prvenstveno na fabrike *Jura* iz Južne Koreje i *Falke* iz Nemačke. Jura je fabrika kablova, koja koristi otrove za trovanje miševa da ne bi jeli te kablove, ali ti otrovi utiču na žene koje tamo rade. Jedna od tih žena je i moja snaja. Sve su žene izobličene, dođu na 30 kilograma. One su bolesne i moraju da idu na bolovanje. Ako traže par bolovanja, dobijaju otkaz. Ja bih volela mini ŽS koji bi se bavio radnim pravima žena, ali tako da izvrši veliki uticaj na vladu, da se žene organizuju, štrajkovima ili drugačije...“(Milka Rosić, Leskovac). „Mora se malo više voditi računa da se žene zaposle. Ako se otvori neka fabrika, moramo da tražimo procenat žena, i da se tamo žene poštuju, da se poštuju njihova prava“ (Munira)

„Ekonomska propast, u Kruševcu su se zatvorile sve fabrike, žene su masovno ostale bez posla“ (Nadežda).

Među drugim brojnim pitanjima koje su žene predlagale za tema mini ŽS navodimo:

- *Nasilje nad ženama u porodici* – žene iz Makedonije, dok žena iz Srbije ukazuju na povećano nasilje nad ženama od strane povratnika sa ratišta;
- *Politička represija nad ženama koje misle drugačije od vladajućeg režima* – predlagale su žene iz Srbije, što ukazuje na visok stepen ugroženosti slobodne javnog govora i izražavanja u Srbiji;
- *Sloboda braniteljki ljudskih prava i svih koji misle drugačije* – Sabina iz Pljevalja;
- *Etničko nasilje* („U Zagrebu je etničkim manjinama sada teže nego 1991. godine. Pale se srpske novine, Srbi takoreći nemaju pravo glasa, čak ni predstavnici Srba u Saboru. Mnoge NVO smatraju da bi mini ŽS trebalo da se održi u Zagrebu, ali da neko prisustvuje iz vlade, da se čuje glas manjina“ (Milica Miladinović);
- *Položaj žena iz ruralnih sredina*, sa naglaskom na zdravstvo i obrazovanje seoskih žena. Volela bih da ŽS bude negde u Vojvodini (Marija K.);
- *Mir i dobrosusedski odnosi* – „miroljubivo rešavanje svih problema, da nema ratova i sukoba“ predlagale su žene iz Makedonije, što ukazuje na tenzije u toj zemlji;
- *Reproduktivna prava* – „U Makedoniji, žene trenutno imaju problem sa abortusom, jer hoće da se promeni zakon o abortusu, neophodno je uvesti seksualno i rodno obrazovanja“ (Savka Todorovska, Skopje)

Učesnice su govorile o strahu žena da javno govore, zbog čega je neophodno stvarati prostore u kojima će žene slobodno govoriti o nepravdama („Ja bih radila na oslobođenju žena da progovore o svojim problemima“ (Marijonka).

Rasprostranjen stav među učesnicama da „**Ženski sud treba da bude 'institucija od svetskog značaja'**“ potvrđuje nezadovoljstvo žena institucionalnim pravnim sistemom i nezadovoljavanjem pravde na sudovima, ali i potrebom za većim uticajem ŽS na pravosuđe i generalno na sve državne institucije, pa čak i da ih 'zameni': „Da se ŽS digne na svetski nivo, da to utiče na naše vlade“ (Kadefa); „Ja bih volela da budemo prepoznatljive, da uđemo u domaće i u međunarodne sudove, da se kazne ne mogu donositi bez mišljenja našeg ŽS“ (Šehida); „ŽS treba da bude institucija od svetskog značaja jer to zaslužuje“ (Olgica, Radica, Skopje). Postoji kod dela žena konfuzija o ulozi ŽS kao 'zamene za pravosudni sistem: „Ja bih volela da ŽS bude institucija koja će da sudi“(žena iz Makedonije); „Da su na ovim našim prostorima radile institucije, ženski sudovi se ne bi ni održavali...“(Sabina).

Zajedničko promišljanje o aktualnim društveno-političkim pitanjima u regiji...

Makedonija – od etničkih razdora (makedonsko-albanskih) do sukoba među makedonskim partijama; formiranje vlade sastavljene od makedonske socijaldemokratske partije i albanskih partija dovelo je do smirivanja etničkih tenzija, ali još uvek postoje podele, pa i segregacija, ali se sve žene slažu da veliki učinak stvaranje koalicije između makedonskih i albanskih oslobađanje od straha, stvaranje demokratske klime u zemlji...

„Kada je JNA (1991.) počela da odlazi iz Makedonije, ja sam bila spremna da se suprotstavim tome što je vojska radila daleko od očiju javnosti. Ja sam skupila drugarice i napravila protest da pomognemo da vojska napusti zemlju, ali da ostavi sve iza sebe. Pričale smo sa vojnicima sa ratišta koji su dezertirali. Kosovska kriza je nastala 1999. godine. Mi žene smo bile na granici da pomognemo ljudima, išle smo u kampove, radile sa mladima i sa ženama, koje su bile smeštene u Skopju. 2001. godine izbio je konflikt u Makedoniji. Tada smo organizovale 1000 razgovora i to svako veče o tome šta nam se dogodilo, čega se plašimo. Konflikt je 2001. bio međuetnički, između Makedonaca i Albanaca. Potpisan je Ohridski sporazum kako bi se situacija smirila, ali je taj sporazum i dalje jabuka razdora. Otada je prošlo 16 godina i za to vreme nije se sve ispoštovalo iz tog dogovora. Političke opcije su ponovo nezadovoljne. Prvo je bila na vlasti konzervativna politička partija, onda je došla Socijaldemokratska partija, a 2006. do juče je ponovo bila konzervativna partija (VMRO-DPMNE). Ona je vladala zadnjih 11 godina, u koaliciji sa albanskom partijom za integraciju (DUI). Ove dve partije pobedile na poslednjim izborima i napravile vladu. Onda je nastala situacija kao u Srbiji, narod je počeo da se boji. Ova politička opcija optuživala je civilno društvo za 'izdaju'. Onda je izbila afera sa prisluškivanjem, to su bile tzv. bombe prisluškivanja od strane vlasti. Narod je počeo da uviđa da nešto u vrhu ne štima. Navodno su izbori bili lažirani. Mi ćemo 15. oktobra 2017. imati lokalne izbore. U parlamentu inače ima 120 poslanika, 62 su bila iz vladajuće partije. Oni nisu zavisili od nikoga, oni su sve sami mogli da izglasaju, niko im nije trebao. Imali su apsolutnu većinu. Počeli su protesti (2014. i 2015.), bila je 'Šarena revolucija'. Građani su počeli da izlaze spontano, da protestuje ispred vlade, sve do 11. decembra 2016. godine kad su održani parlamentarni izbori. Nijedna partija nije dobila, opet je konzervativna partija (VMRO) dobila 51 mesto poslaničko, DUI je dobila 10 (umesto 20 koje je imala ranije), Socijaldemokratska je dobila 49, jedno mesto je bilo osporeno. Međutim, vlade još uvek nije formirana. Albanska partija DUI (koja je bila 11 godina sa vladom) sada je ušla u koaliciju sa opozicijom. U međuvremenu je formirana još jedna opoziciona albanska partija i dobila pet mesta. Dakle, još jedna albanska opoziciona partija ulazi u vladu. Sve albanske partije su otišle kod Rame (Edi Rama, premijer Albanije) u Albaniju i potpisale su jednu platformu.

Nisu formirani ni vlada i parlament, onda je iskorišćen je jedan momenat: U 16h 27. aprila 2017. je izašao premijer Zaev, održao pres konferenciju i rekao da hoće sa opozicijom da pravi parlament. Sednicu inače može da zakaže najstariji član parlamenta. Najstariji član parlamenta je išao prema stolu, VMRO sa 51 poslanikom sprečavala je da taj najstariji član parlamenta sedne i okupi parlament. Kamere su snimale sve koji su napadali. U parlament se 'preselila' ambasada Srbije i neki Živaljević, koji je bio zaposlen u ambasadi Srbije...

Sada se očekuje rasplet. Još niko nije osuđen za to. Onda su svi otišli u prostoriju za konferencije za medije. Svaki dan, u 18h otkako se to dogodilo, opozicija sa svojim pristalicama pravi proteste.

O diskriminaciji Albanaca govorele su žene albanske pripadnosti iz Makedonije su govorele: „Albanci i dalje misle da nisu ravnopravni. Oni su više nacionalistički opredeljeni nego

Makedonci. Albanci hoće onoliko prava koliko ih imaju Makedonci“; „Velika je etnička segregacija. Makedonski i albanski narod žive jedno pored drugog, a ne jedno sa drugim“

Etničke podele i dalje postoje: „Ja mislim da ljudi žive etnički podeljeni. Malo je prostora za interakciju. U malim sve je etnički podeljeno. Jedni šetaju sa jedne strane, jedni idu u jedne kafiće a drugi u druge. Ljudi se plaše velike Albanije“, ali je neophodno praviti mostove saradnje: „Ja sam aktivistkinja koja radi sa svim stranama. To ne može da dovede do promene preko noći“ (*Savka*).

Druge žene su govorile o međupartijskim sukobima među Makedoncima: „Makedonci su zavađeni međusobno i političari to izazivaju“.

Pregovori između Srbije i Kosova (Briselski sporazum) vode političke elite dve zemlje, ali to nema uticaja na odnose između dva naroda jer nisu rešena pitanja zločina iz prošlosti – bez utvrđivanja odgovornosti obe strane i zadovoljavanja pravde ne može se postići pravedan mir...

„Svi znaju koje vrste zločina su Srbi počinili na Kosovu. Ovde imamo majke, žene, sestre koje su preživele svašta od Srba. Kada počne predizborna kampanja, onda srpski političari kažu da su Srbi pretrpeli najveće zločine od Albanaca. Tu je toliko mržnje kod Albanaca koji su sve to preživeli. Albanski lideri koji pregovaraju sa Srbima se osećaju loše“ (*Mandete*).

Neke pripadnice albanskog naroda smatraju da su 'jedine žrtve', da su zločini počinjeni od albanske strane 'ekscesi' a ne organizovani, druge smatraju da je neophodno priznati sve zločine...

„Ima Albanaca koji nijedan jedini dan nisu bili deo UČK. Oni su radili grozne stvari, a potpisivali su se sa UČK. Oni imaju privatnu mržnju koja nije organizovana. Onaj koji to zaslužuje treba da izađe na sud“ (*Mandete*)

„Slučaj zatvora u Dubravi, gdje je više od 173 ljudi ubijeno, a više od 300 ranjeno i niko ne smije da priča o tome. 86 muškaraca iz moje porodice je nestalo i niko ih ne spominje. Svi znaju svakog policajca koji je bio tu, jer su bili komšije...“ (*Hajrije Ramadani*).

„Kada Albanci treba da budu osuđeni zbog zločina prema Srbima, narod protestuje, brani borce OVK. Opšti je stav da su to bili borci za slobodu, koji su ratovali u samoodbrani. Postavlja se pitanje kako mogu da budu ratni zločinci i oni koji se bore za svoju kuću i porodicu. Ti ljudi su sada došli na vlast. Oni ne gledaju na ljudska prava na jednak način“ (*žena iz Prištine*).

Posledice rata su sveprisutne a najviše se ispoljavaju u nasilju nad ženama, klimi straha i nebezbednosti...

„Rat i nasilje koje žene svakodnevno doživljavaju su strašni. Nasilje tokom rata je bilo masivno i bilo je organizovano. Ja bih želela da u budućnosti žene izađu i podignu svoj glas. Naši muškarci su bili borci, koji sad vladaju“ (*žena iz Prištine*).

„Ja kao žena se ne osećam sigurno da izlazim sama u Prištini. Ja svoju ćerku ne ostavljam samu da ide u školu. Od nasilja, od pretnje, od straha, od kriminala. Niko ne priča o pregovorima. Igra se prljava politička igra i opet su ajkule na vlasti“ (*Mihane*).

„Nijedna od žena koju poznajem nema slobodu da izlazi sama. One retko idu u najbliži grad a kamoli u Prištinu. Ja ne znam da li one imaju snagu i hrabrost da to urade. Kada sam im pričala da sam bila u Sarajevu, oni su mislili da sam ja luda. Nije im bilo jasno kako nisam imala strah“ (xx)

Albanke su ponovile svoju želju da se susreti nastave, ali su saglasne da je etnička distanca prema ženama srpskog imena ogromna, kao i to da je patrijarhalna kontrola nad ženama i dalje veoma snažna...

„Nas problemi razdvajaju...Nije to da ja neću, nego je žene strah. One traže oporavak. Ne možete da dođete, zato što imate ta imena koja imate“ ((Nurije Tolaj, Dečani).

„I mi smo za to da se osude zločinci, ali kod nas je problem što je naša politika agresivna. Ta politika nam uliva strah. Kada je bio neki sastanak, bile su dve policajke iz Mitrovice. Dve devojke koje su se zvale Milice. Kada sam ja rekla da su njih dve došle tu, onda su se drugi čudili kako su one to smele. Njima nije trebala dozvola da dođu kod nas. A žene misle da Srbima neko brani da dođu kod nas. Žene imaju strah u kostima“(xx).

„Mešani brakovi su uvek postojali. Sada ih imamo. Albanke iz Albanije se udaju za Srbe sa Kosova. One to ne shvataju kao brak, nego kao izdaju. U tim malim mestima, gde ljudi žive zajedno, oni nemaju te probleme. Njihov život je kao što je bio pre. Za njih kao da nije bio rat. Kad se vratim u svoje selo pričaću svojim prijateljicama o ovom sastanku (*Nurije*).

„Ja potpuno razumijem strah. Vaš strah jeste opravdan. Razumijem ga iz konteksta jer sam ga i ja imala i sada ga imam. Sjećam se ovih žena kada su prvi put došle na suđenje u Beograd, i poznajem njihove strahove. Ja znam mnogo toga o svim zločinima na prostorima bivše Jugoslavije i složićete se da se ni jedan zločin ne može mjeriti sa Srebrenicom. Žene Srebrenice su upravo prevazišle taj strah, ali su situacije drugačije, jer one nemaju muškaraca. Jezička barijera nikome ne može biti problem. Mi se ova dva dana odlično razumijemo. Mislim da vi kao žene imate obavezu i misiju da razbijate strahove i sebi i drugima, da pričate sa svojim muškarcima. Beograd nije crn, a Kosovo nije bijelo...“(Sabina).

Suvada Selimović je govorila da kontakti među ženama pomažu da se prevaziđe strah: „Sav je zločin iz Srbije došao u BiH. Mojih je osam iz porodice ubijeno. U našem selu nema muškaraca. Kada spomenem da dolaze žene u crnom, a ja u grupi imam po 27 žena, one gledaju na žene u crnom kao na 'svetice', toliko se one njima raduju. Pedeset majki imam u selu koje su same u selu, jer su im svi ubijeni. Mi sve imamo jednu poruku da se ratni zločinci kazne bez obzira sa koje su strane“

Sve žene su izrazile želju i potrebu da se ovakvi susreti nastave: „Bilo mi je jako lepo. Želela bih da vas vidam deset puta godišnje“ (Nurije); „Ja bih volela da vas vidim za mesec dana“ (Drita) itd.

(Transkript uradio: Miloš Urošević, a izveštaj priredila: Staša Zajović)
Žene u crnom, Beograd, oktobar 2017.

Ženski sud: feministički pristup pravdi

Regionalni sastanak, Andrevlje – 10.-12.11.2017.

Na ovom susretu je bilo prisutno **20** osoba iz 19 mesta, iz sledećih zemalja:

Svedokinje na ŽS:

Bosna i Hercegovina: Suvada Selimović, Đulići, Šaha Hrustić, Klisa, Šehida Abdurahmanović, Potočari/Srebrenica, Nura Mustafić, Bajramovići.

Crna Gora: Sabina Talović, Pljevlja

Hrvatska: Milica Miladinović, Zagreb i Marica Šeatović, Novska

Slovenija: Mirjana Učakar, Ptuj

Srbija: Vesna Đorđević, Zrenjanin, Nadežda Kostić, Kruševac i Marija Kovačev, Novi Bečej.

Organizatorke, terapeutkinje, aktivistkinje ŽS: Ljupka Kovačević, Kotor, Nela Pamuković, Zagreb, Mira Vilušić, Tuzla, Refija Hadibulić, Bajramovići, Milka Rosić, Leskovac, Anđelija Vučurević, Novi Sad, Staša Zajović i Ljiljana Radovanović i Violeta Đikanović, Beograd.

Tokom uvodnog dela učesnice su izrazile radost, oduševljenje ponovnim susretom:

„Prije 15 dana bila sam najbolesnija u životu. Napustili su me mnogi prijatelji, neki silom, neki milom, bila sam sama. Kada me Ljilja pozvala za ovaj sastanak rekla je da ću ozdraviti... Dobro sam. Ne dam se, za ljubav svih vas, koje željno iščekujem. Svaki naš susret me čini srećnom i dobijem novu snagu da nastavim dalje“ (*Šaha, Klisa*).

„Osećam se lijepo. Imala sam puno putovanja. Bila sam u Turskoj. Imala sam veliku grupu ljudi kod kuće. Sada sam sa vam. Svi su mi zdravi što i svima želim“ (*Šehida, Srebrenica*).

„Prije osam meseci trebala da budem operirana kao Suvada. Ali nisam se dala, osam mjeseci sam se liječila fito terapijom i prije 14 dana sam išla na pregled i stigli su nalazi i ja sam ozdravila i dobro sam. Želja mi je bila da to podjelim sa vama jer se ja u ovoj grupi osjećam sigurno“ (*Mira, Tuzla*).

„Nisam jako dugo bila sa vama, jedva sam čekala da dođem. Posle devet meseci prvi put sam dobila tri slobodna dana i evo me ovde. Htela bih da vam kažem da ste mi jako nedostajale. U ponedjeljak imam kontrolu, jer su mi našli neku senku na desnom plućnom krilu pa idem da vidim šta je. Došla sam da mi date snagu da izdržim sve to što me čeka“ (*Vesna, Zrenjanin*).

„Htela bih da vam kažem da ću u januaru mesecu biti prabaka“ (*Marija, Novi Bečej*).

„Četiri mjeseca boljela ruka da me boli i sada, primila sam 40 injekcija. Želja mi je bila da vas opet sve vidim pa nek bude šta hoće“ (*Refija, Bajramovići*)

„Prije dva dana pala sa stolice, tako da kad me Ljilja nazvala nisam znala šta ću. Znala sam samo da moram da dođem da vidim svoje drage žene. Drago mi je što vas vidim“ (*Nura, Bajramovići*)

„U ovom momentu mi prolazi kroz glavu kako svaka od nas ima zdravstvene probleme...“
(*Sabina, Pljevlja*).

„Kako sam se popela ovde gore, setila sam se pune sale, to je bila glavna proba za svedočenja u Sarajevu“ (*Ljiljana, Beograd*)

„Htjela bih da podjelim sa vama da je došlo do nekih malih pomaka na bolje, da su prisustvovali obilježavanju (zločina nakon 'Oluje') neki ljudi koji do sada nisu dolazili. Došao je gradonačelnik Knina, veterani sa područja bivše Jugoslavije, oni imaju inicijativu za pomirenje, položili su cvijeće. To je za mene bilo optimistično“ (*Marica, Novska*)

„Jedva čekala da se sretnemo, toliko sam vas se uželela. Ono što bih volela da podelim sa vama jeste da smo mi krenule u pripreme Ženskog suda o kršenjima radnih prava žena. Pokrenule smo novu grupu „NENA – grupa za mir i prava žena“. Naša Nena je bila jedna od organizatorki Ženskog suda, i mi smo njoj htele da posvetimo nastavak rada. Veoma sam dirnuta...“ (*Milka, Leskovac*)

„Ja sam pre dva dana bila na kontroli. Radila sam magnetnu rezonancu i sve je u redu. Sada sam malo opuštenija. Želim svima da budemo dobrog zdravlja. Pre deset dana sam se videla sa Rosom Jakovljević u Beogradu. Ona je preležala moždani udar i ima oštećene ćelije mozga pa dolazi na terapiju. Videle smo se Ružica Karalić i ja i bilo joj je drago što smo se videle. Sve vas pozdravlja“ (*Nadežda, Kruševac*)

„Meni je drago da sam ponovo sa vama, da malo napunim baterije, pred ovu depresivnu zimu. Sa druge strane, po zimi očekujemo godišnjicu izbrisanih, organizujemo aktivnosti, spremamo se da drmnemo našu scenu u Ljubljani...“ (*Mirjana, Ptuj*)

„I ja spremam na pregled reproduktivnih organa, ali to mi se ne da, odugovlačim. Pozdravlja vas Jovanka, koja je u banji. Mubera i Marijana vas pozdravljaju, zajedno nastavljamo rad sa izbjeglicama. Ljubica je dobro, nije se htjela vratiti na posao odakle je izbačena“ (*Nela, Zagreb*)

„Presrećna sam što je pokrenuta grupa NENA. Biće nam i radno i rekreativno“ (*Staša, Beograd*)

„Prenosim vam pozdrave žena iz Crne Gore koje nisu mogle da dođu. Želim da vam kažem da su Maja i Rosanda dvije žene iz naše grupe koje su aktivne u organizaciji protesta majki i one u svakoj prilici kažu da im je bio značajan proces ŽS“ (*Ljupka, Kotor*).

“Sliku svoju ljubim...” – zabavna ženska igra

Zamolile smo učesnice da donesu neke svoju fotografiju od pre rata, tj. onu za koju su posebno vezane...Naravno, ako nemaju fotografiju iz perioda pre rata (zbog progonstva, izbeglištva...), da odaberu fotku koja nam je posebno draga i značajna...

Moderatorka radionice *Ljupka Kovačević* je zamolila žene da zatvore oči na kratko, da se koncentrišu na sebe i objasne zašto su odabrale fotografiju koju su donele (kako ste je odabrale, šta ona vama govori? Da prvo ispričate sliku pa onda da je pokažete. Kako ste se odlučile za tu sliku?)

Evo nekih iskustava:

Žene koje su pro(e)živele progon i izbeglištvo:

„Nikad nisam se slikala dok se nisam udala, prvi put sam se slikala kada sam imala četvoro djece. Tada sam se slikala, ali te slike nemam. Jedan sin mi je poginuo. Sjećam se te slike, ali je sad nemam“ (*Refija*)

„Kada smo bili protjerani, sve što je ostalo je spaljeno. Uzela sam sliku u ratu kada sam se slikala sa djecom. Jedna žena iz Srebrenice je bila sa mnom u sobi sa bebom. Ja sam se slikala da bih to poslala svojim roditeljima. To mi je prva slika u tom teškom periodu. Ja sam bila nasmijana, ali se vidi tuga u mojim očima. To je najstarija slika. Sve je to bila moja borba. Donijela sam ineke slike kada sam bila izbjeglica. Svake godine sam išla u Italiju sa ljudima kod kojih smo spavali moja deca i ja. Ona je bila Slovenka, a muž je bio Italijan. Oni su nas prihvatili, podržali i uz njihovu pomoć sam išla u Italiju iako nisam znala jezik. Oni su mi govorili da sam ja njima pomogla. Ja se i dan danas njih sjetim“ (*Suvada*)

„Ja na žalost nemam predratne slike, imam samo po neku koju sam našla. One mi mnogo znače i vrijednije su mi no bilo šta drugo. Držim ih u blizini sebe i gledam. Na žalost na njima ima jako puno onih koji više nisu sa nama. Ne vjerujem ni u aparate ni u fejsbuk, nego u ramove. Treba čuvati slike jer su one uspomena. Ja sam ponijela prvu sliku što sam se slikala u Zadru za izbegličke i prognaničke kartone. To je bilo krajem avgusta 1992. godine. Kada pogledam tu sliku vidim koliko sam bila mlada. Tek sam počela da živim, a taj je život neko meni oduzeo. Ja sam imala roditelje žive, ali je mojoj deci oduzeli oca, i tu prazninu nikada im niko neće nadoknaditi. Još sam ponijela još jednu sliku. Kada sam otišla i kada sam se vratila, prvi moj nameštaj, prva moja kuhinja. Tada sam bila najsretnija, najponosnija. Ništa nisam vidjela osim svoje djece“ (*Šaha*).

Žene su donele fotografije koje ih vezuju za važne trenutke u životu (sećanje na bliske osobe, na zajedništvo, bezbrižnost iz predratnog perioda, ali i traume izazvane ratom...)

„Meni je najdraža slika iz 1973. godine. Tada sam dobila prvu platu. Bila sam sebi važna. To je bila slika u boji. Nisam mogla da je nađem“ (*Marija*)

„U radničkim kvartovima je dolazio 'slikar' i sve kolektivno slikao po kućama. Bilo je razmetljivo da se slikar pojedinačno. Ja sam donijela sliku gde sam prvi put sama na slici“ (*Staša*)

„Bicala sam i na kraju sam rekla da želim da prezentujem sliku kada sam sa svojom najboljom drugaricom. To je bilo 1980. i neka godina. Naše prvo veliko putovanje je bilo u Barselonu, napile smo se sangrije, gledale flamenko. Mi smo toliko bile blesave tada, i opuštene. To je bilo najbolje razdoblje mog života. Ja sam se tada oslobodila traume vezane za mog pokojnog muža i riješila da putujem. Tu noć smo i mi ustale pijane, nas je to tako oduševilo i kada nam se u Sloveniji pokvario autobus. To je bilo doba bezbrižnosti. U ratu sam imala puno slobodnog vremena, nisam imala šta da radim, onda bih vadila te albume i gledala slike, ne bih li prevazilazila rat i ne bi li na taj način pomogla sebi“ (*Mira*)

„Ja sam slike zaboravila, setila sam se da imam jednu koju nosim u novčaniku i koju nikome nisam nikada pokazala. To je slika koju gledam kada god mi je teško i to mi pomogne. Sada je prvi put sa vama delim. Imala sam 25 godina, to je bilo 1995. godine“ (*Vesna*).

„Ja sam ponela dve slike. Na jednoj sam jako ozbiljna. To je 1999. godine, kada sam menjala vozačku dozvolu posle prvih pet godina. Na drugoj ličim na alkoholičarku. Tu držim flašu i cigaretu. To je slika sa proslave Nove godine. To su neka dobra vremena, kada su se ljudi družili, kada nisu imali problema, kada su bili opuštteni. To je crno bela fotografija“ (*Marija*)

„Proces kako smo tražile slike je bio zanimljiv. Ja sam uzela onu sliku koju su jako voljeli moji roditelji. To je bilo posle razvoda, na ljetovanju sam bila sama a oni su čuvali moju ćerku koja je tada imala deset mjeseci. Moj otac je držao tu silku, da je svi vide od familije, koji su mislili da treba dobro da se savijem, a ja sam bila sa dekolteom. Otac bi im rekao da sam njemu najljepša na svijetu“ (*Sabina*)

„Ja sam donela sliku gde sam vesela, raspoložena, dok sam studirala. Ja sam tada kupila bluzu a dvadeset dana nisam kupovala cigarete da bih kupila tu bluzu“ (*Ljilja*).

„Slika me asocijala na vrijeme, kada sam bila zajedno sa sestrom i drugaricom na poslu, koji su poslije svi ubijeni. To je bilo na proslavi 8. marta. Sjetila sam se kako smo slavili to zajedno nekada“ (*Marica*)

„Izabrala sliku sa svojim sestrićem, kome sam se jako obradovala, više nego kada sam rodila svog sina. I dalje sam puno vezana za njega. Za njega me veže bezbrižnost“ (*Milka*)

„Ja sam izabrala sliku gde sam sa svojim prvim unukom, 2002. godine u Vrnjačkoj banji. To su bezbrižni trenuci. Meni su razgovori sa njim mnogo pomogli u životu“ (*Nadežda*).

„Ja sam izabrala sliku sa svojom ćerkom, jer ni na jednom slici nisam bez djece“ (*Mirjana*)

„Ja sam našla svoj indeks, koji nisam pogledala 30 godina od traume nezavršenog fakulteta. Ja sam izabrala jednu sa naše akcije pred rat. Tu je Rada Iveković, Jasenka Kodrnja i tako dalje“ (*Nela*).

„Ja u svojoj kući imam jedan zid na kome se nalazi jako puno slika, Sve su crno bijele, možda su meni najdraže slike moje majke i ujaka iz partizana. Bilo mi je jako teško da izaberem, ali sam neke izabrala i reću ću zašto. Ja sam izabrala jednu ženu iz radničke klase koja se nije puno slikala. To je bilo 10.01.1968. godine, kada sam išla u osmi razred. Donijele sam još neke slike: na jednoj je Senka, imamo istu frizuru posle toliko godina. Imam i sliku sa Nedom Božinović pre rata i a od slika Vesne Pavlović, najdraža mi je gdje smo Violeta, Saša i ja“ (*Stasa*)

„Proces traženja slika je komplikovan. Svako je imao svoj album u kući osim mene. Predratni period su nam bile zajedničke slike, onda dolaze aktivističke tokom rata. Bilo mi je važna da donesem slike gdje sam sama. Ja mislim da nemam takvih pet slika. Sve su zajedničke. Bilo mi je važno da budem sama. I taj period života koji mi je bio lijep. Mnogo zadovoljstva i veselja je bilo vezano sa maskenbale. Ja sam voljela da se maskiram. Donijela sam jednu takvu sliku. Iznenađujuće je da sam ja sama. To je slika iz 1987. godine. Našla sam sliku iz 1990. kada sam

ja pravila palačinke na plaži. To je bio moj biznis, ljetno pred rat. To ljetno sam otplatila taj aparat, odvela moje društvo na večeru. Tako se završio moj biznis..." (*Ljupka*).

„Ne treba mi nikakva slika, imam svoje sjećanje kako sam lijepo živjela. Žao mi je što više nikada neće biti života kakav je bio“ (*Refija*)

Na kraju su se žene kazale da im se vežba dopala (*'Ova vežba mi se dopala i lijepo se osjećam'*).

Projekcija igranog filma „Dobra žena“, režija Mirjana Karanović, koja glumi u filmu u kojem supruga otkriva da je njen muž bio jedan od pripadnika zloglasne srpske oružane formacije 'Škorpioni' (u Trnovu, jula 1995. u okviru genocida u Srebrenici). Žena otkriva da joj je muž ubica, nakon što je pronašla video snimak u kući, to se poklapa i sa njenom bolešću, sve to izaziva potres, ona odlučuje da prijavi muža organizaciji za ljudska prava, oslobađa se tereta, odlazi na operaciju...

U razgovoru posle projekcije filma, iskristalisali su se sledeće stavovi:

- **U patrijarhalnom kontekstu, 'dobra žena' je ona koja ispunjava sve obaveze, poslušna, podređena ('svima na usluzi, i deci i njemu),**
- **Nasilje (psihološko, seksualno...) koje muž povratnik sa ratišta vrši nad ženom, nastavak je nasilja sa ratišta ('rat se vratio kući'), nasiljem je 'zaraženo' celokupno društvo koje slavi zločine i zločince, to je društvo moralnog sloma,**
- **Primeri žena (u kontekstu ratova u bivšoj Jugoslaviji) koje 'izdaju' svoje muške srodnike – počinitelje zločina su retke, tako da je priča žene u filmu koja 'izdaje' muža više projekcija poželjnog moralnog ponašanja nego iskustva;**
- **'Dobra' žena počinje da dovodi u pitanje ponašanje (manje vrednosti i uverenja muža koga treba da podržava), ona doživljava veliki unutrašnji potres, a jedina koja joj pruža podršku je ćerka koja je 'izdala' svog oca sa kojim nema kontakt,**
- **Odluka žene da prijavi svog muža-ubicu mnogo više je podstaknuta i zasnovana na religijskim uverenjima (strahu od kazne, spasenje duše, potrebe za pročišćenjem pred 'bogom') a ne moralnim principima i saosećanjem sa žrtvama,**
  - **Neophodno je odgovornost odvojiti od teoloških/religijskih uverenja, tj. sekularizovati odgovornost i smestiti je u kontekst borbe za pravdu – feminističku etiku odgovornosti, itd.**

Stavovi žena:

„Da li postoje te žene koje bi prijavile svog muža? Ne znam da li je to moguće... Da li je to uradila da bi spasila svoju dušu? Ona je odlučila da prvo to uradi (da prijavi muža) a da zatim ode na operaciju i da bude čista pred sobom i pred bogom“ (*Nadežda*)

„Mislim da ovakve žene ne postoje na ovim prostorima. Mnogo je pitanja zašto ne postoje. Meni je važno kada je ona gledala u početku i šutjela, borila se sa sobom, tada je on bio njoj sve. Ali onog momenta kada je shvatila da se ono što je on činio, vratilo njoj kao kazna, onda je prelomila. Meni je posebno važno taj strah, ta zavisnost, ta podređena uloga, koliko se ona u jednom momentu divila svojoj ćerki. To mi je najdirljivije. Ona je proživljavala sam pakao. Zbog toga je i oboljela. Taj stres je na to uticao. To je bio rezultat borbe same sa sobom. Opet je na kraju ona ispala hrabra i za poštovanje, kao što joj je i ćerka“ (*Sabina*)

„Da li bi to neka žena uradila? Vrlo malo. Dobra je žena koja ispunjava sve obaveze. Da li ona može da bude žrtva zato što nije htela da zna. To je povezano sa činjenicom da oni koji su išli da ubijaju u Trnovu su najpoštovaniji članovi društva u Srbiji. Oni se vraćaju kao heroji, drže predavanja na akademijama, niko im ništa ne smije. Ne bih se fokusirala na nju nego na situaciji u kojoj svi slave zločin i o njemu ćute. Šta je tu nju zaboljelo, koja je to vrsta hrišćanskog saosjećanja jer je ona vjernica, i boji se kazne. Ona nema nikakav odnos prema žrtvama, ovo nema nikakve veze sa pravdom, već sa spasenjem duše i strahu od kazne. Šta za nas znači ako se zločin ne izmakne iz verske sfere, od boga? To je u redu, ali to sa žrtvama nema veze, ukoliko se ne pokaže saosećanje prema njima. To nema veze ni sa plemenitošću. Žene nacista su isto sve znale šta su radili njihovi muževi, ali nisu o tome govorile“ (*Stasha*)

„Film pokazuje sa jedne strane jednu služavku porodice, dobru ženu, koja krpi sve rupe. Meni je drago da je snimljen ovaj film, jer u praksi toga nema. Ne znam da je u BiH bilo, i mi smo imali zločina jako puno. Mi smo se sukobili sa jednim problemom na radionici sa mladima iz nekoliko gradova, gde smo govorili o pomirenju. Ja sam vodila tu radionicu u Sarajevu i mladi su se prijavljivali. Prijavila se jedna mlada djevojka, i kada smo došli do suočavanja sa prošlošću, ona je ustala i krenula ka vratima. Mi smo se pitali šta je sa njom. Mladi su bili podijeljeni u grupe i oni su jedni drugima pričali svoja iskustva iz različitih sredina. Ta djevojka je rekla da je u lošem stanju, da njen otac služi kaznu od 15 godina zatvora zbog ratnih zločina. Ja sam se našla u teškoj situaciji. Otišla sam da sa njom obavim razgovor, rekla joj da ona nije ništa kriva. Onda me je ona suočila sa samom sobom. Rekla mi je da ona njega voli. Ja sam rekla da je to u redu, jer je on njen otac. Ja sam se nad sobom zamislila, rekla sam da moj otac nije ubio nikog, ali mu ja nikada nisam mogla da oprostim neke stvari. To je sada moja dilema. Na našem stručnom timu smo rekli šta da radimo sa tom decom. Ako mi prepustimo tu djecu koja su žrtve svojih roditelja, stavljamo ih na neprijateljsku stranu. Onda su mi mladi iz Tuzle rekli da ona nije kriva i da je pozovemo opet da dođe. Bilo mi je drago da su mladi to tako razumjeli. Meni jako smeta to šta kod nas pripadnici religije brane ratne zločince, znajući da su to počinili, samo zato što pripadaju „mom“ narodu. To nije prisutno samo u Srbiji, nego svuda. Nas još uvek drži blentavi ratni grč, u kome sve što smo mi učinili je u redu, a sve što su drugi učinili nije u redu. Ja znam slučajeve armije BiH i HVO gdje su svoje žene silovali. Ova žena je za mene ona ludo dobra žena, a ovo što je ona učinila je samo film“ (*Mira*).

„Ja prvi put gledam ovaj film i zaista sam sleđena. On je nastavio zločin nad ženom, koju doživljava kao seksualni objekat, svo vreme je siluje. Ona mu govori da je ozbiljno bolesna, on i dalje nju siluje. On je do kraja ostao zločinac. Ona jeste hrabra žena. Smatram da veliki broj žena povratnika sa ratišta ne znaju o tome. Ona je videla video traku pa zna. Muškarci ne pričaju o tome, oni su izmenjeni, zato se nasilje nastavlja. Oni su nasilnici do kraja života. Ona je svima na usluzi, i deci i njemu. Kada je doktor upozorio, ona je nastavila da radi“ (*Milka*)

„Mislim da sve žene čiji su muževi bili u ratu, mogu da misle da su ti muževi nekog ubili. To je ta dobra žena koja se tješi da on možda nije ubica. Ona mora da zna, jer ja ne znam ko se vratio iz rata a da nije promijenjen. Koliko je teško njoj da ga pita šta je tamo radio. Ona to vidi, ali ga ne pita šta je tamo bilo. To je teško u patrijarhatu. On njoj jeste sve, u filmu on njoj jeste sve. Postavlja se pitanje što bi bilo da ona nije bolesna, jer žene žive s tim da su im muževi bili u ratu. Ženama kao da je zadatak da otvore tu priču. To što izađe ona iz toga nama je optimistično, to je naš put, ali je teško od dobre žene postati aktivistkinja“ (Ljupka).

„Ovdje nema ni aktivizma, ni pobune, ni hrabrosti. Znala je ona i kada je prvi put gledala film, ona je sve znala. To ima veze sa pranjem njene duše i strahom od kazne“ (Sabina)

„Ja sam žrtva genocida. Ja ovaj film doživljam kao dokumentarac. Ova žena je nešto doživjela i ona pokušava da izvuče do kraja ono što može, a šta se dešava sa njom? Ja sam sretna da postoji ovakav film, voljela bih da ih ima više. Voljela bih da ovaj film gledaju mladi. Ja sam ga gledala a bilo mi je teško sa sobom“ (Šehida)

„Šta se podrazumeva pod tim dobra žena? Ona je uzorna majka, supruga, domaćica, koja ga svuda prati, ali jednog momenta sve joj se skupilo. Ona je jedva skupila snagu da ga pita u vezi sa odelom sa ratišta. Sveštenik je govorio o spasenju duše...“ (Ljilja)

„Film je studija braka, to su neizrečeni konflikti koji se skupljaju i koji izlaze u uvjetima rata. Film je idealistički, kao da je za stranu publiku. Kod nas vlada nesvjest i narcistički poremećaj kod naših ljudi“ (Nela)

„To je dobra žena koja je cijenila svoju porodicu, voljela supruga, borila se za djecu. Djeca su krenula svojim putem, niko na nju nije više obraćao pažnju, kao da ne postoji. Onda dolazi kasete. Dolaze zdravstveni problemi. Ona je vidjela da svi znaju, progovorila ona ili ne. Da bi iskupila ili olakšala sebi dušu, tražila je oprostaj i to je po meni suština priče“ (Šaha)

„Ja mislim da je ona našla neku snagu u svojoj ćerki, koja je bila njena podrška u odluci da ga prijavi. Kada smo trebale da pronađemo širi krug svedokinja, neke žene su mi odmah rekle da neće, neke da ne mogu. Rekle su mi da su njihovi muževi bili u ratu, a da one mogu da sede sa žrtvama, jer ne znaju šta su oni tamo radili. Mislim da neke žene ne žele da znaju šta su im muževi radili u ratu jer ne mogu da se nose sa tim“ (Marija)

„Ratni zločin se ne može odvojiti od ratnog profiterstva. Njihove kuće su sve u stilu ratnoprofiterstke arhitekture. Film pokazuje da se rat vratio kući. Povratnici najviše vrše nasilje. Klima je takva da se to normalizuje i proizvodi još veće nasilje. Mogu oni hiljade zakona da donesu, ali mora da se promijeni odnos prema onome što je proizvelo taj zločin, u protivnom tome nema kraja. Za nas je bitno to da kada se vodi rat, rat se vrati kući. Ova sada vlast hoće da potre sve što je bilo i te žene su žrtve“ (Stasa)

„Meni je ovaj film isto kao da gledam „škorpione“. Ne znam šta da kažem. Njoj je bilo teško kada je gledala (video kasetu). Trebala je da se stavi na stranu majke ubijenih“ (Nura)

„On se vratio svojoj ženi, iako je ubijao i on više ne može da bude dobar čovjek. Ja bih se odrekla njega“ (Refija)

„Jako sam pogođena. Teško je ženama koje žive sa tim zločincima. Mi se plašimo jer smo možda ovisne, te osobe su nam drage i bez obzira što su oni nekome naneli zlo, oni su dio naše porodice“ (*Suvada*)

U sesiji „**O aktivnostima u vezi sa procesom Ženskog suda u prethodnom periodu** (od maja do novembra 2017. bilo je reči o javnim promocijama Ženskog suda, kao i o regionalnom susretu u Skopju, septembar 2017. Najviše prostora smo posvetile radionici u Ljubljani i o pripremnim aktivnostima za Ženski sud o kršenjima radnih prava žena.

Radionica sa Izbrisanima, Ljubljana, 30. septembar

“Mi smo bile zajedno u februaru 2017. i u oktobru 2016., a na radionici 30. 9.17. bilo nas je 13, Marijana i ja iz ŽS. Bile su u manjini žene *Izbrisanih*, a većina su bile aktivistkinje, koje su njihova podrška, koje sada rade sa izbjeglicama. Malo je žena došlo. One su dosta iscrpljene, jer puno rade sa izbjeglicama. Onda smo raspravljali o strategijama. Bio je dogovor da svaka dovede još jednu, pa da se krene. Nije bilo dovoljno žena da se radi na iscjeljenju. Krenule smo u drugu temu, jer se pojavila ta potreba. Radile smo u dva dijela, sa izbrisanima i izbjeglicama. Moramo da vidimo na koji način temu Izbrisanih prezentirati javnosti u Sloveniji. Sledeća radionica j planirana za 20. 1.18. u Ljubljani” (*Nela*)

“Nama izbrisanima nije ništa bolje. Bile smo samo nas dve. Problem je u tome što su izbrisane žene bile u pozadini. Bile smo samo one koje smo se usudile da govorimo. Sada imamo veliki problem da nađemo nekoliko žena koje su bile voljne da rade sa nama. Sada ćemo pokušati preko Mirovnog instituta da vidimo da dođemo do nekih žena koje su se javljale za odštetu. Da nema podrške mi ne bi uradile ništa. Što se tiče prava, sve je svršeno. Palo je šest tužbi osoba koje nisu uspjele ostvariti status za vreme trajanja zakona. Ostalo je oko 10.000 ljudi u Srbiji, Hrvatskoj, BiH koji nisu uspjeli ostvariti status da bi dobili bilo kakvu odštetu. Jedino nam je preostao aktivizam, da pravimo neku gužvu, da se govori o nama, da utičemo na mlade, jer smo mi ostarile. Naša djeca koja nisu bila brisana i koja bi nešto mogla raditi na tom području, pokušaćemo da privučemo. Meni je prioritet da utičemo na naše profesore, na Ministarstvo prosvete da se problem Izbrisanih stavi u istorijske udžbenike. Neće sve ići glatko, kao što ništa nije bilo glatko. Treba da radimo na mladima, da se to ne zaboravi, da se o tome govori. Zahvalna sam da ste se povezali sa nama. Na takav način jedino još možemo djelovati. Planiramo akciju za godišnjicu izbrisa u februaru 2018.” (*Mirjana*).

Pripreme za Ženski sud o radnim pravima žena

Tokom regionalnih susreta ŽS, kao i javnih prezentacija organizovanih u Srbiji, svedokinje, kao i žene (manjim delom su bili muškarci) koje su prisustvovala javnim prezentacijama, govorile su o nasilju partijske države, nekažnjivosti na svim nivoima, diskriminaciji i progonu na etničkoj, ideološkoj, rodnoj osnovi. Radi se o višestrukom/višeslojnom nasilju, jer su razni vidovi nasilja međusobno isprepleteni (etničko/klasno/rodno/militarističko nasilje. Post/ratno profiterstvo, pljačkaška privatizacije, brutalna eksploatacija radnika, a naročito

radnica jedno od najvećih nepravdi i uzroka nebezbednosti žena. S druge strane, prevladava strah žena da o tome javno govore zbog straha od gubitka posla, ucena, pritisaka. U okviru pripremnih aktivnosti za organizovanje Ženskog suda o kršenju radnih prava žena, a u skladu sa feminističkom etikom preuzimanja odgovornosti za nastavak procesa ŽS, neke od svedokinja na ŽS iz Srbije, kao i aktivistkinja Mreže ŽUC-a, uz podršku ŽUC, Beograd, pokrenule su sledeće aktivnosti:

- 1. Radna grupa za organizovanje Ženskog suda o kršenju radnih prava žena** – prvi radni sastanak održan je 22. oktobra 2017. u Beogradu, u prostorijama Žena u crnom, a učestvovala su: Vesna Đorđević i Milica Lupšor (Zrenjanin), Ivana Ristić i Milka Rosić (Leskovac), Marija Kovačev (Novi Bečej), Tanja Marković, Staša Zajović i Miloš Urošević (Beograd). Pripreme aktivnosti imaju za cilj stvaranje prostora za žene da govore o onome što im se dešava u svetu rada, oslobađanje žena od straha, prikupljanje svedočenja žena, obuka aktivistkinja za rad na organizovanju ŽS. Dogovoreno je da će biti korišćenja iskustva iz procesa organizovanja ŽS, posebno u radu sa potencijalnim svedokinjama koje bi svedočile na ovom ŽS, ali da je neophodno organizovati edukativne aktivnosti, pripremiti obimnu dokumentaciju o radnom zakonodavstvu, širiti krug aktivistkinja, posebno sindikalnih, kao i stručnjakinja o ovom pitanju, kao nastavak zajedničke proizvodnje znanja itd. Mi moramo još da razradimo metodologiju rada. Moramo da vidimo na koji način će u čitavu stvar da se uključe žene iz Ženskog suda iz regije. Na ovom radnom sastanku osmišljen je scenario susreta/radionica o radnim pravima žena, uz projekciju kratki dokumentarnih filmova o kršenju radnih pravima žena, kao i o otporu žena...Drugi radni sastanak održan je na regionalnom sastanku ŽS u Andrevlju, decembra 2017. kada su predstavljena iskustva iz prvih radionica o radnim pravima žena.
- 2. Radionice/razgovori o radnim pravima žena u ovom periodu su održani u sledećim mestima:** u Zrenjaninu (6. i 26. novembra i 15. decembra) u organizaciji 'Roze' grupa za radna prava žena a učestvovalo je oko dvadesetak žena. U Leskovcu su u organizaciji grupe za mir i radna prava žena „NENA“ održane su takođe tri radionice. U oba mesta učesnice su svedočile o nepravdama u svetu rada, a izrazile su potrebu i spremnost da učestvuju u procesu ŽS, pre svega kao potencijalne svedokinje za ŽS.
- 3. Transkripti i obrada materijala – Transkripte skidaju aktivistkinje navedenih organizacija a** Žene u crnom su preuzele obavezu da obrade transkripte, kao izuzetno važan izvor znanja, ali i dragocen arhivski materijal.
- 4. Čitanka o radnim pravima žena** – Žene u crnom pripremaju o biće prezentovana na sastanku Mreže ŽUC-a, februara 2018, na kojem su pozvane i učesnice navedenih radionica.
- 5. Plan organizovanja narednih aktivnosti** – radionica, radnih sastanaka, feminističkih diskusionih kružoka, biće zajednički dogovaran.

Organizatorke i voditeljke radionica o kršenjima radnih prava žena, izvestile su o aktivnostima:

Vesna, 'Roza' grupa za radna prava žena, Zrenjanin: Mi smo sastanak održale sa ženama 6. novembra. Dobile smo pripremi materijal od ŽUC-a. Ovog puta smo pozvale žene koje ne poznajemo. Deset žena smo pozvale, odazvalo se šest i mi smo za ovaj prvi put zadovoljne odzivom.

Upoznale smo iz o našem radu, onda o Ženskom sudu. Mi smo im pričale sve o ŽS što smo mogle, pozelele su da vide film i knjigu. Žene su se same prijavljivale da govore, njih četiri, a dve su rekle da će drugi put. Četiri žene su pričale dva sata. Njima se to jako svidelo. Rekle su mi da su došle iz interesovanja. Da li je to tačno da one mogu slobodno da govore, to su pitale. One su želele da dovedu svoje drugarice.

O svedočenjima žena:

Jedna žena je radila u Slovačkoj tri puta do sada. One tamo rade na tri meseca na crno, sve su doživele neku vrstu mobinga. Idu preko agencije koja nijednu od njih nije isplatila do kraja. Ova žena je uspeła da stigne do suda časti, uspeła je da agencija izgubi svoju licencu i ona sada čeka svoje pare.

Druga je žena pričala o svom poslu u jednoj firmi koja se bavi proizvodnjom kablova. Firma postoji u našem gradu deset godina, zapošljava oko 3.000 ljudi, uglavnom žena. Kažu da je 30% samohranih majki. Tu su takvi uslovi da su one kao robovi. Ona je jedna od mnogih koje su došle kod nas. Ona je zbog svog 'osmeha dobila otkaz' - dobila je otkaz zato što se tog dana nije smejala. Na kraju je dobila da radi u jednoj grupi koja radi na otpadnim materijalima. Posle tri nedelje, jedna trenerka je rekla da oni po njenom licu vidi da 'ne radi'. Ona je rekla da su to gluposti. Oni su rekli da je mnogo vesela i nasmejana. Ta grupa je morala da dobije otkaz sa 41 radnicom koje su invalidkinje.

Treća žena je radila godinama u pekari. Ispričala nam je da je gazda proganjao, zatvarao je u magacin, ona se bojala da ostane sama sa njim. Potresna je priča. Nije mogla da se koncentriše. Kao da nije dobila snage da svoju priču ispriča do kraja.

Četvrta žena je otišla da radi kao invalidkinja, naša Valerija. Ona je nekoliko meseci pred penzije otišla u SIZ i oni su joj rekli da može da radi. Ali gde? Ja svakog ponedeljka ujutru zaređam i tražim poslove, gde god da traže po gradu. To donosim u udruženje i kažem ženama koje ne mogu da nađu posao. Tako sam i Valeriji našla. Oni su tražili invalida, zaposlili su je. Ona je po ugovoru trebala da radi samo pet dana u nedelji, ali je radila i subotu i nedelju i to joj nisu plaćali. Kada se pobunila da neće više da radi, tražila je svoje pare, ali one nikada nisu stizale. Mi smo to prijavile inspekciji. Oni su nam rekli da moramo to da prijavimo pokrajinskoj inspekciji, pa su oni rekli gradskoj. Onda su rekli da nema ona nikakva prava...

Dve devojke koje su došle su ćutale. Mnogo toga su radile, ali moraju da se presaberu. Kada su ispričale, rekle su da im je mnogo lakše. Tanju smo zaposlile. Ne radi više kod pekari. Ona radi u jednoj firmi u Novom Sadu. Biće prijavljena od prvog dana.

Vesna je najavila da je sledeća aktivnost u Zrenjaninu je 26. novembra, kad su se dogovorile da dođu i da svaka dovede po jednu drugaricu. Hoće da vide film o Ženskom sudu. Vesna je objasnila da pošto sve uglavnom rade na crno, bilo bi dobro da taj zajednički sastanak bude jedan čitav dan, jer one ne mogu duže.

Milka, NENA – grupa za mir i prava žena: Posle radnog sastanka i edukacije u ŽUC-u, preostalo nam je dve nedelje da sazovemo žene. Posle toga smo nas dve, Ivana i ja, napravile koncept koje žene da pozovemo. Mi smo odabrale žene iz *Jure*, to je fabrika kablova za automobile, u

koje se stavljaju otrovi da miševi ne bi jeli te kablove. Naravno, posledice po žene su užasne. To su radnički logori, nisu fabrike. Imale smo dve žene iz Jure. Neke nisu mogle da dođu zbog male dece. Odazvalo se šest žena. Mi smo pozvale i sindikat Sloga iz Leskovca, kao i žene iz romske populacije. Predsednik sindikata nam je rekao da ima puno žena, ali da ne žele da govore javno. Mi smo rekly da to nije javno i on nije pozvao ni jednu ženu. Mi ćemo ih zvati. Na početku radionice je jedna žena rekla da nema nikakva očekivanja, da ne možemo ništa da uradimo.

Od šest žena dve žene iz Jure su prve svedočile. Bile su jako nestrpljive da pričaju. Ugroženo im je zdravlje, kazale su da moraju na bolovanje, da su zbog toga dobile otkaz. Kada su dolazili funkcioneri, oni su naterali žene da kleče po nekim koreanskim običajima. Posle ove dve žene koje su govorile o Juri, ostale su bile zaprepašćene šta se tamo dešava, bile su ganute tom pričom.

Mi smo sve snimale i uradićemo transkript.

Ivana koja radi u lokalnoj samoupravi je ekonomistkinja koja je dobila otkaz zbog smanjenja administracije. Ona je tužila opštinu. Rekla je da sama ne može, ali da je njene kolege podržavaju. Ona je dobila postupak, zvala je da mi kaže. Ona će nastaviti da sa nama radi i dalje.

Kolege koje su je podržale imaju rizik da i oni ostanu bez posla. Ona piše knjigu o mobingu i hoće da nastavi da se bori. Cilj joj je da ohrabruje druge žene da se bore.

Četvrta koja je govorila jeste iz LGBT populacije, devojka koja je radila u kafiću. Ona je završila kuvarsku školu, obično radi po dva meseca. U više kafića je dobijala otkaz zato što nije nosila mini suknjicu, zato što je ošišana tako kako je ošišana. Oni su joj rekli da ona takva kakva jeste ne može da privuče mušterije u kafić. Ona je po tom osnovu diskriminisana.

Peta je govorila o tome da radi na pijaci kao šefica. Ona je više pričala o krađama na pijaci, i od strane funkcionera, i od strane kontrolora.

Jedna nije želela da priča o sebi, ali je rekla da je njena majka disriminisana. Sve one imaju nekoga koje pretrpeo mobing.

Milka: Ja sam zadovoljna za početak. Održaćemo još jedan sastanak zbog žena koje nisu mogle da dođu. Rekly su nam sve da su njihova očekivanja ispunjena. Žele još sastanaka. Pitale smo kada njima odgovara. One su rekly kada mi odredimo. Zvala sam žene iz Prokuplja, koje su pretrpele mobing, one su štrajkovale, pa nisu mogle da dođu. Ja bih za dvadesetak dana da mi to uradimo.

Pošto su aktivistkinje 'Roze' u kontaktu sa ženama iz Prokuplja, Vesna je kazala da bi "one ponovo štrajkovale, ali se boje otkaza. Mi smo zvale pravnicu. Advokatska komora ne pomaže, oni traže pare. Mi smo našli ženu koja nam je rekla da ne smeju da štrajkuju, jer će dobiti otkaz"-

Marija, Novi Bečej: Ja sam razgovarala sa jednom učiteljicom koja je dobila otkaz, pa je štrajkovala glađu. Ona je šećeraš. Romkinje koje rade po njivama sam zvala. Do kraja meseca, održaćemo radionicu. Međutim, kad kažem da su to pripreme za ženski sud o radnim pravima, problem je u tome što u Novom Bečeju ne radi više nijedna fabrika. To su sve žene koje su

nekad radile, ali više ne rade. Onda ja kažem da nije potrebno da su zaposlene, sem u kineskim prodavnicama. Žene će svedočiti o nečemu što su preživljavale dok su radile.

Andelija, Novi Sad: Kontaktirala sam više svojih prijateljica. Jedna od njih radi u gradskoj apoteci i već godinu dana nije primila platu, drugu koja je radila na fakultetu, direktor je maltretirao. Većina njih se žali da ne dobijaju platu...Dogovorila sam se da žene koje kontaktiram idu sa mnom na radionice u Zrenjanin ili Bečej. Inače, u okviru ovih priprema baviću se statističkim analizama.

žena radi u Srbiji od svih žena radno sposobnih. Ja radim tu analizu.

Staša: Ja sam se plašila da neće ni jedna žena doći, tako da je odaziv jako dobar. Mi sada prikupljamo materijal za obrazovnu čitanku o radnim pravima. Naš sledeći sastanak mreže će biti posvećen svetlu rada. Doći će eksperti i ekspertkinje. Ja predlažem da dođu makar 2-3 žene sa svakog od ovih radionica da se malo naviknu na nas, da se širi prostor poverenja, da se oslobađaju od straha, beznađa. Ovo je klasno socijalni rat, ovo je nastavak rata. To je ubijanje suvišnih ljudi. Sada ubijaju siromašne ljude, kao što se nekada one drugačijeg imena. Mi moramo još da razradimo metodologiju rada. Moramo da vidimo na koji način će u čitavu stvar da se uključe žene iz Ženskog suda iz regije?

Iskustva žena iz BiH i Crne Gore o ekonomskom osnaživanju - alternativnom ženskom preduzetništvu

Suvada, Đulići: Živim u gradu u kome postoji puno fabrika, ali mi žene ne očekujemo da će neka Bošnjakinja tu dobiti posao. Zato se i ne borimo da radimo u tim fabrikama, jer znamo da nas tu nema. Mi se borimo da se same osposobimo, a ne da idemo u Standard u Karakaj, gde ćemo zarađivati po 150 maraka, gde će nas mučiti. Mi se borimo da same radimo. Mi smo izašle na četiri sajma sa svojim proizvodima. Na jednom smo osvojile prvo mesto. Izlagale smo svoje proizvode: naša bosanska sofa, kao tradicionalna kuhinja. Jedan recept: pšenica se kisjeli, stoji 21 dan, melje se, postaje bijela tečnost, onda ostaje kao brašno, pravi se kao sir. To se prži u ulju. Od menija nema šta nije bilo. Mi smo bile jako zadovoljne time. Mi smo nešto zaradile, dobile smo nagradu za tradicionalnu hranu. Išle smo još na tri sajma. Žene su oduševljene. Sajam je trajalo četiri dana. Mi nismo znale da će biti takmičenja, komisija koja ocenjuje. Marka je koštao tanjir slanog i slatkog. Mi smo imali zajedničku posudu za novac. Mi smo imale sve, nema šta nema. Uradila sam i brošure da možete da vidite. Same proizvodimo, žene se same bore da prežive.

Sabina, Pljevlja: Ja imam iskustvo od prije dvadesetak dana, kada su žene osnovale žensku zadrugu u Crnoj Gori, prvu takve vrste. Imaju najveći zasad malina u Crnoj Gori i dva platenika. 15 žena zajedno, koje inače preko nas rade robnu razmjenu. Mi imamo ženu koja ima frizerski salon, ona joj da sir ili paradajz. To tako funkcioniše. Mi kao Bona fide smo članice ženske zadruge.

Kuda idemo dalje? – na koji način bi svedokinje na ŽS podsticale žene u svom okruženju da svedoče?

Predlozi o aktivnostima u narednom periodu:

Problemi sa kojima se žene suočavaju u svom okruženju:

- nezadovoljstvo pravosuđem, što izaziva beznade,
- razočaranje radom komisija za nestale – politička zloupotreba žrtava,
- nedostatak podrške i nerazumevanje od strane žena, uključujući i one koje su pretrpele genocid,
- etnička distanca među ženama, strah (Srkinja) da se govori javno o ratu i odgovornosti itd.

Predlozi/sugestije:

- Obrazovanje (radionice, susreti, umetnički događaji),
- pomoć u organizovanju aktivnosti na lokalnom nivou,
- Javna prezentacija ŽS u Tuzli, maja 2018.
- Žene iz Srbije će organizovati u BiH (Đulići) radionicu: Zašto sam lagala svoju decu? U cilju građenja poverenja (a ne izvinjenja jer to rade političari...”), a žene iz Đulića i Klise su sugerisale „da žena ispriča svoju priču o tome šta je preživjela...’
- Ivana iz Dah teatra dođe u Đuliće sa svojom predstavom o suočavanju s prošlošću mladih iz Srbije
- Što više direktnih susreta ‘jer su nas vlasti odvojile i dehumanizirale’ itd.

Stavovi žena:

„Kod nas se sve svodi na gubitke u porodici. Kada pričamo, mi govorimo o svojoj boli koja je neizbrisiva. Govorimo i o nezadovoljstvu pravosuđem. Šta mi možemo da uradimo da se edukujemo? Svakako treba da dođete, da nam pomognete da se organizujemo, a ostatak ćemo mi uz vašu pomoć.

Suvada ima već udruženje, a ja nemam. Većina žena je članica njenog udruženja. Mi možemo zajedno“

(Šaha)

„Ne bih se usudila da krenem sama bez vas. Ja bih skupila grupu žena pa da vi krenete. Ako bih ja pokrenula, ne bi to bilo dobro“ (Suvada)

„Ja ne mogu sama ništa jer ni od žena koje su žrtve genocida nemam podršku. Teško mi je što me ne razumije moj narod. Valjda je to zbog nepravde koju su pretrpio. Ne mogu da vjerujem da mi ne možemo sjesti i hladne glave reći jedni drugima šta je bilo. Ja sanjam o ovakvoj grupi u svom komšiluku. Imam dosta i Srkinja u svom starom komšiluku, ali ne bih ih mogla dovesti ovdje sa vama. Javno je problem, strah je problem. Još nije došlo vrijeme. Većina ne smije ili ne želi da prihvati da je to učinio neko njihov. Ja sam spremna na svemu da radim. Mene kada pitaju gdje idem ja kažem da ja imam svoju malu Jugoslaviju“ (Šehida)

„Međunarodna internacionalna gimnazija me je zvala u maju, oni obilježavaju dvije godine od održavanja Ženskog suda, o kojem ništa nisu znali. Oni su me pitali šta je to, pa sam objašnjavala. Oni su želeli da saznaju. To je bila srednja škola sa oko 300 učenika. Direktor je rekao da Staša bude gošća u školi, da govori na televiziji. Meni nije problem da u Tuzli prikažem ovaj film. Ja sam dobila zadatak da razgovaram sa Radom Žigić, i ona je rekla da se

slaže da se u Republici Srpskoj održi Ženski sud, a da tema bude silovanje žena. O tome je u Federaciji progovoreno, a u RS se ćuti. One su formirale svoju udrugu. Rada je rekla da stupite u kontakt sa njom. Najbolje je da se održi u Bijeljini i da bude o silovanju žena u RS“ (*Mira*)

„Mene su u Crnoj Gori pitali da li mogu nešto na televiziji da prikažu iz filma o ŽS, ja sam rekla da može samo cio film da se prikaže u okviru Šesnaest dana aktivizma protiv nasilja nad ženama“ (*Ljupka*)

(*Napomena: 5. decembra 2017. na RTV Crna Gora prikazana je integralna verzija filma o ŽS i to u udarnom terminu*)

“Ja sam jako razočarana. Bila sam na jednoj konferenciji u Zagrebu gdje su bili prisutni iz komisija za nestale iz regiona. Razočarana zbog toga što je kod njih došlo do političkih rasprava. Pronalazak nestalih je humano pitanje, a ne političko” (*Marica*)

“Mi žene iz Srbije treba da otvaramo temu šta se dešavalo. To je tema: zašto sam lagala svoju decu?” (*Nadežda*)

“Tu je temu predložila Snežana Obrenović. Da ženama iz BiH govore žene iz Srbije” (*Stasha*)

“Ne treba tu odmah da ide izvinjenje, nego da žena ispriča svoju priču o tome šta je preživjela. Odmah će druge žene da je gledaju kao prijatelja a ne kao neprijatelja” (*Suvada*)

“Ja mrzim i izvinjenje i oprostaj to koriste političari” (*Šaha*)

“Mi treba uživo da se upoznajemo, jer su nas vlasti odvojile i dehumanizirale. Etnička mržnja je u temelju država” (*Nela*)

“Ja bih volela da Ivana iz Dah teatra dođe u Đuliće sa svojom predstavom (o odnosu mladih iz Srbije prema suočavanju s prošlošću)” (*Stasha*)

“Ja kako djelujem tamo gdje vidim i rješenje. Neko ko pokreće pitanje mora da vidi da li ima rješenja toga. Jako je teško da nešto radimo ako nema rešenja” (*Ljupka*)

“Mi dugujemo sebi da se uradi nešto za 8. mart regionalno o tome šta se dešavalo i dešava braniteljicama ljudskih prava, aktivistkinjama. 2019. godine se navršava deset godina od Deklaracije UN o braniteljicama ljudskih prava” (*Stasha*)

„Sada se na svemu štedi - Hrana u ratnim vremenima očima žena“

Esej Marta Korea/Marta Correia, antropološkinje iz Portugala. Ovaj esej razmatra tekstove koje su napisale žene različitog porekla, koje žive u zaraćenim područjima, u raznim istorijskim periodima.

Razgovor o eseju je moderirala Ljupka: Šta je bilo značajno od onoga što ste pročitale? Šta vam je ostalo važno? Šta vas je podstaklo na razmišljanje?, podstakao je bolne traume žena iz ratnog, ali i postratnog perioda:

Mira: Ja ću pričati kako je to bilo u ratu, od čega smo sve dizale tjesto, ali smo ga dizale. Neću pričati o tome kako mi je prijateljica umrla od gladi. Hoću da pričam o onome o čemu me je potakao ovaj materijal. Još uvijek se hranom manipulira, jer se manipulira poljoprivrednicima. Mi nikada nismo imali više malina, nego što smo sada imali, a cijena je 1 marka po kilogramu. Kada je kod mene došla prijateljica iz Turske, rekla mi je da je kod njih kilogram malima 7 eura. Šta nam rade? Koliko duguju u BiH poljoprivrednicima od pretprošle godine. To je neka vrsta rata. Narod, ako je sit, njima ne odgovara. Njima odgovara gladan narod pa da uvoze krompir, da nam uvoze otrove, a da mi naše poljoprivrednu proizvodnju zanemarimo. Ja gledam jabuku da kupim samo od seljanke na pijaci, i svaku drugu voćku. Ja sam rekla da naše sledeće aktivnosti kao žena u BiH treba da budu da se mi udružimo sa poljoprivrednicima.

Sabina: Žensko tijelo i ženska hrana su oružje. Nekada i u ratu i u miru. Žene koje svoja tijela koriste u zamjenu za preživljavanje i u ratu i u miru. Princip solidarnosti u dijeljenju hranu stvara

osjećaj zajedništva, ali hranu koriste da nas razdvoje. Hrana je i oružje, ali i sredstvo komunikacije.

Kada ratuju, oni udaraju na pijace, na mjesta đe se sipa voda, ljude kontrolišu preko tih osnovnih potreba. Psihološke potrebe su na drugom mjestu. Ljudi se preko hrane kontrolišu. Kad god nama uskrate hranu oni zarade, dižu cijene i zarađuju.

Marica: Ja sam to doživjela u ratu; dijeljenje obroka, čak i ako je to rđav obrok. To se može posmatrati kao insistiranje na osjećaju zajedništva, odupiranje dezintegraciji. Nema veze koliko smo imali, kada sam bila u izbjeglištvu, mi bismo sjeli za sto, i sve to bratski podjelili. Niko se nije odvojio i pojeo nešto bolje. To je za mene bilo važno u ratu.

Šhida: Ja sam prošla ratne golgote i osjetila kako je to nemati ništa. Lično sam doživljavala strah od gladi i strah od metka i to je potpuno isto, jer sam ostala sama sa djecom na početku rata. Ja sam se bojala tih momenata kada ne budem imala šta djeci da dam da jedu. Kako živjeti? To me pratilo čitav rat. Ja nikada nisam bila u toj situaciji. Ali sam vidjela bebu od moje bliže rođake, kada je meni moj brat došao i doneo mi litru mlijeka. Rekao mi je da mora nešto da mi kaže. Ja moram pola litra mlijeka da istresem u svoju šerpicu, a da drugu polovinu on nosi dalje gde živi moja rodica, koja ima ćerku kojoj nema ništa da da bebi da jede. Beba je bila onakva kakve sam gledala na fotografiji iz zemalja gdje vlada glad. Etiopija, veliki stomačić, duge ruke i noge, velika glava. Kada je moj brat doneo to mlijeko, oni su svi počeli da plaču. Mrva hljeba je bila zlata vrijedna, kada nemate ništa. Lako je dijeliti onda kada imate bar nešto, ali je strašno nemati ništa. Onda nema šta ni da se podjeli. To je najstrašnije. Najteže u ratu je roditeljima koji se suočavaju sa time kada nemaju svojoj djeci da daju šta da jedu. Nije toliko strašno ni to što se puca. Ravan je osjećaj da li puca ili da li imate šta da jedete. Nama u Srebrenici su djeca umirala od gladi, jer nisu imala šta da jedu.

Suvada: Ja sam imala djecu, i znam šta sam sve sa njima preživjela, ali nas je njena priča u grupi sve pogodila, jer nismo znale. Ona je ostala bez muža, nije imala djecu. Imale smo temu (na radionici) da se setimo nekog perioda u ratu koji je bio tužan. Ona je ispričala sledeću priču. Kaže bila je u Tuzli. Kada god je bila u nekom redu da uzme hranu, svi su je gurali i govorili šta će tebi, ti nemaš djece. U toj smo grupi sve plakale. Bilo nam je jako teško. Šta god da je zatražila, rekli su joj da nema djecu i da njoj ne treba. Mi što smo imale djecu teško smo preživljavale, ali je bilo gore onima koje nisu imale djecu.

Marija: U mojoj opštini, u Vojvodini, u ruralnim sredinama, rat i dalje traje. U zadnje dve godine mi smo imali 12 samoubistava mladih ljudi koji nisu mogli da prežive. Išli su na kontejnere. Ljudi nemaju niti para, niti hrane. Strava i užas. Ne bih želela da upoređujem, ali glad je glad.

Ljupka: Nedostatak hrane u ratu znači nemogućnost da ti dođeš do nje. Jer ti da bi došao do nje, rizikuješ život. Mi govorimo o hrani u ratu, a to je specifična situacija zbog tog straha koji postoji, koji je realan. Hrana je oružje u ratu, jer se namjerno nekim zajednicama namerno zabranjuje hrana. To je organizovani rat da se nekim ljudima oduzme hrana. A sa druge strane, postoji strah da ti dođeš do nje. Koliko je potreba velika toliko je veliki strah.

Šaha: Ja sam 1. juna 1992. zajedno sa svojim zemljacima krenula od kuće. Ponijeli smo po naredbi nekih ljudi garderobe i hrane. Kada su naredili da bacimo te stvari, mi smo se borili da sačuvamo hranu. Nije nas interesovalo šta ćemo da obučemo, nego samo da ne budemo gladni. Kada imaš šta jesti, ti ne razmišljaš. U junu su se smenjivale kiša i sunce. Kada smo došli na aerodrom Dubrave, sva ta hrana nam se pokvarila, a garderobu smo bacili. Onda su nam rekli da hrana toliko smrdi, da moramo da je bacimo. Istog jutra, ja samo što nisam umrla. Moj sin je išao da čeka u redu za hljeb, imao je samo 14 godina. Nikada ga nije kupio. Imala sam tri margarina, u onome što su djeca lizala. Onda dobiju proliv. Posle godina borbe, jedna od najpotresnijih stvari u mom životu je bila da smo djeca i ja išli u šumu i donosili divlje jabuke ispod snjega, koje smo kuhali u šerpi koju smo našli u potoku. One su pocrnele te jabuke od te farbe te šerpe. Mi smo sjeli da jedemo i nijedna nije ostalo. Tako smo preživjeli sedam dana. Ja bih zaplakala na svaku mrvicu hljeba kada je vidim u kontejneru. Ja bih se borila, sebi sijala, ako ne bih mogla da idem u baštu, u saksiju bih posadila po struk ovoga ili onoga. Ne bih čekala u prodavnicu da kupim tjesteninu nego bih je sebi pravila. Čovek, ako je zdrav i ako može da se služi svojim rukama, ne bi trebao da ostane gladan. Mene je život namučio, ja sam se napatila. Ja sam doživjela da kada se moj sin trećeg dana vratio iz te pekare, spavali smo na dva dušeka iz vojnih kreveta, nas troje, rekao je zabivši glavu u dušek kao pingvin "što me mati ne ubiše na Bijelom Potoku, bolje bi bilo nego da ti umirem od gladi". Ja se borim i boriću se i čuvaću hranu.

Refija: Ja sam imala 43 izbjeglice kod moje kuće. Iz Rogatice je došlo 12, iz moga sela je došlo 18. Svi su došli i svu hranu koju sam imala pojeli smo zajedno. Dvoje djece je bilo malo. Više nije imalo hrane. Imala sam jednu kravu. Ja pomuzem kravu i dok svakome dam mlijeko, ne ostane ništa za to dvoje moje djece. Kaže taj moj sin "mama kada ćemo mi da pojedemo?". Ja kažem da ćuti, da ćemo svi mi jednom to ponovo imati. Kada je došlo do granatiranja, pucaju na moja vrata, ja sve vidim, pa idem 50 kilometara da tražim u svoj kraj žita. Idem sedam dana u polje da berem. Tu smo donijele žita, možda 500 kila. Čovjek nam je sve pokrao za jedno veče. Poslednje veče, djete mi je dovelo konja, neko mu ga je dao, pa smo natovarili nešto. Jedan je imao 15, a drugi 18 godina. Onda mi oni kažu "mama nemoj ti više da ideš u polje". Oni su se plašili za mene, jer sam ja išla noću, ali ti moraš noću da ideš, ne smiješ danju. Ja ne vidim jer je svuda šuma. Granata pada i sve ubija. Tu je nas bilo oko 5.000 ljudi. Nismo imali šta da jedemo. Moja su djeca plakala. Ide narod, samo plače. Donijela sam kući to žito, možda 300 kilograma. Svima sam ga davala, ko god je došao na vrata da ga traži. Ja bih svakome davala, a meni na kraju nije ništa ostajalo. Uveče dođe ponovo neko da nam ukrade sve to. Moj sin je htio tada da se ubijemo. Ja kažem nemoj sine, preživjećemo mi ponovo. Onda su

avioni počeli da nam bacaju hranu. Oni su nam to bacali u šumu daleko i mi smo onda morali da idemo to da tražimo. Ja sam išla bosa, jer nisam imala šta da obujem, nismo imali ništa. Onda neko kaže da mu je neko dao kukuruz. Onda smo počeli da kuvamo resku, pa pomešamo sa brašnom, ali to je bilo gorko. Onda smo jeli kočanjke pa nismo mogli da idemo u WC. Nema šta nismo jeli da bismo preživjeli. Sve što sam to proživjela, svako je prošao kroz moju kuću. Preživjela sam i živim i ne daj bože nikome nikada više.

Nura: Imala sam brašna kada je bilo rata. Moja je familija došla od Han Pijeska, i to je otišlo do kraja jeseni. Moj čovjek i djeca su se bojali da ako sve damo drugima, kako ćemo mi da preživimo. Tako je sve otišlo. Bila mi je puna kuća. Brat, njegova žena i djeca. Sva trojica su jednog dana otišla i došla je vijest da su poginula. Ništa nismo znali. Teško je sve bilo, ali da su ostala djeca. Da nije bilo pogibije.

Nadežda: Dnevnik žene u Berlinu, kada Rusi ulaze u grad, jedna žena je bila prinuđena da da svoje telo da bi preživela. Meni je ovde ta njena moralna, kada ona preispituje svoje postupke u jednoj amorralno situaciji, ona se preispituje kao žena poražena strana u ratu. Ona zaslužuje poniženje kome je podvrgnuta. Dvostruka drugost opravdava svako postupanje u očima počinioca. Mnoge žene su bile prinuđene na to da bi preživele. Ovo što je pisala Slavenka Drakulić o situaciji u Haškom tribunal kako su se ponašali ratni zločinci. Hrana je neophodni element jedinstva. Oni su zajedno proslavljali praznike. To je vrhunac licemerja, da su oni zajedno za istom trpezom, a da ih je baš briga šta su oni uradili.

Ljiljana: Ja nemam to iskustvo i ne mogu o tome da pričam. Mi možemo da saučestvujemo, ali ne možemo da razumemo. Meni se dopada rečenica da je "izgladnjivanje moćno oružje koje je često korišćeno tokom ratova. Ako želite da slomite zajednicu, uzmite joj hranu, ljudi neće preživeti. Na meti su civili koji pokušavaju da kupe osnovne namirnice. Uskratiti im život jer je opasna aktivnost kupovati hranu u nebezbednim uslovima".

Šehida: U ratu je sve kompleksno. Kada su nama Amerikanci bacali neke pakete, oni su to uglavnom bacali u šume i potoke. Ljudi trče bjesomučno. Koliko čovjek postaje bestijalan u tim situacijama, bilo je ubistava, u mraku, niko nikog ne vidi. Jedna žena koju sam ja slušala, je vrsta crnog humara, ona je imala kući gladnu djecu, muž je pomogao. Ona je trčala u mraku. Pored nje su padale te konzerve, ona je raširila dimije i nekoliko uhvatila i legla na njih. Nije ustala dok se nije razišao svijet. Muškarac je to pretpostavio da je ona zagrlila hranu i onda je vukao ne bi li joj to uzeo. Na kraju mu je ona rekla da vuče, ali neće dobiti hranu. Ljudi su postali bezosećajni za druge da bi preživjeli. Mi smo se znali nasmijati onoliko puta. Dešavalo se svašta. Ljudi su nosili noževe. Sve se dešavalo u totalnom mraku. Ti ljudi koji su nam bacali su smišljeno to radili.

Staša: Za mene je hrana jedna od najvažnijih veza sa mojom majkom, simbol supe i pare koje se puše. Stalno spremam supu jer sam tako vezana za majku. Ona je svu hranu djelila sa svima. Ona nikada neće zaboraviti neke žene, jer je moj otac i njena braća bili na Golom otoku, onda su njoj žene donosile hranu noću, tajno. Ona nikada nije njih zaboravila, jer je to bilo kažnjivo pomagati ženi političkog zatvorenika. Hvala vam na poverenju.

Ljupka: Zahvalna sam za ovu priču koju ste podijelile sa nama. Treba da budemo svjesne toga koliko ima neispričanih bolova. Dobro je da smo ispričale sav taj užas, koji je toliko bolan.

Ženska borba za pravedan mir - projekcija dokumentarnog filma

Žene pokreću promenu (Women make change – Score Card Rwanda) – film u režiji *Alistaira Watsona* u trajanju od 24:59 minuta; govori o iskustvu Felisita Niyitegeka, osnivačice i direktorke organizacije ženskih sportova AKWOS, iz Kigaliju u Ruandi. U Film govori o osnaživanju žena kroz fudbal, u periodu posle genocida (1994.) u kojem su žene bile najveće žrtve, posebno seksualnih zločina.

Posle projekcije je usledio razgovor o filmu, o fudbalu (Da li je neka igrala fudbal u mladosti?)

Nura: Bilo nas je šest žena i šest muškaraca i igrali smo zajedno.

Milica: Ja sam igrala na selu, po livadi. Čuvala sam ovce i igrala se sa drugom djecom.

Suvada: Ja sam igrala posle rata. Kada smo osnovale udruženje, igrale smo utakmicu sa ženama iz Tuzle.

Šaha: Za sportski dan, kolektiv iz osnovne škole na selu izlazili smo na livadu i igrali fudbal u trenerkama, muškarci sa ženama.

Staša: Ovaj film pokazuje šta žene mogu da urade u najgorim okolnostima i dobro je da se prikaže ženama da vide kako su se žene u Ruandi i sportski i ekonomski organizovale. Potrebno je da se vide iskustva žena iz mnogo gorih područja nego što je to bio slučaj kod nas. Ja imam veliku fudbalsku karijeru. Za nas iz radničkog kvarta je najvažniji je bio fudbal. Mi smo pobeđivali oficirsku djecu, koji su imali pravu loptu, a mi smo imali krpenjaču. Fudbal je bio emancipatorski. Meni je bilo važno da idem na treninge fudbalskog kluba Sutjeska. Tada je fudbal bio amaterski. Za mene je to najdivnija stvar iz djetinjstva. Tada su bili jednaki dječaci i djevojčice.

Sabina: Kada je igrala reprezentacija Jugoslavije ja sam gledala.

Mira: Mi nemamo u našim sistemima školstva ovakve primjere dobre prakse. Ja želim dio ove atmosfere da se vidi na medijima i u školama. Ja to pokušavam. Ja vam se zahvaljujem.

Evaluacija: Da li program nije bio pretrpan? Koji su predlozi za sledeći susret? Šta vam je ovog puta bilo značajno? Što je to što biste voljele, koje su to teme koje biste voljele da se otvaraju, koje se odnose na osjećanja? Šta si nekako ovog puta dobila za sebe?

Najvažnije tačke:

- saglasnost da je susret bio 'odličan' – ravnoteža emotivnog i političkog, radnog i rekreativnog,
- razgovor o hrani je izazvao najdublje emocije, ali je bio i politički izuzetno važan (podstakao pitanje etike brige, poverenja među ženama, solidarnosti, zajedništva, kao i pitanja siromaštva, eksploatacije, kontrole od strane vladajućih političkih/ratno profilerskih elita),

- neophodno je nastaviti razgovor o hrani na sledećem sastanku ŽS, posebno da o tome govore više žene iz Srbije i Crne Gore o iskustvima oskudice za vreme sankcija, što je važno zbog 'ukidanja hijerarhije' među nepravdama koje trpe ženama (ovo je sugestija žena iz BiH),
- zajedničko učenje i prenošenje znanja sa susreta ŽS,
- rekreativno-radno opuštanje (priprema vune za pletenje predmeta za izbeglice, zajedničko slikanje feminističko-pacifističkih majica, žurka...); obavezno nastaviti sa ovom praksom itd.

Mirjana: Razgovor o hrani jako me je dirnulu, da je ispalo da mi je to bilo najteže. Dobila sam mnogo kao svaki put.

Nadežda: Razgovor o hrani je bio jako emotivan. Uvek je dobro raditi na psihološkoj podršci, ali smo mi dosta ojačale da možemo da budemo podrška drugim ženama.

Milka: Tema o hrani je bila dirljiva. Živa priča žena koje su govorile o hrani su me dodirnule. Ja se stalno osnažujem, stalno učim. Svaki naš skup daje mi vetar u leđa da nastavim sa svojim aktivističkim radom. Ovo je za mene siguran prostor.

Marica: Meni je svaki susret sa svima vama daje mi snagu. Sve što dobijem od vas, širim dalje. Stalno nadopunjujem sebe da bih mogla nekom drugom to da dam. U tome je sada moja misija.

Milica: Ja sam krenula na sastanak slomljena skrhana, psihički slomljena i jedva sam čekala da dođem vama, jer se tu osjećam ljepo. Tu uvijek nešto novo naučim. Hrana je emotivno vezana za sve nas, kako je ko preživljavao. Mene je fascinirala uloga pletilja, vaša snaga da idete dalje, da pomognete drugima. Naša je obaveza da nađemo nove žene kako bi se one osećale kao mi.

Ljiljana: Svaki put pričamo o nekim novim temama, svaki put sastancima Ženskog suda se radujem kao da se viđam sa rodbinom.

Šehida: Nama je zajedno kao nekom timu koji su dugo zajedno, razvijamo ljubav, mrzimo rat, volimo druge i drugačije. Često razmišljati da velika većina žena misli da ovo što mi radimo nema nikakvog smisla. Ja onda pomislim da kada bi mogla da ih sve povedem sa sobom, vratile bi se drugačije. Ja ne mogu ženama da objasnim koliko je meni lijepo. Ne treba da odustanemo...

Refija: Meni je važno što sam došla, puno vas volim. Onaj film me dodirnuo, bilo bi dobro da taj materijal vide ljudi u BiH.

Nura: Sve su teme bile teške i sve me podsećaju na prošlost, ali sa vama podijelim tugu, pa mi bude lakše. Treba da istrajemo u ovome što smo počele. Da budemo zdrave i žive.

Suvada: Film Dobra žena me dirnuo, da je stvarnost da žena izda svog čovjeka (ubicu), bila bih ponosna. Ali, to je samo film. Razgovor o hrani je bio jako težak. Žao mi je što žene iz Srbije nisu ispričale svoja iskustva, ispada kao da je njihova manje važna. Trebala sam da čujem njihovu patnju, jer je to podjednako važno.

Šaha: Srećna sam jer dolazim na ove naše radionice. Uvijek je poučno sve što čujemo. Na ovim našim susretima radimo za bolje društvo. Film je poučno vidjeti, jer bi vidjeli da se može drugačije. Što se tiče hrane svaka priča ima svoju težinu. Nismo samo gladovali mi koji smo bili u ratnim zonama, nego i oni koji su bili pod nemaštinom. Svima nam želim da ne posustanemo. Da nam se rađaju nove ideje. Bitno je da bi ohrabrimo nove svjedokinje.

Vesna: Kada dođem, uvek kažem da ste vi moj 'lek' da preživim dalje. Ovo o hrani treba da se nastavi. I sada ima jako puno gladnih. Zamolila bih naše psihološkinje za neku radionicu posle filmova. To bi nam prijalo. Puno vas volim. Majice ćemo pamtiti.

Marija: Uvek kada dođem osećam sve žene kao da su deo moje porodice. Uvek i plačem i radujem se sa njima. Uvek nešto novo čujem. Hrana je izazvala veliku buru. Nismo bile svesne. Jako teška tema.

Mira: Ja važim za osobu da ne mogu da zaplačem. A nekada želim da se isplačem. Meni puno znači da se i ja rasteretim, i plačem sa vama. Ja bih željela da, kao psihoterapeutkinja, na našem narednom susretu napravim malu relaksacionu terapiju - samoučenje. Da naučite kako da u nekim situacijama pomognete sebi i drugima.

Andelija: Kada smo pričali o hrani, setila sam se da oni koji su imali nekog na selu, imali su zalihe. U gradu ljudi nisu imali šta da jedu. Stariji su se ubijali, jer nisu imali šta da jedu. Ljudi koji se slabije hrane, imaju lošiji potencijal.

Sabina: Ovo je kao familija i to je posebna veza. Ja bih voljela da gledam film još jednom. Pitam se koliko takvih žena srećem po Crnoj Gori. Izdvojila bih film kada bih morala da biram. Rastresla me 'hrana'. Sada treba da pričamo iz naših cipela, kada ljudi puno gladuju, a kontejneri su puni hljeba. Ja sam ponosna na ove žene. Nikada žurka nije bila bolja. Sijelo da bude obavezni deo. Onaj rad sa majicama je jako lijepo izgledao. Bilo je kao kod kuće kada se igraš. Pored tog psihološkog, mi treba da napravimo da nas neko masira, jer sam ja ruinirana. Meni treba masaža.

Nela: Sve bilo savršeno. Od diskusije, preko majica, do filma. Slažem se za sijelo. Zaboravile smo i fotografije i uvodno predstavljanje. Najvažnije mi je da smo dale prostora da otvorimo tugu, da se nismo toga bojale.

Ljupka: Hrana nas je tako potresla sve. Kao žene približile smo se sebi još više. Mi dajemo hranu na puno načina. Mi smo izvor hrane. Takva nam je funkcija. Briga o drugima je povezana sa hranom. Mi smo se suštinskom ženskom biću približile. U uslovima rata u svom biću uskraćenje u davanju, ali i primanju. To je ozbiljna tema, pitamo kako ste se hranile, kako su vas hranili. To je temelj života, odnos prema životu. Hrana je odnos sa drugima. Kada toga nema, to budi bol u nama. To je meni značajan uvid. Još veći stepen bliskosti i dubine smo

zaokružili ovde. To je važno da se toga olakšamo, da nam bol ne ostaje. Vidite koliko je hrana i zdrava hrana prisutna u našem životu.

Staća: Ja od vas učim, ja sam tokom rata upijala bol. Sada on izlazi. Kako vi kojima su se dešavali užasi, kako imate hrabrosti da preživljavate to ponovo. Nema te teme koju mi ne možemo da radimo sa vama. Hvala vam. Hrana je vezana za klasu i siromaštvo, preko hrane se vodi rat protiv siromašnih, i u vremenima rata, ali i mira. Hvala vam što ste rekle da mi stalno imamo hijerarhiju zločina i nepravdi. Ali vi otvarate prostor da mi jednako uvažavamo bol i patnje svih. Mi imamo puno toga o ženama u vremenima sankcija i o tome bi bilo dobro da razgovaramo. Na sledećem susretu treba da napravimo čitav blok od dva sata koji će biti posvećen hrani. Ja bih pozvala drugarice i drugove sa granice koji hrane nadu, pokazujući da je drugačija Evropa moguća. Ja bih pozvala njih da dođu. Da dođu muškarci. Ima ih više nego žena i oni neprestano spremaju hranu. Mi moramo da hranimo nadu da ne padnemo u beznade. Mi moramo da vodimo računa o biserima koji brinu o planeti.

*Transkript uradio: Miloš Urošević, izveštaj priredila Staša Zajović
Žene u crnom, Beograd, januar 2018.*

(Note: Brief reports on Regional meetings you can find in previous chapters)

2018

Izveštaj – januar, februar, mart, april 2018.

Ženski sud - feministički pristup pravdi

Donosimo kratak izveštaj o aktivnostima Žena u crnom u vezi sa organizovanjem Ženskog suda-feministički pristup pravdi u ovom periodu. Ukoliko vas zanimaju opširnije informacije, možete ih naći na našem web-sajtu www.zeneucrn.org i www.zenskisud.org ili nam se obratite putem mail: zeneucrnombegrad@gmail.com

Prvi Ženski sud na teritoriji Evrope, održan je u Sarajevu, od 07. do 10. maja 2015. godine, u organizaciji 10 ženskih grupa sa prostora bivše Jugoslavije (Pokret Majke enklava Srebrenica i Žepa, Fondacija Cure, Sarajevo, Bosna i Hercegovina, Centar za žene žrtve rata, Centar za ženske studije, Zagreb, Hrvatska, Centar za žensko i mirovno obrazovanje Anima, Kotor, Crna Gora, Savet za rodnu ravnopravnost, Skopje, Makedonija, Ženski lobi, Ljubljana, Slovenija, Centar za ženske studije i Žene u crnom, Beograd, Srbija). Ženskom sudu je prisustvovalo više od **500** osoba iz svih zemalja bivše Jugoslavije, ali i iz: Argentine, Alžira, Palestine, Izraela, SAD, Španije, Italije, Švedske, Austrije, Belgije, Velike Britanije, itd.

Završni događaj u Sarajevu nije kraj procesa, već naprotiv, podsticaj da se iz feminističke perspektive nastavi sa kreiranjem novih modela pravde. To je obaveza pre svega prema svedokinjama, ali i izraz naše odgovornosti prema ogromnom teretu nedavne prošlosti.

U nastavku procesa Ženskog suda, Žene u crnom, Beograd koordiniraju programske i druge aktivnosti, uz podršku organizacija: Anima, Kotor (Crna Gora), Centar za žene žrtve rata, Zagreb (Hrvatska), neke članice bivšeg Organizacionog odbora Ženskog suda (OOŽS) koji je delovao do događaja u Sarajevu učestvuju sporadično (Fondacija 'Cure', Sarajevo) dok su se ostale članice OOŽS podržavaju aktivnosti bez aktivnog učešća.

I Javne promocije Ženskog suda – feministički pristup pravdi- regionalni i međunarodni nivo

Promocije/javne prezentacije ŽS se sastoje od sledećih segmenata:

- Šta je Ženski sud? Šta je feministički pristup pravdi? Istorijat i proces organizovanja Ženskog suda – o čemu uglavnom govore organizatorke ŽS
- Ženski sud – feministički pristup pravdi (52 minuta) – projekcija dokumentarnog filma
- Svedokinje govore o svom iskustvu svedočenja na Ženskom sudu u Sarajevu (Šta je za mene značilo svedočenje na ŽS?, kao i učešće u nastavku procesa ŽS)
- Razgovor sa publikom (Učinci Ženskog suda, nastavak procesa ŽS, problemi sa kojim se najviše suočavaju u svom okruženju – predlozi, sugestije za održanje 'mini' ŽS po specifičnim pitanjima, itd.).

U ovom izveštajnom periodu održane su tri (**3**) javne prezentacije u tri države bivše Jugoslavije; na ovim prezentacijama prisustvovalo je **110** osoba:

26. februar, Zagreb- Centar za ženske studije - Na javnoj promociji bilo je prisutno **35** studentkinja a učestvovala su: Nela Pamuković i Renata Jambrešić Kirin iz Zagreba, Staša Zajović iz Beograda i Milka Rosić iz Leskovca (organizatorke i saradnice ŽS). *Svedokinje:* Jovanka Carević iz Zagreba, Marija Kovačev iz Novog Bečaja i Marica Šeatović iz Novske.

Studentkinje Ženskih studija iskazale su najveće interesovanja: za feministički pristup pravdi, nekažnjivosti u celoj regiji, aktivnosti u narednom periodu tj. o pripremnim aktivnostima za organizovanje ŽS o kršenju radnih prava žena u Srbiji o čemu je govorila Milka Rosić.

10. april, Zagreb , Fakultet političkih znanosti (*Kolegij: Mediji i rodne uloge*) -

Na javnoj promociji Ženskog suda učestvovala su organizatorke i saradnice ŽS (Nela Pamuković, Renata Jambrešić Kirin, Marijana Senjak i Staša Zajović) i svedokinje: Mirjana Učakar i Marica Šeatović. Bile su prisutne četiri **(4)** studentkinje, organizatorka profesorka Smiljana Leinert Novosel i Lino Veljak, profesor Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

11. april, Tuzla, Bosna i Hercegovina – Promocija je održana u gradskoj biblioteci “Derviš Sušić” u organizaciji aktiviste Nihada Suljića i NVO ‘Novi horizonti’ iz Tuzle. Govorile su: *Staša Zajović, Jadranka Miličević, Fondacija CURE, Sarajevo i Mira Vilušić, feministička terapeutkinja Ženskog suda i svedokinje: Reiha Avdić, Mirjana Mijailović, Leskovac, Srbija, Rejha Avdić, Tuzla/Bratunac, BiH, Binasa Džigal, Prijepolje, Srbija*

Sabina Talović, Pljevlja, Crna Gora. Na promociji su bile prisutne **62** osobe.

Pored toga, o Ženskom sudu je bilo reči i u okviru sledećih regionalnih konferencija:

28. januar, Sarajevo (Rekom): U okviru sesije “Uticaj civilnih inicijativa na uspostavljanju tranzicione pravde u praksi”, govorila je *Staša Zajović* o obeležavanju mesta zločina, simboličkim reparacijama/sećanju na žrtve, kao i o Ženskom sudu.

23. februar, Beograd – U okviru obrazovnog programa za mlade iz cele regije “Pamćenje i odgovornost” u organizaciji ŽUC-a, o ŽS je govorila Staša Zajović.

Međunarodna promocija Ženskog suda

2. mart – Bilbao (Hegoa), na Univerzitetu Baskije (Universidad del Pais Vasco/Euskal Herriko Unibersitatea) a u organizaciji Instituta za izučavanje razvoja i međunarodnu saradnju (Instituto de estudios sobre desarrollo y cooperacion internacional) Staša Zajović je govorila o Ženskom sudu – feminističkom pristupu pravdi a u okviru seminara „*Izgradnja mira iz ugla feminističkog antimilitarizma- iskustvo Žena u crnom, Beograd*” (Construyendo politicas cotidianas de paz desde feminismo antimilitarista. Mujeres de Negro, Belgrado); događaju održanom prepodne je prisustvovalo oko dvadesetak studenata/kinja postdiplomskih i doktorskih studija.

6. mart, Ondarroa – Predavanje o aktivnostima ŽUC-a, posebno o feminističkom pristupu pravdi, suočavanje s prošlošću Staša Zajović je održala u prostorijama lokalne ženske grupe a u organizaciji Komisije za rodnu ravnopravnost grada Ondarroa.

Poslednjih meseci Žene u crnom/Donne in nero iz Italije su organizovale brojne susrete o iskustvima ŽS: Torino, Milano, Modena, Fano, Udine, Padova...

Takođe smo u ovom periodu imale mnoštvo susreta sa istraživačicama – bilo direktnih sastanaka, bilo skype...

II Pripremne aktivnosti za organizovanje Ženskog suda o kršenju radnih prava žena (Srbija)

Tokom regionalnih susreta ŽS, kao i javnih prezentacija organizovanih u Srbiji, svedokinje na ŽS, kao i žene (manjim delom su bili muškarci) koje su prisustvovala javnim prezentacijama, govorile su o višestrukome nasilju (nasilju partijske države, nekažnjivosti na svim nivoima, diskriminaciji i progonu na etničkoj, ideološkoj, rodnoj osnovi i sl.). Radi se o višeslojnom nasilju, tj. razni vidovi nasilja međusobno isprepleteni (etničko/klasno/rodno/militarističko). Post/ratno profiterstvo, pljačkaška privatizacija, brutalna eksploatacija radnika, a naročito radnica jedno od najvećih nepravdi i uzroka nebezbednosti žena u Srbiji. S druge strane, prevladava strah žena da o tome javno govore zbog straha od gubitka posla, ucena, pritisaka.

U okviru pripremnih aktivnosti za organizovanje Ženskog suda o kršenju radnih prava žena, a u skladu sa feminističkom etikom preuzimanja odgovornosti za nastavak procesa ŽS, neke od svedokinja na ŽS iz Srbije, aktivistkinje Mreže ŽUC-a, uz podršku ŽUC, Beograd, u ovom izveštajnom periodu organizovane su sledeće aktivnosti:

Radionice/razgovori o radnim pravima žena u ovom periodu su održani u sledećim mestima:

Zrenjanin, Vojvodina – Roza – grupa za radna prava žena:

- *U toku januara* urađeni su pojedinačni intervjui sa 11 žena – radnica trgovinskih lanaca marketa GOMEX i PerSu, kao i radnice Drexl-Mayera;
- *18. februar* sastanak sa ženama sa kojima su rađeni intervjui u januaru, učestvovalo sedam žena;
- *U toku februara* obavljena tri pojedinačna intervjua sa ženama koje ne žele da se uključe u proces, već žele da nekome ispričaju svoju priču;
- *Mart* – druženja sa ženama koje su ranije učestvovala na radionicama (4. mart) i druženje/razgovor o učešću na ženskom maršu 8. marta u Beogradu;
- *15. april* - radionica u organizaciji Žena u crnom iz Beograda i Roze-grupe za radna prava žena održana je u Zrenjaninskom socijalnom forumu, a prisustvovalo je **16** žena iz Zrenjanina, Žitišta, Novog Bečeja i Beograda.

Novi Bečej – Marija Kovačev je u ime grupe Roza organizovala sledeće aktivnosti:

- *Tokom novembra 2017.* je obavila više prvo telefonskih poziva, a zatim i individualnih razgovora, najčešće u svojoj kući, sa osam žena;
- *15. decembar 2017.* održan je zajednički sastanak u kojem je učestvovalo 6 žena, koje su svedočile, ali bez snimanja jer nisu sigurne da li žele da se uključe u proces;

- *26. januar 2018* – sastanku su prisustvovala i aktivistkinje Roze iz Zrenjanina (Vesna i Milica). Od šest pozvanih odazvale su se dve, nisu želele da se razgovor snima, razlozi su različiti, od straha do toga da nisu sigurne da li žele da se uključe u proces;
- *24. februar 2018.*- sastanak sa 4 žene koje nisu htele da se snima, sastanku prisustvovala i aktivistkinje Roze iz Zrenjanina;
- *Mart i april 2018.* - Marija Kovačev je ponovo obavljala individualne razgovore sa ženama, u pokušaju da ih osnaži i ubedi da pristanu da budu deo procesa organizovanja ŽS.

Leskovac - u organizaciji grupe za mir i prava žena „NENA“:

29. januara – radionica u kojoj je učestvovalo šest (**6**) žena;

17. april - radionica u organizaciji NENA- grupa za mir i prava žena i Žena u crnom iz Beograda održana je u Udruženju distrofičara, a prisustvovalo je **17** žena iz Leskovca, Prokuplja i Beograda.

Učesnice su svedočile o nepravdama u svetu rada, a izrazile su potrebu i spremnost da učestvuju u procesu ŽS, pre svega kao potencijalne svedokinje za ŽS.

III Feministička etika brige i odgovornosti – Susreti u sigurnim prostorima u kojima žene javno govore o prećutanim zločinima, potisnutim traumama, a radi jačanja uzajamne podrške, poverenja, prijateljstva, uključivanja što šireg kruga žena u aktivnosti u nastavku procesa Ženskog suda. Ovim nastavljamo praksu sa prethodnih sastanaka na kojima je dogovoreno da tamo gde ne postoje uslovi za organizovanje ‘mini’ ŽS, organizuju se radionice, kružoci, sastanci...Feministička etika brige i solidarnosti uključuje i praćenje suđenja za ratne zločine; podrška pravnim procesi i procedurama koje vode svedokinje na ŽS.

U okviru ove aktivnosti realizovane su sledeće aktivnosti:

1. **Ljubljana/Slovenija, 20. januar** - Radionica sa '*Izbrisanimama*' u Ljubljani održana je u Socijalnom centru 'Rog', a učestvovala su žene i deca iz zajednice „*Izbrisanih*“, kao i aktivistkinja koje su ih podržavale i podržavaju. I ova, kao i prethodne radionice, potvrdila je duboke traume koje proživljavaju žene i deca – žrtve etničkog čišćenja u Sloveniji (1992.).

Da podsetimo: Nakon priznavanja nezavisnosti Slovenija, početkom 1992. godine, slovenačke vlasti su, 26. februara 1992. godine, posebnom uredbom 'izbrisale' iz državnog registra oko 26.000 osoba neslovenačkog porekla, koji su ostali bez dokumenata, prava na boravak, rad i socijalnu zaštitu. Pred Evropskim sudom za ljudska prava u Strazburu pokrenuta je tužba protiv države Slovenije zbog ovog masovnog kršenja ljudskih prava. O tome su žene govorile i na ovoj radionici u kojoj je učestvovalo **17** žena: tri članice zajednice 'Izbrisanih', četiri svedokinje na ŽS i iz Hrvatske i Slovenije, šest aktivistkinja iz Ljubljane, dok su ostale četiri bile

organizatorke, ŽS i saradnica ŽS (Nela Pamuković i Mubera Ždralić iz Zagreba i Staša Zajović, Beograd).

Marijana Senjak, feministička terapeutkinja je moderirala ceo sastanak/radionicu. Marijana je naglasila da je radionica “deo feminističke etike brige o sebi – osnaživanje sebe, rad na sebi a ne samo pružanje pomoći drugima”. Radionica se sastojala iz sledećih segmenata:

- “*Moja najbolja prijateljica me predstavlja*” – dinamička vežba

- *O iskustvu sa Evropskim sudom za ljudska prava u Strazburu* - Mirjana Učakar, liderka pokreta ‘Izbrisanih’ i svedokinja na ŽS izvestila je da je Evropski sud za ljudska prava u Strazburu decembra 2017. godine odbio tužbu za povrat imovine (otkupa stana koji su izgubili 1992. jer nisu imali slovenačko državljanstvo). Valja napomenuti da je Amnesty International je podržao tužbu. O traumama, kao i narednim aktivnostima, posebno podršci u vezi sa ovim razgovarano je u ovom delu radionice.

Takođe je bilo reči o podršci organizovanju ‘*Nedelje Izbrisanih*’ februar 2018. koja obuhvata više aktivnosti (debate, javna pisma, zahtev da se ‘Izbrisani’ unesu u školske udžbenike, zahtev da se ustupi lokacija/ javni prostor za izgradnju memorijala/spomenika ‘Izbrisanima’.

2. Pljevlja, Crna Gora – Među ženama, pripadnicama bošnjačke nacionalnosti u severnom delu Crne Gore, i dalje prevladava strah od javnog govora o zločinima etničkog čišćenja počinjenog tokom rata (1991.-1999.). Radi se o nepriznatim, nekažnjenim zločinima i potisnutim traumama koje su preživele žene. Na ovoj radionici naglašeno je da se trauma prenose generacijski, a etnička diskriminacija je i dalje prisutna. Cilj ovih radionica je stvaranje sigurnog prostora, osnaživanje žena da svedoče o etničkom nasilju, a s druge strane, jačanje uzajamne podrške, solidarnosti i kulture nenasilja. Radionice uključuju individualni i grupni rad a sve radionice koordinira feministička terapeutkinja *Ljupka Kovačević*, aktivistkinja mirovne grupe ‘Anima’ iz Kotora i terapeutkinja na ŽS.

U ovom izveštajnom periodu održane su dve **(2)** radionice u organizaciji NVO ‘*Bona Fide*’ Pljevlja:

16. mart – U razgovoru o ratnim i postratnim traumama i diskriminaciji

(etničko/militarističkoj/ekonomskoj/rodnoj) učestvovalo je deset **(10)** osoba (9 žena i jedan muškarac). Dogovorene su teme za naredne radionice: o strahu kao dominantnom osećanju, suočavanju s prošlošću, antifašizmu...

27. april – Učestvovalo je jedanest **(11)** osoba a razgovaralo se o strahu i identitetima (rodnom, etničkom). Valja napomenuti da je veliki broj izbeglica i migranata iz zemalja Bliskog istoka, počeo da dolazi u Pljevlja krajem februara 2018. U prostoru Bona Fide boravilo je oko

300 izbeglica i migranata, a u njihovo zbrinjavanje i podršku svakodnevno su uključeni aktivistkinje i aktivisti Bona Fide. Aktivistkinje se kazale da se radu sa izbeglicama suočavaju sa traumama žena, dece i muškaraca. Sve žene su iskazale pozitivan stav prema radu sa izbeglicama, ali su iskazale potrebu da se u narednom periodu više posvete pružanju psihosocijalne podrške kako izbeglicama, tako i aktivistkinjama.

3. Praćenje suđenja (za ratne zločine; pravni procesi i procedure koje vode svedokinje, organizatorke, aktivistkinje na ŽS):

- *Suđenje za ratni zločin Kravica pred Specijalnim sudom u Beogradu*: zajedno sa srođnicama ubijenih, suđenja prate aktivistkinje i aktivisti ŽUC-a (o ovom suđenju možete više informacija u ovom izveštaju u rubrici (*Praćenje suđenja u Specijalnom sudu*)

U ovom periodu svedokinjama koje su vodile pravne postupke (povrat imovine, pripremne radnje postupke za ratne zločine) i u svim slučajevima su imale podršku terapeutkinja, organizatorke i aktivistkinja Ženskog suda.

V Zajednički radni konsultativni sastanci – U ovom periodu održavani su operativni radni sastanci organizacija, ekspertkinja, aktivistkinja koje učestvuju u nastavku procesa:

15. januar, Zagreb: radni sastanak u Centru za žene žrtve rata, učestvovalo je sedam (**7**) žena (svedokinje i organizatorke iz Hrvatske i Staša Zajović iz Srbije). Bilo je reči o priprema za radionicu u Ljubljani, o učešću na sastanku Mreže ŽUC-a, regionalnom sastanku ŽS itd.

26. februar i 10. april, Zagreb: radni sastanci svedokinja i organizatorke ŽS nakon održanih javnih promocija ŽS.

11. april, Tuzla/BiH: radni sastanak svedokinja i organizatorke iz Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Srbije.

VI Radni sastanci Žena u crnom: kao nositeljke programskih aktivnosti u nastavku procesa ŽS, održavale su radne sastanke (izveštajne aktivnosti, priprema publikacija, dokumentacije i arhive ŽS, priprema regionalnih susreta ŽS.

VII Video aktivizam

Video aktivizam koji podrazumeva realizaciju video materijala u vezi sa feminističkim pristupom pravdi; obuhvata i prevod i titlovanje dokumentarnih filmova o iskustvima nenasilnih pokreta protiv nekažnjivosti zločina, neoliberalne ekonomske globalizacije, itd.

Dokumentarni filmovi urađeni u ovom izveštajnom periodu već su navedeni u rubrici („Video aktivizam - tranziciona pravda - feministički pristup)

IX Izdavaštvo

Izveštaji:

- *Ženski sud: feministički pristup pravdi* (Januar – decembar 2017. godišnji izveštaj na bhs jezicima (22 str.) i na engleskom jeziku (18 str.)
- *Javne promocije ŽS* (izveštaji 25 str.)
- *Pripremne aktivnosti za organizovanje Ženskog suda o kršenju radnih prava žena, Srbija* (izveštaji 30 str.)
- *Feministička etika brige* (izveštaji 10 str.)
- *Regionalni susret Ženskog suda* (transkript, 28 str.)

I u ovom izveštajnom periodu, svedokinje na ŽS učesovale su u brojnim aktivnostima Mreže ŽUC-a: uličnim akcijama; suočavanju s prošlošću (posećivanje mesta zločina, praćenje suđenja, susreti ženske solidarnosti), sastanak Mreže, obrazovni programi.

Activity report January, February, March, April 2018

Women's court - a feminist approach to justice

We bring a brief report on the activities of Women in Black regarding the organization of the Women's Court-the feminist approach to justice in this period. If you are interested in more information, you can find them on our web site www.zeneucrnornom.org and www.zenskisud.org or contact us by mail: zeneucrnornombeograd@gmail.com

The first Women's Court on the territory of Europe was held in Sarajevo from 07 to 10 May 2015, organized by 10 women's groups from the territory of the former Yugoslavia (Mothers of Srebrenica and Žepa Enclaves, Cure Foundation, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina, Center for Women Victims of War, Center for Women's Studies, Zagreb, Croatia, Center for Women and Peace Education Anima, Kotor , Montenegro, Council for Gender Equality, Skopje,

Macedonia, Women's Lobby, Ljubljana, Slovenia, Center for Women's Studies and Women in Black, Belgrade, Serbia). The women's court was attended by more than **500** people from all the countries of the former Yugoslavia, but also from Argentina, Algeria, Palestine, Israel, the United States, Spain, Italy, Sweden, Austria, Belgium, Great Britain, etc.

The final event in Sarajevo is not the end of the process, but on the contrary, the incentive to continue from the feminist perspective to the creation of new models of justice. It is an obligation first of all to the witnesses, but also the expression of our responsibility towards the enormous burden of the recent past.

In the continuation of the process of the Women's Court, Women in Black, Belgrade coordinated program and other activities, with the support of organizations: Anima, Kotor (Montenegro), Center for Women Victims of War, Zagreb (Croatia), some members of the former Organizing Committee of the Women's Court who acted until the events in Sarajevo participate sporadically ("Cure" Foundation, Sarajevo) while other members of the CDF support activities without active participation.

I Public promotion of the Women's Court - a feminist approach to justice-regional and international level

Promotions / public presentations of W'sC consist of the following segments:

- What is the Women's Court? What is feminist approach to justice? The history and process of organizing the Women's Court - what is most often said by the organizers of the W'sC
- Women's court - feminist approach to justice (52 minutes) - screening of documentary film
- The witnesses speak about their experience of giving testimony at the Women's Court in Sarajevo (What does it mean to them, as well as participation in the continuation of the W'sC process)
- Discussion with the audience (Effects of the Women's Court, continuation of the W'sC process, the problems most encountered in their surroundings - suggestions, suggestions for maintaining the mini-W'sC on specific issues, etc.).

During this reporting period, three (**3**) public presentations were held in three countries of the former Yugoslavia; at these presentations there were **110** people:

February 26th, Zagreb- Center For Women's Studies - 35 students attended the public promotion, participated: Nela Pamuković and Renata Jambrešić Kirin from Zagreb, Staša Zajović from Belgrade and Milka Rosić from Leskovac (organizers and associates of W'sC). Witnesses: Jovanka Carević from Zagreb, Marija Kovačev from Novi Bečej and Marica Šeatović from Novska.

Women's Studies students expressed the greatest interest: for the feminist approach to justice, impunity in the whole region, activities in the coming period, about the preparatory activities for organizing the W'sC, Milka Rosić spoke on the violation of women's labor rights in Serbia.

April 10th, Zagreb, Faculty of Political Science (Media and gender roles) -

Organizers and associates of W'sC (Nela Pamuković, Renata Jambrešić Kirin, Marijana Senjak and Staša Zajović) and witnesses: Mirjana Učakar and Marica Šeatović participated in the public promotion of the Women's Court. There were four **(4)** female students, professor Smiljana Leinert Novosel and Lino Veljak, professor at the Faculty of Philosophy in Zagreb.

April 11th, Tuzla, Bosnia and Herzegovina - Promotion was held in the city library "Dervis Sušić" organized by activist Nihad Suljić and NVO "Novi horizonti" from Tuzla. Speakers: Stasa Zajovic, Jadranka Milicevic, CURE Foundation, Sarajevo and Mira Vilusic, feminist therapist of the Women's Court and the witness: Reiha Avdic, Mirjana Mijailovic, Leskovac, Serbia, Rejha Avdic, Tuzla / Bratunac, BiH, Binasa Džigal, Prijepolje, Serbia, Sabina Talovic, Pljevlja, Montenegro. There were **62** people present at the promotion.

In addition, the Women's Court was also mentioned at the following regional conferences:

January 28th, Sarajevo (Rekom): As part of the session "Impact of civil initiatives on establishing transitional justice in practice", Stasa Zajovic spoke about marking the war crime sites, symbolic reparations / memories of victims, and the Women's Court.

February 23rd, Belgrade - As part of the education program for youth from the whole region "Memory and Responsibility" organized by the WiB, Staša Zajović spoke about W'sC.

International Promotion of the Women's Court

March 2nd - Bilbao (Hegoa), University of the Basque Country (Universidad del Pais Vasco / Euskal Herriko Unibersitatea), organized by the Institute for Development Studies and International Cooperation, Staša Zajović spoke about the Women's Court - feminist approach to justice within the framework of the seminar "Building peace from the angle of feminist antimilitarism - the experience of Women in Black, Belgrade" (Construyendo politicas cotidianas de paz desde feminismo antimilitarista Mujeres de Negro, Belgrado); about 20 students of postgraduate and doctoral students attended the event.

March 6th, Ondarroa - A lecture on the activities of the WiB, in particular on feminist approach to justice, held by Staša Zajović in the premises of the local women's group and organized by the Gender Equality Commission of Ondarroa.

In the past months, Women in Black / Donne and Nero from Italy have organized numerous meetings about the experiences of W'sC: Turin, Milan, Modena, Fano, Udine, Padova ...

In this period, we also had a lot of meetings with researchers - whether direct meetings, over skype ...

II Preparatory activities for organizing the Women's Court on the violation of women's labor rights (Serbia)

During the regional meetings of the W'sC, as well as public presentations organized in Serbia, witnesses at the W'sC, as well as women (to a lesser extent were men) who attended public presentations, spoke of multiple violence (the violence of the state, impunity at all levels, discrimination and persecution on an ethnic, ideological, gender basis, etc.). This is a multilayer violence, various forms of violence are intertwined (ethnic / class / gender / militaristic).

Post / war profiteering, robbery privatization, brutal exploitation of workers, and especially the female workers, is one of the biggest injustices and the causes of women's unsafe in Serbia. On the other hand, the fear of women prevails to publicly speak about it because of fear of loss of job, blackmail, pressure.

In the framework of preparatory activities for organizing the Women's Court on the violation of women's labor rights, in accordance with the feminist ethics of taking responsibility for the continuation of the W'sC process, some of the witnesses at the W'sC from Serbia, activists of the WiB Network, with the support of WiB, Belgrade, in this reporting period the following activities were organized:

Workshops/discussions on women's labor rights in this period were held in the following places:

Zrenjanin, Vojvodina – Roza – group for women's labour rights:

- *During January*, individual interviews were conducted with 11 women - workers of the trade chains of the GOMEX and PerSu shops, as well as the Drexl-Mayer workers;
- *February 18th* meeting with women, seven women participated;
- *During the course of February*, three individual interviews with women who do not want to get involved in the process, but want to tell someone their story;
- *March* - socializing with women who had previously participated in workshops (March 4th) and socializing / talking about participation in the women's march on March 8th in Belgrade;
- *April 15th* - a workshop organized by Women in Black from Belgrade and the Roza Group for Women's labour Rights was held in the Zrenjanin Social Forum, attended by 16 women from Zrenjanin, Zitiste, Novi Bečej and Belgrade.

Novi Bečej – Marija Kovačev on behalf of the group Roza organized the following activities:

- *During November 2017*, she made several first phone calls, followed by individual conversations, most often in her home, with eight women;
- *December 15th, 2017*, a joint meeting was held in which 6 women participated, who testified, but without recording because they are not sure if they want to get involved in the process;
- *On January 26th, 2018*, the activists from Roza from Zrenjanin (Vesna and Milica) attended the meeting. Six invited respondents did not want the interview to be recorded, the reasons are different, from the fear to that they are not sure if they want to get involved in the process;
- *February 24th, 2018* - a meeting with 4 women who did not want to be photographed; the activists from Roza from Zrenjanin attended the meeting;
- *March and April 2018* - Marija Kovačev again performed individual interviews with women, in an effort to empower them and persuade them to agree to be part of the organization of the W'sC.

Leskovac - organized by the group for peace and women's rights "NENA":

January 29th - a workshop in which six (6) women participated;

April 17th - a workshop organized by NENA and Women in Black from Belgrade was held at the Association of Dystrophics and attended by 17 women from Leskovac, Prokuplje and Belgrade.

The participants testified about the injustice in the world of work, and they expressed the need and readiness to participate in the W'sC process, primarily as potential witnesses for W'sC.

III Feminist ethics of care and responsibility – Meetings in safe spaces in which women speak publicly about traumas, and for the purpose of strengthening mutual support, trust, friendship, inclusion of as wide circle of women as possible in the continuation of the process of the Women's Court. We continue with this practice from the previous meetings where it was agreed that where there are no conditions for organizing 'mini' ZS, workshops, circles, meetings are organized ... The feminist ethics of care and solidarity includes the monitoring of war crimes trials; support to legal processes and procedures led by witnesses to the W'sC.

Within this activity, the following activities were realized:

1. **Ljubljana/Slovenia, January 20th** - Workshop with 'Erased' in Ljubljana was held at the Social Center Rog, with participation of women and children from the "Erased" community, as well as activists who supported them. This, as well as the previous workshops, confirmed the deep trauma experienced by women and children - victims of ethnic cleansing in Slovenia (1992).

To remind you: Following the recognition of Slovenia's independence in early 1992, on February 26th 1992, the Slovenian authorities "erased" from the state registry about 26,000 persons of non-Slovenian origin, who were left without documents, the right to residence, work and social protection. A lawsuit against the state of Slovenia has been filed before the European Court of Human Rights in Strasbourg for this massive violation of human rights. About this, women also spoke at this workshop, where 17 women participated: three members of the Erased, four witnesses at the W'sC from Croatia and Slovenia, six activists from Ljubljana, while the other four were organizers and associates of W'sC (Nela Pamuković and Mubera Ždralić from Zagreb and Staša Zajović, Belgrade).

Marijana Senjak, a feminist therapist moderated the whole meeting / workshop. Mariana stressed that the workshop "is part of the feminist ethics of caring for herself - empowering herself, working on herself and not just helping others." The workshop consisted of the following segments:

- *"My best female friend presenting me"* – dynamic exercise

- *About the experience with the European Court of Human Rights in Strasbourg* - Mirjana Učakar, the leader of the 'Erased' movement and a witness at the W'sC reported that in December 2017 the European Court of Human Rights in Strasbourg rejected a claim for the return of property (the purchase of a flat that they lost in 1992 because they did not have Slovenian citizenship). It should be noted that Amnesty International has supported the lawsuit. The trauma, as well as the following activities, especially support in this regard, was discussed in this part of the workshop.

There was also support for the organization of the "Week of Erased" in February 2018, which includes several activities (debates, public letters, the requirement to include the 'Erased' topic into school textbooks, the request to allocate the location / public space for the construction of the memorial / monument to the Erased.

Pljevlja, Montenegro – Among Bosniak women in the northern part of Montenegro, fear of public speaking is still prevalent about the crimes of ethnic cleansing during the war (1991-1999). These are unrecognized, unpunished crimes.

At this workshop, it was emphasized that the trauma was transmitted by the generational way and ethnic discrimination is still present. The aim of these workshops is to create a safe space, empower women to testify about ethnic violence, and on the other hand, to strengthen mutual support, solidarity and non-violence culture. Workshops include individual and group work, and all workshops were coordinated by feminist therapist Ljupka Kovacevic, an activist from the Peace Group "Anima" from Kotor and a female therapist at the W'sC.

In this reporting period, two (2) workshops were organized by NGO "Bona Fide" Pljevlja:

March 16th – Talking about war and postwar trauma and discrimination

(ethnic / militaristic / economic / gender) participated (10) persons (9 women and one man). Topics were agreed for the following workshops: on fear as a dominant feeling, facing the past, antifascism ...

April 27th – There were eleven (11) participants who participated in the discussion about fears and identities (gender, ethnicity). It should be noted that a large number of refugees and migrants from the Middle East countries began to arrive in Pljevlja at the end of February 2018. There were about 300 refugees and migrants in Bona Fide, and activists of Bona Fide actively participate in their care and support every day. Activists said that they work with refugees with the trauma, women, children and men. All women expressed a positive attitude towards working with refugees, but they expressed the need to devote more attention to providing psychosocial support to both refugees and activists in the coming period.

3. War Crimes trials monitoring (legal processes and procedures conducted by witnesses, organizers, activists in the W'sC):

- *Kravica War Crime Trial at the Special Court in Belgrade*: together with the relatives of the killed, the trials are followed by activists of WiB (for this trial, you can find more information in this report in the section - Monitoring the war trials at the Special Court.

During this period, witnesses who conducted legal proceedings (return of property, preparatory actions for war crimes proceedings) were supported by female therapists, organizers and activists of the Women's Court.

V Joint Work Consultation Meetings - During this period, operational working meetings of organizations, experts, activists participating in the process continued:

January 15th, Zagreb: Seven (7) women (witnesses and organizers from Croatia and Stasa Zajovic from Serbia) took part in the working meeting at the Center for Women Victims of War. It was about preparations for a workshop in Ljubljana, about participation in the meeting of the WiB Network, regional meeting of the W'sC, etc.

February 26th and April 10th, Zagreb: working meetings of witnesses and organizers of the W'sC after the public promotions of the W'sC.

April 11th, Tuzla/BH: working meetings of witnesses and organizers from Bosnia and Herzegovina, Montenegro and Serbia.

VI Working meetings of Women in Black: working meetings (reporting activities, preparation of publications, documentation and archives of the W'sC, preparation of regional meetings of the W'sC.

VII Video activism

Video activism which implies the realization of video material in relation to the feminist approach to justice; includes translation and subtitling of documentary films about the experiences of non-violent movements against the impunity of war crimes, neoliberal economic globalization, etc.

Documentary films made during this reporting period have already been listed ("Video activism - transitional justice - a feminist approach)

VIII Publishing

Reports:

- *Women's court: feminist access to justice* (January-December 2017 annual report in bcs language (22 p) and in English (18 p)
- *Public promotions of the W'sC* (reports 25 p)
- *Preparatory activities for organizing the Women's Court on the violation of women's labor rights, Serbia* (Reports 30 p)
- *Feminist ethics of care* (Reports 10 p)
- *Regional Meeting of the Women's Court* (transcript, 28 p)

During this reporting period, witnesses at the W'sC participated in numerous activities of the WiB Network: street actions; dealing with the past (visiting the war crimes scenes, monitoring the trials), meetings of the Network, educational programs.

Ženski sud - feministički pristup pravdi (Maj, jun, jul, avgust 2018.)

Donosimo kratak izveštaj o aktivnostima Žena u crnom u vezi sa organizovanjem Ženskog suda-feministički pristup pravdi u ovom periodu. Ukoliko vas zanimaju opširnije informacije, možete ih naći na našem web-sajtu www.zeneucrn.org i www.zenskisud.org ili nam se obratite putem mail: zeneucrnobeograd@gmail.com

Prvi Ženski sud na teritoriji Evrope, održan je u Sarajevu, od 07. do 10. maja 2015. godine, u organizaciji 10 ženskih grupa sa prostora bivše Jugoslavije (Pokret Majke enklava Srebrenica i Žepa, Fondacija Cure, Sarajevo, Bosna i Hercegovina, Centar za žene žrtve rata, Centar za ženske studije, Zagreb, Hrvatska, Centar za žensko i mirovno obrazovanje Anima, Kotor, Crna Gora, Savet za rodnu ravnopravnost, Skopje, Makedonija, Ženski lobi, Ljubljana, Slovenija, Centar za ženske studije i Žene u crnom, Beograd, Srbija). Ženskom sudu je prisustvovalo više od **500** osoba iz svih zemalja bivše Jugoslavije, ali i iz: Argentine, Alžira, Palestine, Izraela, SAD, Španije, Italije, Švedske, Austrije, Belgije, Velike Britanije, itd.

Završni događaj u Sarajevu nije kraj procesa, već naprotiv, podsticaj da se iz feminističke perspektive nastavi sa kreiranjem novih modela pravde. To je obaveza pre svega prema svedokinjama, ali i izraz naše odgovornosti prema ogromnom teretu nedavne prošlosti.

U nastavku procesa Ženskog suda, Žene u crnom, Beograd koordiniraju programske i druge aktivnosti, uz podršku organizacija: Anima, Kotor (Crna Gora), Centar za žene žrtve rata, Zagreb

(Hrvatska), neke članice bivšeg Organizacionog odbora Ženskog suda (OOŽS) koji je delovao do događaja u Sarajevu učestvuju sporadično (Fondacija 'Cure', Sarajevo) dok su se ostale članice OOŽS podržavaju aktivnosti bez aktivnog učešća.

U ovom izveštajnom periodu organizovane su sledeće aktivnosti:

I Regionalni susret, Sremski Karlovci – 4, 5. i 6. maj 2018.

Na ovom susretu je bilo prisutno **29** osoba iz **17** mesta, iz sledećih zemalja:

Svedokinje na ŽS:

Bosna i Hercegovina: Suvada Selimović, Đulići, Šaha Hrustić, Klisa, Nura Mustafić, Bajramovići, Rejha Avdić, Tuzla

Crna Gora: Sabina Talović, Pljevlja

Hrvatska: Milica Miladinović, Zagreb, Jovanka Carević, Zagreb, Marica Šeatović, Novska

Slovenija: Mirjana Učakar, Ptuj

Srbija: Nadežda Kostić, Kruševac i Marija Kovačev, Novi Bečej

Organizatorke, terapeutkinje, aktivistkinje ŽS: Ljupka Kovačević, Kotor, Nela Pamuković, Zagreb, Mira Vilušić, Tuzla, Refija Hadibulić, Bajramovići, Milka Rosić, Leskovac, Anđelija Vučurević, Novi Sad, Senka Rastoder, Bar, Tatjana Đurić Kuzmanović, Sremski Karlovci, Milica Lupšor, Zrenjanin, Marijana Senjak, Zagreb, Staša Zajović, Violeta Đikanović, i Mina Damnjanović, Beograd.

Potencijalne svedokinje za ŽS o kršenju radnih prava žena (6).

Od aktivnosti izdvajamo sledeće:

Petak, 4. maj

O aktivnostima u vezi sa procesom Ženskog suda u prethodnom periodu (od novembra 2017. do maja 2018.) bilo je reči o javnim prezentacijama ŽS (na regionalnom i međunarodnom nivou, pripremnim aktivnosti za organizovanje Ženskog suda o kršenju radnih prava žena (Srbija), feministička etika brige i odgovornosti, izdavačka delatnost...).

Debata „**Šta posle Haga?**“ – O rezultatima, dostignućima, nasleđu Haškog tribunala a nakon 25 godina rada Međunarodnog tribunala za bivšu Jugoslaviju/Haški tribunal (prestao sa radom krajem 2017., ali nastavlja rad putem Mehanizma za međunarodne sudove...).

Uvodničar je bio *Nemanja Stjepanović*, Fond za humanitarno pravo, Beograd. Iz razgovora izdvajamo rezime:

O dostignućima i učincima Haškog tribunala/HT: HT je pružio sudski utvrđene činjenice i dokaze (desetine hiljada dokumenata), to je prvi međunarodni sud koji je silovanje kvalifikovao kao ratni zločin, preko 10.000 svedoka i svedokinja je prošlo kroz Haški tribunal...

Klima nekažnjivosti na nivou države i društva u zemljama bivše Jugoslavije preovladava: nekažnjeni zločini (*'Zločinci su i dalje na slobodi...'*); države štite ratne veterane a ne civilne

žrtve rata; slavljenje zločinaca u medijima; legalizacija pljaškom stečenog ratnog plena ('Rat je unosan biznis - bogatstvo zločinaca i siromaštvo žrtava...'); pomirenje nije stvar sudova ('Ko može da nas pomiri osim nas samih?')...

Nedostaci i manjkavosti Haškog tribunala: HT nije uspeo da se obračuna sa onima koji su odgovorni za zločine paravojnih jedinica; neki predstavnici HT su se rukovodili političkim a ne pravnim kriterijumima (npr. T. Meron, bivši predsednik HT), uticaj geostrateških interesa, uticaj međunarodne zajednice (velikih sila) na neke presude, njihova kontinuirana podrška liderima u regiji...

O alternativnim modelima pravde (Raselov tribunal, Permanentni sud naroda...) – u interaktivnom predavanju (Staša Zajović) bilo je reči o mehanizmima tranzicione pravde (Komisijama za istinu u pomirenje sa posebnim osvrtom na pritiske civilnog društva u pravcu zadovoljavanja pravde u Čileu i Argetini); o narodnim tribunalima koji nemaju zakonodavnu moć, ali imaju veliki moralni značaj; imaju za cilj da osude određene države, vojske, kompanije i institucije za zločine koje su počinili. Najpoznatiji je Raselov tribunal koji je prerastao u Permanentni tribunal naroda).

Nezadovoljena pravda – nekažnjeni zločini: prikazani su kratki igrani filmovi rediteljke Dijane Mlađenović ('Pragovi' i 'Grimizno') koji govore o etničkom čišćenju i ratnom zločinu silovanja tokom 90-ih u Hrvatskoj. Nakon projekcije je usledio razgovor.

Subota, 5. maj

Gde se osećamo sigurno? – relaksaciona terapija, tokom koje su učesnice izrazile značaj uzajamne podrške, solidarnosti, odgovornost među ženama u nastavku procesa ŽS.

Ja svedočim... O iskustvima nepravdi u svetu rada govorile učesnice radionica o kršenju radnih prava (od novembra 2017. do maja 2018.); moderirala je Ljupka Kovačević koja je u uvodu objasnila značenje svedočenja, metodologiju rada.

Svedočilo je pet žena i to iz Leskovca, Zrenjanina i Novog Bečeja o raznim vidovima eksploatacije: dugogodišnjem mobingu na radnom mestu (državna ustanova), objasnila je način maltretiranja, posledice po psihičko i fizičko zdravlje; radnica u mlekari, izložena stalnoj eksploataciji (takoreći neograničenom radnom vremenu, neplaćanju prekovremenog rada, ucenama; o radu u Slovačkoj, gde mahom rade nezaposleni mladi ljudi iz Srbije preko krajnje sumnjivih 'agencija', primorani su da prihvate brojne nepravilnosti: rad na crno, eksploataciju, ponižavanje; radnica u livnici u Kikindi, samohrana majka), razbolela se zbog teških uslova rada, tri godine na prinudnom, ostala na ulici; sezonska nadničarka, izložena zlostavljanju, od strane gazda i posrednika.

Svedokinje su iznele i svoja iskustva otpora...

Tri saradnice/ekspertkinje su nakon svjedočenja žena govorile o vrstama nasilja u procesu rada, o kontekstu (političkom, društvenom, ekonomskom) u kojem se to nasilje dešava. Donosimo kratak rezime:

Tanja Đurić Kuzmanović, feministička ekonomistkinja, Novi Sad: Nasilje koje trpi najveći veliki broj radnica, rezultat opšte klime koju proživljavaju radnice/i i na svim ovim područjima u fazi kontekstu neoliberalizma; to je pozicija prekarijata; država namerno radi na dezavuisanju radničkih prava, a krupni mafijaši, tajkuni, u liku 'velikih' poslodavaca čine spregu sa državom, vladom i njenim institucijama. Razbijanje radnika i sprečavanje međusobne solidarnosti jeste ono što daje moć državi i kapitalu da to nesmetano čini i dalje, iz čega proističe da jedino povezivanje radnika, solidarnost mogu doneti promene...

Mira Vilušić, feministička terapeutkinja, Tuzla (BiH): Mobing (psihološki, materijalni...) je veoma raspostranjen vid nasilja u svetu rada, a neophodni su solidarnost i sindikalno organizovanje...

Senka Rastoder, sindikalna liderka, Bar (Crna Gora): Ekonomsko-socijalni rat koji je već na snazi 25 godina u našem okruženju jeste nastavak onog rata sa puškama. To je rat koji nije manje strašan, po posledicama za ljudsko biće. Zakoni štite plačkom stečeno bogatstvo - dvadesetpet godina se odvija ozakonjenje kapitala koji je stican ratovima. Zakoni štite kapital a radnike pretvara u roblje. Stepen eksploatacije je zastrašujući, a žene su klasno najizrabljenije. Postoji mogućnost zbora putem bunta, radničkog organizovanja, solidarnosti između radnika/ca, sindikata i civilnog društva...

Svedokinje na ŽS u Sarajevu pružile su punu podršku potencijalnim svedokinjama, koje su izrazile zadovoljstvo što su iznele svoja iskustva: (*"Osećam se dobro jer sam iznela priču i želim da ohrabrim i druge žene da govore o svom iskustvu"; "Ja sam hrabra, veliki borac za radna prava"; „Skinula sam teret sa srca. Hoću da drugi znaju kroz šta sam prošla“ itd.*)

Nakon ručka organizovan je zajednički umetničko-aktivistički izlet – poseta galeriji umetnika i aktiviste Nikole Džafa/Art klinika u Petrovaradinu protekla je u predivnoj atmosferi...

Feministička etika brige i odgovornosti... u ovoj sesiji bilo je reči o raznim pitanjima:

Porodično i žensko preduzetništvo – kritički osvrt, a predavačica je bila *Tatjana Đurić Kuzmanović*. Iznela je nalaze iz svog istraživanja o porodičnim preduzećima zloupotrebama ženskog rada, mizoginom odnosu kapitala i države prema ženskom radu a takođe je govorila o neplaćenim, nevidljivom ženskom radu u privatnoj sferi.

Internacionalistička solidarnost – podrška izbeglicama, kuhinje za izbeglice...

Izneta su iskustva aktivistkinja iz:

Crne Gore (Bona Fide, Pljevlja - od trenutka dolaska izbeglica, februar 2018. pružile su emotivno-moralnu, smeštaj i hranu više stotina izbeglica; u tome im nesebičnu podršku pružaju ljudi u Pljevljima);

Srbija, ŽUC - pružaju podršku i solidarnu pomoć izbeglicama u samoorganizovanim kampovima u Šidu, ali i BiH i Crna Gora; saraduju sa međunarodnim volonterima/kama; izbegličkim porodicama koji dolaze u prostorije ŽUC-a itd.);

Hrvatska, Centar za žene žrtve rata iz Zagreba formirale su grupu u Centru za žene žrtve rata - savetovanja za decu i žene kje učestvuju u aktivnostima, u čišćenju, u pripremanju hrane...

„Sve smo mi žene Sirije“ – o karavanu međunarodne ženske solidarnosti govorile su Nura Mustafić i Refija Hadibulić iz Bajramovića/Srebrenica. Karavan je organizovan početkom marta 2018. trajao devet dana, žene su prešle 6 000 kilometara. U Karavanu je iz BiH bilo 200...

Šta dalje? - dogovori za naredni period i evaluacija, a sledeći Regionalni sastanak Ženskog suda održaće se 9, 10. i 11. novembra 2018. u Sremskim Karlovcima.

II Javne promocije Ženskog suda – feministički pristup pravdi- regionalni i međunarodni nivo

Promocije/javne prezentacije ŽS se sastoje od sledećih segmenata:

- Šta je Ženski sud? Šta je feministički pristup pravdi? Istorijat i proces organizovanja Ženskog suda – o čemu uglavnom govore organizatorke ŽS
- Ženski sud – feministički pristup pravdi (*52 minuta*) – projekcija dokumentarnog filma
- Svedokinje govore o svom iskustvu svedočenja na Ženskom sudu u Sarajevu (Šta je za mene značilo svedočenje na ŽS?, kao i učešće u nastavku procesa ŽS)
- Razgovor sa publikom (Učinci Ženskog suda, nastavak procesa ŽS, problemi sa kojim se najviše suočavaju u svom okruženju – predlozi, sugestije za održanje 'mini' ŽS po specifičnim pitanjima, itd.).

U ovom izveštajnom periodu održane su dve (**2**) javne prezentacije u dve države bivše Jugoslavije; na ovim prezentacijama prisustvovalo je oko **90** osoba:

16, jun, Beograd –Promocija je održana u okviru *“Škole tranzicione pravde”* u organizaciji Fond za humanitarno pravo.

O istorijatu ŽS, feminističkom pristupu pravdi govorile su organizatorke i saradnica ŽS:

Daša Duhaček, Maša Malešević i Staša Zajović (Beograd) a susret je moderirala Jelena Krstić, Fond za humanitarno pravo.

O svom iskustvu svedočenja i učešća u nastavku procesa ŽS, učestvovala su:

- *Šehida Abdurahmanović, Srebrenica, Bosna i Hercegovina*
- *Mirjana Mijailović, Leskovac*
- *Binasa Džigal, Prijepolje*

O nastavku procesa ŽS, posebno o pripremnim aktivnostima za organizovanje ŽS o kršenju radnih prav žena u Srbiji govorile su: *Milica Lupšor*, ROZA- grupa za radna prava žena, Zrenjanin i *Milka Rosić*, NENA- grupa za mir i prava žena, Leskovac. One su govorile o eksploataciji žena u svetu rada usled pljačkaške privatizacije, klimi straha i ekonomskoj nebezbednosti radnica u Srbiji.

Učestvovalo **25** studenata/kinja iz cele Srbije a najviše su ih zanimala iskustva žena koje su pretrpele ratne zločine, iskazujući divljenje za njihov doprinos pravednom miru. Izrazili su ogromnu zabrinutost za klimu nekažnjivosti u Srbiji i u celoj regiji.

23, avgust, Vukovar/Hrvatska – Promocija je održana u okviru Međunarodnog ljetnog kampa (o suočavanju s prošlošću, kulturi sećanja itd.) pod nazivom 'Venues of victims/venues of perpetrators. Mapping, decoding&processing the role of historical –civic education (European Youth work', okupio je preko **65** mladih iz 12 zemalja (Belgija, Češka, Estonija, Francuska, Hrvatska, Litva, Norveška, Nemačka, Poljska, Portugal, Slovenija i Španija). Pomenuti kamp organizovala je Documenta-Centar za suočavanje s prošlošću iz Zagreba zajedno sa NVO iz Nemačke i Litve.

O ŽS (istorijatu, procesu organizovanja, nastavku procesa govorile su feminističke terapeutkinje ŽS: *Mira Vilušić* iz Tuzle i *Marijana Senjak* iz Zagreba. Feminističke terapeutkinje su govorile o svom iskustvu rada sa ženama/žrtvama seksualnog nasilja u BiH i Hrvatskoj; o važnosti Ženskog suda u Sarajevu i nastavka procesa W'sC za silovane žene (proces oporavka, snagu, hrabrost i odgovornost preživelih žena za zajedničko učenje, rad i stvaranje novih znanja, nova ženska prijateljstva i zajednice, zasnovanih na poverenju, razumevanju i uzajamnoj brizi.

O svom iskustvu na ŽS, kao i o učešću u nastavku procesa ŽS, govorile su svedokinje: *Jelena Baketa*, Lovas/Vukovar/Croatia; *Mirjana Mijailović*, Leskovac/Serbia; *Suvada Selimović*, Đulići (BiH), *Milica Miladinović*, Zagreb i *Marica Šeatović*, Novska/Hrvatska.

Aktivistkinje Mreže Žena u crnom iz Srbije (*Snežana Obrenović* iz Kraljeva, *Violeta Đikanović* i *Zorica Trifunović* iz Beograda) su naglasile značaj procesa organizovanja i nastavka procesa W'sC.

Nakon projekcije filma i svedočenja žena mladi su postavljali pitanja o procesu tranzicione pravde, pre svega o odgovornosti država prema njima kao žrtvama rata i porodicama žrtava. Pojedine učesnice kampa su odlučile da ideju i praksu Ženskog suda prenesu svojim bakama, koje bi mogle da svedoče o vremenu i zločinima fašizma u Španiji, naročito u baskijskom gradu Gernika.

Pored toga, o Ženskom sudu je bilo reči i u okviru drugih regionalnih susreta a *u ovom periodu imale mnoštvo susreta sa istraživačicama – bilo direktnih sastanaka, bilo skype...*

III Pripremne aktivnosti za organizovanje Ženskog suda o kršenju radnih prava žena (Srbija)

U ovom izveštajnom periodu održani su radni sastanci sa radnicama u organizaciji aktivistkinja ROZA – grupa za radna prava žena i NENA-grupa za mir i radna prava žena.

U okviru obrazovnih aktivnosti ŽS o kršenju radnih prava žena, ŽUC, zajedno sa grupom NENA je organizovao **22. juna u Leskovcu** susret „*Solidarnost je naša snaga*“ radi stvaranja prostora za jačanje poverenja, uzajamne podrške i solidarnosti. Učestvovalo je **15** osoba (aktivisti/kinje opozicionih političkih partija, aktivistkinje civilnog društva i radnice iz Leskovca.

U uvodnom delu je bilo reči o pojmu solidarnosti (poreklo pojma, promena značenja solidarnosti – obogaćivanja ideje i prakse solidarnosti...); različiti aspekti i izazovi solidarnosti (moralnoj dimenziji solidarnosti, o “etničkoj” solidarnosti – zlo/upotrebi solidarnosti; socijalno-klasnoj solidarnosti, rodnoj dimenziji solidarnosti– o feminističkoj solidarnosti, internacionalističkoj solidarnosti...).

Učesnici/e su najviše govorili o moralnoj dimenziji odgovornosti za rat i ratne zločine - ovaj

deo razgovora pokazao veoma visok stepen građanske kulture kod učesnica/ka - osvešćenosti o dešavanjima iz 90-ih, izrazito visok nivo moralne odgovornosti, jasno i javno odbijanje glorifikacije zločina i zločinaca uz istovremenu kritiku društva koje podržava ili odobrava umanjivanje i poricanje...

To je izraženo kroz sledeće stavove:

- *Najveću odgovornost ima Srbija koja je 'učestvovala na najvećem broju ratišta';*
- *Postoji isključivo individualne krivične odgovornosti - zločine su počinili pojedinci iz moje nacije, ali odbijam da su to činili u moje 'ime' i svi koji su počinili zločine moraju za to da odgovaraju;*
- *Tokom rata država je organizovala zločine u ime cele zajednice ('Mi smo Srbi najveći počiniooci ratnih zločina') a nakon ratova, država štiti osuđene ratne zločince, a društvo ih podržava...*
- *Poremećeni vrednosti sistem pretvara zločince u žrtve ('ispada da su žrtve oni u Hagu') a ne uvažava ljude koji su pretrpeli zlodela ('oni koji su stradali');*
- *Rat nije okončan prestankom oružanih sukoba – rat se ispoljava i kao strah od Drugih ('rat je u glavama ljudi')...*

Što se tiče **socijalno- klasne dimenzija** solidarnosti istaknuto je „*sadašnji položaj radnika/ca obeležen je borbom za puko preživljavanje – ucenama, strahom od pobune, strahom od javnog govora o svom ropskom položaju, ispiranje mozgova putem režimske propagande, medija, partijskim zapošljavanjem...*“

IV Feministička etika brige i odgovornosti – Susreti u sigurnim prostorima u kojima žene javno govore o prećutanim zločinima, potisnutim traumama, a radi jačanja uzajamne podrške, poverenja, prijateljstva, uključivanja što šireg kruga žena u aktivnosti u nastavku procesa Ženskog suda. Ovim nastavljamo praksu sa prethodnih sastanaka na kojima je dogovoreno da tamo gde ne postoje uslovi za organizovanje 'mini' ŽS, organizuju se radionice, kružoci, sastanci...Feministička etika brige i solidarnosti uključuje i praćenje suđenja za ratne zločine; podrška pravnim procesi i procedurama koje vode svedokinje na ŽS.

U okviru ovog segmenta nastavka procesa ŽS realizovane su sledeće aktivnosti:

1. Ljubljana, 19. maj – celodnevna radionica održana u Socijalnom centru 'Rog'; učestvovalo je **13** osoba (organizatorki i svedokinja na ŽS iz Hrvatske, Slovenije i Srbije).

Uvodne radionice i umetničko-relaksacionu vežbu: 'Ženski rod/ženska genealogija=ženska snaga- žene iz naših života' i 'Žrtveni kaput=ženski otpor' moderirala je Marijana Senjak.

U nastavku razgovora o društvenim i političkim tendencijama naglašeno je da: *aktuelne političke tendencije u Hrvatskoj obeležene su rastom nacionalizma, podsećaju na 90-te, čak u nekim segmentima stanje je gore; položaj manjina u etnički homogenim državama na prostoru bivše Jugoslavije je sve teži...*

Potom je održana promocija knjige 'Dobrodošli' autorke Vesne Lemaic iz Ljubljane o 'Izbrisanim', izdanje 2018.; u prvom delu su izneta iskustva iz rata (lična i porodična), dok se drugi tiče iskustva u radu sa izbeglicama. O problemima izbeglica na Balkanskoj ruti su govorile učesnice iz regije, kao i aktivistkinja iz Nemačke.

Potom je feministički hor 'Zborke' iz Ljubljane pevao antifa-feminističke pesme a na kraju je bilo reči o narednim zajedničkim aktivnostima.

2. Pljevlja, Crna Gora – Među ženama, pripadnicama bošnjačke nacionalnosti u severnom delu Crne Gore, i dalje prevladava strah od javnog govora o zločinima etničkog čišćenja počinjenog tokom rata (1991.-1999.). Radi se o nepriznatim, nekažnjenim zločinima i potisnutim traumama koje su preživele žene. Na ovoj radionici naglašeno je da se trauma prenose generacijski, a etnička diskriminacija je i dalje prisutna. Cilj ovih radionica je stvaranje sigurnog prostora, osnaživanje žena da svedoče o etničkom nasilju, a s druge strane, jačanje uzajamne podrške, solidarnosti i kulture nenasilja. Radionice uključuju individualni i grupni rad a sve radionice koordinira feministička terapeutkinja *Ljupka Kovačević*, aktivistkinja mirovne grupe 'Anima' iz Kotora i terapeutkinja na ŽS.

U ovom izveštajnom periodu održane su četiri **(4)** radionice u organizaciji NVO 'Bona Fide' Pljevlja:

18. maj – Celodnevna radionica u kojoj je učestvovalo **15** osoba (14 žena i 1 muškarac).

Radionica je bila podjeljena na individualne razgovore/savetovanje i radionica: „*Nacionalno osjećanje i nacionalizam (na ličnom, političkom i društvenom nivou)* tokom koje je zaključeno da žene iz „*mješovitih' porodica najjasnije osjećaju teškoće, ali negiraju probleme... Žene koje pripadaju manjinskoj grupi takođe jasno osjećaju nasilje na etničkoj osnovi koje je po njihovim mišljenju prisutnije nego ranije i česte su „provokacije“ i isključivanje. Žene koje pripadaju većinskoj zajednici najmanje su svjesne etničkih tenzija i nacionalizma.*“

U nastavku se razgovaralo o izbeglicama - u prostorijama Bona Fide oko **500** osoba (muškaraca, žena i djece) je boravilo od februara mjeseca). Sve aktivistkinje i aktivisti Bona Fide su uključeni u pružanju svake vrste pomoći izbjeglicama.

15. jun – Individualni razgovori i radionice: o nenasilnoj komunikaciji i načinima prevazilaženja konfliktnih situacija, aktivnom slušanju i prepoznavanju osećanja...

29. jun – Prvi deo je bio posvećen individualnim razgovorima, a u drugom delu održana je radionica „*Bijes i nesporazumi u komunikaciji*“, pri čemu su učesnice (7) najviše razgovarale o sukobima u odnosu majka- ćerka.

28. jul – Nakon individualnih razgovora, održana je radionica o feminističkom konceptu brige i odgovornosti. Učesnice (**7**) su se saglasile da u brizi za druge (prvenstveno porodici) postoji patrijarhalna neravnoteža između muškaraca i žena; u drugom delu radionice govorile se o zloupotrebi ženske brige u sadašnjem kapitalističkom kontekstu (eksploatacija ženskih potencijala u radu brige o starima i djeci, gdje su žene iz siromašnih država jeftina radna snaga).

3. Praćenje suđenja (za ratne zločine; pravni procesi i procedure koje vode svedokinje, organizatorke, aktivistkinje na ŽS):

- **Suđenje za ratni zločin Kravica pred Specijalnim sudom u Beogradu:** zajedno sa srođnicama ubijenih, suđenja prate aktivistkinje i aktivisti ŽUC-a (o ovom suđenju možete više informacija u ovom izveštaju u rubrici (*Praćenje suđenja u Specijalnom sudu*)

- **Suđenje u Sarajevu za ratni zločin silovanja - pred Sudom Bosne i Hercegovine -**

Na suđenju Saši Cvetkoviću za zločine počinjene u Srebrenici i Bratuncu, u drugoj tački optužnice Tužilaštva stoji da je „*Saša Cvetković (Vojska Republike Srpske (VRS), početkom juna 1992. u napuštenoj kući u Bratuncu brutalno silovao i udarao maloljetnu K.E., koja je prethodno tog dana dovedena s još dvije djevojke iz prostorija Rudnika cinka i olova “Sase”, u kojem su bili zarobljeni civili bošnjačke nacionalnosti*“

Suđenje je započeto je jula 2017. pred Sudom Bosne i Hercegovine tokom 2017. i 2018. održano je više ročišta. Na ročištu održanom **16.05.2018.** svjedokinja Državnog tužilaštva

Edina Karić, koja je 1992. imala 15 godina, rekla je da je krajem maja te godine s ocem i tetkom odvedena u Rudnik "Sase", gde su ona i više desetina bošnjačkih civila bili izloženi neprekidnim mučenjima. Iskaz o seksualnom zločinu je dala svedokinja E. Karić, taj deo bio je zatvoren za javnost, jer je predsjedavajući sudija Staniša Gluhajić rekao da to predlaže zbog 'zaštite ličnog i intimnog života svjedokinje'. E. Karić je inače svedočila na Ženskom sudu u Sarajevu (maj 2015.) i ohrabrena podrškom, odlučila je da posle skoro 25 godina pokrene sudski postupak. Na ovom, kao i prethodnim ročištima, bila je prisutna Sabina Talović, svedokinja na ŽS iz BiH i Crne Gore, kao i Vildana Džekman, Fodnacija CURE, Sarajevo. Sudski postupak je nastavljen, a u ovom periodu održana su ročišta 23. maja i 11. jula.

U ovom periodu svedokinjama koje su vodile pravne postupke (povrat imovine, pripremne radnje za ratne zločine) i u svim slučajevima su imale podršku terapeutkinja, organizatorki i aktivistkinja Ženskog suda.

4. Aktivni ženski odmor u ženskoj kući 'Seka' Brač/Hrvatska od 1. do 12. avgusta.

Deset (9) žena (sedam svedokinja ŽS iz BiH, Hrvatske i Srbije, kao i tri aktivistkinje Mreže ŽUC-a):

Bosna i Hercegovina: Reiha Avdic, Bratunac/Srebrenica; Edina Karić, Bratunac/Tuzla

Suvada Selimović, Đulići/Zvornik, Kadefa Rizvanović, Srebrenica/Sarajevo,

Srbija: Binasa Džigal, Prijepolje, Srbija i aktivistkinje Mreže ŽUC: Milka Rosić i Ivana Ristić, Leskovac i Violeta Đikanović, Beograd

Hrvatska: Jovanka Carević, Zagreb i Marica Šeatović, Novska.

VI Zajednički radni konsultativni sastanci – U ovom periodu održavani su operativni radni sastanci organizacija, ekspertkinja, aktivistkinja koje učestvuju u nastavku procesa:

21. maj, Zagreb/Hrvatska: radni sastanak na kojem su učestvovala Nela Pamuković i Marijana Senjak iz Zagreba i Staša Zajović iz Beograda; razgovarano je o nastavku radionica (Feministička etika brige i odgovornosti) u Ljubljani, organizovanju rekerativnog odmora za svedokinje u kući 'Seka' na Braču, kao i o narednom Regionalnom sastanku ŽS.

27. maj, Podgorica/Crna Gora: radni sastanak na kojem su učestvovala Ljupka Kovačević iz Kotor i Staša Zajović iz Beograda; bilo je reči o nastavku radionica (Feministička etika brige i odgovornosti) u Pljevljima, o javnim promocijama ŽS u akademskim krugovima u Crnog Gori, kao i o narednom Regionalnom sastanku ŽS.

U ovom periodu održavana je takođe komunikacija putem mejla, telefona...

VII Radni sastanci Žena u crnom: kao nositeljke programskih aktivnosti u nastavku procesa ŽS, održavale su radne sastanke (izveštajne aktivnosti, priprema publikacija, dokumentacije i arhive ŽS, priprema regionalnih susreta ŽS.

VIII Video aktivizam

Video aktivizam koji podrazumeva realizaciju video materijala u vezi sa feminističkim pristupom pravdi; obuhvata i prevod i titlovanje dokumentarnih filmova o iskustvima nenasilnih pokreta protiv nekažnjivosti zločina, neoliberalne ekonomske globalizacije, itd.

Dokumentarni filmovi urađeni u ovom izveštajnom periodu već su navedeni u rubrici („Video aktivizam - tranziciona pravda - feministički pristup)

IX Izdavaštvo

Feministička čitanka Svet rada (izbor radova): *I deo: Istorijski osvrt* (Roza Luksemburg, Klara Cetkin, *II deo: položaj žena na tržištu rada* - ekonomija brige (Gordana Stojaković, Silvija Federiči, M.V.Lee Badget, N.Folbre Aintzane Saitua/Maruha Sarasola Ipek Ilkarakan); publikacija ima 36 stranica a priređena je u okviru obrazovnih aktivnosti na organizovanju ŽS o kršenju radnih prava žena u Srbiji.

Izveštaji:

- *Regionalni susret Ženskog suda*, maj 2018. (22. str.)
- *Radionice o solidarnosti* (7. str.)
- *Feministička etika brige odgovornosti* – radionice (18 str.)

X Učešće svedokinja na ŽS u obrazovnim aktivnostima ŽUC-a: I u ovom izveštajnom periodu, svedokinje na ŽS učestvovala su u brojnim aktivnostima Mreže ŽUC-a: uličnim akcijama; suočavanju s prošlošću (posećivanje mesta zločina, praćenje suđenja, susreti ženske solidarnosti), sastanak Mreže, obrazovni programi.

Women's Court – Feminist Approach to Justice (May, June, July, August 2018)

We bring a brief report on the activities of Women in Black regarding the organization of the Women's Court-the feminist approach to justice in this period. If you are interested in more information, you can find them on our web site www.zeneucrn.org and www.zenskisud.org or contact us by mail: zeneucrnombegrad@gmail.com

The first Women's Court on the territory of Europe was held in Sarajevo from 7th to 10th May 2015, organized by 10 women's groups from the territory of the former Yugoslavia (Mothers of Srebrenica and Zepa Enclaves, Cure Foundation, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina, Center for Women's Studies, Zagreb, Croatia, Center for Women and Peace Education Anima, Kotor, Montenegro, Gender Equality Council, Skopje, Macedonia, Women's Lobby, Ljubljana, Slovenia, Center for Women's Studies and Women in Black, Belgrade, Serbia). The women's court was attended by more than 500 people from all the countries of the former Yugoslavia, but also from Argentina, Algeria, Palestine, Israel, the United States, Spain, Italy, Sweden, Austria, Belgium, Great Britain, etc.

The final event in Sarajevo is not the end of the process, but on the contrary, the incentive to continue from the feminist perspective to the creation of new models of justice. It is an obligation first of all to the witnesses, but also the expression of our responsibility towards the enormous burden of the recent past.

In the continuation of the process of the Women's Court, Women in Black, Belgrade coordinated program and other activities, with the support of organizations: Anima, Kotor (Montenegro), Center for Women Victims of War, Zagreb (Croatia), some members of the former Organizing Committee of the Women's Court who acted until the events in Sarajevo, participate sporadically ("Cure" Foundation, Sarajevo) while other members support activities without active participation.

In this reporting period following activities were held:

I Regional meeting, Sremski Karlovci – May 4th – 6th 2018

29 persons from **17** places were present:

W'sC witnesses:

Bosnia and Herzegovina: Suvada Selimović, Đulići, Šaha Hrustić, Klisa, Nura Mustafić, Bajramovići, Rejha Avdić, Tuzla

Montenegro: Sabina Talović, Pljevlja

Croatia: Milica Miladinović, Zagreb, Jovanka Carević, Zagreb, Marica Šeatović, Novska

Slovenia: Mirjana Učakar, Ptuj

Serbia: Nadežda Kostić, Kruševac and Marija Kovačev, Novi Bečej

Organizers, therapists and activists of W'sC: Ljupka Kovačević, Kotor, Nela Pamuković, Zagreb, Mira Vilušić, Tuzla, Refija Hadibulić, Bajramovići, Milka Rosić, Leskovac, Anđelija Vučurević, Novi Sad, Senka Rastoder, Bar, Tatjana Đurić Kuzmanović, Sremski Karlovci, Milica Lupšor, Zrenjanin, Marijana Senjak, Zagreb, Staša Zajović, Violeta Đikanović and Mina Damnjanović, Belgrade.

Friday, May 4th

The activities related to the proceedings of the Women's Court in the previous period (from November 2017 to May 2018) were about public presentations of the W'sC (regional and international level, preparatory activities for organizing the Women's Court on the violation

of women's labor rights (Serbia) feminist ethics of care and responsibility, publishing activity ...).

Debate "What After The Hague?" - On the results, achievements, inheritance of the Hague tribunal and after 25 years of work of the International Tribunal for the former Yugoslavia /The Hague Tribunal (it stopped working at the end of 2017, but continues its work through the Mechanism for International Courts ...).

The introductory speech was given by *Nemanja Stjepanovic*, Humanitarian Law Center, Belgrade. From the conversation, we summarize:

About the achievements and effects of the Hague Tribunal /HT: HT provided court-established facts and evidence (tens of thousands of documents), this is the first international court to qualify rape as a war crime, over 10,000 witnesses went through the Hague Tribunal ...

The climax of impunity at the state and society level in the countries of the former Yugoslavia prevails: unpunished crimes ('criminals are still at large ...'); States protect war veterans, not civilian victims of war; celebrating criminals in the media; the legalization of an avalanche of war booty ('War is a lucrative business - wealth of criminals and poverty of victims ...'); Reconciliation is not a matter of courts ('Who can comfort us, save ourselves?') ...

Shortcomings and Deficiencies of the Hague Tribunal: HT failed to deal with those responsible for the crimes of paramilitary units; some representatives of HT were guided by political rather than legal criteria (eg T. Meron, former President of HT), the influence of geostrategic interests, the influence of the international community (large powers) on some judgments, their continued support to the leaders in the region ...

About alternative models of justice (Rasel's tribunal, Permanent peoples court...) – In the interactive lecture (Stasa Zajovic), there were talk of transitional justice mechanisms (Truth Commissions for Reconciliation, with a special emphasis on the pressure of civil society to satisfy justice in Chile and Argetina); on national tribunals who do not have legislative power, but have a great moral character; are aimed at condemning certain states, armies, companies and institutions for the crimes they committed. The most famous is the Rasel Tribunal, which grew into the Permanent peoples court.

Unsatisfied justice - unpunished crimes: short feature films by director Dijana Mladjenovic ("Thresholds" and "Grimizno") that featured on ethnic cleansing and war crimes of rape during the 1990s in Croatia are shown. After the screening, a conversation followed.

Saturday, May 5th

Where do we feel safe? - Relaxation therapy, during which the participants expressed the importance of mutual support, solidarity, responsibility among women in the continuation of the W'sC process.

I testify... Participants of workshops on labor rights violations spoke about the experiences of injustice in the world of work (from November 2017 to May 2018); Ljupka Kovacevic, moderator, who explained in the introduction the meaning of testimony, methodology of work.

Five women from Leskovac, Zrenjanin and Novi Becej testified about various forms of exploitation: long-term mobbing at the workplace (state institution), explained the manner of mistreatment, the consequences for psychological and physical health; a worker in a dairy, exposed to constant exploitation (including unlimited working hours, non-payment of overtime work, blackmail, work in Slovakia, where unemployed young people from Serbia work mostly through extremely suspicious 'agencies') are forced to accept numerous irregularities: work without contact, exploitation, humiliation, worker in a foundry in Kikinda, single mother), suffered from severe working conditions, three years in forced labor, remained on the street; a seasonal warden, exposed to abuse, by bosses and mediators. The witnesses also expressed their experiences of resistance ...

After the testimony of women, three female associates / experts spoke about the types of violence in the work process, the context (political, social, economic) in which this violence occurs. We bring a short summary:

Tanja Đurić Kuzmanović, feminist economist, Novi Sad: Violence suffered by the largest number of workers is the result of the general climate experienced by workers (and in all these areas in the phase of neoliberalism). The state is deliberately working to disadvantage workers' rights, and large mafias, tycoons, in the form of "big" employers, make a connection with the state, the government and its institutions. Breaking up workers and preventing mutual solidarity is what gives the state and capital the power to continue doing so smoothly, resulting in the only connection of workers, solidarity can make changes ...

Mira Vilušić, feminist therapist, Tuzla (BH): Mobing (psychological, material ...) is a very dispersed type of violence in the world of work, and solidarity and union organization are necessary ...

Senka Rastoder, union leader, Bar (Montenegro): The economic and social war that is already in force for 25 years in our environment is the continuation of that war with rifles. It is a war that is no less terrible, after the consequences for the worker. Laws protect the wealth acquired by the robbery - twenty-five years have passed through the legalization of the capital acquired by the wars. Laws protect capital and turn workers into slaves. The degree of exploitation is terrifying.

The witnesses at the W'sC in Sarajevo provided full support to potential witnesses, who expressed their satisfaction at presenting their experiences: (*"I feel good because I have*

presented the story and I want to encourage other women to talk about their experience"; "I am a brave, great fighter for labor rights"; "I took off the load from my heart. I want others to know what I've been through). After a lunch, a joint artistic-activist trip was organized - a visit to the gallery of artists and activist Nikola Dzafo / Art clinic in Petrovaradin took place in a beautiful atmosphere ...

Feminist ethics of care and responsibility ... in this session, there were various questions:

Family and female entrepreneurship - a critical review: the lecturer was Tatjana Djuric Kuzmanovic. She presented the findings from her research on family businesses and the abuse of women's labor, the misogyny of capital and the state of women's work, and also spoke about unpaid, invisible female work in the private sphere.

International solidarity - support for refugees, refugee cuisine ...

Experiences of activists from:

Montenegro (Bona Fide, Pljevlja who have provided emotional-moral, accommodation and food to hundreds of refugees since the arrival of refugees in February 2018, in which they are unselfishly supported by people in Pljevlja);

Serbia, WiB provide support and solidarity to refugees in self-organized camps in Šid, but also in BH and Montenegro; cooperate with international volunteers; refugee families who come to the WiB's premises, etc.);

Croatia, Center for Women War Victims from Zagreb formed a group at the Center for Women Victims of War - psychological counseling for children and women involved in activities, in cleaning, in preparing food ...

"We Are All Women of Syria" - Nura Mustafić and Refija Hadibulić from Bajramović / Srebrenica spoke about the caravan of international women's solidarity. The caravan was organized in early March 2018, lasting nine days, and women crossed 6,000 kilometers. There were **200** women from BH...

What next? - agreements for the forthcoming period and evaluation, and the next Regional Meeting of the Women's Court will be held on November 9, 10 and 11, 2018 in Sremski Karlovci.

II Public promotion of the Women's Court - a feminist approach to justice-regional and international level

W'sC promotions / public presentations consist of the following segments:

- What is the Women's Court? What is feminist approach to justice? The history and process of organizing of the Women's Court - what is most often said by the organizers of the W'sC.
- Women's court - feminist access to justice (52 minutes) - projection of documentary film
- The witnesses speak about their experience of giving testimony at the Women's Court in Sarajevo (What means testimony on W'sC ?, as well as participation in the continuation of the W'sC process)
- Discussion with the audience (Effects of the Women's Court, continuation of the W'sC process, the problems most encountered in their surroundings - suggestions, suggestions for maintaining the mini-W'sC on specific issues, etc.).

During this reporting period, two **(2)** public presentations were held in the two countries of the former Yugoslavia; at these presentations there were about 90 people:

June 16th, Belgrade - The promotion was held within the "School of Transitional Justice" organized by the Humanitarian Law Center.

About the history of the W'sC and the feminist approach to justice was spoken by the organizers and associates of W'sC:

Dasa Duhacek, Masa Malešević and Staša Zajović (Belgrade) and the meeting was moderated by *Jelena Krstić*, Humanitarian Law Center.

About their experience of testimony and participation in the continuation of the W'sC process, spoke:

- *Shehida Abdurahmanovic*, Srebrenica, Bosnia and Herzegovina
- *Mirjana Mijailovic*, Leskovac
- *Binasa Dzigal*, Prijepolje

The continuation of the W'sC process, in particular on the preparatory activities for organizing the W'sC on the violation of working rights of women in Serbia, was addressed by: Milica Lupšor, ROZA - Working Women's Rights, Zrenjanin and Milka Rosić, NENA- group for peace and women's rights, Leskovac. They talked about the exploitation of women in the world of

work due to robbery privatization, climate of fear and economic insecurity of workers in Serbia.

25 students from all over Serbia took part, and they were most interested in the experiences of women who suffered war crimes, expressing admiration for their contribution to just peace. They expressed great concern about the climate of impunity in Serbia and the whole region.

August 23rd, Vukovar/Croatia – The promotion was held within the International Summer Camp (dealing with the past, memory culture, etc.) called 'Venues of victims / venues of perpetrators. Over 65 young people from 12 countries (Belgium, the Czech Republic, Estonia, France, Croatia, Lithuania, Norway, Germany, Poland, Portugal, Slovenia and Spain) have been involved in the mapping, decoding & processing of the role of historical and civic education. The camp was organized by the Documenta Center for dealing with the past from Zagreb together with NVO from Germany and Lithuania.

Feminist therapists talked about their experiences with women / victims of sexual violence in BH and Croatia, about the importance of the Women's Court in Sarajevo and the role of women victims of sexual violence in Bosnia and Herzegovina (history, process of organization, continuation of the process, spoke: *Mira Vilušić* from Tuzla and *Marijana Senjak* from Zagreb. Continuation of the W'sC process for raped women (the process of recovery, the strength, courage and responsibility of surviving women for joint learning, work and creation of new knowledge, new women friendships and communities based on trust, understanding and mutual concern.

Activists of the Women in Black Network from Serbia (*Snežana Obrenović* from Kraljevo, *Violeta Đikanović* and *Zorica Trifunović* from Belgrade) emphasized the importance of organizing and continuing the process of W'sC.

The witnesses spoke about their experience at the W'sC:

Jelena Baketa, Lovas / Vukovar

Mirjana Mijailovic, Leskovac

Suvada Selimovic, Djulici (BH)

Milica Miladinovic, Zagreb

Marica Šeatović, Novska / Croatia

After the screening of the film and the testimony of women, young people asked questions about the process of transitional justice, primarily on the accountability of states towards them as victims of war and families of victims. Some participants of the camp decided to transfer the idea and practice of the Women's Court to their grandmothers which could testify to the time and crimes of fascism in Spain, especially in the Basque city of Gernika.

In addition, there were talks about the Women's Court within other regional meetings and during this period we had a lot of meetings with researchers - whether direct meetings, whether over skype ...

III Preparatory activities for organizing the Women's Court on the violation of women's labor rights (Serbia)

During this reporting period, working meetings were held with workers in the organization of activists ROZA - Working Women's Rights Group and NENA Group for Peace and Labor Rights of Women.

Within the framework of educational activities of the W'sC on violation of women's labor rights, WiB, together with the NENA group, organized a "Solidarity is our strength" meeting in **Leskovac on June 22nd** to create a space for strengthening confidence, mutual support and solidarity. **15** people participated (activists of opposition political parties, activists from civil society and workers from Leskovac).

In the introductory part there were words about the notion of solidarity (the origin of the term, the change in the meaning of solidarity - the enrichment of ideas and the practice of solidarity ...); different aspects and challenges of solidarity (the moral dimension of solidarity, the "ethnic" solidarity - the evil / the use of solidarity, the social-class solidarity, the gender dimension of solidarity-feminist solidarity, international solidarity ...).

The participants talked the most about the moral dimension of responsibility for war and war crimes - this part of the conversation showed a very high degree of civic culture among the participants - awareness of the events of the 1990s, a very high level of moral responsibility, a clear and public refusal to glorify the crimes and criminals while simultaneously criticizing the society that supports or approves the reduction and denial ...

This is expressed through the following attitudes:

- *Serbia has the greatest responsibility, "has participated in most of the warfare";*
- *There are solely individual criminal responsibility - crimes were committed by individuals from my nation, but I refuse to do so in my name, and all those who committed crimes must be prosecuted;*
- *During the war, the state organized crimes on behalf of the whole community ("We the Serbs are the greatest perpetrators of war crimes") and after the wars, the state protects war criminals and the society supports them ...*
- *The distorted value system transforms criminals into victims ('it turns out they are victims in The Hague') and does not respect people who have suffered ('those who were killed');*
- *The war is not ended with the end of armed conflicts - the war is being manifested as a fear of the Other ('war is in the minds of men') ...*

Concerning the socio-class dimension of solidarity, it was emphasized that "*the current position of the workers is marked by the struggle for mere survival - by the students, the fear of rebellion, the fear of public speaking about their slavish position, brainwashing through regime propaganda, media, party employment*"

IV Feminist Ethics of Care and Responsibility

- Encounters in Safe Spaces in which women speak publicly about injuries, repressed trauma, and for the purpose of strengthening mutual support, trust, friendship, involvement of a wider circle of women in the activities of the continuing process of the Women's Court. We continue with this practice from the previous meetings where it was agreed that where there are no conditions for organizing 'mini' W'sC, workshops, circles, meetings are organized ... The feminist ethics of care and solidarity includes the monitoring of war crimes trials; support to legal processes and procedures led by witnesses to the W'sC.

Within this segment of continuation of the W'sC process, the following activities were implemented:

1. Ljubljana, May 19th – all-day workshop held at the Social Center 'Rog'; 13 persons participated (organizers and witnesses at the W'sC from Croatia, Slovenia and Serbia).

Introductory workshops and artistic and relaxation exercises: 'Female gender / female genealogy = women's power - women from our lives' and 'Sacrifice coat = female resistance', moderated by Marijana Senjak.

In the continuation of the discussion on social and political tendencies, it was emphasized that: *current political tendencies in Croatia are marked by the growth of nationalism, they resemble the 1990s, even in some segments the situation is worse; the position of minorities in ethnically homogeneous countries on the territory of former Yugoslavia is becoming increasingly difficult ...*

After that, the promotion of the book '*Welcome*' by Vesna Lemačić about 'Erased', edition 2018, was held; In the first part, experiences from the war (personal and family) are presented, while the others are concerned with the experience in working with refugees. Participants from the region, as well as activists from Germany, talked about the problems of refugees on the Balkan route.

Then, the feminist choir 'Zborka' from Ljubljana sang antifa-feminist songs.

2. Pljevlja, Montenegro – Among Bosniak women in the northern part of Montenegro, fear of public speaking is still prevalent about the crimes of ethnic cleansing during the war (1991-1999). These are unrecognized, unpunished crimes and suppressed traumas that women survived. At this workshop, it was emphasized that the trauma was transmitted by the generation, and ethnic discrimination is still present. The aim of these workshops is to create a safe space, empower women to testify about ethnic violence, and on the other hand, to strengthen mutual support, solidarity and non-violence culture. Workshops include individual and group work, and all workshops are coordinated by feminist therapist Ljupka Kovacevic, an activist from the Peace Group "Anima" from Kotor and a female therapist at the W'sC.

In this reporting period, four **(4)** workshops were organized by NGO "Bona Fide" Pljevlja:

May 18th - A full-day workshop in which 15 people participated (14 women and 1 man). The workshop was divided into individual interviews / counseling and workshops: *"National feeling and nationalism (at personal, political and social level) during which it was concluded that women from" mixed "families feel the difficulties most clearly, but negate problems ... Women who belonging to a minority group also clearly feel violence on an ethnic basis which in their opinion is more present than before and frequent "provocations" and exclusion. Women belonging to a majority community are least aware of ethnic tensions and nationalism. "*

About **500** people (men, women and children) stayed in the Bona Fide premises since February. All activists of Bona Fide are involved in providing each type of refugee assistance.

June 15th – Individual talks and workshops: on non-violent communication and ways of overcoming conflict situations, active listening and recognizing feelings ...

June 29th – The first part was dedicated to individual interviews, and in the second part there was a workshop "Fights and misunderstandings in communication", with the participants **(7)** discussing about the conflicts in the mother-daughter relationship.

July 28th - After individual interviews, a workshop on the feminist concept of care and responsibility was held. The participants **(7)** agreed that in the care of others (primarily the family) there is a patriarchal imbalance between men and women; In the second part of the workshop, there was talk of the abuse of women's care in the current capitalist context (exploitation of women's potentials in the care of the elderly and children, where women from poor countries are cheap labor).

3. Monitoring of trials (for war crimes, legal processes and procedures conducted by witnesses, organizers, activists in W'sC):

- **Kravica War Crimes Trial at the Special Court in Belgrade:** together with the relatives of the killed, the trials are followed by activists of the WiB (*for this trial, you can find more information in this report in the section (Monitoring the trial at the Special Court)*)

- Trial in Sarajevo for war crimes rape - before the Court of Bosnia and Herzegovina -

At the trial of Sasa Cvetkovic for crimes committed in Srebrenica and Bratunac, the second count of the Prosecution's indictment reads that "*Sasa Cvetkovic (Army of the Republika Srpska (VRS) brutally raped and kicked a minor KE in early June 1992 in a deserted house in Bratunac, which was previously that day brought with two other girls from the premises of the Zinc and Lead Mine "Sase", in which the civilians of Bosniak nationality were captured "*

The trial commenced in July 2017 in the course of 2017 and 2018, several hearings were held before the Court of Bosnia and Herzegovina. At a hearing held on **May 16, 2018**, Prosecution witness Edina Karić, who was 15 years old in 1992, said that she was taken to the Sasa mine in late May of that year with her father and aunt, where she and dozens of Bosniak civilians were subjected to continuous torture. The witness on sexual crimes was given by witness E. Karic, that part was closed to the public, because the presiding judge Stanisa Gluhajic said that he proposed this because of "protecting the personal and intimate life of a witness". E. Karić testified at the Women's Court in Sarajevo (May 2015) and encouraged by support, decided to initiate judicial proceedings almost 25 years later. Sabina Talović, a witness at the W'sC from BH and Montenegro, as well as Vildana Džekman, CURE Foundation, Sarajevo, was present at this, as well as previous hearings. The court proceedings were resumed, and in this period, hearings were held on May 23rd and July 11th.

During this period, witnesses who conducted legal proceedings (return of property, war crime preparations) and in all cases were supported by female therapists, organizers and activists of the Women's Court.

4. Active women's holiday in the women's house 'Seka' Brac / Croatia from the 1st to the 12th of August.

Nine **(9)** women (six witnesses from BH, Croatia and Serbia, as well as three activists of the WiB Network):

Bosnia and Herzegovina: Reiha Avdic, Bratunac / Srebrenica; Edina Karić, Bratunac / Tuzla Suvada Selimovic, Djulici / Zvornik, Kadefa Rizvanovic, Srebrenica / Sarajevo,

Serbia: Binasa Džigal, Prijepolje, Serbia and activists of the WiB Network: Milka Rosić and Ivana Ristić, Leskovac and Violeta Đikanović, Belgrade

Croatia: Jovanka Carević, Zagreb and Marica Šeatović, Novska.

VI Joint Work Consultation Meetings - During this period, operational working meetings of organizations, experts, activists participating in the process continued:

May 21st, Zagreb /Croatia: a working meeting attended by Nela Pamuković and Marijana Senjak from Zagreb and Staša Zajović from Belgrade; the continuation of workshops (Feminist ethics of care and responsibility) in Ljubljana was discussed, organizing a recreational holiday for witnesses in the house 'Seka' in Brač, as well as the next Regional Meeting of the W'sC.

May 27th, Podgorica/Montenegro: a working meeting attended by Ljupka Kovačević from Kotor and Staša Zajović from Belgrade; it was about continuing workshops (Feminist Ethics of Care and Responsibility) in Pljevlja, on public promotions of W'sC in academic circles in Montenegro, as well as on the next Regional Meeting of W'sC.

VII Working meetings of Women in Black: as holders of program activities in the continuation of the W'sC process, they held working meetings (reporting activities, preparation of publications, documentation and archives of W'sC, preparation of regional meetings of W'sC.)

VIII Video activism

Video activism which implies the realization of video material in relation to the feminist approach to justice; includes translation and subtitling of documentary films about the experiences of non-violent movements against the impunity of crimes, neoliberal economic globalization, etc.

(Documentary films made during this reporting period have already been listed ("Video activism - transitional justice - a feminist approach))

IX Publishing

Feminist Reader World of Work (Selection of Essays): Part I: Historical Review (Roza Luxemburg, Klara Cetkin, Part II: Position of Women in the Labor Market - Ecomomia of Care (Gordana Stojakovic, Silvija Federici, MVLee Badget, N.Folbre Aintzane Saitua / Maruha Sarasola Ipek Ilkarakan), the publication has 36 pages and is organized within the framework of educational activities in organizing W'sC on violation of women's labor rights in Serbia.

Reports:

- *Regional Meeting of the Women's Court, May 2018 (22 p.)*
- *Workshops on solidarity (7th page)*
- *Feminist Ethics of Accountability - Workshops (18 pp.)*

X Participation of witnesses on the W'sC in the educational activities of the WiB: In this reporting period, witnesses at W'sC participated in numerous activities of the wiB Network: street actions; dealing with the past (visiting the crime scene, monitoring the trial, meeting women's solidarity), meeting the Network, educational programs.

ŽENSKI SUD-

Izveštaj – septembar, oktobar, novembar i decembar 2018.

Ženski sud - feministički pristup pravdi

Donosimo kratak izveštaj o aktivnostima Žena u crnom u vezi sa organizovanjem Ženskog suda-feministički pristup pravdi u ovom periodu. Ukoliko vas zanimaju opširnije informacije, možete ih naći na našem web-sajtu www.zeneucrnom.org i www.zenskisud.org ili nam se obratite putem mail: zeneucrnombeograd@gmail.com

Prvi Ženski sud na teritoriji Evrope, održan je u Sarajevu, od 07. do 10. maja 2015. godine, u organizaciji 10 ženskih grupa sa prostora bivše Jugoslavije (Pokret Majke enklava Srebrenica i Žepa, Fondacija Cure, Sarajevo, Bosna i Hercegovina, Centar za žene žrtve rata, Centar za ženske studije, Zagreb, Hrvatska, Centar za žensko i mirovno obrazovanje Anima, Kotor, Crna Gora, Savet za rodnu ravnopravnost, Skopje, Makedonija, Ženski lobi, Ljubljana, Slovenija, Centar za ženske studije i Žene u crnom, Beograd, Srbija). Ženskom sudu je prisustvovalo više od **500** osoba iz svih zemalja bivše Jugoslavije, ali i iz: Argentine, Alžira, Palestine, Izraela, SAD, Španije, Italije, Švedske, Austrije, Belgije, Velike Britanije, itd.

Završni događaj u Sarajevu nije kraj procesa, već naprotiv, podsticaj da se iz feminističke perspektive nastavi sa kreiranjem novih modela pravde. To je obaveza pre svega prema svedokinjama, ali i izraz naše odgovornosti prema ogromnom teretu nedavne prošlosti.

U nastavku procesa Ženskog suda, Žene u crnom, Beograd koordiniraju programske i druge aktivnosti, uz podršku organizacija: Anima, Kotor (Crna Gora), Centar za žene žrtve rata, Zagreb(Hrvatska), neke članice bivšeg Organizacionog odbora Ženskog suda (OOŽS) koji je delovao do događaja u Sarajevu učestvuju sporadično (Fondacija 'Cure', Sarajevo) dok su se ostale članice OOŽS podržavaju aktivnosti bez aktivnog učešća.

U ovom izveštajnom periodu organizovane su sledeće aktivnosti:

I Regionalni susret, Sremski Karlovci – 9, 10. i 11. novembar 2018.

Na ovom susretu učestvovalo je **38** žena iz sedam (**7**) zemalja: Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Crne Gore, Makedonije, Slovenije, Srbije, Italije, iz **22** grada.

Svedokinje (12): Sabina Talović, Mirjana Učakar, Nadežda Kostić, Suvada Selimović, Šaha Hrustić, Rejha Avdić; Nura Mustafić, Binasa Džigal, Marica Šeatović, Jovanka Carević, Milica Miladinović, Vesna Đorđević.

Organizatorke, aktivistkinje, terapeutkinje ŽS (17): Snežana Obrenović, Kraljevo, Ivana Miljković, Leskovac, Nela Pamuković, Zagreb, Milica Lupšor, Zrenjanin, Sara Lupšor, Zrenjanin, Ljiljana Radovanović, Jelena Marković, Staša Zajović, Violeta Đikanović (Beograd); Ljupka Kovačević, Kotor, Mira Vilušić, Tuzla, Anđelija Vučurević, Novi Sad, Marija Perković, Novi Sad, Anita Ilijevska, Skopje, Ivana Ristić Milka Rosić, Leskovac, Verica Gašić, Kruševac, Refija Hadžibulić, Bajramović/Srebrenica.

Saradnice ŽS, novinarke, međunarodne prijateljice (9): Tamara Spaić, Marjana Stevanović, Nastasja Radović, Marija Obradović (Beograd); Anna Valente i Margherita Granero, Torino; Gabriella Rossetti, Rim i Cesarina Damiani, Milano.

Od aktivnosti izdvajamo sledeće:

O aktivnostima u vezi sa procesom Ženskog suda u prethodnom periodu (od maja do novembra 2018.) bilo je reči o javnim prezentacijama ŽS (na regionalnom i međunarodnom nivou, pripremnim aktivnosti za organizovanje Ženskog suda o kršenju radnih prava žena (Srbija), feministička etika brige i odgovornosti, izdavačka delatnost...).

Položaj žena u svetu rada – iskustva iz Italije, Bosne i Hercegovine, Srbije: na ovoj sesiji učesnice su govorile o brutalnom kršenju radnih prava, drastičnom rezanju socijalnih usluga, posebno zdravstvenih, što naročito ugrožava zdravlje žena. Prekarni rad proizvodi nasilje nad ženama (ekonomsku zavisnost od muškaraca, seksualno uznemiravanje i u javnom i privatnom sektoru. Ratno profilerska mafija srasla sa političkom oligarhijom u Srbiji organizuje lance seksualnog iskorišćavanja žena. Bilo je reči o premeštanju fabrika u potrazi za što jeftinijom radnom snagom (iz Italije u Srbiju), kao i o brojnim preprekama za sindikalno organizovanje...

O međunarodnim iskustvima internacionalističkoj solidarnosti (iskustva u radu sa ženama na Balkanu, u Africi, Bliskom istoku, kao i u Italiji sa imigrantkinjama i izbeglicama

U ovoj sesiji su govorile aktivistkinje iz Italije, a donosimo najvažnije tačke:

- *Kontinuum nasilja* – nasilje iz rata preliva se u svakodnevni život, posebno u vidu femicida,

- *Kontinuitet ženskog otpora ratu i nepravdama* - žene u svim zaraćenim i postratnim područjima nisu žrtve, nego su akterke, pokreću promene; u cilju ekonomskog osnaživanja osnivaju zadruge, pokreću ženske sindikate kao odgovor na prakse eksploatacije žena (Afrika),
- *Neplaćeni rad i nevidljivi ženski rad, muško nasilje se dešava u svim slojevima, klasama, rasama, obrazovnim nivoima* - univerzalna patrijarhalna matrica;
- *Transnacionalna solidarnost sa izbeglicama* – psihološka podrška, pravne usluge, monitoring/nadzor nad radom granične policije, inicijative za ekonomsku autonomiju migrantkinja/izbeglica itd.

Promišljanje o društveno političkom kontekstu zemalja u regiji – prenosimo rezime izlaganja:

Zajednički imenitelj izlaganja učesnica:

- *Nekažnjivost- blokada suočavanja s prošlošću, istorijski revizionizam* (Hrvatska, Crna Gora, Srbija, BiH); slavljenje osuđenih ratnih zločinaca u Hagu, njihovo uključivanje u najviše organe vlasti, štampanje njihovih 'memoara' iz državnog budžeta (Srbija)
- *Jačanje nacionalističke desnice* (u svim državama), udar Katoličke crkve i klerofašističkih organizacija na Istanbulsku konvenciju (Hrvatska); klerikalni udar na reproduktivna i seksualna prava žena (Srbija, BiH; Slovenija); klima straha i ugroženost etničkih manjinskih zajednica u celoj regiji;
- *Represija nad braniteljicama ljudskih prava (najviše u Srbiji); kritički orijentisano civilno društvo proglašava se 'neprijateljima države' (Srbija, Hrvatska, Crna Gora, BiH), država 'stvara NVO koje su isključivo u funkciji države' (Srbija, Crna Gora, Crna Gora); izuzetak je Makedonija u kojoj je pozitivno ocenjen odnos države prema civilnom društvu;*
- *Rastuće siromaštvo, degradacija radnih prava, odliv mozgova (u celoj regiji)* - izmene zakona o radu posebno pogođene žene u reproduktivnoj dobi, izmene zakona štite isključivo poslodavce a posledice su drastične, povećana smrtnost na radu (Srbija) itd.

Od pozitivnih tendencija navedene su sledeće:

- *Pozitivan učinak pregovora između Grčke i Makedonije, kao načinu za smirivanje tenzija u Makedoniji;*
- *Pozitivan odnos crnogorske države prema izbeglicama* – Crnoj Gora ima odličan imidž kada su u pitanju izbjeglice i tamo nije zabeležen nijedan slučaj maltretiranja izbeglica od strane policije;
- *Saradnja među organizacijama civilnog društva u regiji* – uzajamna podrška i solidarnost u radu sa izbeglicama, pokretanje zajedničkih inicijativa u vezi sa suočavanjem (Rekom, Ženski sud).

Promocija publikacije: Glas sa pločnika – borba majki sa troje i više djece protiv ukidanja ostvarenog prava, decembar 2016.- maj 2018, u izdanju Anima – centar za žensko i mirovno obrazovanje, Kotor i Žene u crnom, Beograd. O ovoj publikaciji su govorile: Ljupka Kovačević i Staša Zajović.

Na kraju susreta je posebno istaknut značaj razmene sa prijateljicama iz Italije, kao veliki podsticaj, posebno u akcijama solidarnosti; odgovora na udare patrijarhata – lokalno i globalno.

Sledeći Regionalni sastanak Ženskog suda održaće se 12-14. aprila 2019. u Radmilovcu kod Beograda.

(Integralni izveštaj, na bhs jezicima, o ovom regionalnom sastanku ŽS može se naći na sajtu ŽS i Žena u crnom).

II Javne promocije Ženskog suda – feministički pristup pravdi- regionalni i međunarodni nivo

Promocije/javne prezentacije ŽS se sastoje od sledećih segmenata:

- Šta je Ženski sud? Šta je feministički pristup pravdi? Istorijat i proces organizovanja Ženskog suda – o čemu uglavnom govore organizatorke ŽS
- Ženski sud – feministički pristup pravdi (*52 minuta*) – projekcija dokumentarnog filma
- Svedokinje govore o svom iskustvu svedočenja na Ženskom sudu u Sarajevu (Šta je za mene značilo svedočenje na ŽS?, kao i učešće u nastavku procesa ŽS)
- Razgovor sa publikom (Učinci Ženskog suda, nastavak procesa ŽS, problemi sa kojim se najviše suočavaju u svom okruženju – predlozi, sugestije za održanje 'mini' ŽS po specifičnim pitanjima, itd.).

U ovom izveštajnom periodu održana je jedna (**1**) javna prezentacije u Crnoj Gori:

Promocija je održana na Filozofskom fakultetu uz prisustvo **30** studentkinja.

O istorijatu, procesu organizovanja, nastavku rada ŽS su govorile su Ljupka Kovačević i Ervina Dabižinović, dve svedokinje iz BiH (Rejha Avdić i Suvada Selimović) i tri iz Crne Gore (Anka Vukićević, Maja Jovović i Zagorka Matović).

Reakcije studentske populacije svedoče o potpunom nepoznavanju činjenica o ratnim zbivanjima, a posebno o odsustvu procesa suočavanja s prošlošću u Crnoj Gori.

Javne promocije – međunarodni nivo - O Ženskom sudu je bilo reči i u okviru drugih regionalnih susreta a *u ovom periodu imale mnoštvo susreta sa istraživačicama – bilo direktnih sastanaka, bilo skype...*

Na regionalnom sastanku ŽS (S. Karlovci, novembar 2018.) aktivistkinje Mreže Žena u crnom iz Italije (Ana Valente i Margarita Granero) koje su, u ovom periodu) organizovale JP u više italijanskih gradova: Fano, 2. septembar, Padova, 17. oktobar itd.

III Pripreme aktivnosti za organizovanje Ženskog suda o kršenju radnih prava žena (Srbija)

U ovom periodu održani su radni sastanci sa radnicama u organizaciji aktivistkinja *ROZA* – grupa za radna prava žena, *NENA*-grupa za mir i radna prava žena i Žene u crnom, Beograd.

Beograd, 22. septembar – Solidarno za radna prava - na susretu/radnom sastanku, održanom 22. septembra u prostorijama Žena u crnom, učestvovalo je petnaest (**15**) žena iz sledećih gradova: Kruševac, Leskovac, Novi Pazar, Novi Sad i Beograd.

Tokom razmene iskustava u svetu rada u ratnom periodu, kao i u periodu pljačkaške privatizacije ukazano je na brutalni gubitak elementarnih radnih prava. Dominira strah radnica (posebno u proizvodnoj sferi) da govore o kršenju budući da se plaše odmazdi, gubitka posla itd.

Zrenjanin, 23. septembar 2018. - „*Solidarnost je naša snaga*“ - radionica je održana u Zrenjaninskom socijalnom forumu, učestvovale su **24** osobe (žene i muškarci) iz sedam (**7**) gradova: Zrenjanin, Novi Bečej, Novi Sad, Novi Pazar, Kruševac, Leskovac i Beograd.

Učesnici/e su najviše govorili o zločinu masovne prisilne mobilizacije u Vojvodini i drugde (tokom 90-ih), što je ostavilo duboke i neprevaziđene traume, prvenstveno među muškarcima koji su pretrpeli taj zločin, ali i srodnicama mobilisanih. Pošto u Srbiji nijedna vlast nije izvršila raskid/diskontinuitet sa teretom zločina, aktivisti civilnog društva koji insistiraju na odgovornosti za zločine počinjene u naše ime, bivaju stigmatizovani i izolovani. Što se tiče socijalno- klasne dimenzija solidarnosti, izražena je saglasnost da se stanje beznađa može prevazići primerima solidarne prakse, sindikalnim organizovanjem, stvaranjem prostora za obelodanjivanje problema i zajednički rad.

Beograd, 16. oktobar, Solidarno za radna prava - na radnom sastanku, održanom 16. oktobra u prostorijama Žena u crnom, učestvovalo je sedam osoba (naučnice, radnice u medijima i kulturi). Sastanak je bio konsultativnog karaktera – razmena mišljenja o izazovima i problemima u vezi sa svedočenjima žena o kršenju radnih prava žena.

Inače, sastanak sastavni aktivnosti o kršenju radnih prava žena. Dogovoreno je da će u narednom periodu biti nastavljene pre svega obrazovne aktivnosti: predavanja o političkoj ekonomiji i ekonomskoj istoriji, vezama između rata i privatizacije, prekarijatu (sociološkinja Marija Obradović); učešće u pripremnim aktivnostima na terenu (novinarke) itd.

IV Feministička etika brige i odgovornosti – Susreti u sigurnim prostorima u kojima žene javno govore o prećutanim zločinima, potisnutim traumama, a radi jačanja uzajamne podrške, poverenja, prijateljstva, uključivanja što šireg kruga žena u aktivnosti u nastavku procesa Ženskog suda. Ovim nastavljamo praksu sa prethodnih sastanaka na kojima je dogovoreno da tamo gde ne postoje uslovi za organizovanje ‘mini’ ŽS, organizuju se radionice, kružoci, sastanci...Feministička etika brige i solidarnosti uključuje i praćenje suđenja za ratne zločine; podrška pravnim procesi i procedurama koje vode svedokinje na ŽS.

U okviru ovog segmenta nastavka procesa ŽS realizovane su sledeće aktivnosti:

Pljevlja, Crna Gora – Među ženama, pripadnicama bošnjačke nacionalnosti u severnom delu Crne Gore, i dalje preovladava strah od javnog govora o zločinima etničkog čišćenja počinjenog tokom rata (1991.-1999.). Radi se o nepriznatim, nekažnjenim zločinima i potisnutim traumama koje su preživele žene. Radionice koordinira feministička terapeutkinja *Ljupka Kovačević*, aktivistkinja mirovne grupe 'Anima' iz Kotora i terapeutkinja na ŽS.

18, 19. i 20. oktobar, Crna Gora, aktivističko/kulturno/rekreativna poseta: nakon javne prezentacije ŽS u Nikšiću, Ljupka Kovačević je organizovala za svedokinje ŽS (Rejha Avdić i Suvada Selimović) trodnevni obilazak zemlje i susrete sa autonomnim ženskim grupama u Crnoj Gori u Pljevljima, Bijelom Polju, Nikšić. Ovom prilikom su posetile: Nikšić, Žabljak, Pljevlja, Bijelo Polje, Kolašin, Cetinje i Podgorica gde su prisustvovala pozorišnoj predstavi.

V Zajednički radni konsultativni sastanci – u ovom periodu održani su operativni radni sastanci organizacija, ekspertkinja, aktivistkinja koje učestvuju u nastavku procesa.

VI Radni sastanci Žena u crnom: kao nositeljke programskih aktivnosti u nastavku procesa ŽS, održavale su radne sastanke (izveštajne aktivnosti, priprema publikacija, dokumentacije i arhive ŽS, priprema regionalnih susreta ŽS.

VII Video aktivizam

Video aktivizam koji podrazumeva realizaciju video materijala u vezi sa feminističkim pristupom pravdi; obuhvata i prevod i titlovanje dokumentarnih filmova o iskustvima nenasilnih pokreta protiv nekažnjivosti zločina, neoliberalne ekonomske globalizacije, itd. *(Dokumentarni filmovi urađeni u ovom izveštajnom periodu već su navedeni u rubrici („Video aktivizam - tranziciona pravda - feministički pristup)*

VIII Izdavaštvo

Izveštaji:

- *Regionalni susret Ženskog suda*, novembar 2018. (24. str.)
- *Radionice, radni sastanci o kršenju radnih prava žena* (14)

IX Učešće svedokinja na ŽS u obrazovnim aktivnostima ŽUC-a: I u ovom izveštajnom periodu, svedokinje na ŽS učestvovala su u brojnim aktivnostima Mreže ŽUC-a: uličnim akcijama; suočavanju s prošlošću (posećivanje mesta zločina, praćenje suđenja, susreti ženske solidarnosti), sastanak Mreže, obrazovni programi.

**Women's court - a feminist approach to justice
(September, October, November, December 2018)**

We bring a brief report on the activities of Women in Black regarding the organization of the Women's Court-the feminist approach to justice in this period. If you are interested in more information, you can find them on our web site www.zeneucrnom.org and www.zenskisud.org or contact us by mail: zeneucrnombeograd@gmail.com

The first Women's Court on the territory of Europe was held in Sarajevo from 7th to 10th May 2015, organized by 10 women's groups from the territory of the former Yugoslavia (Mothers of Srebrenica and Zepa Enclaves, Cure Foundation, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina, Center for women victims of war, Center for Women's Studies, Zagreb, Croatia, Center for Women and Peace Education Anima, Kotor, Montenegro, Gender Equality Council, Skopje, Macedonia, Women's Lobby, Ljubljana, Slovenia, Center for Women's Studies and Women in Black, Belgrade, Serbia). The women's court was attended by more than 500 people from all the countries of the former Yugoslavia, but also from Argentina, Algeria, Palestine, Israel, the United States, Spain, Italy, Sweden, Austria, Belgium, Great Britain, etc.

The final event in Sarajevo is not the end of the process, but on the contrary, the incentive to continue from the feminist perspective to the creation of new models of justice. It is an obligation first of all to the witnesses, but also the expression of our responsibility towards the huge burden of the recent past.

In the continuation of the process of the Women's Court, Women in Black, Belgrade coordinates program and other activities, with the support of organizations: Anima, Kotor (Montenegro), Center for Women Victims of War, Zagreb (Croatia), some members of the former Organizing Committee of the Women's Court who acted in the event in Sarajevo, participate sporadically (the Foundation 'Cure', Sarajevo) while the other members support activities without active participation.

During this reporting period, the following activities were organized:

I Regional meetings, Sremski Karlovci – 9, 10 and 11th November 2018.

At this meeting, **38** women from seven (**7**) countries participated: Bosnia and Herzegovina, Croatia, Montenegro, Macedonia, Slovenia, Serbia, Italy, from 22 towns.

Witnesses (12): Sabina Talović, Mirjana Učakar, Nadežda Kostić, Suvada Selimović, Šaha Hrustić, Rejha Avdić; Nura Mustafić, Binasa Džigal, Marica Šeatović, Jovanka Carević, Milica Miladinović, Vesna Đorđević.

Organizers, activists, therapist of W'sC (17): Snežana Obrenović, Kraljevo, Ivana Miljković, Leskovac, Nela Pamuković, Zagreb, Milica Lupšor, Zrenjanin, Sara Lupšor, Zrenjanin, Ljiljana Radovanović, Jelena Marković, Staša Zajović, Violeta Đikanović (Belgrade); Ljupka Kovačević, Kotor, Mira Vilušić, Tuzla, Anđelija Vučurević, Novi Sad, Marija Perković, Novi Sad, Anita Ilijevska, Skopje, Ivana Ristić Milka Rosić, Leskovac, Verica Gašić, Kruševac, Refija Hadžibulić, Bajramovići/Srebrenica.

Associates, journalists, international friends (9): Tamara Spaić, Marjana Stevanović, Nastasja Radović, Marija Obradović (Belgrade); Anna Valente, Margherita Granero, Torino; Gabriella Rossetti, Rome, Cesarina Damiani, Milano.

We highlight the following activities:

The activities related to the process of the Women's Court in the previous period (from May to November 2018) included publications of the W'sC (regional and international level, preparatory activities for organizing the Women's Court on the violation of women's labor rights (Serbia), feminist ethics care and responsibility, publishing activity ...).

The position of women in the world of work - experiences from Italy, Bosnia and Herzegovina, Serbia: participants at this session talked about brutal violation of labor rights, drastic cuts in social services, especially health, which in particular threaten women's health. The transient work produces violence against women (economic dependence on men, sexual harassment in both the public and private sectors.) A war-profit mafia affiliated with the political oligarchy in Serbia is organizing chains of sexual exploitation of women: there are words about relocating factories in search of as cheap a workforce Italy to Serbia), as well as numerous obstacles to trade union ...

International experience of international solidarity (experiences with women in the Balkans, Africa, the Middle East, as well as in Italy with immigrants and refugees)

In this session, activists from Italy spoke, and we bring the most important points:

- *Continuum of violence* - violence from war is flooded into everyday life, especially in the form of femicide,
- *The continuity of women's resistance to war and injustice* - women in all warring and post-war areas are not victims, but actors who are pushing changes; in order to empower women to establish cooperatives, women's trade unions are initiated in response to women's exploitation practices (Africa),
- *Unpaid work and invisible female work*, male violence occurs in all classes, races, educational levels - universal patriarchal matrix;
- *Transnational solidarity with refugees* - psychological support, legal services, monitoring / surveillance of the work of the border police, initiatives for the economic autonomy of migrant women / refugees, etc.

Reflection on the socio-political context of countries in the region - we transmit the summary of the presentations:

Common findings:

- *Impunity - blockade of dealing with the past*, historical revisionism (Croatia, Montenegro, Serbia, BH); the celebration of convicted war criminals in The Hague, their inclusion in the highest authorities, the printing of their 'memoirs' from the state budget (Serbia)

- *Strengthening the nationalist right* (in all countries), the impact of the Catholic Church and clericalist organizations on the Istanbul Convention (Croatia); clerical impact on the reproductive and sexual rights of women (Serbia, BH, Slovenia), climate of fear and vulnerability of ethnic minority communities throughout the region;

- *Repression of human rights defenders* (mostly in Serbia); critically oriented civil society is proclaimed 'enemies of the state' (Serbia, Croatia, Montenegro, BH), the state 'creates NGOs exclusively in the function of the state' (Serbia, Montenegro); the exception is Macedonia in which the state's attitude towards civil society is positively assessed;

- *Growing poverty, degradation of labor rights, brain drain* (throughout the region) - changes in the labor laws especially affected women in reproductive age, changes to the law protect only employers and the consequences are drastic, increased mortality at work (Serbia), etc.

Positive tendencies include the following:

- *The positive effect of the negotiations between Greece and Macedonia*, as a way of calming tensions in Macedonia;

- *Positive attitude of the Montenegrin state towards refugees* - Montenegro has a great image when it comes to refugees and no cases of harassment by the police have been recorded there;

- *Cooperation among civil society organizations in the region* - mutual support and solidarity in work with refugees, initiation of joint initiatives in the face of confrontation (Rekom, Women's Court).

Promotion of the publication: The voice from the pavements - the struggle of mothers with three and more children against the abolition of the realized rights, December 2016 - May 2018, published by *Anima* - Center for Women and Peace Education, Kotor and *Women in Black*, Belgrade. About this publication spoke: *Ljupka Kovacevic* and *Stasa Zajovic*.

At the end of the meeting, the importance of exchanging with friends from Italy was especially emphasized, as a major incentive, especially in the actions of solidarity; the response to the patriarchal attacks - locally and globally.

The next Regional Meeting of the Women's Court will be held on 12-14th April 2019 in Radmilovac near Belgrade.

(An integral report, in bcs languages, about this regional meeting can be found on W'sC and Women in Black website).

II Public promotions of the Women's Court - a feminist approach to justice-regional and international level

Promotions / public presentations consist of the following segments:

- *What is the Women's Court? What is a feminist approach to justice?* The history and process of organizing the Women's Court - what is most often said by the organizers of the W'sC
- *Women's court - feminist approach to justice* (52 minutes) - screening of documentary film
- *The witnesses speak about their experience* of giving testimony at the Women's Court in Sarajevo (What Means Testimony on W'sC?, as well as participation in the continuation of the W'sC process)
- *Discussion with the audience* (Effects of the Women's Court, continuation of the W'sC process, problems most encountered in their environment - suggestions, suggestions for the maintenance of 'mini' W'sC on specific issues, etc.).

In this reporting period, one **(1)** public presentations in Montenegro was held:

The promotion was held in *Nikšić* at the Faculty of Philosophy in the presence of **30** students. Ljupka Kovačević and Ervina Dabižinović, two witnesses from Bosnia and Herzegovina (Rejha Avdić and Suvada Selimović), and three from Montenegro (Anka Vukićević, Maja Jovović and Zagorka Matović) spoke about the history, the process of organization and the continuation of the work of the W'sC.

The student population reactions testify to the complete ignorance of the facts about the war, especially about the absence of the process of dealing with the past in Montenegro.

Public promotions - international level - There were also words about the Women's Court within other regional meetings, and in this period we had a lot of meetings with researchers - whether direct meetings or skype ...

At the regional meeting of the W'sC (S. Karlovci, November 2018), were women activists from the Women in Black network from Italy (Ana Valente and Margarita Granero), who during this period organized the W'sC presentations in several Italian cities: Fano, September 2, Padua, 17 October, etc.

III Preparatory activities for organizing the Women's Court on the violation of women's labor rights (Serbia)

During this period, working meetings were held with workers organized by the activists of the ROZA - Women's Working Rights Group, NENA-Group for Peace and Labor Rights of Women and Women in Black, Belgrade.

Belgrade, September 22 - *Solidarity for labour rights* - working meeting, held on September 22 in the Women in Black premises, fifteen (15) women from the following cities participated: Kruševac, Leskovac, Novi Pazar, Novi Sad and Belgrade.

During the exchange of experiences in the world of work during the war period, as well as in the period of robbery privatization, the brutal loss of elementary labor rights was pointed out. The fear of the workers (especially in the production sphere) is dominated by fear of talking about a violation as they are afraid of retaliation, loss of work, etc.

Zrenjanin, September 23rd - „*Solidarity is our strength*“ - the workshop was held in the Zrenjanin Social Forum, attended by 24 people (mostly women and two men) from seven (7) cities: Zrenjanin, Novi Becej, Novi Sad, Novi Pazar, Kruševac, Leskovac and Belgrade.

Participants were mostly talking about the crime of mass forced mobilization in Vojvodina and elsewhere (during the 1990s), which left deep and unprecedented traumas, primarily among the men who suffered the crime, but also the relatives of mobilized. Since in Serbia no government has committed a breakdown / discontinuity with the burden of crimes, civil society activists who insist on accountability for crimes committed on our behalf are stigmatized and isolated. As for the socio-class dimension of solidarity, the agreement was expressed that the state of hopelessness can be overcome by examples of solidarity practice, union organization, the creation of space for problem disclosure and joint work.

Belgrade, October 16th, Solidary for labour rights - At a working meeting held on October 16 at the Women in Black premises, seven people participated (scientists, media workers and culture workers). The meeting was of a consultative character - an exchange of views on the challenges and problems related to women's testimonies of violations of women's labor rights.

Otherwise, the meeting is an integral activity on the violation of women's labour rights. It was agreed that education activities will continue in the following period: lectures on political economy and economic history, links between war and privatization, presidency (sociologist Marija Obradovic); participation in preparatory activities on the field (journalists), etc.

IV Feminist ethics of care and responsibility – Encounters in safe areas in which women speak publicly about traumas, and to strengthen mutual support, trust, friendship, involvement of a wider circle of women in the activities of the continuing process of the Women's Court. We continue with this practice from the previous meetings where it was agreed that where there are no conditions for organizing 'mini' W'sC, workshops, circles, meetings are organized ... The feminist ethics of care and solidarity includes the monitoring of war crimes trials; support to legal processes and procedures conducted by witnesses at the W'sC.

Within this segment of the continuation of the W'sC process, the following activities were realized:

Pljevlja, Montenegro – Among Bosniak women in the northern part of Montenegro, the fear of public talk over the crimes of ethnic cleansing committed during the war (1991-1999) still prevails. These are unrecognized, unpunished crimes and suppressed traumas. Workshops are coordinated by feminist therapist Ljupka Kovacevic, an activist of the peace group "Anima" from Kotor and a female therapist at the W'sC.

18, 19 and 20 October, Montenegro, activist /cultural/recreational visit: after the public presentation of W'sC in Nikšić, Ljupka Kovačević organized for two witnesses of W'sC (Rejha Avdić and Suvada Selimović) a three-day tour of the country and meetings with autonomous women's groups in Montenegro in Pljevlja, Bijelo Polje, Niksic. On this occasion they visited: Niksic, Zabljak, Pljevlja, Bijelo Polje, Kolasin, Cetinje and Podgorica, where they attended a theater performance.

V Joint Working Consultative Meetings - in this period, operational working meetings of organizers, experts, activists participating in the process continued.

VI Working meetings of Women in Black: as holders of program activities in the continuation of the W'sC process, they held working meetings (reporting activities, preparation of publications, documentation and archives of the W'sC, preparation of regional meetings of W'sC).

VII Video activism

Video activism which implies the realization of video material in relation to the feminist approach to justice; includes translation and subtitling of documentary films about the experiences of nonviolent movements against the impunity of crimes, neoliberal economic globalization, etc.

(Documentary films made during this reporting period are already listed in the section ("Video activism - transitional justice - feminist approach")

VIII Publishing

Reports:

- *Regional meeting of W'sC, November 2018 (24 p.)*
- *Workshops, working meetings on the violation of women's labor rights (14 p.)*

IX Participation of female witnesses in W'sC in educational activities of WiB: During this reporting period, witnesses at W'sC participated in numerous activities of the WiB Network: street actions; facing the past (visiting crime scene, monitoring the trial, meeting women's solidarity), meetings of the Network, educational programs.

Izveštaji sa Regionalnih susreta Ženskog suda

Ženski sud: feministički pristup pravdi

Regionalni susret, Sremski Karlovci – 4, 5. i 6. maj 2018.

Na ovom susretu je bilo prisutno **29** osoba iz **17** mesta, iz sledećih zemalja:

Svedokinje na ŽS:

Bosna i Hercegovina: Suvada Selimović, Đulići, Šaha Hrustić, Klisa, Nura Mustafić, Bajramovići, Rejha Avdić, Tuzla

Crna Gora: Sabina Talović, Pljevlja

Hrvatska: Milica Miladinović, Zagreb, Jovanka Carević, Zagreb, Marica Šeatović, Novska

Slovenija: Mirjana Učakar, Ptuj

Srbija: Nadežda Kostić, Kruševac i Marija Kovačev, Novi Bečej

Organizatorke, terapeutkinje, aktivistkinje ŽS: Ljupka Kovačević, Kotor, Nela Pamuković, Zagreb, Mira Vilušić, Tuzla, Refija Hadibulić, Bajramovići, Milka Rosić, Leskovac, Anđelija Vučurević, Novi Sad, Senka Rastoder, Bar, Tatjana Đurić Kuzmanović, Sremski Karlovci, Milica Lupšor, Zrenjanin, Marijana Senjak, Zagreb, Staša Zajović, Violeta Đikanović, i Mina Damnjanović, Beograd.

Potencijalne svedokinje za ŽS o kršenju radnih prava žena: Ivana Miljković, Leskovac, Ivana Trajković, Leskovac, Živana Subotički, Danica Galetin, Slavica Despotov, Zrenjanin.

Petak, 4. maj 2018.

Uvod, predstavljanje...

O aktivnostima u vezi sa procesom Ženskog suda u prethodnom periodu (od novembra 2017. do maja 2018.).

I Javne prezentacije ŽS

U ovom periodu održane su četiri (4) javne prezentacije u tri države bivše Jugoslavije na ovim prezentacijama prisustvovalo je **130** osoba:

- **28. novembar 2017., Beograd** – JP je održana na Pravnom fakultetu Univerziteta „Union“, a učestvovala su svedokinje na ŽS (Nadežda Kostić/Srbija; Kruševac, Marica Šeatović, Novska/Hrvatska, Šehida Abdurahmanović, Srebrenica i Rejha Avdić, Tuzla/Bosna i Hercegovina). Nakon projekcije filma u debati je učestvovalo petnaestak studenata i studentkinja Pravnog fakulteta, kao i profesorke i profesori Pravnog fakulteta.

2018.

26. februar, Zagreb- Centar za ženske studije - Na javnoj promociji bilo je prisutno **35** studentkinja a učestvovala su: Nela Pamuković i Renata Jambrešić Kirin iz Zagreba, Staša Zajović iz Beograda i Milka Rosić iz Leskovca (organizatorke i saradnice ŽS). *Svedokinje:* Jovanka Carević iz Zagreba, Marija Kovačev iz Novog Bečeja i Marica Šeatović iz Novske.

10. april, Zagreb , Fakultet političkih znanosti (Kolegij: Mediji i rodne uloge) -

Na javnoj promociji Ženskog suda učestvovala su organizatorke i saradnice ŽS (Nela Pamuković, Renata Jambrešić Kirin, Marijana Senjak i Staša Zajović) i svedokinje: Mirjana Učakar i Marica Šeatović. Bile su prisutne četiri (4) studentkinje, organizatorka profesorka Smiljana Leinert Novosel i Lino Veljak, profesor Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

11. april, Tuzla, Bosna i Hercegovina – Promocija je održana u gradskoj biblioteci “Derviš Sušić” u organizaciji aktiviste Nihada Suljića i NVO ‘Novi horizonti’ iz Tuzle. Govorile su: *Staša Zajović, Jadranka Miličević, Fondacija CURE, Sarajevo i Mira Vilušić, feministička terapeutkinja Ženskog suda i svedokinje: Rejha Avdić, Mirjana Mijailović, Leskovac, Srbija, Rejha Avdić, Tuzla/Bratunac, BiH, Binasa Džigal, Prijepolje, Srbija, Sabina Talović, Pljevlja, Crna Gora.* Na promociji su bile prisutne **62** osobe.

Pored toga, o Ženskom sudu je bilo reči i u okviru sledećih regionalnih konferencija:

28. januar, Sarajevo (Rekom): U okviru sesije “Uticaj civilnih inicijativa na uspostavljanju tranzicione pravde u praksi”, govorila je *Staša Zajović* o obeležavanju mesta zločina, simboličkim reparacijama/sećanju na žrtve, kao i o Ženskom sudu.

23. februar, Beograd – U okviru obrazovnog programa za mlade iz cele regije “Pamćenje i odgovornost”u organizaciji ŽUC-a, o ŽS je govorila Staša Zajović.

Međunarodna promocija Ženskog suda

16-18. novembar 2017., Kordoba, Španija – na feminističkoj konferenciji Staša Zajović je govorila o iskustvima ŽS, a konferenciji je prisustovalo više stotina žena iz cele Španije.

15. decembar, Bolonja, Italija - Tribunale delle donne – approccio femminista alla giustizia (ŽS- feministički pristup pravdi) susret u organizaciji Žena u crnom iz Bolonje, prikazan je doku-film, razgovor o procesu ŽS, aktivnostima posle Sarajeva. Šehida Abdurahmanović iz Srebrenice i Staša Zajović su učestvovala na ovom događaju, a bilo je prisutno oko **50** osoba.

2018.

2. mart – Bilbao (Hegoa), na Univerzitetu Baskije (Universidad del Pais Vasco/Euskal Herriko Unibersitatea) a u organizaciji Instituta za izučavanje razvoja i međunarodnu saradnju (Instituto de estudios sobre desarrollo y cooperacion internacional) Staša Zajović je govorila o Ženskom sudu – feminističkom pristupu pravdi.

6. mart, Ondarroa – Predavanje o aktivnostima ŽUC-a, posebno o feminističkom pristupu pravdi, suočavanje s prošlošću Staša Zajović je održala u prostorijama lokalne ženske grupe a u organizaciji Komisije za rodnu ravnopravnost grada Ondarroa.

Poslednjih meseci Žene u crnom/Donne in nero iz Italije su organizovale brojne susrete o iskustvima ŽS: Torino, Milano, Modena, Fano, Udine, Padova...

Takođe smo u ovom periodu imale mnoštvo susreta sa istraživačicama – bilo direktnih sastanaka, bilo skype...

II Pripreme aktivnosti za organizovanje Ženskog suda o kršenju radnih prava žena (Srbija)

U okviru pripremnih aktivnosti za organizovanje Ženskog suda o kršenju radnih prava žena, a u skladu sa feminističkom etikom preuzimanja odgovornosti za nastavak procesa ŽS, neke od svedokinja na ŽS iz Srbije, aktivistkinje Mreže ŽUC-a, uz podršku ŽUC, Beograd, u ovom izveštajnom periodu organizovane su sledeće aktivnosti:

Radionice/razgovori o radnim pravima žena u ovom periodu su održani u sledećim mestima:

Zrenjanin, Vojvodina – Roza – grupa za radna prava žena:

2017

U organizaciji grupe za radna prava žena „**Roza**“ održane su sledeće aktivnosti:

- *6. i 26. novembra i 15. decembra* – radionice o kršenju radnih prava žena u kojima je učestvovalo deset žena, s tim da se odazvala polovina od pozvanih žena.

2018.

- *u toku januara* urađeni su pojedinačni intervjui sa 11 žena – radnica trgovinskih lanaca marketa GOMEX i PerSu, kao i radnice Drexl-Mayera;
- *18. februar* sastanak sa ženama sa kojima su rađeni intrervjui u januaru, učestvovalo sedam žena;
- *U toku februara* obavljena tri pojedinačna intervjuja sa ženama koje ne žele da se uključe u proces, već žele da nekome ispričaju svoju priču;

- *Mart* – druženja sa ženama koje su ranije učestvovala na radionicama (4. mart) i druženje/razgovor o učešću na ženskom maršu 8. marta u Beogradu;
- *15. april* - radionica u organizaciji Žena u crnom iz Beograda i Roze-grupe za radna prava žena održana je u Zrenjaninskom socijalnom forumu, a prisustvovalo je **16** žena iz Zrenjanina, Žitišta, Novog Bečeja i Beograda.

Novi Bečej – Marija Kovačev je u ime grupe Roza organizovala sledeće aktivnosti:

- *Tokom novembra 2017.* je obavila više prvo telefonskih poziva, a zatim i individualnih razgovora, najčešće u svojoj kući, sa osam žena;
- *15. decembar 2017.* održan je zajednički sastanak u kojem je učestvovalo 6 žena, koje su svedočile, ali bez snimanja jer nisu sigurne da li žele da se uključe u proces;
- *26. januar 2018* – sastanku su prisustvovala i aktivistkinje Roze iz Zrenjanina (Vesna i Milica). Od šest pozvanih odazvale su se dve, nisu želele da se razgovor snima, razlozi su različiti, od straha do toga da nisu sigurne da li žele da se uključe u proces;
- *24. februar 2018.*- sastanak sa 4 žene koje nisu htele da se snima, sastanku prisustvovala i aktivistkinje Roze iz Zrenjanina;
- *Mart i april 2018.* - Marija Kovačev je ponovo obavljala individualne razgovore sa ženama, u pokušaju da ih osnaži i ubedi da pristanu da budu deo procesa organizovanja ŽS.

Leskovac - u organizaciji grupe za mir i prava žena „NENA“:

2017.-Leskovac - u organizaciji grupe za mir i radna prava žena „NENA“ održane su **tri** radionice (6. i 11. novembra i 11. decembra 2017.).

2018.

29. januara – radionica u kojoj je učestvovalo šest (**6**) žena;

17. april - radionica u organizaciji NENA- grupa za mir i prava žena i Žena u crnom iz Beograda održana je u Udruženju distrofičara, a prisustvovalo je **17** žena iz Leskovca, Prokuplja i Beograda.

Milica Lupšor, Zrenjanin je govorila o problemima sa kojima se suočavaju u pripremnim aktivnostima:

- žene imaju strah da govore, neke nisu dozvolile da njihova svedočenja budu snimljena i zabeležena,
- najveći problemi su strah, apatija i pritisak koji te žene trpe bilo u porodici ili na radnom mestu,
- Važno je da ubedimo te žene da se oslobode i počnu da pričaju, da se ohrabre, bez obzira da li će njihovo svedočenje biti na ŽS ili ne, dovoljno je da samo učestvuju u procesu.

Milka Rosić, Leskovac: Suočavamo se sa sledećim problemima:

- *mali odaziv žena* (na primer, od 20 pozvanih žena, odazvalo se 12 žena. Od tih 12, na ovaj sastanak su došle samo dve,
- *preovladava strah* - one koje rade, boje se da ne izgube posao, a one koje su ostale bez posla, boje se da neće moći ponovo da nađu posao. Jako su zastrašene od onoga

što im se dešavalo i zato imaju blokadu da govore. Neke dođu jednom i ne žele da se više pojave. To nam je veliki problem. Posle prvog sastanka žene su se povukle i nisu htele da govore.

- *Žene iz Jure* - bilo nam je važno da govore žene iz fabrike Jura jer rade u užasnim uslovima. Tamo rade da otrovnim materijalima, zbog čega dobijaju povišan pritisak. Te fabrike truju ljude. Niko neće da govori o tome, a ćutanje jeste znak odobravanja.
- Važno je da se kod žena podigne svest, jer žene ne mogu da izgube više nego što su izgubile.

Staša: Najveći problem jeste strah kod žena. To je posebno vidljivo kod žena u javnom sektoru. Žao mi je što nisu došle žene iz Prokuplja, koje su izložene svim vrstama nasilja. One se plaše čak i zidova koji će to da čuju. Vlada puno vrsta strahova, žene se možda plaše da njihova patnja bude eksploatisana. Važno je da govorimo o društvenim okolnostima koje ih čine žrtvama. Potrebno nam je prosvećivanje.

III Feministička etika brige i odgovornosti – Susreti u sigurnim prostorima u kojima žene javno govore o prećutanim zločinima, potisnutim traumama, a radi jačanja uzajamne podrške, poverenja, prijateljstva, uključivanja što šireg kruga žena u aktivnosti u nastavku procesa Ženskog suda. Ovim nastavljamo praksu sa prethodnih sastanaka na kojima je dogovoreno da tamo gde ne postoje uslovi za organizovanje 'mini' ŽS, organizuju se radionice, kružoci, sastanci...Feministička etika brige i solidarnosti uključuje i praćenje suđenja za ratne zločine; podrška pravnim procesi i procedurama koje vode svedokinje na ŽS.

U okviru ove aktivnosti realizovane su sledeće aktivnosti:

2. **Ljubljana/Slovenija, 20. januar** - Radionica sa '*Izbrisanima*' u Ljubljani održana je u Socijalnom centru 'Rog', a učestvovala su žene i deca iz zajednice „*Izbrisanih*“, kao i aktivistkinja koje su ih podržavale i podržavaju. I ova, kao i prethodne radionice, potvrdila je duboke traume koje proživljavaju žene i deca – žrtve etničkog čišćenja u Sloveniji (1992.).

Na ovoj radionici u kojoj je učestvovalo **17** žena: tri članice zajednice 'Izbrisanih', četiri svedokinje na ŽS i iz Hrvatske i Slovenije, šest aktivistkinja iz Ljubljane, dok su ostale četiri bile organizatorke, ŽS i saradnica ŽS (Nela Pamuković i Mubera Ždralić iz Zagreba i Staša Zajović, Beograd).

Marijana Senjak, feministička terapeutkinja je moderirala ceo sastanak/radionicu. Marijana je naglasila da je radionica "deo feminističke etike brige o sebi – osnaživanje sebe, rad na sebi a ne samo pružanje pomoći drugima". Radionica se sastojala iz sledećih segmenata:

- "*Moja najbolja prijateljica me predstavlja*" – dinamička vežba

- *O iskustvu sa Evropskim sudom za ljudska prava u Strazburu* - Mirjana Učakar, liderka pokreta 'Izbrisanih' i svedokinja na ŽS izvestila je da je Evropski sud za ljudska prava u Strazburu decembra 2017. godine odbio tužbu za povrat imovine (otkupa stana koji su izgubili 1992. jer nisu imali slovenačko državljanstvo). Valja napomenuti da je Amnesty International je podržao

tužbu. O traumama, kao i narednim aktivnostima, posebno podršci u vezi sa ovim razgovarano je u ovom delu radionice.

Takođe je bilo reči o podršci organizovanju *'Nedelje Izbrisanih' februar 2018.* koja obuhvata više aktivnosti (debate, javna pisma, zahtev da se 'Izbrisani' unesu u školske udžbenike, zahtev da se ustupi lokacija/ javni prostor za izgradnju memorijala/spomenika 'Izbrisanima'.

2. Pljevlja, Crna Gora – Među ženama, pripadnicama bošnjačke nacionalnosti u severnom delu Crne Gore, i dalje prevladava strah od javnog govora o zločinima etničkog čišćenja počinjenog tokom rata (1991.-1999.). Radi se o nepriznatim, nekažnjenim zločinima i potisnutim traumama koje su preživele žene. Na ovoj radionici naglašeno je da se trauma prenose generacijski, a etnička diskriminacija je i dalje prisutna. Cilj ovih radionica je stvaranje sigurnog prostora, osnaživanje žena da svedoče o etničkom nasilju, a s druge strane, jačanje uzajamne podrške, solidarnosti i kulture nenasilja. Radionice uključuju individualni i grupni rad a sve radionice koordinira feministička terapeutkinja *Ljupka Kovačević*, aktivistkinja mirovne grupe 'Anima' iz Kotora i terapeutkinja na ŽS.

U ovom izveštajnom periodu održane su dve **(2)** radionice u organizaciji NVO *'Bona Fide'* Pljevlja:

16. mart – U razgovoru o ratnim i postratnim traumama i diskriminaciji

(etničko/militarističkoj/ekonomskoj/rodnoj) učestvovalo je deset **(10)** osoba (9 žena i jedan muškarac). Dogovorene su teme za naredne radionice: o strahu kao dominantnom osećanju, suočavanju s prošlošću, antifašizmu...

27. april – Učestvovalo je jedanest **(11)** osoba a razgovaralo se o strahu i identitetima (rodnom, etničkom). Valja napomenuti da je veliki broj izbeglica i migranata iz zemalja Bliskog istoka, počeo da dolazi u Pljevlja krajem februara 2018. U prostoru Bona Fide boravilo je oko **300** izbeglica i migranata, a u njihovo zbrinjavanje i podršku svakodnevno su uključeni aktivistkinje i aktivisti Bona Fide. Aktivistkinje se kazale da se radu sa izbeglicama suočavaju sa traumama žena, dece i muškaraca. Sve žene su iskazale pozitivan stav prema radu sa izbeglicama, ali su iskazale potrebu da se u narednom periodu više posvete pružanju psihosocijalne podrške kako izbeglicama, tako i aktivistkinjama.

3. Praćenje suđenja (za ratne zločine; pravni procesi i procedure koje vode svedokinje, organizatorke, aktivistkinje na ŽS):

- *Suđenje za ratni zločin Kravica pred Specijalnim sudom u Beogradu:* zajedno sa srođnicama ubijenih, suđenja prate aktivistkinje i aktivisti ŽUC-a.

U ovom periodu svedokinjama koje su vodile pravne postupke (povrat imovine, pripremne radnje postupke za ratne zločine) i u svim slučajevima su imale podršku terapeutkinja, organizatorke i aktivistkinja Ženskog suda.

V Zajednički radni konsultativni sastanci – U ovom periodu održavani su operativni radni sastanci organizacija, ekspertkinja, aktivistkinja koje učestvuju u nastavku procesa:

15. januar, Zagreb: radni sastanak u Centru za žene žrtve rata, učestvovalo je sedam (7) žena (svedokinje i organizatorke iz Hrvatske i Staša Zajović iz Srbije). Bilo je reči o pripremama za radionicu u Ljubljani, o učešću na sastanku Mreže ŽUC-a, regionalnom sastanku ŽS itd.

26. februar i 10. april, Zagreb: radni sastanci svjedokinja i organizatorke ŽS nakon održanih javnih promocija ŽS.

11. april, Tuzla/BiH: radni sastanak svjedokinja i organizatorke iz Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Srbije.

VI Radni sastanci Žena u crnom: kao nositeljke programskih aktivnosti u nastavku procesa ŽS, održavale su radne sastanke (izveštajne aktivnosti, priprema publikacija, dokumentacije i arhive ŽS, priprema regionalnih susreta ŽS.

VII Izdavaštvo

Izveštaji:

- *Ženski sud: feministički pristup pravdi* (Januar – decembar 2017. godišnji izveštaj na bhs jezicima (22 str.) i na engleskom jeziku (18 str.)
- *Javne promocije ŽS* (izveštaji 25 str.)
- *Pripremne aktivnosti za organizovanje Ženskog suda o kršenju radnih prava žena, Srbija* (izveštaji 30 str.)
- *Feministička etika brige* (izveštaji 10 str.)
- *Regionalni susret Ženskog suda* (transkript, 28 str.)

I u ovom izveštajnom periodu, svjedokinje na ŽS učesvovala su u brojnim aktivnostima Mreže ŽUC-a: uličnim akcijama; suočavanju s prošlošću (posećivanje mesta zločina, praćenje suđenja, susreti ženske solidarnosti), sastanak Mreže, obrazovni programi.

Šta posle Haga? Nakon 25 godina rada Međunarodni tribunal za bivšu Jugoslaviju/Haški tribunal prestao je sa radom krajem 2017. – rezultati, dostignuća, nasleđe, manjkavosti; o nastavku rada putem Mehanizma za međunarodne sudove...

Nemanja Stjepanović, Fond za humanitarno pravo, Beograd

U uvodnom delu osvrnuo se na prigovore i države i društva u Srbiji na rad Haškog tribunala: „Glavni posao i ove i prethodnih vlasti jeste da sakriju svoju prošlost. Niko ovde ne želi da se odrekne koncepata koji su doveli do ratova i činjenja zločina, 'snova' koji nisu mogli biti ostvareni bez počinjenja zločina.

Zašto je u Hagu najviše Srba optuženo? Da prebrojimo ratove, zločine, koliko je srpska strana učestvovala i da vidimo šta je tu problematično? Srba iz Srbije je optuženo vrlo malo. Najviše je Srba iz BiH zato što je tamo počinjeno najviše zločina.

Nela Kuburović, ministrarka pravde Srbije se žalila na tretman naših zatvorenika u Estoniji. Jedan od najkrvoločnijih ubica Milan Lukić se žalio da mu nije prijatno jer drugi zatvorenici ne govore njegov jezik, pa mu je teško da komunicira jer nema privatne časove estonskog.

Ministarka se na to žalila, a on je palio žive žene i decu u Višegradu...”

O dostignućima i učincima Haškog tribunala/HT

- *Hag je sklonio te monstrume iz javnog života* - počistio jedan deo njih, ne sve. U Hrvatskoj su mnogi umrli pre nego su dopali Haga. Ja sam siguran da bi tamo završili i Tuđman i Šušak, Červenko... Pogledajte Karadžića i Mladića danas, da nije bilo HT gde bi oni bili?

- *Hag nam je pružio sudski utvrđene činjenice* - od kojih su neke grandiozne i značajne jer obuhvataju veliki broj žrtava, bave se velikim zločinima. Sve te činjenice se zasnivaju na nizu međusobno potkrepljujućih dokaza. Radi se o jako autotentičnim dokumentima.

- *Hag je pružio dokaze* - desetine hiljada dokumenata koji tamo leže, koji niko nije dirao osim tribunala i domaćih sudova. Kada je otkrivena masovna grobnica u Rudnici, četvrta masovna grobnica na teritoriji Srbije, gde su nađena tela 54 kosovskih Albanaca, tela su identifikovana. Žrtve su Albanci iz sela Rezala, jedan broj iz Starog Čikatova, i još dva sela iz Drenice. Onda je preko baze HT nađeno da je 5. aprila 1999. naređen napad na ta sela. To je izdao komandant 37 brigade. Nađen je dokument MUP-a gde se kaže da je vojska u svojim rukama imala 30 do 40 tela. Posle je nađen dokument od lokalnog tužioca, koji je rekao da je njih vojska ubila. Komandant vojske je Ljubiša Diković, koji je danas načelnik Generalštaba VS. Ministarstvu odbrane je podnet zahtev da se FHP-u dostave neka dokumenta. Odmah, nakon nekoliko dana, ministar odbrane Gašić je proglasio celu arhivu državnim tajnom na 30 godina! Lideri tog užasnog i istorijskog procesa, i ratnog i posleratnog su Srbija i Hrvatska. Te dve strukture i za vreme rata i danas su najgore.

- *Haški tribunal je glavni izvor dokumenata* - tamo je desetine hiljada dokumenata. Postoji ogromna baza, u kojoj gde god zagrebete možete da nađete nešto. Tribunal se nečim bavio detaljno, ali je nešto propustio...

- *Haški tribunal je prvi međunarodni sud koji je silovanje kvalifikovao kao ratni zločin* - to se do sada stalno tretiralo kao neka prirodna posledica rata koja se dešava kao kolateralna šteta. To se vojnicima nije ni zameralo, jer su oni glavni i u centru pažnju. Stalno se na to žmurilo. Kada pogledate tu statistiku, ona je zapanjujuća, u 70% optužnica i suđenja imaju silovanje u fokusu. Svuda su silovanja tretirana kao da su rađena sistemski, sa diskriminatornom namerom, sa ciljem da se stanovništvo protera. To je činjeno sa ciljem da se zastraše žene.

- *Preko 10.000 svedoka je prošlo kroz Haški tribunal...*

Zločinci su i dalje na slobodi...

Nemanja: Nisu optuženi sami činili zločine, nego su to i ljudi koji hodaju oko nas. Načelnik kriznog štaba opštine Ilijaš je predavao u Filološkoj gimnaziji deci u Beogradu. Zamenik predsednika opštine Novi Beograd, Andrić je bio komandant jedne jedinice koja je osnovala logor Sušicu u Vlasenici. Božidar Delić, komandant zloglasne 504 brigade, koji se iz SNS-a vratio u SRS, bio je jedno vreme predsednik parlamenta. To je ono što vidimo golim okom. Lazarević je na vojnoj akademiji.

Uzmimo Hrvatsku. Glavaš je narodni poslanik. Šeks je i dalje tu. Onda Merčep.

Kada smo radili naše istraživanje o masovnim grobnicama u Srbiji, identifikovali smo 110 ljudi mahom iz policije koji su učestvovali u tome. To je bila operacija 1.000 tela za koje mi znamo. Verovatno ih ima još. To je morao neko da prevozi. Mi smo išli korak po korak. Ko ih je utovarao, ko ih je prevezao? Ko ih je ukopao, ko ih je iskopao i tako dalje. Onda smo za te ljude slali zahteve da vidimo šta je bilo sa njima. 90% je i dalje u policiji.

Haški tribunal i pomirenje...

Nemanja: Ko može da nas pomiri osim nas samih? Neko može da nam da neki osnov za pomirenje. Ljudi iz HT nikada nisu rekli da će nas pomiriti. Evropska unija nama neće promeniti živote. Oni nama mogu neke stvari da daju kao model. Ako ljudi ne krenu sami da rešavaju stvari, ništa neće biti. To ne znači da je međunarodna zajednica lišena odgovornosti za svoj rad, kako su se ponašali, kako se i danas ponašaju, za licemerje koje su pokazivali i koje još pokazuju kroz podršku liderima u regionu. Mi smo na rad suda gledali navijački. Političari rade na tome da sve što je taj sud otkrio, sakriju od nas..."

Rat je unosan biznis... bogatstvo zločinaca i siromaštvo žrtava...

Nemanja: Uzmite optužene i njihove imovinske karte. Njihove odbrane plaćaju države. Rezultat svih ratova, da se mali sloj obogatio, a mi smo svi osiromašili. Suština svega je da oni čuvaju svoje stečeno bogatstvo...

Nedostaci i manjkavosti Haškog tribunala...

Nemanja: Ja mislim da treba da podvučemo crtu između raznih oslobađajućih presuda. Na jednoj strani su oslobađajuće presude u predmetima u kojima sudije nisu mogle ništa drugo osim da oslobode. Zašto dokazi nisu stigli u sud? Tu su slučajevi Orić i Haradinaj. Druga stvar su slučajevi pravnog nasilja kao u predmetima Gotovina i Perišić. Kada je izrečena presuda Gotovini, ja mogu da napipam fizički očaj među nama. Postojao je veliki broj konzistentnih dokaza da je država Hrvatska učestvovala u ratu i u njemu činila zločine. Prvostepena presuda je bila jako dobro napisana, jedna od najboljih. Oni su uzeli u obzir ne samo zločine nad Srbima, granatiranje gradova, uništavanje imovine, nego i sprečavanje povratka, što je bilo važno da se vidi šta je bio cilj Tuđmana i Šuška i ministra Radića. Sve te stvari su oborene - presuda na blizu 1.400 strana je oborena na 54 strane. To se do tada nije desilo. Isto se desilo i sa Perišićem. Tu se rasvetlila uloga koju je Srbija imala za RS i RSK. Zašto se to dešavalo? To su političke a ne pravne odluke. Ja se ne slažem sa tim što ljudi ovde misle da je to uradio Obama, nego je to uradio Meron (bivši predsednik HT) da spreči razvoj međunarodnog humanitarnog prava, koje bi moglo u budućnosti da naštetiti velikim silama. Ako bi recimo Perišićeva presuda bila pravosnažna, to bi značilo da niko ne bi smeo da isporučuje oružje tamo gde se zna da se to isto oružje koristi za ubijanje. Jedan od propusta tribunala, što nije uspeo da se obračuna sa onima koji su odgovorni za zločine paravojnih jedinica.

Slavljenje zločinaca u medijima – slučaj Šešelj...

Nemanja: Ja sam skoro gostovao kod Ljubice Gojgić na TV Vojvodini. Ona mi je rekla da je razmišljala da dovede i Šešelja... Ljudi njega dovode zato što im diže rejting. Da li je neko od njih ikada pomislio na žrtve? Nije.

Bio je jedan period optimizma u vreme Đinđića i to se videlo u policiji. Rade Marković je propevao na temu masovnih grobnica u zatvoru. To je bilo vreme kada se mislilo da smo mi pobedili, ali su strukture ostale netaknute pune njih. One su se sada konsolidovale u svim našim državama. Te ratne strukture su unutar vojnih i policijskih struktura danas u čitavom regionu. Mi zbog toga tapkamo u mestu.

Države štite ratne veterane a ne civilne žrtve rata...

Nemanja: U celom regionu postoji politička snaga veterana. U Hrvatskoj su oni najvidljiviji, u Srbiji se to skriva da bi se sakrila uloga države. U svim državama je odnos prema veteranima bolji od odnosa prema žrtvama. U Srbiji mi imamo Zakon o civilnim žrtvama rata od 1996. godine, koji ne priznaje nijednu žrtvu rata; ne priznaje Srbe sa Kosova. Dok ih ne proglase mrtvima, neće da im prizna status. Ne priznaju se žrtve koje nisu na teritoriji Srbije (Sjeverin, Štrpci). FHP se zalagao za njihova prava. Država je bila priznala status žrtvama 'Oluje' i onda je i njima oduzela status. Takav je odnos prema žrtvama. O žrtvama se govori samo za vreme godišnjica. Kada treba konkretna stvar da se uradi, ne radi se ništa...

Pitanja i komentari:

Kako je tretirana vojska iz Crne Gore u Hagu? Šta se desilo? To je opšti muk...(Senka Rastoder)

Nemanja: Za zločine u Dubrovniku osuđen je Strugar. To bi otprilike bilo to. Milo je tu zaokrenuo i oni su rekli 'tebe ne diramo'.

Mirjana Učakar: Za deset dana rata u Sloveniji, imamo veterana koliko hoćeš. To su bili teritorijalci koji su pucali u osamnaestogodišnje vojnike. O tome postoje dokazi. Tada je ministar odbrane bio Janša koji je pokrao oružje i nikada nije bio kažnjen.

Nemanja Stjepanović: Tu je bilo zločina.

O alternativnim modelima pravde (Raselov tribunal, Permamentni sud naroda...) – interaktivno predavanje (Staća Zajović) iz kojeg izdvajamo samo neke elemente:

Mehanizmi tranzicione pravde ¹

---

¹Tranziciona pravda je skup mera i institucija kojima se neka zajednica oslobađa od tereta zločina u nedavnoj prošlosti; to je način na koje neko autoritarno/diktatorsko/totalitarno/nedemokratsko društvo prelazi u demokratski poredak. Tranziciona pravda obuhvata sve vidove odgovornosti: individualne, kolektivne, moralne, političke. Tranziciona pravda podrazumeva krivične i nekrivične sankcije, a u okviru istih razlikuje se mnoštvo modela.

Komisije za istinu i pomirenje - Komisija za istinu je institucija koja postoji nešto više od tri decenije i predstavlja jedan je od najpoznatijih oblika priznavanja zločina iz prošlosti. Prva Komisija za istinu osnovana je u Ugandi, 1974. godine i do sada se 21 država odlučila za ovu vrstu institucionalnog suočavanja s prošlošću. Najpoznatije među Komisijama za istinu i pomirenje su one pokrenute u Južnoafričkoj Republici, Argentini, Čileu, Gvatemali, itd.

Zahvaljujući pritisku civilnog društva najbolji rezultati su postignuti u Čileu i Argentini.

Čile: Legalno izabrani predsednik Čilea Salvador Aljende (1970.) ubijen je od strane vojne hunte (1973.) na čelu sa Augustom Pinoćeom. Vojna diktatura u Čileu trajala je od 1973. do 1990. i u tom periodu nastradalo je 3000 ljudi – 2000 ubijenih i 1000 nestalih. Organizovane su dve Komisije (1990. i 2003.) i postignuti sledeći učinci:

- Donet je zakon o doživotnoj penziji za članove porodica ubijenih i nestalih: počev od 1997. prema podacima Komisije 4.886 Čileanaca i Čileanki primalo je svakog meseca novčani ček, a većina će nastaviti da prima mesečne čekove do kraja života. Čileanska vlada na ime programa obeštećenja izdvaja iz budžeta skoro šesnaest miliona pezosa godišnje. Visina obeštećenja je nešto viša od minimalne mesečne plate u Čileu. Za mnoge siromašne to je osnovni izvor egzistencije, dok je za imućnije obeštećenje veoma važno zbog 'simbolične vrednosti'.

Određene su i stipendije za školovanje i zdravstvena zaštita, kao i reparacija za povratnike iz egzila i ljude koji su svojevremeno otpušteni s posla.

Komisija (2003.) je istražila slučajeve torture oko 40 000 i procesuirano je 1 400 počinitelaca iz vremena vojne diktature i sve je to urađeno zahvaljujući pritisku civilnog društva.

Muzej sećanja i ljudskih prava je otvoren 2010., finansira ga u potpunosti država; u Čileu ima oko **200** memorijala; *Muzej sećanje na žrtve vojnog puča* – ubistva, konc-logore, spaljivanje knjiga, masovni progon, nestale... *Najzaslužnije za čuvanje sećanja su žene*: decenijska borba, bez ikakve međ. podrške, zahvaljujući njima vojni režim (Pinoće) nije mogao da izbriše tragove zločina.

Argentina: 1976. godine na vlast dolazi vojna hunta, koja je vladala zemljom do 1983. godine. Vojna hunta je suspendovala sve demokratske institucije i izazvala nestanke desetina hiljada ljudi.

U radu Komisije uloga civilnog društva u Argentini bila je nezamenljiva. Među organizacijama civilnog društva najistaknutiju ulogu su imale Majke sa majskog trga, i zahvaljujući njihovoj upornosti, obelodanjeni su brojni zločini, a svi članovi vojne hunte izvedeni su na sud.

Tranziciona pravda – inicijative civilnog društva - najvažnije među njima.

Narodni tribunali: nemaju zakonodavnu moć, ali imaju veliki moralni značaj. Imaju za cilj da osude određene države, vojske, kompanije i institucije za zločine koje su počinili.

Najpoznatiji među narodnim tribunalima su:

Raselov sud (1966) – Međunarodni tribunal za ratne zločine; najvažniju sesiju pod nazivom 'Sprečite ćutanje!' organizovao je u vidu suđenja vladi SAD-a za zločine nad civilima u Vijetnamu. Na mestu sudija su bile/i: Simon de Bovoar, Žizela Halimi, Piter Veis, Žan Pol Sartr, Lelio Baso, Noam Čomski, itd.

Permanentni tribunal naroda (1979) – izrastao je iz Raselovog suda; organizovao je seriju narodnih tribunala vojnim huntama u Latinskoj Americi, suđenja zbog političkih i ekonomskih nepravdi - suđeno je multinacionalnim kompanijama za eksploatatorsku praksu u Trećem svetu. Ovaj narodni tribunal organizovao je i dve sesije posvećene ratu u bišoj Jugoslaviji: u Bernu, februara 1995. i u Barseloni, novembra iste godine. Na obe sesije su prisustvovali predstavnici/e civilnog društva iz bivše Jugoslavije.

Nezadovoljena pravda – nekažnjeni zločini ...

Projekcija filmova rediteljke Dijane Mlađenović, Zagreb

1. **Pragovi**, kratki igrani film (12:55 min.); proizvodnja Kinematograf, 2013. uloge: Franjo Kuhar, Alma Prica. Tokom 1991. i 1992. godine u Hrvatskoj, vlast je prisilnim deložacijama iz stanova iselila više od 5 000 osoba, nehrvatske, pretežno srpske nacionalnosti. Većina deložiranih porodica nije uspela da se vrati u stanove a neki i danas vode sudske postupke radi ostvarenja svojih prava. Film govori o deložacijama u Hrvatskoj...
2. **Grimizno**, kratki igrani film (17:52 min.), proizvodnja Kinematograf, 2016. godine; uloge: Alma Prica, Nikša Butijer, Vilim Matula. Film govori o nekažnjivosti ratnog zločina silovanja...

Nakon projekcije usledio je razgovor:

Najviše komentara je bilo o filmu 'Grimizno':

Nela Pamuković: Meni ne odgovara realnosti.

Marica Šeatović: Oni (počinitelji) su tu prikazani u lijepom svijetlu.

Jovanka Carević: Ja mislim da je silovanje, maltretiranje, šok i strah i onda je teško prepoznati počinitelje... Mislim da je ovde reč o omalovažavanju zločina.

Marijana Senjak: Film je dokumentaristički. Vrlo je stilizovano. Od 150 slučajeva, koje smo mi imale u Mediki nijedna žrtva nije prijavila počinitelja. Ona je sama došla što se niko ne bi usudio. Jedno je silovanje prijavljeno u Varešu dva pripadnika armije BiH su silovali 40 godišnju ženu, koja je bila djelatnica opštine i to je prijavljeno. Ona nije išla sama, nego je prijavljeno policiji. Taj je slučaj procesuiran u ratu i to je jedan jedini. Iz našeg iskustva se nijedna žrtva ne bi usudila sama da prijavi. Ovo su potpuno ublažene reakcije, suzdržane su. Žena bi se tresla i onesvijestila. Tu treba prikazati strah koji je realan. Jako je malo situacija suočavanja inače. Sudski postupci su jako zahtevni i tome se jako mali broj izlaže.

Nadežda Kostić: Ja mislim da to nije realno prikazano jer žena žrtva silovanja se ne bi usudila niti ima hrabrosti da se suoči sa zločincima. Tu se ne vide ni emocije na njenom licu, osim šminke i modrica. Situacija nije prikazana realno. Žena koja je silovana ne bi se usudila da se pojavi pred silovateljima. Oni su hteli da prikažu kako su komandanti pristojni, kako bi omogućilo da ona prepozna svog zločinca. Na kraju oni sve bace u vatru.

Senka Rastoder: Ja sam gledala kao da je to univerzalni zločin. Mislim da je rediteljka uspela. Na ženi se vide emocije, ona je bila paralisana. Ja mislim da je u jednom trenutku bila poruka da je žrtva nemoćna. Ja sam vidjela solidarnost te grupe, komandanta koji nije imao namjeru, nego da ispoštuje tamo nekoga, a ne ljudskost u njoj. Oni su izigravali uređenu vojsku koja djeluje po komandi. Ja sam osjetila bol te žene i taj njen otpor koji ona ima da je bilo ko dotakne. Ja sam imala osjećaj da to ostave sve vojske posle njih. Meni je evidentna moć koji oni imaju. Meni su svi vojnici apsolutni isti. Ja sam protiv bilo koje vojske. Ja sam vidjela dominantnu moć. Oni znaju šta je to solidarnost. Oni su znali da niko neće nikog otkriti.

Staša: Ovo je zvanična verzija zločina, verzija zločinaca i patriota. U toj verziji žrtve ne postoje, a ne postoji ni zločin. To je i priča o militarizmu koji je još strašniji jer je prikriven procedurom koja ničemu ne služi. To je priča i o muškom bratstvu. Žena žrtva njima služi kao dokazni materijal za njihov dobar ugled. Meni je najstrašnija atmosfera. Svi sve znaju šta se desilo, a ona nema nikakvu mogućnost da bilo kome bilo šta objasni. Njoj je oduzeto pravo na bol, ona nema pravo na bol. Stvarno je potresno.

Ljupka: Bez obzira koliko je filmičan, film je mučan. To je priča o odnosu prema ženama koje su silovane. Muškarci to ne vide. Oni prikrivaju zločin. O ovome će svi da ćute. Film je u tome da je žrtva sa njenim bolom nevidljiva. Mi znamo da se to desilo, ali ne priznajemo ta osjećanja. To je realno.

Sabina Talović: Ja sam se baš uznemirila. Ovo je još jedno proceduralno silovanje.

Nela Pamuković: Film ostaje na mučnini. Ne znam kakav bi efekat imao da se prikaže na televiziji.

Ljupka Kovačević: Kada bi žrtva progovorila bilo bi ljudskije. Svi se mi osjećamo užasno nelagodno.

Šaha Hrustić: Meni ovdje je žalosno što se prikazuje nemoć žene. Ova što je silovana nije imala hrabrosti da kaže ko je počinilac, ali ga je prepoznala. Ona je čekala trenutak da se udalji. Žrtva ne progovara. Treba joj vremena da sama sa sobom raščisti stvari.

Mira Vilušić: Ja sam imala iskustvo sa silovanim djevojkama i ženama. One su bile nijeme. Od njih nisi mogao dobiti nikakvu riječ. Sa njima smo razgovarale mi psihoterapeutkinje, doktorke i sestre. Njima nije prilazio nijedan muškarac. Film je filmski ušminkan. Nijedan slučaj koji ja znam silovanja ne bi žena ovako uradila u BiH. Ovo je nerealno. Film je napet, ali je nerealan. Žrtve silovanja su bile žene koje nisu mogle da progovore, kojima nismo mogle da pridemo. Ova žena je civilizirana za naše uslove silovanih žena sa kojima smo mi dolazile u kontakt u ratu. Ovo BiH uopšte ne pripada. Ovakvih načina to kod nas nije bilo. Ja govorim iz svog iskustva. Nisam htjela otići u krevet da to ne kažem, a htjela sam da ne kažem.

O filmu 'Pragovi'

Jovanka Carević: Što se tiče prvog filma o deložacijama, mi smo kroz to prošli. Oni svi žive sa tim, deložacije su bile svakodnevne.

Sabina Talović: Ja sam drugačije vidjela taj film. Oni se kriju, gase radio, ćute o tome šta su vidjeli.

Nela Pamuković: Pokazuje dva tipa reakcija. Ljudi se boje ili su hrabri.

Stasha Zajović: Ja mislim da su oni toliko poniženi onim što se dešava komšinicama. To je neizrecivo. Oni ne mogu da pričaju. To je ono najviše što oni mogu da urade. Empatija je na emotivnom moralnom nivou užasno snažna. Oni ne mogu više od toga, jer nisu aktivisti. Ali, nisu ni obični posmatrači. Ovo je omaž onima koji vide, koji hoće da vide i učestvuju koliko mogu.

Milica Miladinović: Teško mi je da se prisjetim svoje nesreće. Ovde mi je kao da je sve namješteno. Sve je to bilo jako brzo. Kod nas su stalno išli sa kamama i noževima, sijeku jastuke, fotelje, tobože traže oružje. Ovo sa mojim slučajem nema veze sa realnošću, sa strahom. Moja ćerka je vrištala. Ovo se sve dešava tiho. Susjeda nema. Nema nigdje nikog. Može da ti radi šta god hoće. U jednom momentu je ta deložacija strava i užas. Ja to nisam u stanju da ispričam. Oni su našli način kako da nas izbace. To je sve bilo tako. Oni su sa puškama razbijali vrata.

Nela Pamuković: Nisu zapečatili vrata. To je vrsta eseja o reakciji susjeda. Rediteljka je tu izbjegla da prikaže ljude koji su deložirani. Susjedi su tema.

Senka Rastoder: To je rađeno ne samo iz ugla komšija koji nisu pripadnici iste nacije, i tog praznog stana u kome nema više te vlasnice. Meni je vrlo zanimljiv lik žena koja je naišla. Ona se hrabro suočava. Pada u situaciju da prođe pored te vatre. Ona je ušla u vatru. Ta scena spremanja ručka simbolizuje život. To je taj lonac koji vri na vatri. Isto sam imala osjećaj mučnine kada ona skuplja te ostale stvari nečijeg razbacanog života. Ona to skuplja i vraća u ladice. Ta promena brave može mnogo da simbolizuje. Ona javlja miliciji da su oni došli i njih odveli. Mnogo je ljudskog u tom kratkom filmu.

Sabina Talović: Ona se suprotstavila i zato su je oni pitali gdje joj je muž.

Milica Lupšor: Meni je taj film priča o nedostatku solidarnosti. Taj muškarac nije pokazao ni malo solidarnosti. On je samo prečutao i to nije solidarnost. Prvo se gubi solidarnost između različitih ljudi, onda nestaje solidarnost u sopstvenoj grupi. Sada nam se to dešava svuda. Nas ne zanima pripadnik druge grupe.

Nela Pamuković: Imam dojam da se Dijana boji. Ovo je bio čak kompliment za hrvatsku vojsku. To je tipičan prikaz hrvatske šutnje. Šutnja je produkt rata. Previše su prigušeni i zato nisu izazvali nikakvu reakciju. Od filma očekujem više provokacija, više osuda.

Jovanka Carević: Ja kada sam se vratila u Zagreb prvi put nazvala susjedu i pitala da li kod nje mogu da prespavam rekla je ne.

Subota, 5. maj

Gde se osećamo sigurno? – Relaksaciona terapija

Moderatorica, Ljupka Kovačević: „Jedino mjesto gdje se osjećam sigurno i opušteno jesu moje prijateljice sa kojima djelim iste vrijednosti i težnje. Sa svojim radom, djelovanjem utičemo na promjene u svojim zajednicama jer želimo da živimo u društvu koje je drugačije od današnjeg?“

Koja vam je asocijacija na ovaj citat?

Mira Vilušić: Ja se osjećam sigurno u jednoj ovakvoj grupi i uvijek volim da dođem.

Staša Zajović: Odgovorno i nježno.

Milica Lupšor: Sigurno i želim da ostvarim promene.

Milka Rosić: Sigurno, čvrsto, odlučno i sa vizijom.

Ivana, Leskovac: Odlučno i sa snagom.

Ivana Miljković: Osećam se sigurno i osnaženo.

Jovanka Carević: Sigurno, snažno i odlučno.

Marica Šeatović: Radosno kada sam u ovakvom društvu.

Nadežda Kostić: Nežno, odlučno i sigurno.

Nura Mustafić: Dobro.

Sabina Talović: Generalno se osjećam dobro, a povodom citata sjetno.

Violeta Đikanović: Povodom tog citata osećam se odgovorno.

Šaha Hrustić: Osjećam se sigurno i sretno.

Refija Hadibulić: Osjećam se sretno i jedva čekam da dođem da vas vidim.

Suvada Selimović: Ovo je za mene sigurna prostor koji djelim sa osobama sa kojim djelim istu sudbinu.

Rejha Avdić: Ja se osjećam sigurno i kao da slijedimo neki put i bićemo srećni i zadovoljni.

Anđelija Vučurević: Uvek sam srećna kada treba da se sretnemo i sigurna naravno.

Milica Miladinović: Ja se uvijek veselim našim susretima, jer sam ovdje zbilja srećna i rasterećena od svega.

Slavica, Zrenjanin: Osećam se sigurno i opušteno iako sam prvi put sa vama.

Danica, Novi Bečej: Osećam se sigurno i opušteno, a prvi sam put.

Marija Kovačev: Jednom prilikom sam rekla kada smo počele da radimo Ženski sud da smo počele da gradimo kuću. Izgradile smo prvi sprat, a sada gradimo drugi, i nastavljamo, šireći ideje.

Živana, Novi Bečej: Osećam se opušteno i sigurno, iako mi je prvi put.

Nela Pamuković: Osjećam bliskost, povjerenje, sigurnost, odgovornost.

Marijana Senjak: Mislim da treba da vrednujemo pređeni put da bismo obnovile snagu.

Tanja Đurić Kuzmanović: Osećam se empatično, inspirativno, ohrabreno i nadahnuto u ovom društvu.

Mirjana Učakar: Drago mi je da sam opet ovdje i da vidim neka nova lica.

Senka Rastoder: Ja se osjećam da mi je ovo prirodno stanište.

Mina Damnjanović: Mene ovo asocira na dostojanstvo, solidarnost i hrabrost.

Ja svedočim...O iskustvima nepravdi u svetu rada govorile su učesnice radionica o kršenju radnih prava (od novembra 2017. do maja 2018.).

Moderirala: Ljupka Kovačević

Ljupka Kovačević: Najviše što sam čula su riječi sigurnost, radost što smo zajedno i promjena. Nadam se da će se i žene koje će danas svjedočiti osjećati sigurno i radosno, a mi dobro što smo ih podržale i proširile krug. Ja ću samo nešto kratko da kažem o svjedočenju i poziciji svjedokinja, da i na ovaj način ohrabrimo žene koje će svjedočiti. Ova svjedočenja su jako važna i ona mijenjaju stvarajući istoriju, baš kao što mi ŽS stvaramo istoriju svojim svjedočenjima i njihovim uklapanjem u širi društveni kontekst.

Svjedočenje ima dvostruko značenje:

- Prvo, subjektivni, privatni bol u opštem stavljamo u širi politički kontekst;
- Drugo, ne radi se samo o privatnom bolu, nego se to dešava u određenom političkom kontekstu.

Ovdje su citati dvije osobe koje su bile važne za proces. Jedno je Karlos Beristajn² koji nam je govorio o svjedočenjima, svjedokinjama i važnosti psihološkog stanja svjedokinja i razumjevanjem društveno političkog konteksta: „*Svjedočenje je važno jer se njime prevazilazi osjećanje nemoći, vrednuje se iskustvo svjedočenja, odnosno ono o čemu žene govore i objelodanjuju se zločini i nasilnici iz prošlosti i zajednici i društvu se omogućava da se suoče sa zločinima iz prošlosti*“.

Tu možemo da dodamo da se stvara kolektivno sjećanje, društvena istorija i time se zadovoljava pravda.

O sjećanju je naša drugarica Svenka Savić rekla sledeće: „*Sećanje je nešto što nije zaboravljeno. Sećanje je uvijek konstrukcija onoga što je bilo u prošlosti, ono što se dogodilo. Sećanje je uvijek odabir događaja. Kada pričamo po sećanju, važno je znati da sećanje zavisi od osobe. Nekada se nešto kaže a nekada ne. Takođe, to sećanje se menja kada se nešto ispriča nekoliko puta u nekom vremenskom razmaku*“.

Proces svjedočenja je težak na dva načina: težak je i onima koje svjedoče i onima koje slušaju. Kroz svjedočenja svi gledamo u oči ljudskoj ranjivosti, razumjemo koliko su ljudi ranjivi u nekim situacijama. Sa druge strane, suočeni smo sa zlom koje ljudi prave jedni drugima, jer ta svjedočenja su uglavnom o teškim, užasnim događajima i nerazumljivi sa stanovišta ljudskosti. Svjedočenje je važno zato što nas izaziva, zato što traži od nas da preuzmemo moralnu odgovornost.

Moramo zauzeti stav. Svjedočenja tome i služe da ljude dovedu do toga da u nekim situacijama imaju stav.

Zašto je teško svjedokinjama, tj. osobama koje preuzmu na sebe odgovornost da svjedoče o onome što se dešava u realnom kontekstu ili onome što se desilo. Realan je strah da onu koja svjedoči, svjedočenje dovodi u opasnost u sadašnjem životu. Tu je i strah da svjedočenje nije interesantno drugima, jer često nailazimo na nerazumijevanje i otpor. Tu je i unutrašnji osjećaj da će svjedočenje biti dugo, da će zamoriti druge ili će ih uznemiriti. Strah da nećemo biti shvaćene, da ćemo se poslije svjedočenja osjećati gore nego prije. Realan je strah od oživljavanja sjećanja na realne događaje koji izazivaju patnju. Važno je da ne insistiramo na svjedočenjima po svaku cijenu, naročito ukoliko se ne nalazimo u sigurnim prostorima. Važno je da iz svjedočenja žene izađu sa osjećanjem poverenja i važnosti.

Pošto pričamo o događajima, koji su teški i uznemiravajući, teško je da napravimo odabir toga šta ćemo da pričamo, pa nas priča zavede. Naime, vrijeme za svjedočenje je uvijek određeno - od 10 do 15 minuta- svjedokinja treba da ispriča ono što je važno da nam kaže. To je proces kroz koji vi trebate danas da prođete.

- Karlos Beristajn nam je ostavio mala uputstva:

---

² *Carlos Martin Beristain* (Bilbao, Baskija/Španija) je lekar, stručnjak za mentalno zdravlje, više od 30 godina kontinuirano radi sa žrtvama političkog nasilja i grupama za ljudska prava u latinskoj Americi i Africi. Član Interameričkog suda za ljudska prava, od 2009-2013. radi u Ženskoj komisiji za istinu, pravdu i reparaciju u Kolumbiji zajedno sa feminističkom mrežom Ruta pacifica/Ženska mirovna putanja; pružao aktivnu podršku procesu organizovanja ŽS za bivšu Jugoslaviju; od 2017. član Komisije za pravdu i reparaciju u Kolumbiji; autor je brojnih radova o političkom nasilju u kriznim područjima, mentalnom zdravlju žrtava/preživelih; takođe radi u afričkim zemljama (Zapadnoj Sahari i Kongu/RDC).

„Drvo svedočenja - u podnožju drveta je svedočenje, onda ide deblo, sve do grana. Jako je bitno da se priča previše ne razgrana, da se ne prelije izvan krošnje, jer vreme curi i ističe... Za ženu koja svedoči jako je bitno da svedoči tako da priča ide od jedne do druge grane, ali ne šire od toga, jer se onda priča gubi. Važno je da imaš 'svest' o granama, ideš polako jednu po jednu, i ne gubiš se... Zamislite jedno stablo. U korijenu tog stabla su svjedočenja. Svjedočenja idu kroz to stablo. Mi želimo da ispričamo svjedočenje, krenemo kroz stablo i grana se u raznim pravcima. Važno je da se ne raspršimo kroz krošnju, nego da idemo kroz čvrste grane. Ako krenemo u rasplinjavane, važno je da se vratimo na važne grane u stablu. Mogli bismo o svakoj situaciji pričamo danima i da još uvijek ostane neispričano, ali vrijeme nam je ograničeno. Važno je da zadržimo pažnju na osnovna pitanja“.

Sada da napravimo scenu za svjedočenje: ovdje će sjediti svjedokinje. Danas će svjedočiti pet žena.

Osim svjedokinja, tu su i saradnice/ekspertkinje. Danas ćemo imati tri, koje će slušati izlaganje svake svjedokinje i nakon svjedočenja žena, one će da nam kažu nešto ono što su one prepoznale kao vrste nasilja u procesu rada, da nam govore o kontekstu, političkom, društvenom, ekonomskom u kojem se to nasilje dešava. Ekspertkinje su Senka, Tanja i Mira.

Ono što je važno za vas jeste da udahnete duboko, da nas sve pogledate, da razumjete da ste u prijateljskom okruženju. Pred velikom grupom je teško i svaki put je teško. Uznemirene ste, ali pokušajte da se fokusirate na ono što se vama desilo, pokušajte da ispričate svoju priču. Ja ću pročitati neka pitanja koja mogu da vam budu smjernice:

Šta se desilo? Vjerovatno vam se desilo mnogo stvari, ali pokušajte da se fokusirate na jedan događaj.

Kada se desilo?

Gde se desilo?

Ko su nasilnici? Ko je odgovoran za to nasilje? Zašto se to desilo?

Koje su posledice tog nasilja za tebe tvoj život, tvoju svakakvu situaciju?

Šta ste vi uradile u toj situaciji?

Ko je reagovao? Ko vas je podržao?

Kako su reagovale institucije u toj situaciji?

Danas svjedočite, i onoliko koliko možete da se držite pitanja ili pričate slobodno. Može se desiti da budete uznemirene, da vam navru osjećanja, ali ćete imate podršku od nas, koje smo kroz to prošle. Neka počne ona žena koja je spremna. Ja ću da gledam vrijeme. Kada se bude približilo 10 minuta, biću iza vas, ja ću vas samo dodirnuti, što znači da treba da završavate priču.

U skladu sa feminističkom etikom brige i odgovornost, navešćemo samo glavne elemente svedočenja, a integralno svedočenje predstavlja deo arhive o kojoj se brine ŽUC.

Ivana T., Leskovic: Svetočila o dugogodišnjem mobingu na radnom mestu (državna ustanova), objasnila je način maltretiranja, posledice po psihičko i fizičko zdravlje. Obratila se Ombudsmanu u tom trenutku je bio Saša Janković i on je pružio podršku. Obratila se Agenciji za mirno rešavanje sporova, gradonačelniku čija je reakcija izostala. Nakon tužbe, proglašena je tehnološkim viškom. Sudski proces je trajao godinu i po dana i nedavno je potvrđena

presuda za mobing. Kolege s posla svedočili na sudu u njenu korist, ali je tu presudu oborio Apelacioni sud s obrazloženjem da ne može da se bavi mobingom i da je 'tužba bila neuredna'. Kada je tužila direktora, nakon četiri meseca dobila je otkaz (novembra 2016.). Budući da se u međuvremenu Agencija za lokalni razvoj ugasila i Grad Leskovac preuzima sve obaveze agencije. Svedokinja smatra da se 'izborila', da je presuda ljudima koji trpe mobing 'dala vetar u leđa'.

Ivana M., Leskovac: Radnica u mlekari, izložena stalnoj eksploataciji (takoreći neograničenom radnom vremenu, neplaćanju prekovremenog rada, ucenama u vidu potpisivanja blanko otkaza...). Dobila otkaz, žalila se inspekciji rada, koja je nije zaštitila, niko od advokata nije hteo da preuzme predmet 'da se kači sa tim lokalnim mafijašima'.

U drugoj firmi, hladnjači povrća i voća radi 11 godina, bez ugovora o radu, bez slobodnih dana kad je sezona, plate se mesecima ne isplaćuju, stalno traži posao ali: „Sve ono što se zapošljava, jeste do 30 godina. Išla sam i u Nacionalnu službu za zapošljavanje, ali su problem žene preko 40 godina...”

Slavica, Zrenjanin: Svedočila je o radu u Slovačkoj, gde mahom rade nezaposleni mladi ljudi iz Srbije preko krajnje sumnjivih 'agencija', primorani su da prihvate brojne nepravilnosti: rad na crno, eksploataciju, ponižavanje...Svedočila je i o otporu jer su 'neki ljudi prevareni, nije im bila data hrana, nisu imali para da se vrate kući. Jako mi je što sam pomogla velikom broju ljudi. Ja sam tražila da se u Slovačkoj otvori sindikat za radnike iz Srbije kako bismo mogli da ostvarimo neka svoja prava...”

Živana, Novi Bečej: Radila je u livnici u Kikindi, razbolela se zbog teških uslova rada, dve godine bila na bolovanju, tri godine sam na prinudnom, ostala bez posla, samohrana majka, ostala na ulici, posle 17 godina radnog staža, samo šest meseci materijalnog sa biroa (11.000 din.). Nije mogla da dobije invalidsku penziju...

Danica, Novi Bečej: Kao sezonska nadničarka (od 2002.) pretrpela zlostavljanja, maltretiranja od strane gazda i posrednika: „...ne daju da pijemo vodu sami (..) gazda se stalno dere na nas. Slučajno ako saznamo da je *dnevnica podignuta, a mi saznamo, onda se on dere na nas. Ja ustajem u 02.30h ujutru da bih išla na posao...*”

Saradnice/ekspetrkinje

Tanja Đurić Kuzmanović: Na osnovu onoga što sam čula od vas, prepoznajem određeni obrazac s obzirom da sam ja ekonomistkinja feminističke orijentacije, ja to sve prevodim kroz ekonomski filter, a ne samo politički i pokušavam da razumem ono što vaša individualna iskustva govore u kontekstu ekonomije i okruženja u kome živimo. Znam da vam neće pomoći da se osećate bolje to što vaši slučajevi nisu individualni i pojedinačni, nego su rezultat opšte klime koju proživljavaju radnici i radnice na svim ovim područjima u fazi kontekstu neoliberalizma. Neoliberalizam se sa globalne scene preliva na ove naše prostore, na ovoj periferiji gde mi živimo ispoljava se u izvitoperenom obliku koje vi živite na svojoj koži.

To je pozicija prekarijata³, fleksibilizacije radnih mesta, rastakanja radnih uslova u kojima radnička prava postaju sve manje zaštićena. Veoma su optimistična svedočenja vas koje pokazuju da se za pravdu može izboriti, uprkos patnjama koje ste proživeli. Države namerno radi na dezavuisanju radničkih prava, sa poslodavcima koji mogu u takvim okolnostima da ne poštuju ni zakonska ni bilo koja druga prava koja bi vas štitila. Krupni mafijaši, tajkuni, u liku 'velikih' poslodavaca čine spregu sa državom, vladom i njenim institucijama. Nekom uspeva da individualno uspe i da se, uz podršku drugih radnika, izbori za svoja prava. Razbijanje radnika i sprečavanje međusobne solidarnosti jeste ono što daje moć državi i kapitalu da to nesmetano čini i dalje. Iz toga proističe da jedino povezivanje radnika, solidarnost, saznavanje da se to i drugom desilo, da se taj neko drugi izborio za svoja prava, može da bude put kojim treba da idemo.

Ovo što se nama dešava posledica je sprege zarobljenog društva i države u sprezi sa krupnim kapitalom. To je ono što naše društvo atomizuje, sakriva vaša individualna iskustva. Vi o tome ne možete preko medija da pričate. Izlaz jeste u solidarnosti, u povezivanju, u razumevanju da mi bez kolektivnih napora na svim nivoima ne možemo stvarnost da promenimo. Prvo su nam potrebna vaša svedočenja koja ste vi hrabro iznele u našoj grupi, potom je potrebno da čujemo sve te svetle primere onih nezagađenih i nekorumpiranih institucija od kojih možete da očekujete da dobijete pomoć i podršku. Čuli smo iskustva sudstva za koja znamo da sporovi traju od 3 do 5 godina, naplaćuje se iz sredstava firmi u kojima su radnici oštećeni. To se inače institucionalno ponavlja. Jako je važno da kroz međusobnu solidarnost može da se izađe iz tih pozicije, individualnih i kolektivnih žrtvi... Važno je da se ta vrsta otpora nikada ne ugasi. Jedina moguća borba je kroz kolektivni zajednički otpor.

Mira Vilušić: Važan je rad sindikata, a ne samo poslodavaca. Treba malo više da pojasnimo mobing. Ivana je imala mobing sindrom praznog stola, a drugi je sindrom punog stola, kada radnici ne mogu da stignu sve da urade. Dobro je što si ti reagirala nisi se predavala. Ti si išla uzlaznom putanjom, ispoštovala si proces, obraća se svima, govorila. Ono što si dobro uradila jeste pisanje svega što ti se dogodilo. To je važno iz teorije mobinga. To je najbolji dokaz na sudu. Svaka ti čast što si tu postupila najprimjerenije kako treba raditi u toj situaciji.

Mobing nije kada se posvađaš sa šefom na poslu. Mobing je kada se nešto konstantno ponavlja. Ti si tri puta mjesečno slala zahteve. Ti si pratila mobing školski, hronološki, što je bitno za sud. Ako toga nema, ne može se dobiti proces. Ovdje je jedino izostalo kako je bila podrška tvojih radnih kolega. U drugom slučaju, Ivane M. sasvim je drugačije. Vi ste prinuđeni da radite, doživjeli ste veliko iskustvo šta se dobija kada se potpiše blanko otkaz. To je za vas veliko iskustvo. Ivana nije vodila ni dnevnik što je veoma potrebno. Ako se promjene taktike, ti dokumenti mogu da se koriste. U trećem slučaju je prisutan jedan neljudski, nehuman, teško je naći riječ. Kod Slavice je karakteristično da je pored psihološkog materijalnog mobinga bio prisutan momenat da se oformi sindikat za radnike u Slovačkoj. Da ste vi iz negativnog iskustva vi izvukle pouke, što je jako važno.

---

³ Nesigurnost zaposlenja, nesigurnost radnog mesta, neizvesnost radnog vremena, neizvesnost zarada (nadoknada za rad, plata, nadnica), nesigurnost zaštite zdravlja i bezbednosti, nesigurnost uslova rada, nesigurnost radnih prava, nesiguran status (status preživljavanja), egzistencijalna nesigurnost (Centar za razvoj sindikalizma)

Živana je žrtva zastrašujućeg nasilja. Tu su prisutne sve vrste nasilja, materijalno, psihološko. Nisi dobijala batine, ali si dobila bolest. Zbog depresije, želim da potražiš stručnu pomoć, jer ti je ona potrebna. Danica, najmlađa, je ispričala priču o verbalnom materijalnom i psihološkom ugnjetavanju. Mobing neće proći sa jednom sezonom. On je na žalost prisutan u svim firmama. Ti treba da uđeš u razgovore i pregovore. Poslovi jesu potrebni, ali su potrebni i ugovori. I ti bi trebala da potražiš pomoć da ne budeš više žrtva od mladosti do starosti.

Senka Rastoder: Iz ličnog iskustva znam koliko je hrabrosti trebalo za sve ovo da progovorite. Ono što sam uvijek poštovala kod radnika, jeste to da oni uvijek imaju mogućnost izbora. Bitno je da se uvežu, da se ne rastaču odnosi civilnog sektora, sindikata, radnika.

Ja bih da malo približim kontekst u kome se sve to dešava. Ekonomsko-socijalni rat koji je već na snazi 25 godina jeste nastavak onog rata sa puškama. To je rat koji nije manje strašan, po posledicama za ljudsko biće. Sva naša društva nisu uradila ništa drugo što ne poznaje Evropa 18 vijeka. Zaštićeno je bogatstvo. Svi mi znamo ko su ti naši novi bogataši. Mi smo dobili zakone koji štite kapital, a mi smo samo njihovi najamni radnici, čak nismo ni to. Mi smo u nekom smislu roblje. Ja pozdravljam svaki bunt, jer smatram da čovjek nije živ, nije ljudsko biće ako ne pokaže taj bunt. Ja znam koliko su teški uslovi. Step en eksploatacije je zastrašujući. Mi možemo slobodno da kažemo da postoji klasno izrabljena masa žena. Tako je to u cijelim gradovima. Vi možete da date otkaz, ali šta ako tržište koje ne nudi novi posao? Šta sa ženama koje imaju od 40 do 65 godina, koje niko neće da primi na posao? Sama situacija nas čini robom. Nije lako doći do novog posla.

Dvadesetpet godina se odvija ozakonjenje kapitala koji je stican ratovima. Sva društva nakon ratova su jako siromašna. Iskustva sa institucijama o kojima ste govorile nisu ništa drugačija ovdje nego što su u cijelom Balkanu. Ja sam 11 puta štrajkovala glađu, zaposlena sam u sindikatu jer volim radnike. Ja nudim radnicima sve što ja mogu, ja sam spremna da pomognem. Međutim, nevladina organizacija ne može da preuzima ulogu sindikata, sindikat ima cijelu infrastrukturu...

Ljupka: Kako su se osjećale tokom svjedočenja? Kako ste se vi osjećale dok ste njih slušale?

Milka Rosić: Hvala im na hrabrosti što su govorile ovako pred nama iznele svoje probleme u kojima su. Dosta žena je svedočilo jedno i više se nije pojavilo, zbog straha. Hvala vam što ste bile toliko hrabre.

Nadežda Kostić: Ja sam sve pažljivo slušala i pokušala svaku u sebi da razumem. Hvala vam na hrabrosti.

Nela Pamuković: Kapitalizam izvana je nametnuo neke riječi koje ne razumijemo. Mi po prvi put čujemo za mobing. To je tipično kršenje radnih prava, našim jezikom rečeno.

Staša Zajović: Mi volimo starinsku klasnu terminologiju. Umjesto mobinga da vratimo u upotrebu termin kršenje radnih prava. Vaše iskustvo nije samo individualno, već održava iskustvo velikog broja žena. Bitno je da je stavljeno u određeni kontekst, bitne su okolnosti koje su proizveli nepravdu i teror.

Ljupka Kovačević: Da čujemo kako ste kao svjedokinje osjećate i šta mislite posle komentara?

Ivana T.: Ja se predivno osećam i dalje bih se nadovezivala na ovu priču o mobingu. Mobing se koristi kao reč u raznim zemljama. Ja verujem da se mobing ne može tek tako iskoreniti, jer postoji od kada postoji sama podela rada. Mi možemo da ga iskorenimo ako delimo iste vrednosti, ili ako svako od nas uradi nešto za sebe, jer mi na taj način pomažemo da neko drugi uradi nešto za sebe. Zakon o nasilju na radnom mestu je nastao iz zakona o zlostavljanju u porodici.

Ivana M.: Ja želim da ohrabrim i druge žene da pričaju. Osećam se dobro jer sam iznela priču. Nadam se da ćemo to da proširimo i na druge žene.

Slavica: Ja sam hrabra i sve što mi je na umu to mi je i na drumu. Ja to širim u javnost kroz medije. Slovačke vlasti su uvidele da se nešto dešava sa radnicima i oni više ne mogu da odlaze na ta tri meseca na crno. Ja se osećam srećno. Bila sam jako srećna kada sam dobila informaciju da je agencija ugašena. Ja sam veliki borac za radna prava. Štrajkovala sam glađu sa radnicima.

Živana: Meni je drago što sam ispričala. Osećam se dobro. Skinula sam teret sa srca. Hoću da drugi znaju kroz šta sam prošla.

Danica: Ja sam samohrana majka. Razvela sam se i nemam gde. Imala sam problem sa sinom. On je okrenuo sina protiv mene. Dok smo bili u braku, ja sam morala da radim za sve, a on je samo plaćao užinu. Čitala sam i trpela, ali 2015. mi je pukao film, i rekla sam da hoću razvod. Ja i sin smo još u kući. Nemamo gde da odemo. Moram da zaradim za drva. Imam alimentaciju mesečno 10.000 dinara.

Ljupka: Hvala vam. Ostavile ste trag u našim mislima, osjećanjima i srcima.

“Ženski plenum kod Zeca” - zajednički umetničko-aktivistički izlet – poseta galeriji umetnika i aktiviste Nikole Džafa/Art klinika u Petrovaradinu protekla je u predivnoj atmosferi...

Feministička etika brige i odgovornosti... u ovoj sesiji bilo je reči o raznim pitanjima:

Porodično i žensko preduzetništvo – kritički osvrt

Predavačica: **Tatjana Đurić Kuzmanović**

Na vašim radnim mestima izložene ste sistemskom potčinjavanju, potcenjivanju žena u svakom smislu, počev od njihovih radnih prava pa sve do njihovih života i položaja u kući. Mi danas živimo u neoliberalnom kapitalizmu, u njegovoj za sada najzaoštrenijoj formi - ogoljenoj eksploataciji i tlačenju. U sudaru rada i kapitala, rad je taj koji je eksploatisan i zloupotrebljen. Počev od naših porodica, od našeg ženskog rada u kući, od privatne sfere, gde nas u porodici tlače ne samo naši partneri i deca, nego im država to omogućava, da taj naš ženski kućni rad ostane kako nepriznat tako i neplaćen. Putem institucionalizacije mehanizama i zakona država

stavlja ženu u centar zloupotrebe ženskog rada. Kapital deluje zajedno sa državom. Država u svoja nedra prihvata tajkune, podržava one politike koje kapitalu omogućavaju da radi svoj posao, istovremeno uništavajući rad kroz najrazličitije forme, preko sindikata, preko radničkih prava. Sve je to sistematski napor združene države i kapitala da se ženski rad potisne i rasprši.

Licemerstvo države i velikih kompanija je prisutno i na to neprestano ukazujem. Velike kompanije su to donele na tržište eksploataciju radnika, a onda ih 'društveno odgovorno' uveravaju da moraju subotom i nedeljom da rade...To je zapravo eksploatacija i ženskog i muškog rada zaposlenih u tim kompanijama. To je ta mimikrija države i krupnog kapitala koja je prepoznata kroz preduzetništvo. Država forsira preduzetništvo i odgovornost nas samih za preduzetništvo. To obuhvata jako mali postotak građana i građanki u jednom društvu. Sve ostalo je mimikrija toga preduzetničkog čina, gde se država odriče odgovornosti. Ona radnike ostavlja same, očekujući od njih da će oni kroz preduzetništvo sebi da obezbede posao. Naravno da to nikada nije slučaj. Dobar primer za to je sitno preduzetništvo. Kod srednjih i krupnih fabrika drugačija je veza države i kapitala, ali kod sitnih preduzeća, to je drugačije. Ja sam istraživala 40 malih porodičnih preduzeća. Prva generacija vlasnika i vlasnica su gurnuti u taj posao i to je priča o njihovoj borbi za preživljavanje, a ne priča o preduzetničkom duhu. Vidljivo je da postoji snažan mizogini odnos. Ja sam kao ekonomistkinja bila vrlo skeptična, ali kada sam stvari posložila videla sam mizogini odnos države i kapitala. Imati državu koja kaže akter preduzetništva ste vi kao subjekt, koji imate lice, bol, starost, strukturne karakteristike. Žene su podržavateljke u tom porodičnom biznisu, ali su skrajnute u toj porodičnoj hijerarhiji. Radna mesta pružaju podršku muškarcima. Unitarni model vlasnika kaže da muškarci odlučuju o poslu, ali i o porodičnom budžetu. Oni su pretežno odgovorni za količinu resursa i para kojim će žene raspolagati. Žene negde gotovo da uživaju u toj svojoj tobožnjoj poziciji da su one vrate kuće, kao da one nešto odlučuju, a ništa nije u njihovim rukama. Supruge pokrivaju taj patrijarhalni koncept, one su ga normalizovale. Imale smo jedan instrument koji im se pokazao značajan. Imale smo kartu porodične snage, gde su mi kroz devet modela, kroz priču o budžetu, trebale da pokažu kako se one osećaju kao jedinka u toj porodici, od podele odgovornosti do toga kako ocenjuju zabavu, relacije. Tu su se tek žene malo drznule ili osvestile koliko su one nezadovoljne u odnosu na muškarce. Ta saznanja su mi bila motiv da prepoznam koliko je kapital u sprezi sa patrijarhalnom i autoritarnom državom moćan u uništavanju ženskih života. Važno je prepoznati žensku solidarnost u tom atomizovanom svetu. Mi to možemo da učvršćujemo kroz akcije i teoretisanje. Solidarnost je naša snaga. Naše organizovanje i solidarnost su nam jedina snaga, jer smo mi prepuštene same sebi. Zato je jako važno podsticati otpor i solidarnost.

Internacionalistička solidarnost – podrška izbeglicama, kuhinje za izbeglice...

Sabina Talović: Moje iskustvo rada sa izbeglicama datira iz devedesetih. Nama je tada dolazila rodbina iz BiH i oni koji nisu imali gdje. Onda sam radila sa izbeglicama, zajedno sa ženama u crnom. Bile smo nekoliko puta u kampu u Sjenici. Jednom smo sakupili 1.800 eura. Februara 2018. godine neki mladi su vidjela devet izbjeglica na autobuskoj stanici u Pljevljima. Sa svojim drugom Zoranom Vukovićem istog trenutka otišli da vidimo šta se dešava. Vidjeli smo da su iz Sirije i odmah ih doveli u naše prostorije. Bilo je užasno hladno. Među izbjeglicama je bilo dijete od 12 godina, ostali su su imali 15, 16 godina, najstariji je imao 19 godina. Vidjeli da dječak od 12 godina ne može na noge, koje su bile modre, uvijene u streč foliju. Njome umotavaju noge da se ne bi pokvasile i da im ne bi bilo hladno.

Te noći je počeo naš aktivizam po tom pitanju. Nismo znali ni šta smjemo ni šta ne smijemo. Nas petoro je to radilo mjesec dana a da to niko ne zna. Dolazim iz grada koji je imao zajedničku kulturu življenja. Ovaj rad sa izbjeglicama vraća stari duh grada. Mnogi ljudi su nam stalno na raspolaganju: Luka, Zoran Vuković... Ja želim njima da se zahvalim.

Dva puta dnevno dolazi autobus sa izbjeglicama iz Podgorice. Mi smo u priču ulećeli i nismo razmišljali. Samo smo jurili. Za desetak dana došlo nam je oko **60** izbjeglica – žena, muškaraca, djece. Iz te grupe su svi prešli u BiH. Komšiluk gdje se nalazi moja kuća nas je prijavljivao, tako da su mene tri puta pozivali u policiju na informativne razgovore. Ispitivao me neki inspektor za strance. On je bio polupismen, a ja rječita. Meni niko ne može da zabrani da ja njih vodim kući, rekla sam da im krijumčari uzimaju pare...

Mi smo po cijelu noć sa izbjeglicama pričali, nijesmo ni spavali. Kroz našu kuću je prošlo **336** osoba. Samo je osam od njih uhvatila policija i vratila, ali su ponovo prešli. Javila nam se prva grupa koja pokušava da pređe u Hrvatsku.

Jedno veče su došla dva kombija sa 26 djece. To je bila panika. Oko kuće u kojoj mi radimo žive fašisti. Nekako smo ih u grupi doveli do nas i nije bilo mjesta iglu da baciš. Ja sam predsjedniku opštine poslala fotografiju sa svom tom djecom. Mene su zvali iz opštine da pitaju šta se dešava. Rekla sam im da dođu iste sekunde. Mi smo ispričali njima šta radimo. Nas je bilo dvadesetak, rekli smo građani i građanke koji žele da pomažu.

Sjutradan smo pozvani na sastanak kod predsjednika opštine. Predsednik opštine je rekao da niko ne može da ode neobučeni i gladan, zahvalio mi se jer sam 'opštini oprala obraz'. Načelnik policije ga je podržao. Predsednik granične policije je rekao da izbjeglice biraju Pljevlja zato što sam ja muslimanka i da sam ja 'logistika'. Svi lokalni portali su 'gorjeli' i policajci su me zvali na razgovore jer su se građani uspaničili, boje se izbeglica. Predsednik opštine me pitao šta mi treba. Ja sam rekla da od vojnog logora napravim centar, a moje žene će da dolaze svaki dan da volontiraju. Formirano je Koordinaciono tijelo, a ja sam članica komisije. Prvi put u mom životu da me zajednica podrži u nečemu. Dakle, sa građanima nemam problem. Lokalni frizer pomaže – šiša besplatno izbjeglice.

Nama nije ništa teško. Sve se radi zajedno. Ja to ne bih radila da nisam u Ženama u crnom...

Marijana Senjak: U Hrvatskoj imamo oko 1800 potražitelja međunarodne zaštite, od toga je 230 riješeno. To je relativno mali broj od toga je 1/3 žena, oko 620 djeca bez pratnje i roditelja. Nas dvije smo radile za Hrvatski pravni centar. Svi elementi projektizacije se mogu vidjeti u tom radu. Koja je uloga psihologinje u ovom radu? Jeste da izradi stručno mišljenje o njima. Koristeći pristup koji je osnažujući, nije neutralan. Mi dajemo više od same izrade stručnog mišljenja. Veliki broj ljudi je uključeno na projektu. Jedna žena je pokušala samoubojstvo u Švicarskoj, ona je vraćena u Hrvatsku. Smještena je na liječenje u psihijatrisku ustanovu. Mladi progranik koji je doživio povredu ruke, za njega smo pisali i tražili fizikalnu terapiju, ali on to nikada nije dobio. U jednoj sobi je nastupio sukob mladih migranata. Mi smo onda tražili razmeštanje, ali ništa. Jedan dečko je povrijedio potkoljenicu samo zato što niko neće da promijeni sijalicu.

Projekat je bio namijenjen žrtvama torture i zlostavljanja. Iako su žrtve mučenja, iako su po svim kriterijima izloženi rodno uvjetovanom nasilju, žene koje su doživjele spolno sakaćenje genitalnih organa, u dobi puberteta, nisu na osnovu na osnovu spolnog nasilja dobile status iako to zakon garantira. To je tip posebne ranjivosti. Taj slučaj je predat Centru za žene žrtve rata i odvjetnica ga zastupa, ali je na kraju negativno riješen.

Podaci govore da 77% izbjeglica napusti Hrvatsku. To su zvanični podaci MUP-a. Među ženama za koje nismo mogli dobiti savjetovanje kroz organizacije sa kojim smo radili, nalazi se jedna mlada žena koja je doživjela silovanje u izbjegličkom kampu u Norveškoj. Po Dablinskom sporazumu vraćena u Hrvatsku. Imamo mladu djevojku koja je kao maloljetnica u Kabula doživjela seksualno nasilje od tri počinitelja. Ona je iz Austrije vraćena u Hrvatsku. Onda je ilegalno pobjegla. Ni njoj nije odobrena međunarodna zaštita, iako je to mogla da dobije.

Mi smo formirale grupu u Centru za žene žrtve rata koji nam je postao siguran prostor, gde dovodimo ljude na savjetovanje. I Mubera i ja smo rekly da ćemo to da radimo sa desetak ili više ljudi. Mi radimo tako dvije godine. U grupi ima devet žena. Neke nam dođu zajedno sa djecom. To su grupe kroz koje govori život i sve potrebe. Žene prihvaćaju grupu kao svoju, one sudjeluju u aktivnostima, u čišćenju, u pripremanju hrane. Mi želimo da izradimo ženski kaput kao na Ženskom sudu.

Nela Pamuković: U jednom slučaju žena je dobila azil, muž nije, u drugoj ćerka jeste, a majka nije. To onda ide na sud. Sistem je jako mrzilački prema izbjeglicama. Mi pripremamo tječajevje jezika za žene, koje jezik slabo znaju.

„Sve smo mi žene Sirije“ - karavan međunarodne ženske solidarnosti organizovan početkom marta 2018. trajao devet dana, žene su prešle 6 000 kilometara. U Karavanu je iz BiH bilo 200, među njima Nura Mustafić i Refija Hadibulić.

Nura: Iz Sarajeva je u Tursku otišlo četiri autobusa. Putovanje je trajalo dan i noć. Stigle smo u Istanbul gdje smo prenoćile. Onda smo otišle u Ankaru, u Plavu džamiju. Iz Istanbula je išlo 200 autobusa. Bilo je 14.000 žena i najveći protest je bio 8. marta. To je bila podrška ženama Sirije. To me podsjetilo na Srebrenicu.

Refija: Autobusa je bilo kao u Srebrenici. Putovale smo čitav dan i čitavu noć. Došle smo u jedan grad, gdje je bila velika hala, samo pokrivena. Bilo je kao u Srebrenici. Tu smo morale da prenoćimo. Bilo je i kamiona koji su išli sa nama. Došle smo do 5 kilometara od granice sa Sirijom. Tu nije bilo muškaraca, bile su samo žene. Tu smo bile par sati, bilo je sunca i kiše. Teško je bilo gledati sve to. Kada se sve završilo, onda smo išle da obiđemo djecu bez roditelja. Ta djeca beru i prodaju masline. Samo smo dvije večeri spavale u hotelu, ostalo smo putovale. Dalek je put, i mnogi pitaju što smo išli. Ja ne žalim što smo išli.

Šta dalje? - dogovori za naredni period...

Šta smatramo da je potrebno da se preduzme da bi se ojačao proces organizovanja? Na koji način bi vi (svedokinje, saradnice, organizatorke ŽS) podržale ovaj proces?

Nadežda Kostić: Ja mogu da prenesem svoje lično iskustvo o procesu kroz koji sam ja prošla. Ja sam jako ojačala u svakom smislu. Nisam bila svesna kolika sam znanja pokupila za sve godine procesa. Bila sam politički angažovana, ali kroz ovo sam dobila prave smernice koje prenosim drugima. Nedavno sam radila edukaciju za žene za grupe samopomoći. Bila sam zapanjena svojim znanjem. Nije mi trebao udžbenik, govorila sam iz svog iskustva i znanja. To

je nešto što nam je ovaj proces omogućio. Osećamo se osnaženom. Kada sam govorila na sudu, držala sam politički govor.

Suvada Selimović: Značajno je bilo jer sam naučila da slušam druge svjedokinje, da kontrolišem svoje emocije. Izašla sam jača i spremnija da govorim o onome što se meni desilo bez prepreke. Uvijek se borim za pravdu i za to da svi koji su činili zločine budu kažnjeni. Za mene su sve žrtve iste.

Sabina Talović: Pored toga što u procesu naučiš, što osjetiš da si deo zajednice koja je neraskidiva, priznavala sam svačiju patnju i doživjela da se prizna moja. To je ono dostojanstvo za koje se godinama boriš. Ja sam prvi put govorila o svom strahu, jer je mene sve do tada bilo sramota da govorim o svom strahu. Tada sam ga prevazišla i sada se ničega ne bojim.

Milica Lupšor: Naša prijateljica Sarita Bradaš je uradila istraživanje o položaju žena na tržištu rada i to treba da koristimo.

Mina Damnjanović: Maja Krek je radila istraživanje za fondaciju Roza Luksemburg o položaju žena na tržištu rada u kome je obuhvatila i kućni rad.

Dogovor o aktivnostima u narednom periodu poslat je učesnicama maja 2018.

**Sledeći Regionalni sastanak Ženskog suda održaće se
9, 10. i 11. novembra 2018. u Sremskim Karlovcima.**

Izveštaj priredila: Staša Zajović, a transkript uradio Miloš Urošević

*Žene u crnom
Avgust 2018.*

Ženski sud – feministički pristup pravdi

Sremski Karlovcima – 9, 10. i 11. novembar 2018.

Na ovom susretu učestvovalo je **38** žena iz sedam (**7**) zemalja: Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Crne Gore, Makedonije, Slovenije, Srbije, Italije, iz **22** grada.

Svedokinje: 12: Sabina Talović, Mirjana Učakar, Nadežda Kostić, Suvada Selimović, Šaha Hrustić, Rejha Avdić; Nura Mustafić, Binasa Džigal, Marica Šeatović, Jovanka Carević, Milica Miladinović, Vesna Đorđević.

Organizatorke, aktivistkinje, terapeutkinje ŽS (17): Snežana Obrenović, Kraljevo, Ivana Miljković, Leskovac, Nela Pamuković, Zagreb, Milica Lupšor, Zrenjanin, Sara Lupšor, Zrenjanin, Ljiljana Radovanović, Jelena Marković, Staša Zajović, Violeta Đikanović (Beograd); Ljupka Kovačević, Kotor, Mira Vilušić, Tuzla, Anđelija Vučurević, Novi Sad, Marija Perković, Novi Sad, Anita Ilijevka, Skopje, Ivana Ristić Milka Rosić, Leskovac, Verica Gašić, Kruševac, Refija Hadžibulić, Bajramovići/Srebrenica.

Saradnice ŽS, novinarke, međunarodne prijateljice (9): Tamara Spaić, Marjana Stevanović, Nastasja Radović, Marija Obradović (Beograd); Anna Valente i Margherita Granero, Torino; Gabriella Rossetti, Rim i Cesarina Damiani, Milano.

Petak, 9. novembar

Nakon predstavljanja učesnica, predstavljene su aktivnosti u prethodnom periodu (od maja do novembra 2018.). **(Dodatak 1)**

Položaj žena u svetu rada – iskustva iz Italije, Bosne i Hercegovine, Srbije

Učesnice su govorile o brutalnom kršenju radnih prava, drastičnom rezanju socijalnih davanja, posebno zdravstvenih usluga, što ugrožava zdravlje žena. Prekarni rad proizvodi nasilje nad ženama (ekonomsku zavisnost od muškaraca, seksualno uznemiravanje, u javnom i u privatnom sektoru. Ratno profilerska mafija srasla sa političkom oligarhijom u Srbiji organizuje lance seksualnog ropstva žena, posebno siromašnih. Bilo je reči o preprekama za sindikalno organizovanje, o premeštanju fabrika u potrazi za što jeftinijom radnom snagom (iz Italije u Srbiju), kao i o brojnim preprekama za sindikalno organizovanje...

Izlaganja učesnica:

“U Italiji veoma rasprostranjen strah od gubitka posla, jer je sve teže naći novi posao. Sve je teže pronaći prostore kolektivnog, zajedničkog, u kome će se radnici međusobno dogovarati...”(Ana Valente)

U nastavku je kazala: Ja sam iz Torina, aktivistkinja Žena u crnom. Prvi put sam na ovaj prostor došla u Novi Sad, 2001. godine. Ja sam oduvek bila feministička aktivistkinja u mom gradu. Bila sam antimilitaristička aktivistkinja u fabrici gde sam radila. Osamdesetih godina (XX veka) počele smo da se bavimo aktivizmom u fabrici: želele smo da se troškovi za vojsku preusmeravaju u civilne svrhe. Kad sam shvatila da je teško uticati na preusmeravanje vojnih troškova u civilne svrhe, odlučila sam da odem iz te fabrike.

Torino je industrijski grad, koji počinje da gubi taj simbol, fabrike nestaju, ogroman broj fabrika je pogođen krizom. Žene u svetu rada najviše pogađa to što su mnoga dostignuća u svetu rada ukinuta ili drastično srezana. Broj različitih ugovora o radu postao je zastrašujući. To potpuno razbija, cepa žene u istom radnom procesu. Na tržištu rada najviše gube žene, one su najviše izložene negativnim promenama u radnom zakonodavstvu. Kod žena je karakteristično da su ugovori o radu sve kraći ili moraju stalno da menjaju radnu aktivnost. To znači da žena mora stalno da menja mesto rada, da ide sa jednog mesta na drugo.

Konkurencija u svetu rada jako je zaoštrena, stalno mora da se trči, a sve se to dešava u kontekstu gubitka socijalnih službi, socijalnih davanja.

U Italiji veoma rasprostranjen strah od gubitka posla, jer je sve teže naći novi posao. Sve je teže pronaći prostore kolektivnog, zajedničkog, u kome će se radnici međusobno dogovarati. Na delu je ideologija, način razmišljanja po kojem nije problem države to što ljudi ne mogu da se pronađu na tržištu rada, već je to tvoja lična nesposobnost, ti si odgovorna za položaj u kome se nalaziš. Sve se to održava na zdravlje žena: na primer, žena otkrije da ima tumor na dojci koji nije mali, dosta je narastao. Onda dođe kod doktora, a on joj kaže zašto se nisi ranije javila, zašto se ne baviš preventivom, kako si tako neodgovorna prema sebi? Ne pitaju se šta je to što ženama onemogućava da se bave preventivom a to je da su izdvajanja za zdravstvo drastično opala, da žene moraju mnogo da čekaju a bolest napreduje...

“Problem prekarnog rada je veoma ozbiljan zdravstveni problem za žene. Prekarni rad stvara ekonomsku zavisnost žena od muškaraca. Naša feministička borba jeste borba protiv prekarnog rada...” (Cezarina Damiani, Milano)

Cesarina je nastavila: “Ako trpiš nasilje ne možeš da odeš, jer nemaš ekonomsku nezavisnost. Žene se sve više plaše da prijave slučajeve uznemiravanja na radnom mestu. Često su ucenjene da moraju da imaju seksualne odnose da bi mogle da zadrže posao. Šta za nas znači seksualno uznemiravanje? To je način na koji nas gledaju, diraju, obraćaju nam se. Ako se nama to ne dopada, onda kažu da će na vaše mesto doći druge žene. To se pre svega dešava imigrantkinjama. Govori se o prostituciji za preživljavanje”.

O tome je govorila i *Milka Rosić*: “Seksualno uznemiravanje nije samo kod privatnika. Ceo grad zna da gradonačelnik Leskovca uznemirava mlade žene koje kod njega rade. To je javna tajna. Po tom modelu se ponašaju svi ostali poslodavci”.

Mira Vilušić: “Mi smo u Tuzli radile projekat o mobingu i bile smo frapirane. Mi smo psihološki centar pa nam se obraćaju za psihoterapiju. Tamo gde su muž i žena vlasnici firme, muž ucenjuje mlade žene...”

Snežana Obrenović: “Neke žene su izvršile samoubistvo zbog seksualnog uznemiravanja. Ja sam se srela sa majkom jedne takve žene. Njena ćerka je skočila sa osmog sprata”.

Marjana Stevanović: “Jedan Arkanov ortak je danas u vladajućoj koaliciji, koji ima hotel u svom gradu gde skuplja mlade žene i onda ih deli svojim partijskim kolegama. One su njegove seksualne robinje, one koje su siromašne”.

Margarita Granero: “Kod nas su bile masovno otpuštene žene u jednoj fabrici, koja je dobro radila. Bila je to fabrika čarapa. Oni su to doveli u Srbiju, zbog jeftinije radne snage. Kada se to premesti u drugu zemlju, te žene će biti više eksploatisane nego žene u toj zemlji iz koje je fabrika. Te žene u Italiji su se jako borile da njihova fabrika ne ode iz Italije, da je postojala uzor za druge fabrike. Na žalost, to nije pomoglo, jer vlasnik želi da bude još bogatiji, gde je jeftinija radna snaga”.

Violeta Đikanović: “Ti strani investitori imaju poreske olakšice i subvencionisani su od strane države za radnu snagu. Njima se to isplati.

Subota, 10. novembar

Da li su žene su uvek na margini? Siromaštvo, rad, prava...Kako graditi politike solidarnosti?

O međunarodnim iskustvima, internacionalističkoj solidarnosti (iskustva u radu sa ženama u Africi, Bliskom istoku, kao i u Italiji sa imigrantkinjama i izbeglicama; razgovor uz projekciju video materijala...

Gabrijela Roseti (*Gabriella Rossetti*), sindikalna, feministička aktivistkinja, antropološkinja, Rim, Italija. Prenosimo najvažnije delove njenog izlaganja:

Što više prašine u kući, to manje magle u glavi...

Za nas je sedamdesetih godina bilo važno to što smo išle po fabrikama. Mi, žene intelektualke, sretale smo se sa radnicama. To je jako važan istorijski trenutak zato što su se sindikati tada izborili da se radnice tada vrate u ono što se zove obrazovanje i drugačiji vid sticanja znanja. Jedan slogan je genijalan koji su neke drugarice smislile '*Što više prašine u kući, to manje magle u glavi*'.

Mi, koje se srećemo sa drugim ženama, to kod nas nema kraja...Možda je jedan od najdirljivijih trenutaka bio kada smo se mi srele sa ženama iz bivše Jugoslavije. To je bilo kada je počeo rat. Zajedno sa ženama iz Ferare, išla sam da podržim žene izbeglice po izbegličkim centrima u Sloveniji, to su bile žene iz BiH. Mi smo ih podržavale dugi niz godina. Tada smo morale da preispitamo reč solidarnost. Htele smo da vidimo šta je to u praksi, a ne samo u konceptu.

Kontinuum nasilja – nasilje iz rata preliva se u svakodnevni život...

Jako smo puno naučile od žena iz bivše Jugoslavije. Dve osnovne stvari: kontinuitet nasilja u ratu i u svakodnevici. Nikada neću zaboraviti lice jedne žene, neću da kažem iz kog dela zemlje. U centru koji smo osposobile za prihvatanje žena, ta je žena dolazila svaki dan i nikada ni reč nije izgovorila. Jednog dana je došla i ispričala nam svoj san. Njen je muž ubijen u ratu, neću da kažem kojoj je strani pripadao, nju je jednog dana napao vojnik sa neprijateljske strane. To su činjenice. A te noći je sanjala da je muškarac koji je nju napao, imao lice njenog muža. Zastrašujuća priča. U tom trenutku je počela da jeca, plakala je neprekidno čitav dan. Od tog dana kada je prestala da plače, počela je da govori. Ja nikada neću zaboraviti njeno lice. Mi smo tada naučile kako se kontinuum nasilja iz rata preliva u svakodnevni život.

Naučila sam da žene u zaraćenim prostorima nisu žrtve, nego su akterke, one koje pokreću promenu...

Druga lekcija koju smo naučile, dolazeći ovde: mi smo preuzele da govorimo ono što smo videle, da budemo vaš glas, jer vi niste mogle da izlazite vani. Naučila sam da žene u zaraćenim prostorima nisu žrtve, nego su postale subjekti. To je jako bitan momenat. Žene u zaraćenim prostorima nisu samo žrtve, nego su akterke, one koje pokreću promenu.

Ja sam bila na drugoj i trećoj Svetskoj konferenciji žena, u Najrobiju 1985. godine. Kada smo mi žene sa Zapada govorile jednakost, razvoj i mir, dolazile su Afrikanke seljanke, bose, peške, vikale su 'zemlja, voda i jednakost'. Šta je to za nas značilo? Koju poruku smo iščitavale? Mi

tada to nismo znale. Čule smo njihove parole. Nakon te konferencije ja sam odlučila da ih pratim. Od tog trenutka sam se stalno vraćala u zemlje Afrike. Pored Afrike, sam stalno išla i idem u Palestinu.

U to doba, 1988. godine, žene iz Verone i Torina su pokrenule inicijativu '*Posećivanje tegobnih mesta*' (Visitare i luoghi difficili'). Od tada smo odlučile da posećujemo tegobna mesta.

Šta je to nama zajedničko sa afričkim ženama? To je neplaćeni rad...

Ove žene koje su tražile vodu, jer voda ovde daje život. Ovo je zemlja na kojoj one žive. U mnogim delovima Afrike, na primer, žene iz Tanzanije koje idu u Keniju. Ovo su žene koje dnevno žive samo sa jednim dolarom, to je jedini novac kojim one raspolažu. Imaju u proseku šestoro ili sedmoro dece.

Ovo je uobičajena afrička kuća. Kada to vidimo, mislimo da jedino što postoji jeste očajanje. Međutim, to su statistike. Da vidimo šta je to nama zajedničko sa afričkim ženama? To je neplaćeni rad. To su podaci od prošle godine, 1995. godine. Skoro da i nema promene.

Ovo je istraživanje sa afričkim ženama. To znači da one same rade istraživanja, nisu objekti naših istraživanja. Šta dnevno svaka žena uradi? Iz svih slojeva. Ovo je dnevni raspored šta žene rade tokom dana.

Furaha, žena čije ime znači sreća, priča drugim ženama kako je ona svojim ćerkama zabranila da im se radi genitalno sakaćenje, što je običaj u Africi. Ona je to uradila jer je videla da nije tačno da umiru žene koje to ne urade.

'Ja sam zato odlučila da to ne uradim'. Furaha je stala na čelo pokreta žena koje odbijaju da se njihove ćerke podvrgnu genitalnom sakaćenju.

Zemlja je pripadala svima u seoskoj zajednici, onda je došao bogataš iz grada, kupio zemlju, a privatizacija zemljišta u Africi je tragedija za žene...

One vrlo žestoko brane motiku. Zašto? 'Ja sa motikom mogu da idem da kopam tamo gde ja hoću. Kada dođe traktor, njega vozi muškarac'. Ona je zakupila jednu parcelu zemlje gde je mogla sa motikom gajiti biljke kojima je hranila svoju decu. Zemlja je prvo oruđe rada. Ovo su staklarke. One idu da kopaju glinu. Šta se desilo ovim ženama? Ja sam bila tamo. Jednog jutra, one su otišle da vade glinu. Našle su pregrađeno zemljište, a do tada nije bilo ograda. Došao je jedan bogataš iz grada i postavio ogradu. Rekao je da ta zemlja ne vredi ničemu, da će on da je kupi, da će šefu sela dati novac za to. Pre toga nije postojalo privatno vlasništvo, zemlja je pripadala svima u seoskoj zajednici. Taj bogataš je kupio tu zemlju, taj rudnik gline. Podigao je fabriku i te žene rade oko te fabrike, gde se proizvodi staklo. Rade uz jako nisku nadnicu. Ovo je priča o afričkoj zemlji. To je zemlja koja je privatizovana. A takav proces privatizacije se u Evropi desio pre 300 godina. U Africi se to desilo poslednjih decenija. Ovo je ogromna tragedija, ali da vidimo da li u tome ima neke prednosti. Ne mislim na konkretnu prednost, nego je bitno to što se ljudi sećaju da je zemlja nekada pripadala ženama.

Borba Afrikanki za pravo na zemlju – zemlja je kao planeta, zemlja je hrana...

Postojala je zemlja koja je pripadala ženama, pripadala je svima, pripadala je i ženama. Sad jet a zemlja privatizovana. To je mapa zemalja u kojima je zemlja privatizovana, a u kojima su žene bile vlasnice zemlje. Nakon privatizacije, ne znači da su žene prihvatile stvari takvim

kakve jesu. Pravo na zemlju. Za Afrikanke, zemlja je hrana. Da bi zemlja mogla i dalje da daje hranu, one zemlju moraju da odbrane od dva neprijatelja: jedno je cement, a drugo su poplave. To su stvari koje jedu zemlju. Zbog toga, zemlja nestaje, oduzimaju joj život. To znači zemlja kao planeta, kao ljudsko stanište.

Žene osnivaju zadruge, pokreću ženske sindikate...

Ova žena traži pravo na nasleđivanje zemlje. U velikom delu zemalja žene nemaju pravo na nasleđivanje zemlje. Žene koje su izgubile posao u jednoj fabrici su napravile zadrugu zidarki. Mi smo sada u Etiopiji. Tamo je bila kriza. I tamo su počeli masovno da zatvaraju fabrike. One su sve bile otpuštene sa posla. Jedna sindikalna liderka je napravila zadrugu. Italijanski sindikati su radili sa ovim ženama. Ove žene sada rade na periferiji grada gde se jako puno gradi. One su odlučile da prave cigle i blokove. Jako su zadovoljne time. One su te koje mogu da kontrolišu plate, ono što zarade. U Eritreji je ista priča. Žene otpuštene iz fabrika recikliraju smeće koje nalaze po ulicama. Jedna moja velika prijateljica iz Malija, je pokrenula ženske sindikate kako bi im oni bili intelektualno oruđe u sadašnjoj borbi. Kao sindikalna liderka, govorila je da jedinstvo nosi sobom mnoštvo izazova. Ona je za žene izborila pravo na porodiljsko odsustvo.

Velika je siva ili ulična ekonomija. To je prodaja onoga što se nađe na ulici. I u Etiopiji i u Eritreji to je zabranjeno. Žene na ulici prodaju seme. To je takođe zabranjeno. Dođe policija, kaže da se sklone, inače će ih uhapsiti. Jedna žena je rekla policajcu da ako je već tera, neka on da njenoj deci hranu. On je onda otišao.

Ja sam te žene pitala šta rade njihovi muževi. Rekle su mi da su nezaposleni i da sede kući. Pitala sam ih da li su one nezaposlene. Nisu znale šta to znači. Rekle su da svojoj deci moraju da donesu hranu.

Seoske žene ujedinjene u borbi za seme, zemlju i prava...

Dolaze velike investicije, neke su lokalne, neke su inostrane. Najviše je iz Kine. Tada počinje uvoz sirovina, najčešće paradajza. Iz Tanzanije uvoze paradajz u Keniju, a posle u Evropu. Šta se desilo? Rečeno im je da na celokupnom zemljištu kojim su žene raspolagale, moraju da seju i gaje paradajz. Posle dve godine, više niko nije uvezio paradajz iz Kenije! Zemlja je bila iscrpljena, istrošena. Zašto? Zato što ta zemlja nije više korišćena za ono za šta je bila namenjena, a to je da bude hrana za nju i njenu decu.

Šta znači privatizacija semena? Vodi se velika borba za to da se ne privatizuje seme. Seoske žene ujedinjene u borbi za seme, zemlju i prava.

One su rekle da idu da uče, da bi se sretale sa drugim ženama, da ne ostaju same kući...

Ovo je seosko područje *centralnog Egipta*. Ove žene su preko međunarodne pomoći, nabavile koze. Naučile su da prave kozji sir. One su nam rekle da im mi ne dajemo lekcije kako se gaje koze i pravi sir. Jedna žena je dobijala po četiri koze. One su rekle da idu da uče, da bi se sretale sa drugim ženama, da ne ostaju same kući. To što prave sir znači da idu da se sretnu sa drugim ženama. Jedna Palestinka kaže da traži pravo na nasleđe. Ona to traži unutar jedne ženske grupe, a ne izvan. To se ne osuđuje.

Ovo je veliki skup Palestinki u Kairu. Ona se pridružila velikoj grupi arapskih žena. One su napravile zastave svojih zemalja. Ovo je jedan mural u Kairu 'ovaj će osmeh pobediti'.

U Etiopiji tri devojčice idu u školu, i kažu da to znači da imaju obećanje budućnosti. 'Ja se nadam da moje ćerke neće jednog dana da idu u Evropu, kao sve one koje završe školu', rekla je njihova majka. Žene migrantkinje i izbeglice su stvorile prostor za to da se bore za svoja prava, za slobodu, osnaživanje. Takođe je nametnuta potreba da se ide van iz Afrike. Moja drugarica Ćesarina će govoriti šta se dešava sa ženama koje u svojim zemljama ne uspeju da ostvare svoja prava pa dođu u naše zemlje.

Pitanja, komentari...

Marija Obradović: Meni je bilo jako interesantno celo izlaganje, a posebno deo o privatizaciji zemlje i semena u Africi. Ako biste mogli da nam malo pojasnite da li se ta privatizacija vrši na osnovu zakona i kako se ti zakoni donose, ko ih donosi ili je to uzurpacija zemljišta od strane određenih društvenih klasa?

Gabriela Roseti: Proces privatizacije zemlje se odvijao jako brzo. Počelo se sa ograđivanjem zemlje. To je počelo pre nego što je na nivou institucija došlo do privatizacionih zakona. Kada se ogradi zemlja u nekoj opštini, zemlja se upisuje u katastre. Onda su se organizovale seljanke i seljani u Nigeru u velikim grupama i obilazili to zemljište i pitali čije je to, ko time upravlja. Takođe, oni su zahvaljujući nekim akcijama i inicijativama, upisivali zemlju na ime žena, pre svega udovica. Kriterijumi su recimo koliko dece ima. Ona postaje posednica tog zemljišta do trenutka kada njen stariji sin stiče punoletstvo. Ovo je tamo gde su muslimani, u zapadnoj Africi. To su radile zajednice, a u istočnoj Africi, funkcioneri opštine, službenici države. Kada se u katastar upiše zemlja na ime porodica ili klanova, onda se vrši veliki pritisak na tu zajednicu da zemlja bude prodana. Tu dolazi korupcija. Počeli su da prodaju zemlju. Jedna devojka koju sam poznavala, želela je da kupi parče zemlje, rekla mi je da zemlju kupim ja kao strankinja, jer će to lakše da bude, nego da je kupi ona. Ugovor je potpisan onako kako to one uradile, otiskom prsta. Kada sam trebala da dam novac, službenik mi je rekao da izađem, onda sam morala da mu dam novac izvan službenog prostora. To je korupcija. Ja sam dobila tu zemlju i njoj je predala. Da bi ona to mogla da dobije, ja sam to morala da uradim. Zašto ona to nije mogla da kupi nego sam ja u njeno ime? Njeni roditelji su joj rekli da će oni kupiti pa će njoj dati. Ona je rekla da hoće ona da ima zemlju. Rekla sam da joj da ću ja kupiti zemlju i dati je njoj. Ona je postala posednica, za to joj je trebalo šest meseci. Svi su joj govorili da će to oni da urade umesto nje. Ona je rekla da će to ona sama i na tom parčetu zemlje uspela je da izgradi kuću. Mnoge žene su upisale kuće u katastar. Žene koje imaju kuće i zemlju su bile izložene pritiscima da to prodaju. Dolazili su investitori, ne samo stranci. Oni su rekli da ženama zemlja ne treba, da će oni da kupe zemlju.

Gabriela je potom govorila o obmane u vidu ekonomskog 'osnaživanja' žena, mikro krediti – lanac zaduživanja: "Ta velika preduzeća za pomoć govore o ekonomskom osnaživanju žena. To je način na koji oni uvlače žene u mrežu preduzetnica. Ali da bi to postala, ti moraš da imaš neki kapital. To su projekti ekonomskog osnaživanja žena i mikro krediti.

Šta su to mikro krediti? To je lanac novog zaduživanja žena. Ako hoćeš kredit, moraš da daš neku garanciju. Garancija je zemlja koju poseduješ. Onda kažu da su svoju zemlju uložile u banku. To nema nikakve veze sa mrežom pomoći i podrške. Tvoje zemljište postaje roba i

izlaže se na tržištu. Kada ti zemljište na taj način postane roba na tržištu, uslovi su nepogodni. Manjina tih preduzeća je uspešna, a ostala su promašaj.

Junus iz Bangladeša je dobio Nobelovu nagradu za ekonomiju. Tu njegovu ideju o mikro kreditima su uvezli u Afriku. Žene su kao grupa, a ne kao pojedinke, uzimale mikro kredite. Nisu navikle da imaju privatnu svojinu, nego da to poseduje grupa. Dešavalo se da žena u grupi koja nije mogla da plati kredit, druge su joj pomagale. Potpuno je propao taj model mikro kredita. Onda je na scenu stupila Svetska banka i rekla da će da razbije grupe i zajedništvo. Žene koje su se međusobno pokrivala nisu mogle da plate kredit i banka je dolazila sve da im zapleni.

Svetska banka i osnaživanje žena: Početkom devedesetih Svetska banka je pokrenula ono što se zove osnaživanje žena. Koji je cilj bio? Razbijanje ženskih grupa, jer su to grupe koje su napravljene za žensku solidarnost, to su grupe koje su se međusobno pomagale, ali ekonomski nisu bile održive. Razbijanje grupa je značilo ući u proces 'modernosti', što je značilo da svaka pojedinka ima svoj račun u banci. Onda su terali žene da slikaju svoje račune i kažu da su ekonomski subjekti. Mnoge takve ženske firme su propale jer nisu mogle da vrate kredite. Onda su išle da rade za nadnice, i to jako niske. Smatrali da je to uspeh jer su žene ušle na tržište rada. Ima ponegde i uspeha, ali vrlo retko.

Ta neobična ideja da ti iz siromaštva izađeš kao ekonomski nezavisna je opasna, ona je moguća samo ako imaš podršku.

Kada se radi o psihološkom osnaživanju, Afrikanke nikada nisu padale u očajanje. One su nastavljale, uvek nanovo. Ovo govorim o nemuslimanskom delu Afrike zato što se linija nasleđivanja odvija mnogo lakše u nemuslimanskim zemljama nego u muslimanskim. Kad žene odluče da rade zajedno, onda ima mnogo više uspeha. Kada žene deluju zajedno, kapitalizam teško može da uđe u njihove pore.

Gaza – zatvor na otvorenom...

Gabriela: Ja sam pre par dana bila u Gazi, gde vrlo često idem, poslednjih 15 godina. I u Gazi i na Zapadnoj obali nestao je najveći broj autonomnih ženskih organizacija. Vlast u Gazi drži fundamentalistički Hamas, postavlja ogromne prepreke ženama, u svakom smislu. Samo je ostala jedna organizacija žena koju finansiraju hrišćanske crkve. Ja sam znala za deset organizacija, a sada postoji samo jedna. To je žensko udruženje koje se zove *Afia*. One moraju da rade jako mudro sa ženama. Ne sme se govoriti o ženskoj slobodi, nikako o tome da žene imaju pravo da ne budu pokrivene, niti o pravu na nasleđivanje. Može se govoriti o jako malom broju stvari. Bila sam sada dve nedelje i videla sam da se žene najviše boje za bezbednost njihovih sinova. Stopa nezaposlenosti je između 60 i 70%. Gaza je duga 40km, a široka 4km, tamo živi dva miliona stanovnika! Stanovnici Gaze nemaju pravo na izlazak. Žene prosečno imaju po šestoro dece. To su jako aktivne žene.

Gaza je zatvor na otvorenom. Istovremeno, ima puno Palestinaca koji su otišli vani da rade, vraćaju se i daju novac. Šta mi tamo radimo? Ja sam prvo otišla sa jednim programom pomoći deci koja su ranjena, deci žrtvama bombardovanja od strane izraelske armije. Mi imamo naš program 'Usvajanje na daljinu'. Mi 'usvajamo' porodice, a pre svega decu koja su ranjena. To znači da svakog meseca neka porodica iz Italije daje novac porodici koja je pretrpela velike

povrede. Čak i skloništa UN-a su bombardovana. Tada je ubijeno dvoje dece. Čerka i sin su preživeli, pa je majka rekla da moraju da počnu od početka. Sto eura mesečno im se šalje.

Moram da kažem da nisu u Gazi svi siromašni. Većina je siromašna, ali ima i bogatih. Procenat bogatih izaziva ozlojeđenost kod većine siromašnih, to su civili koji trpi stalne napade izraelske vojske. Palestinska vlast ih ne štiti, ni međunarodna zajednica, ni ti njihovi bogati. Oni znaju da ti bogati neće nikome da pomognu. Oni nemaju više poverenje ni u koga. Stalno se vide ranjeni, izraelska vojska stalno puca u noge, specijalizovala se za to da povređuje ljude, da ne mogu da hodaju. Mladi koji idu da studiraju, obrazuju se za psihologiju i psihijatriju. Veliki su psihički problemi. Taj problem stresova prvenstveno pogađa mlade. Stari imaju neke resurse, živeli su boljim životom. Mladi ne znaju za drugi život nego za život u tom zatvoru.

Izraelska vojska izvozi taj fenomen povređivanja ljudi u ekstremitete. Zašto? Kažu da ako ubiješ jednog, on je mrtav, za državu to više nije trošak, ali ako ga onesposobiš da ne može da hoda, to znači da proizvodiš lanac nesreće za tu porodicu koja mora time da se bavi, a nema para za to, i onda se ulazi u lanac zaduživanja. Izraelski vojni savetnici su kao savetnici za torturu bili u Nikaragvi, Čileu. Mora da se ponovi da Izraelke i Palestinke nikada nisu prestale da rade zajedno. To je istorijska činjenica. Vi ste sličan takav primer.

Nastasja Radović: Da li uopšte postoji rad međunarodnih organizacija u Gazi, ima li banaka? Posebno me zanima sudbina žena koje su izuzetno organičene religijom?

Gabriela Roseti: UN su jako su prisutne u Gazi i uvek su bile prisutne. Tu je i UNHCR. Ima specijalno odeljenje za Palestinu. Ljudi tamo imaju poverenja u njih. Što se tiče finansiranja, Svetska banka se koncentriše na arapske zemlje. Arapske banke dolaze u Gazu. Ima Islamska pomoć (Islamic Relief) koja je jako aktivna. Prikuplja novac. To je religiozno usmerena pomoć. Naše sekularne drugarice ne mogu da rade u Gazi. Sekularne Palestinke su aktivne u Ramali. Ja se strašno plašim da li mi išta više možemo da uradimo u Gazi. Ako otvore granice, svi mladi će da odu iz Palestine, bilo gde. Palestinci svuda žive, u svim zemljama sveta. Palestinci koji ne žive u Gazi imaju iskrivljenu sliku kako tamo ljudi žive. Da bi se ušlo u Gazu, postoje tri granice. Posle aerodroma, dođeš do granice, ogromne cementne punktove. To je granica kada dolaziš, pa je prazno, onda je palestinska uprava Hamasa, a onda još jedna granica. Svi ti stavljaju pečat. To je 40 minuta vožnje od Jerusalima. Vi ste se mnogo obučile u granicama, imate ih stalno pa bi vam možda izgledalo manje problematično. Nama je to užasno.

Cesarina Damiani (*Čezarina Damiani*), feministička internacionalistička aktivistkinja (Ženska kuća), Milano, Italija

Muško nasilje se dešava u svim slojevima, klasama, rasama, obrazovnim nivoima...

Ja vam neću pričati samo o izbeglicama i imigrantkinjama, nego i o Italijankama, jer imamo mnogo toga zajedničkog sa imigrantkinjama. Šta je to ono što nas sa njima spaja? To je nasilje u porodici, i uopšte nasilje prema ženama, ne samo u porodici. Kažu da je Italija emancipovana zemlja sa dobrim zakonima. Mislim na zakone koji se odnose na pomoć ženama. 2014. godine je donet zakon koji zabranjuje muškarcima da uznemiravaju žene, na različite načine, uključujući i seksualno nasilje. Taj zakon omogućava da budu gonjeni muškarci koji uznemiravaju žene. To se praktično primenjuje. Po ugledu na skandinavske zemlje imamo

visok nivo jednakosti muškaraca i žena. Uprkos tome imamo problem femicida. Šta je femicid? To su se ranije zvalo ubistva. Statistike pokazuju da su 94% ubistava žena počinili muški srodnici: 63% su partneri, bračni ili vanbračni. Na globalnom planu su ženska prava postala sve ugroženija. 2016. godine, u Italiji je bilo 149 slučajeva femicida. Do sada, tj. 2018. godine ima 30% više femicida. A ubistva su sve okrutnija. Navešću zločin muškarca koji je zapalio kuću sa ženom i decom.

Zašto ovo govorim u vezi sa položajem imigranata? Često se kaže da je to pitanje bezbednosti, jer oni navodno narušavaju bezbednost u našim zemljama. To nije tačno. Mi znamo da se muško nasilje dešava u svim slojevima, klasama, rasama, na obrazovnim nivoima itd. Mi zajedno radimo sa migrantkinjama i Italijankama. U našu kuću, u ženska skloništa, muškarci ne ulaze.

Italijanke i migrantkinje zajedno...

Migrantkinje ne dolaze kod nas samo da traže zaštitu od nasilja, nego da uče jezik. Mi smo prošle godine smo naučile 120 žena jeziku. Italijanke dolaze i posećuju različite kurseve, kao što su ples i crtanje. Migrantkinje rade sa ženama Italijankama. I jedne i druge su, nakon što su doživele nasilje, morale da napuste kuće. Među migrantkinjama imamo jako puno žrtava trgovine ženama. Jako su mlade, imaju veliku hrabrost da prijave one koje su ih uvele u mrežu prostitucije. One rizikuju život time što prijavljuju makroe. One menjaju identitet. Mi vršimo pritisak na to i institucije države moraju da te žene premeste u drugi kraj Italije. Uglavnom sa juga na sever i obratno. Kada italijanske žene koje trpe nasilje odluče da napuste kuću, izađu sa decom, to je uglavnom ekonomski problem.

Podržavamo ekonomsku nezavisnost žena koje izlaze iz nasilje. Ogranizujemo za žene kurseve krojenja, obučile smo 30 žena, u tri kursa. One se međusobno obučavaju, kada jedna grupa prođe tečaj, uči drugu. To je naša saradnja sa sigurnim ženskim kućama. Nismo mi te koje pronalazimo te žene, nego nam njih šalju skloništa. Među ženama koje pohađaju tečajeve ima profesorki, inženjerki. U situaciji nasilja, one moraju nešto da rade, bez obzira koja im je profesija. Koja je razlika u tečajevima koje pohađuju žene kod nas i žena u školama? Ogromna je razlika u tome što su ovo prostori u kojima žene stiču autonomiju, samopouzdanje, to su grupe samopomoći. Mi zajedno sa njima radimo i učestvujemo na ravnoj nozi, govorimo kako se osećamo i šta mislimo. Ja sam zadužena za tečaj šivenja i krojenja, a ne znam da šijem, ne znam ništa da radim. One se smeju koliko sam ja nevešta. Evo šta ja radim: ja ne znam da ušijem, pa stavim obični lepak. One crkavaju od smeha. Mi imamo dve profesionalne šnajderke. Ne samo što znaju dobro da šiju, one su dobre učiteljice, i dobre su u odnosu sa ženama. Žene kada dođu kažu da se osećaju same u čamcu na pučini ili bez svetlosti. Jako je bitno da žene koje su u takvom stanju beznađa, rade rukama i u tom radu brzo vide rezultat, proizvod tog rada. Tako one stiču svest da mogu, jer im je neko rekao da ništa ne mogu. Oni menjaju način na koji drže telo. Jako je to zanimljivo da nema nijedan krojački proizvod kome one ne daju ime. Imena koja daju su vrlo često nada, vrlo romantična imena. Meni je bilo zanimljivo ime trešnjin vrt, koji je tu ženu činio srećnom, jednom u detinjstvu. Mi vidimo da se one ne osećaju izgubljene u čamcu na morskoj pučini, još se uvek nalaze u tom čamcu, ali znaju da čamac ima određište.

Zadruga 'Šest peteljki'

Druga inicijativa na drugom polju rada je slična onome što rade žene u Africi. Ovo je društvena zajednica, zadruga. Zove se Šest peteljki (Sei petali), to su nove preduzetnice koje su prevazišle nasilje, pre toga su bile u skloništima. One su rekly da hoće da naprave zadrugu, da budu preduzetnice. One imaju iskustvo da su bile prihvaćene, neko je uzeo da se brine o njima. One smatraju da je jako važno da to uzvrate. Rekly su da će da pokrenu službu koja će da pomogne drugim ženama. Izvršile su pritisak na komunu Milano i rekly da moraju da im daju napuštene kuće koje će one da osposobe i da prihvataju osobe koje dolaze u Milano da se leče, a o kojima država neće da se brine. Milano je veliki zdravstveni centar. One su se organizovale. Imaju svoju kancelariju, mapirale su te kuće. Šta to znači? Osobe koje imaju problema sa tumorima, imaju hemoterapiju, njih ne primaju u bolnicu, nego moraju da budu negde smeštene. One to rade umesto porodica. To su osobe koje žive daleko. Onda se zna da postoje mesta gde te osobe mogu da dođu. To su mali apartmani. Ne samo za one koji su bolesni, nego i oni koji su u pratnji se smeštaju. Ovu zadrugu je pokrenulo šest žena. Liderka obučava druge žene kako se to radi, kako da pokrenu svoj posao. Ta liderka Nađa je bila jako bogata žena. Morala je da pobjegne od muža, da napusti ne samo kuću, nego i svoj grad. Nakon pet godina, ona kaže da ne bi nikada promenila svoj život i vratila se kući. Ovo nije terapija, ove su žene ekonomski nezavisne. Postoje ono što se zove privatnost. Ona je rekla da joj ne treba materijalno bogatstvo, nego joj je važno da ne bude u nasilju. U kooperativi ima i strankinja, nisu samo Italijanke. Nađa je Rumunka, inače visoko obrazovana žena.

U gradu Milanu ima 608 apartmana mesta za prihvrat pacijenata. Nije određeno vreme koliko dugo osobe mogu tu da budu. Zavisno koliko im treba. Ja poznajem dete koje je čekao na transplantaciju bubrega, sa juga Italije. Ono je tu sa majkom bilo godinu dana. Opština Milano to finansira. Druga su donacije. To su dva izvora. Ima i drugih slučajeva kada ljudi mogu da plate hostele sa doručkom jako jeftino. I to je često subvencionisano. Jako je skupo naći smeštaj za spavanje u Milanu. Jedan krevet mesečno košta 250 eura. Nema nijedan hotel jeftiniji od 100 eura noć.

Bez zidova, bez ograda (Ni muri ni recinti)

Ja sam zadužena za međunarodnu grupu unutar ženske kuće. To je međunarodna solidarnost sa ženama izbeglicama. Ja najviše idem na granicu između Francuske i Italije. Ima jako puno udruženja koja tamo rade. Crveni krst ima svoju kancelariju, nalazi izvan tog mesta, izolovano. Žene su smeštene u kontejnere, oni se nalaze na ledini, daleko od ljudi. One tu spavaju tu, a tuševi su na drugoj strani. Da bi išle u WC, moraju da prođu livadu, pored muškaraca. Kontejneri nisu zaključani.

Velike međunarodne organizacije ne samo što ne misle na žene, nego ih ponižavaju...

Ove žene neće, ne mogu, ne žele da budu u tim kontejnerima. One vole da idu u samoorganizovane izbegličke kampove. To su najobičnije barake, koje se nalaze ispod mostova. Tamo se osećaju sigurno jer su tamo grupe solidarnosti italijanskih aktivistkinja. Mreža solidarnosti je sastavljena od mnogo grupa. To nisu nevladine organizacije, to su pokreti. Skoro su svi mladi, studenti i studentkinje, muškarci i žene zajedno. Oni se stalno smenjuju.

Katolička crkva ima veliku organizaciju Karitas. Šta radi? Deli odeću, hranu, to daje u svojim prostorijama i ništa više. To je praktična pomoć.

A šta rade pokreti? Otvoren je info centar samo za žene. Čitav dan radi za sve izbeglice, a jedan dan samo za žene. Ima deset kompjutera, gde sve žene mogu da se spoje sa kim žele. Tu su i punjači za mobilne telefone.

Monitoring/nadzor nad radom granične policije...

Mladi aktivisti/kinje vrše nadzor nad ponašanjem policije na granicama, noću, kada dolaze poslednji vozovi iz Italije u Francusku, od 20h do 24h. I ja idem u nadzor. Mi to činimo ovako: dolazi voz i mi ulazimo i uzimamo decu bez pratnje i žene. Zašto mi to radimo? Deca bez pratnje, maloletnici, i žene odmah završavaju kao žrtve trgovine ljudima. Mi to sprečavamo. Slično se radi na francuskoj strani. Tamo su vozovi koji dolaze zatvoreni i u njih ulazi francuska policija i pregleda svaki vagon. Malretiraju ih, bacaju stvari, tuku ih. A svi maloletnici imaju pravo da im se odmah organizuje prihvrat. Mnogi od njih falsifikuju svoje papire da bi dobili prihvrat u centrima. Šta mi radimo? Mi sednemo na stanicu i kontrolišemo šta radi policija, da ne prekoračuje svoja ovlašćenja. Mi tako spašavamo ljudske živote. To ne rade ni *Lekari bez granica*, ni oficijalne organizacije, niti Crveni krst, to rade samo alternativni pokreti. Oni idu kod izbeglica, a ne čekaju da im izbeglice dođu.

Pitanja, komentari...

Tamara Spaić: Da li komune u Milanu funkcionišu na donacijama ili ekonomski drugačije?

Cezarina Damiani: To je javni novac, budžetska sredstva koja komuna priznaje kao usluge građanima. To je najveći deo sredstava. Ima i privatnih donacija. Na primer, ako sam sa bolesnim detetom godinu dana u tim prihvatilištima, a imam neka sredstva, pokrivam deo troškova, a ako nemam, daje država ili privatni donatori. Država je ta koja se obavezala da plaća tečajevе za žene da bi one postale ekonomski održive. Mi imamo kooperativu gde žene zajedno rade. To država plaća. Na primer imaju organizacije kojima pomažu za kurseve. Da bi žene bile plaćene, mi plaćamo njih.

Tamara Spaić: Da li je to neki zakon ili je to dobrovoljno?

Cezarina Damiani: U ovom slučaju je lokalni zakon, to je opština Milano. Tamo plaćaju žene da bi mogle da obučavaju druge žene. U Rimu su to ukinuli. Opština Milano odlučuje da izdvoji sredstva za ženske aktivnosti. To nije rodna ravnopravnost, nego su to radna prava žena. To je vezano za zakonodavstvo.

Ana Valente: U Torinu, opština pomaže žensku kuću tako što je kirija jako niska. To se smatra socijalnom uslugom. Osnovno daje država, a ostalo aktivistkinje same plaćaju svoje aktivnosti. Mi plaćamo članarinu, kao i naše aktivnosti. Više od polovine plaća država. Članarina se daje na osnovu primanja članica.

Cezarina Damiani: U zemljama EU imaju fondovi koji su namenjeni ženama. Mi novac uzimamo iz Brisela. Ovo što se dešava u Milanu je pilot projekat. To nije toliko rašireno u Italiji.

Ljijana Radovanović: Da li sada kada je došla Svetska banka, da li porez pored kuće ide i na zemlju? Ovde je nekada bilo samo na zemlju a sada je i na kuću.

Gabriela Roseti: Porez je i na zemlju i na kuću. Ta politika mikro kredita je išla paralelno sa procesom ukidanja poslednjih tragova socijalne države. Junus iz Bangladeša je to lansirao tamo. To uspeva tamo gde je socijalna država potpuno uništena, gde više ne postoji. U nekim afričkim zemljama su postojali ostaci socijalne države, mislim na obrazovanje i zdravstvo. To u Bangladešu nije postojalo. Kada je došlo do strukturnog prilagođavanja, sve se naplaćivalo, i škola i zdravstvo i tako se stalno dolazilo do lanca zaduživanja. To je ta ideologija 'slobodnog' preduzetništva žena. Ja sam jako kritična prema tome.

Margarita Granero: Ja mislim da se to ne odnosi samo na Afriku, nego i na Italiju. Kada je došlo do ekonomske krize, počelo je da se govori o preduzetništvu.

Promišljanje o društveno političkom kontekstu zemalja u kojima živimo – prvenstveno radi upoznavanja prijateljica iz Italije, a prenosimo delove izlaganja:

Mira Vilušić je, u kontekstu nedavnih izbora u BiH, prvenstveno ukazala na krajnje negativan uticaj Srbije i Hrvatske u izbore i u celokupan društveni i politički život:

“Vrlo je negativno to što se Hrvatska i Srbija na sve moguće načine žestoko upliću u naše probleme. Prvi put se desilo, nakon dužeg vremena, da predsednik HDZ-a Dragan Čović nije pobijedio (za člana Predsedništva BiH). Pobijedio je Željko Komšić, Hrvat, ali ne iz HDZ-a i zato je na njega krenula velika hajka i to prvo iz Hrvatske. Nažalost, pobijedio je M. Dodik u RS. Proći će jako puno vremena dok se ne formira vlada. Ovaj negativni uticaj naše Hrvatske i Srbije stvarno je došao do pod grlo”.

Mira se osvrnula i na diskriminaciju organizacija civilnog društva koje imaju kritički stav prema vlastima:

“Mi nemamo nikakvu pomoć od vlade i mi smo slobodne da pričamo i radimo ono što želimo. Mi spadamo u siromašne organizacije zato što se nismo oslonile na vladu, ali mi smo dosledne sebi i ostaćemo takve i u narednom periodu”.

Naglasila je mirovne aktivnosti svoje organizacije (Novi Horizonti iz Tuzle): “To je projekat ‘Mir sa ženskim licem’. Radimo taj projekat na nivou BiH u 12 gradova. Pred kraj ove godine organiziramo izložbu ženu iz BiH, koje su uspjele da prevaziđu teške životne priče i postanu uspješne. Imamo intervju sa Suvadom, Edinom i Rejhom sa ŽS. Ta će izložba biti stalna postavka u historijskom muzeju BiH. Pokušavamo da skrenemo pažnju na ulogu žena u ratu i u postratnom periodu”.

Suvada Selimović iz Đulića je upozorila na odsustvo bilo kakve podrške od strane države i stalnog odliva mladih u inostranstvo: “Ako se budemo oslonili na državu, nas nema nigde, mi propadamo. Omladina odlazi u inostranstvo. Djeca koja su završila fakultete idu tamo. Mi ćemo postati zemlja staraca”.

Ljupka Kovačević iz Kotora je naglasila kontinuitet autokratske vlasti u Crnoj Gori i odsustvo suočavanja s prošlošću. S druge strane, crnogorske vlasti neopravdano uživaju veliku podršku međunarodne zajednice:

“Crna Gora je država koja nije promijenila vlast tako da smo u direktnom kontinuitetu sa ratnom prošlošću ljudi koji su na čelu države, a u međunarodnim odnosima važimo kao lideri

demokratije na Balkanu. Ono što trenutno dominira jesu nacionalne tenzije između Srba i Crnogoraca, sad je to povodom stogodišnjica od završetka Prvog svetskog rata, kada je Crna Gora izgubila svoju državnost”.

Ljupka je upozorila da vlast kritički orijentisano civilno društvo proglašava ‘neprijateljima države i da se ‘stvaraju NVO koje su isključivo u funkciji države’.

Sabina Talović iz Pljevalja je upozorila na klimu straha i nepostojanja pravne države: “U Crnoj Gori vlada veliki strah. Mogu protiv vas da povedu krivični postupak bez poziva, obavijeste vas telefonom. Mogu da ga nastave ili prekinu...”

Sabina je pohvalila ponašanje crnogorske države prema izbjeglicama: “Crna Gora ima odličan imidž kada su u pitanju izbjeglice. Ne postoje zabilježeni slučajevi da policija ne maltretira izbjeglice. To je tačno, ali je tačno da im i ne pomaže. Nije tačno da je država tako senzibilna, prema muslimanima, nego zato što ima hipoteku deportacije izbjeglica 1992. godine”.

Nela Pamuković je upozorila na jačanje nacionalističke desnice, istorijski revizionizam, na udar Katoličke crkve i klerofašističkih organizacija na Istanbulsku konvenciju, reproduktivna i seksualna prava žena, LGBT, nezavisne medije...

“U Hrvatskoj je na vlasti ista stranka koja je vodila rat. Društvo je ekstremno nacionalističko. Historijski udžbenici su svi vrlo desno interpretirali povijest. Najbolji dokaz kontinuiteta Hrvatske je mješanje u bosanske izbore, što je drsko i bezobrazno. Ono što je bitno za feministkinje je veliki utjecaj crkve. Hrvatska je potpisala sve ugovore sa Vatikanom. Mislim da je to najmoćnija institucija u Hrvatskoj, uz vojne veterane. Uveli su, ima par godina, neke organizacije civilnog društva. Mi sa njima neposredno ratujemo. Počeli su svoju bitku protiv obrazovnog sustava, naročito protiv uvođenja građanskog i seksualnog odgoja, protiv medicinski potpomognute oplodnje, onda LGBT prava. Tu su prvi put uspjeli sa referendumom pre šest godina, kojim se u Ustavu definira brak samo između muškarca i žene. Nažalost, socijaldemokrati su to dopustili. To je bio prvi referendum koji se tiče ljudskih prava. To se nije smelo dopustiti.

Prije par godina su konačno prešli na abortus, znali smo da se sprema. Taj put je bio i u Slovačkoj i Poljskoj. To su napadi na tzv. rodnu ideologiju. Okomili su se na Istanbulsku konvenciju, kao i u drugim državama. Ove godine je bio pokušaj da se ponovo uvedu dva referenduma o ljudskim pravima: jedan je da se deratificira Istanbulska konvencija, a drugi se ticao izbornog zakona, radi ograničavanja manjinskih prava, posebno srpske manjine. Srećom, oni su propali. Ustanovljeno je 40.000 falsificiranih potpisa. Država nije podnijela krivične prijave, ali smo mi podnijele protiv tih nepoznatih počinitelja. Ustavni sud je prije godinu ipo odlučio o jednom zakonu o ocjeni ustavnosti koji se tiče abortusa. 1991. godine su neke crkvene organizacije tvrdile da je zakon o abortusu loš. Mi imamo zakon o abortusu iz 1978. koji je jako dobar. Crkvene organizacije su htjele da ga ukinu i mi se od tada borimo za očuvanje tog zakona. Ustavni sud je odlučio da zakon nije protivustavan, ali do februara sledeće godine treba napraviti novi zakon. Sada će naravno nastati nova bitka kako će taj zakon izgledati. Inače te organizacije mole pred bolnicama gde se obavljaju abortusi, dva puta po 40 dana godišnje. Kao i u drugim državama, pokušavamo smisliti najbolji mehanizam da ih spriječimo i maknemo od bolnica.

Međutim, sprovođenje abortusa u praksi jako ograničeno zbog prigovora savjesti. To je isto kao i u drugim državama. Mi, ženske grupe radimo zakon o abortusu koji mi pripremamo za februar iduće godine.

Milica Miladinović je ukazala na sve veću ugroženost etničkih manjina: “U Hrvatskoj se vraća 1991. godina. Živimo u strahu za sopstveni život, mi pripadnici srpske manjine u Hrvatskoj. Nekada je to bila možda skrivena mržnja, sada je to otvoreno. Danas kao živimo u Evropi, navodno demokratska smo zemlja. Mi kao manjina tamo nemamo pravo glasa, možda ni pravo na život i to me brine”.

***Marica Šeatović** je upozorila na krajnje negativan uticaj braniteljskih udruga na društveni i politički život u Hrvatskoj: “Te braniteljske udruge diktiraju šta se u Hrvatskoj smije, a šta ne...”*

***Anita Ilievska** je objasnila značaj pregovora između Grčke i Makedonije, kao načinu za smirivanje tenzija u Makedoniji: “Glavno pitanje su pregovori između Makedonije i Grčke. 17. juna (2018.) u Prespi u Grčkoj je potpisan sporazum”.*

Potom se osvrnula na referendum i početak ustavnih promena: “Posle toga je organizovan referendum koji je bio konsultativnog karaktera i koji je bio neuspeo. Referendum je bio da li da uđe u NATO pod imenom Severna Makedonija i da li prihvata sporazum Makedonija – Grčka. Sada je bila potrebna 2/3 većina. Nije se znalo šta će da bude. Pozicija ima 72 poslanika, a bilo je potrebno 80. 19. oktobra su izglasane promene ustava. 80 poslanika je glasalo, 6 poslanika iz opozicione stranke”.

Anita Ilijevska pozitivno je ocenila odnos makedonske države prema civilnom društvu: “Makedonija je ratifikovala Istanbulsku konvenciju decembra 2017. ima i akcioni plan za njeno sprovođenje. Sada se sprema zakon o rodno zasnovanom nasilju. Država je otvorena za saradnju sa NVO, zove nas na konsultacije, prisustvujemo radnim grupama u parlamentu”.

***Mirjana Učakar** je upozorila na rast klerikalizacije u Sloveniji: “Kod nas je crkva jako uzela maha. Jedan predstavnik ljubljanske nadbiskupije nazvao je Sloveniju ‘abortivnim lobijem’ i sada je počeo sudski proces protiv tog čoveka. To je prvi proces zbog govora mržnje. Sada kada je bio proces na sudu, pola Ljubljane je išlo njemu u potporu sa transparentima...”*

***Marija Obradović** je predstavila rezultate svog istraživanja o položaju radničke klase u Srbiji: položaj radnika je sve teži, izmene zakona o radu sužavaju ionako nizak nivo radničkih prava, pri čemu su posebno pogođene žene u reproduktivnoj dobi; izmene zakona štite isključivo poslodavce a posledice su drastične – povećana smrtnost na radu. Ideološka politička orijentacija sadašnje vlasti u Srbiji je eksploatacija radničke klase u Srbiji putem takozvanih direktnih investicija koje predstavljaju samo oblike besomučne eksploatacije, korišćenje jeftine radne snage i prirodnih resursa; odliv mozgova je u stalnom porastu, a zbog rastućeg siromaštva, u društvu prevladava apatija...*

“Rekla bih nešto o rezultatima istraživanja koje sada radim, pre svega o položaju radničke klase u Srbiji. Ali bih sa podacima kojima raspolažem izvršila komparaciju sa drugim jugoslovenskim republikama, najvažnije je reći da nijedna jugoslovenska republika, nakon raspada Jugoslavije, nije dostigla nivo koji je imala SFR Jugoslavija 1989. godine, izuzev Slovenije i to 2006. godine. Međutim, od 2008. kada je počela ekonomska kriza, prema podacima Svetske banke za razvoj, to je stalno u padu. Najveći pad društvenog proizvoda je imala Srbija - 49% . Srbija je za zadnjih 25 godina pretrpela strahovitu ekonomsku deklinaciju,

koja se ogleda u strašnom padu organskog kapitala, odnosno tehnologije, tako da se Srbija danas po tehnologiji nalazi na nivou iz 1970. godine.

Glavna karakteristika svih jugoslovenskih republika jeste nedostatak finansijskog kapitala, koji se manifestuje u ogromnom zaduživanju republika, pri čemu je najveća zaduženost Hrvatske, 60 milijardi eura. Onda ide Srbija, 24 milijarde eura. To je 60% domaćeg bruto proizvoda.

Na osnovu dva zakona o radu koji su se do sada menjali, položaj zaposlenih, odnosno radničke klase u Srbiji, sve je ugroženiji. Radna prava su strašno sužena. Poslednje sužavanje radnih prava se odnosi na porodijsko odsustvo koje je drastično smanjeno, tako da iznosi oko 8.000 ili 9.000 dinara i strašno kasni, tako da ogroman broj žena više ne može ni da bude na porodijskom. S druge strane, ne mogu da zarade, da plate negu dece.

Druga stvar je najava promene Zakona o radu, gde će poslodavac imati pravo da kontroliše da li je bolovanje radnika realno. Poslodavac se stavlja na nivo lekarske komisije i može da odredi da li ste vi realno na bolovanju ili zabušavate. Već sada je opšta karakteristika da su ljudi strašno iscrpljeni i da ne idu na bolovanje kada to treba, kada to zahteva zdravstveno stanje. Poslednji slučaj je smrt radnice od 49 godina u fabrici *Leoni* koja je umrla za mašinom jer nije mogla da sebi priušti bolovanje. Radila je sa srčanim problemima. Smrtnost na poslu je porasla u ogromnom broju. Od januara do septembra je 40 ljudi poginulo na gradilištima, gde strada najviše radnika. Nije samo to zastrašujuće, nego reakcija političkih faktora. Kad su poginula dvojica radnika na *Beogradu na vodi (Belgrade Waterfront)*, a propali su kroz beton (zamislite kakva je to gradnja, totalni fušeraj!), predsednik Vučić je rekao 'takav je život'. Onda je izmislio smešne priče o peračima prozora u Americi koji umiru svaki minut!

Generalno, ideološka politička orijentacija sadašnje vlasti u Srbiji je eksploatacija radničke klase. To je određeno i činjenicom da je SNS član evropske najreakcionarnije političke grupacije danas u Evropi – narodnjačke.

Što se tiče nadnica u Srbiji, preko 300.000 ljudi u Srbiji radi za minimalnu zaradu koja iznosi 1,3 eura po satu. Prosečna plata iznosi 49.777 dinara i nju ima polovina od onih koji ostanu kada se oduzmu ovih 350.000. U Srbiji samo 1/3 ljudi ima platu koja je veća od prosečne, ali ni ta prosečna ni ta veća ne može da pokrije ono što mi zovemo potrošačka korpa. Evropska konfederacija sindikata se više ne zalaže da minimalna cena rada mora da bude jednaka potrošačkoj korpi, nego da minimalna cena rada omogući čoveku prostojan život. To je mnogo više od onoga koliko koštaju sapun i jaja itd.

Emigracija iz Srbije je ogromna. Godišnje odlazi od 30 000 do 60.000 ljudi, a jedna četvrtina je sa visokim obrazovanjem. Iz Srbije se odliva ogroman novac koji je uložen u obrazovanje. Drugi strašni vid odliva novca je repatrijacija profita putem takozvanih direktnih investicija koje predstavljaju samo oblike besomučne eksploatacije, korišćenje radne snage i prirodnih resursa. U Srbiji je rizik od siromaštva 25,5%, a stopa rizika od siromaštva i socijalne isključenosti je 37,8%. skoro više od 1/3 stanovništva društveno isključeno, tako da je to verovatno osnovni uzrok onoga što govorimo, a to je pitanje političke apatije”.

Tamara Spaić je govorila o autokratskom režimu u kojem jedan čovek donosi sve odluke (A.Vučić), o partokratskoj državi, potpunom urušavanju svih institucija u Srbiji. Oružje iz Srbije se izvozi legalnim a posebno ilegalnim kanalima, stiže na zaraćena područja, u to su umešane policijske i vojne službe bezbednosti, koje nikad nisu demontirane. Sloboda govora i sloboda udruživanja, uz blokadu i represiju nad nezavisnim medijima onemogućava dijalog u javnom

prostoru. Na vlast su se vratili oni koji su odgovorni za ratove 90-ih, uz obećanje da će rešiti problem Kosova, uživa blagonaklonost međunarodne zajednice, posebno EU koja blagonaklono gleda na sve unutrašnje probleme...

“Sve institucije su urušene i potpuno obesmišljene. Glavne odluke u Srbiji donosi jedan čovek samo, predsednik partije. Na delu je potpuna devastacija parlamenta. To odgovara maloj grupi ljudi, koja se nalazi oko predsednika partije, koji je predsednik Srbije. Mi smo partokratska zemlja. Osim parlamenta, devastirano je sudstvo, policija je izmanipulisana. Duboka država, odnosno službe bezbednosti, nikada nisu raskrinkane, policijske i vojne službe bezbednosti i dalje vuku glavne konce i praktično usmeravaju kapital. Mi možemo samo da naslućujemo šta se događa sa oružjem i sa ilegalnom trgovinom oružjem, jer sve više dolaze informacije da se na Bliskom istoku pronalazi oružje proizvedeno u Srbiji. Oružje koje Srbija legalno prodaje se nalazi na ratištima na kojima ne bi trebalo da se nađe. Nema racionalnog objašnjenja, osim da je u to umešana neka linija koja ide preko Srbije, a povezan je Azerbejdžan sa kojima sve više imamo odnose, Turska, Kazahstan. To je zajedničko za sve. Nisu demontirane tajne službe.

Tržište je otišlo u suprotnom pravcu od slobodnog tržišta koje se od nas zahteva. Imamo upliv stranog kapitala koji je nesrazmerno pomognut od države, i imamo tajkunske firme koje drže glavne resurse. To je daleko od slobodnog tržišta i slobodne utakmice.

Sloboda govora, sloboda udruživanja, i sloboda izražavanja u svakom pogledu su umanjene. Naročito je u toku blokada medija. Potpuno je proteran dijalog iz javnog prostora i preko glavnih medija imamo projekciju lažne stvarnosti uz pomoć lažnih vesti o neakvim uspesima i banalnim primitivnim glupostima koje emituju državni vrh i rijaliti programi na privatnim televizijama.

2012. godine je vladajuća nomenklatura, koja je vodila Srbiju kroz ratove, došla na vlast, postigla je dogovor, očigledno je dala obećanje da će rešiti problem Kosova na način na koji traže velike sile, pre svega Amerika i Nemačka. EU blagonaklono gleda na sve unutrašnje negativne stvari, na regresiranje u svim oblastima zato što očekuju da se reši problem Kosova. Sa druge strane, opozicija je potpuno nepostojeća, obezglavnjena, i suočena sa medijskim mrakom koji je povezan sa hajkama i njihovim blaćenjem u javnosti”.

Binasa Džigal se osvrnula na manipulacije od strane režima uoči izbora za nacionalne zajednice u Sandžaku. Upozorila je na rast nacionalizma u Srbiji, što izaziva strah kod bošnjačke zajednice u Sandžaku, aktivno uključivanje u politički život, u najviše organe vladajuće partije osuđenih ratnih zločinaca, štampanje njihovih ‘memoara’ iz državnog budžeta...

“Postoje dve stvari koje su bitne u Sandžaku trenutno. Jedno su izbori za Bošnjačko nacionalno vijeće. Situacije je bila jako napeta, još se nije smirila. Ovaj režim je i tu uspeo da uvuče svoje prste. Režim je stao na jednu stranu, stranu Muamera Zukorlića, koji je predsednik Odbora za nauku i obrazovanje, a on je svešteno lice, koji se protivi Darwinovoj teoriji.

Mi svi znamo da se nacionalizam na velika vrata vraća u Srbiju: osuđeni ratni zločinac sedi u Skupštini, na televizijama promovise svoje ideje, zbog čega smo mi devedesetih ginuli. Ja sam na žalost živela u tom području i znam šta sam preživela. Vojne starešine koji su bili osuđeni u Hagu sada pišu knjige koje se finansiraju iz državnog budžeta. To nas mnogo plaši i mi se nemamo kome žaliti...”

Jelena Marković: Meni je uvek na ovakvim skupovima super to što mogu da čujem stvari koje ne mogu drugde o Srbiji. Sudski izvršitelji po Srbiji iseljavaju ljude i urušavaju živote. Ljudi u kulturi preko noći ostaju bez posla jer SNS ima svog čoveka koga će postaviti. Svaki dan ljudi dobijaju otkaze ako zucnu o tim medijima. Svaki dan se neko ubije od nemaštine i siromaštva.

Marija Perković: Ja smatram da svako drugačije mišljenje mora dobiti svoj prostor. Mislim da je važno da zaokružimo da uspon desnice ili fašista počinje sa glumcem Ronaldom Reganom. Imamo Margaret Tačer u Velikoj Britaniji. Pad Istočnog bloka nas postavlja u poziciju da nigde nema opozicije, jer je ona nestala sa padom Istočnog bloka. Sve su to buržoaske partije koje hoće kapitalizam i nigde u svetu nema opozicione partije a nema ni kod nas. Kada je, pre mnogo godina, Ana govorila o Berluskoniju, ja nisam verovala. Berlusconi je legitimisao taj klovnovski neodgovorni način političkog života. Mi smo samo bedne male refleksije svih njih. Mi gledamo kako nestaje obrazovni sistem i svi drugi. Slobodno tržište je slobodno tržište, to je bilo pre dva i po veka, zvalo se merkantilizam, zatvorena država, a unazad 200 godina. Kada Marks sa 27 godina 1848. godine piše Manifest Komunističke partije, on kaže da je kapital globalan. Ne moje i tvoje države. U Srbiji je slobodno tržište. Tamo gde država kontroliše tržište, to nije slobodno tržište. To je u Švedskoj i Norveškoj i još ponegde.

Promocija publikacije: Glas sa pločnika – borba majki sa troje i više djece protiv ukidanja ostvarenog prava, decembar 2016.- maj 2018.

Izdale Anima – centar za žensko i mirovno obrazovanje, Kotor i Žene u crnom, Beograd, uredila Ljubomirka – Ljupka Kovačević, dizajn i prelom Marija Vidić, štampa ArtPrint, Novi Sad; objavljeno novembra 2018. Publikacija ima pet poglavlja (Društveno-politički kontekst u Crnoj Gori 2015 - 2018; Reagovanja-početak protesta i podrška; Protesti; Štrajk glađu i Pjesme učesnica štrajka glađu).

Ova knjiga je posvećena ženskom otporu, borbi za pravo i dostojanstvo, zlo/upotrebi majčinstva...’Ove proteste smatram najvećim pokret žena u posljednjih 25 godina u CG...’(Ljupka)

Ljupka Kovačević je objasnila činjenice u vezi sa spornim zakonom:

Jula 2016. godine se donosi zakon koji glasi Zakon o socijalnoj i dječijoj zaštiti, po kojem žene koja imaju troje ili više djece imaju pravo na doživotnu nadoknadu u iznosu od 70% plate u Crnoj Gori. Demokratska partija socijalista je, na svojim skupovima, garantovala ženama da će to biti isplaćeno. Od 22.000 žena koje ispunjavaju uslove za dobijanje navedene nadoknade, budžet je trebao da bude opterećen sa 40-50 miliona eura. To ništa nije bilo sporno 2016. godine, čak je omogućeno ženama koje su bile u penziji, ukoliko su im penzije bile manje, da mogu da uzmu tu naknadu. Mnoge žene su imale penziju od 150 do 200 eura, a zakon im je garantovalo 330 eura ako imaju deset godina radnog staža, a ako imaju 15 godina staža naknada je 190 eura i to doživotno.

Oktobra 2016. godine su bili izbori.

Decembra 2016. je donešena odluka da se ovo pravo suspenduje, da se smanje te penzije i da se oroče na mjesec dana. Dakle, ne više doživotno, nego mjesečno, tj. u svakom momentu ako se procijeni da nema više novca.

Decembru 2016. godine počinju protesti žena.

Februara 2017. su bili veliki protesti, gdje je bilo 1.000 ljudi, na protestu ispred vlade, dva dana i dve noći. U vladi su rekli da ta tema njih ne interesuje. Žene su nastavile da protestuju ispred Skupštine jer je bilo zabranjeno ispred Vlade da se protestuje.

Od 13. marta 2017. žene radikalizuju proteste-počinje štrajk glađu - 30 žena ulazi u taj štrajk koji je trajao 11 dana.

Nakon tih jedanaest dana, Ustavni sud je trebao da donese odluku da li je ta odredba u sukobu sa Ustavom koji kaže da 'doživotno stečena prava ne mogu da se suspenduju', tj. da se oduzmu. Ustavni sud je donio odluku da to može da se suspenduje!

Kraj marta 2017.- žene nastavljaju da štrajkuju.

Vlada pravi razne kategorije žena, pravi neke ustupke: žene u procesu rada mogu da dobijaju tri četiri godine penziju, a onda idu na biro rada. Žene koje su bile u penziji se vraćaju...

Žene još uvijek. Protestuju. Situacija je takva da kada se iscrpe sve mogućnosti na našim sudovima, žene imaju pravo da se žale Sudu za ljudska prava u Strazburu.

Dvije žene koje su učestvovala na ŽS u Sarajevu su bile u Koordinacionom odboru: Roksanda Peković i Maja Jović. Mislim da su doprinijele da protesti idu u smjeru u kome su išli. Inače je vladajuća partija tvrdila da su te žene instruisane od strane naše opozicije...

Odlučila sam da sa učestvujem ženama u protestu, a posebno u štrajku glađu. Ženske grupe su bile protiv tog zakona, ali smo podržale protest, podržale smo žene.

Staša Zajović: Hvala Ljupki što je to zapisala. Ona je štrajkačica i zapisivačica. To je nevjerovatan poduhvat i metodologija. Ova knjiga je jako odgovoran čin. To je dokument, to nije samo pregled činjenica. To je čin davanja glasa drugima - ženama koje su akterke pobune. One su postale subjekti, pobunile se protiv onih koje su ih sveli na objekte - rađalice.

Ako patrijarhalna struktura svodi žene na rađalice, a onda to eksploatišu, žene hoće da se to i prizna reproduktivni rad - nevidljivi i neplaćeni ženski rad. Znamo da je jako diskriminatorski da biti majka postane zanimanje. Majčinstvo nije profesija nego slobodan izbor. Djeca se ne rađaju za naciju nego su ljudska bića. Žene u pobuni su kroz to postajanjem subjektom, postale sestre u borbi, ne samo u bolu nego i u snazi.

Ono što je bilo impresivno je solidarnost ženskih grupa sa majkama. Veliki je strah od ženskih pobuna, u ovom slučaju majki, a ćutanje većine je strašno. Ima puno izazova, ali i spornih stvari kod majki, većina njih je konzervativna, naročito je sporran njihov odnos prema ratu.

Ova knjiga je važna za feminističku analizu, jer pokazuje da žene koriste oruđa koja su im na raspolaganju, pokazuje značaj pobune žena iz ličnog iskustva, preko kojeg postaju aktivistkinje, a ne preko teorija.

Nedelja, 11. novembar

Italijanke su nastavile da govore o svojim aktivnostima, prvenstveno o solidarnosti sa izbeglicama, o društveno-političkom kontekstu u Italiji; Evropi...

Rat protiv izbeglica u Evropi...

Ana Valente: U Evropi se zatvaraju granica za izbeglice, blokiraju brodove koji dolaze Mediteranom do Evrope, podižu ograde i bodljikave žice. To je jedna vrsta rata. Podižu se granice da ne bi došli 'neprijatelji', a to su migranti i izbeglice. Oni se razlikuju od nas, oni su divlji i kriminalni. Na njih se iskaljuje sav bes zbog onoga što se dešava u našoj zemlji. To se ispoljava na dva načina: time se opravdava bilo koja represivnu akciju, a to je ograničavanje

prava nas građana u ime te bezbednosti. S druge strane, skreće se pažnju na socijalne probleme koji postoji u našoj državi. To je ta logika.

Margarita Granero: Ja ću da pričam o jednoj ženskoj organizaciji u Torinu, zove se *Alma Mater* (Majčinska duša). Ona okuplja strankinje u Italiji. To je pokrenuto početkom devedesetih, kao konkretna pomoć strankinjama, imigrantkinjama. Ta je mreža dobila velika priznanja za svoj rad. Danas je naš je rad usmeren ka pružanju pomoći ženama da se integrišu u naše društvo. To su one koje su već došle u Italiju. To počinje organizovanjem tečajeva za jezike, a takođe i školovanjem, ne samo osnovnim, nego i srednjim i onda se ide na tržište rada. Mi ne možemo da damo posao, ali možemo da ih osposobimo da dođu do posla. U Italiji je broj žena imigrantkinja mnogo viši od muškaraca. Ima i imigrantkinjama i tražiteljki azila. Jako je dramatična situacija u zemljama iz kojih one dolaze. Više ne postoji legalan način da se dolazi u naše zemlje, to je ukinuto. To je sve nametnuto dekretima o bezbednostima, to je vlada Matea Salviniija. Ukinut je prihvatanje ljudi iz humanitarnih razloga, a to se, pre svega, odnosi na žene i decu. Međutim, najviše je onih koji dolaze krijumčarskim putevima. Postoje načini na koji makro uče žene kako da se predstave kada traže azil, da se ne vidi da su one trafikovane. To je nekada jedini način da žene dođu u Italiju.

U Italiji ima prihvatnih centara za 500.000 ljudi. Nekada je tu dobra organizacija, ali je problem što ima jako malo kontrole u tim centrima i nisu uređeni. Ne zna se ko se sve tu muva. Ima hotela u planinama, tamo staviš 50 izbeglica i ništa ne radiš. Hotel se za to plaća, a oni ništa ne rade. To plaća vlada, ali ih potpuno zanemari, ništa ih ne zanima.

Druga linija prihvatanja su komune, tj. opštine. To je mnogo bolje organizovano, jer se dogovara sa organizacijama civilnog društva koje organizuju aktivnosti u tom prihvatnom centru. Najbolji su prihvatni centri tamo gde su najbolji uslovi za žene i decu. Mi volimo da zajedno da njima idemo u naše planine. Jedna od stvari, koju moram da napomenem, u veoma slabo naseljenim mestima, u Kalabriji, ljudi otvaraju svoje kuće za izbeglice. Salvini hoće da ubije građansku solidarnost.

Posle dogovora o aktivnostima u narednom periodu, u završnoj sesiji je bila evaluacija.

Evaluacija

Italijanske prijateljice su naglasile sledeće elemente:

- Nastavak procesa ŽS sadrži mnoštvo važnih elemenata: pored pogleda u prošlost, gradi se budućnost...
- Održavanje mesta i prostora na kome razmenju mišljenja, uči se zajedno, dele se osećanja, briga, negovnje prijateljstva, pričanje o teškoćama,
- Borba za pravdu 'ako nemamo institucionalne sudove, onda se napravi, kao što ste vi napravile, feministički sud pravde. Umesto medikalizacije i terapije, kojoj su izložene žene u zaraćenim područjima, zajednička borba za pravdu...
- Ogromna važnost razmene iskustva otpora i odgovora na ratno i svako drugo nasilje; nama daje snagu gde god žene ustanu;

Iskazi žena:

Ana Valente: Ja nosim veoma snažan utisak iz različitih razloga. Trud i angažman svih vas u ovom nastavku procesa koji ja vidim. Jako je teško i mi to vrlo dobro znamo. I mi imamo mnoge probleme. Držati tako visok nivo pažnje u tako dugom periodu je neverovatno. Ima u tome uvek jedan pogled iza nas, pogled u prošlost ali se time ne završava, nego se gradi budućnost. To ja vidim ovde. Ne može feminizam da se na isti način ispoljava u svim vremenima i svim kontekstima. Moramo da imamo na umu da se to menja. Isto tako i druge vrednosti. Mnogo je važno što vi održavate mesto na kome razmenjujete mišljenja, učite, delite osećanja, brigu, negujete prijateljstvo, pričate o teškoćama. Teškoće su da se o nekim stvarima razgovara, ne mogu sve stvari da se kažu do kraja. Za mene su ovi prostori važni za zajedničko promišljanje, važnije od velikih međunarodnih skupova i konferencija. Na tim skupovima se izgubi mogućnost kontrole i dodira i ima mnogo manje dodira. Neću da vam se zahvaljujem u nekom formalnom smislu, nego hoću da nastavim da učim od vas.

Cezarina Damiani: Ja sam ovde dobila jednu ideju koju ću moji prijateljicama u Palestini da prenesem. Uvek se govori o nasilju države Izrael. Mi žene govorimo o nasilju koje žene trpe unutar palestinske zajednice. Mi znamo da je nasilje koje tamo trpe žene bolest koja mora da se tretira. To je medikalizacija sa ogromnim brojem lekara. Nama ne treba lečenje, terapija, nama treba borba za pravdu. To je ono što ja odavde nosim. Ako ti nemaš sudove za pravdu, onda vi same napravite feministički sud pravde. Ja mislim da u budućnosti treba da bude ta veza između nas i žena iz Palestine da razmenjujemo iskustva. Ja mislim da u budućnosti treba da bude ta veza između nas i žena iz Palestine da razmenjujemo iskustva.

Gabriela Roseti: Hvala vam puno jer sam vama videla mnogo ljubavi i nežnosti. Kada sam došla, malo sam se osećala izdvojeno i čudno, ali veoma brzo sam se opustila. Žurku od sinoć ću nositi za celi život. Ovo što smo ovih dana zajedno radile, mi smo sada kao žene ozbiljno napadnute, to možemo da kažemo. Mi moramo da razmenjujemo iskustva otpora i odgovora na nepravde. Nikada ne treba da zaboravimo da ima mnogo međunarodnih ženskih pokreta. Možemo da se sa njima povežemo. Recimo Poljakinje i Crni ponedeljak protiv zabrane abortusa. U našoj ženskoj kući u Milanu ćemo napraviti jedan ženski susret. Zvaćemo ženu iz istočne Evrope, jer mi ne znamo šta se njima dešava. Da vidimo kako žene se poljoprivrednice bore za ekonomiju održivosti. Onda novinarka, intelektualke, naučnice. Sve to ide zajedno. Da ne zaboravimo Amerikanke koje su najupornije, najdoslednije su u borbi protiv Trampa. To je užasno važno i nama daje snagu gde god žene ustanu.

Margarita Granero: Ja sam neke od vas srela ponovo, jer ovde dolazim od 1993. to je neverovatna putanja koja nas vezuje. Mi dolazimo i ne pričamo samo o politici, nego da učimo jedna od druge. Nama je važan i plan emocija. Ja samo znam deset reči iz vaših jezika. Ali i pored toga osećam da se mi razumemo. Jezik je razumevanje srodnosti. Ja sam deset godina radila sa ženama iz Breze iz centralne BiH. Moja ljudska porodica je veoma široka.

Učesnice iz zemalja bivše Jugoslavije su naglasile dve osnovne tačke:

1. **Učešće i razmene sa prijateljicama iz Italije je veliki podsticaj**, posebno u akcijama solidarnosti; odgovora na udare patrijarhata – lokalno i globalno; susret sa italijanskim aktivistkinjama i njihova iskustva u Africi i drugde, umanjuje osećaj zatvorenosti u regiji, pomaže u osmišljavanju načina na koji možemo podstaći žene; podsticaj u borbi

za pravdu putem prenošenja iskustava o borbi žena u celom svetu; Nova znanja u radu sa institucijama putem pritiska od strane autonomnih ženskih grupa...

2. **Značaj nastavka procesa ŽS:** susreti ŽS su 'izvor optimizma, snage i informacija'; zajedničko učenje, duh prijateljstva, poverenje, uzajamna podrška; proširio se krug žena koje učestvuju na našim susretima ŽS – naučnice, novinarka... Ogromno bogatstvo znanja i saznanja – naš ŽS je 'ogromna institucija nad institucijama'; umetničko-aktivistički program (maštovita feministička žurka), zajednički smeh je prava relaksacija...

Sabina Talović: Moj utisak su naše drugarice iz Italije i sinoćna žurka. Nama njihovo iskustvo može pomoći. Koliko god mi bile feministkinje i aktivistkinje i prelazile razne granice, čini nam se da je njima tamo lakše. Na svakoj tački planete nam je svima isto. Mene samo zanima ta masovnost, taj broj, kako. Koja je to vrsta solidarnosti, iskrenosti, posvećenosti.

Nela Pamuković: Moj utisak je da smo nekako svaki put sve jače, posebno žene svjedokinje koje su postale takve aktivistkinje da je to zadivljujuće. Sviđa mi se to što smo proširile ovaj sastanak. Jučerašnje gošće su bile inspirativne. Ovo je dobar model da se obrazujemo. Susret sa ženama iz Italije je fantastičan, jer se mi često osjećamo same i zatvorene i na brzinu moramo smisliti odgovore na te iznenađujuće kontraudare patrijarhata. Ovako kada čujemo da se sa time i druge suočavaju da je to globalno, onda dobijemo snagu iznutra. Stalno smišljamo nove parole, kako odgovoriti, i ovo inspirira tako da to nosim sa sobom.

Ljiljana Radovanović: Drago mi je što sam bila. I drago mi je što sam vas videla.

Violeta Đikanović: Hvala gošćama. Bilo je zanimljivo. Mnogo sam naučila.

Anita Ilievska: Drago mi je što sam bila u društvu ovako hrabrih žena. Ovde se oseća duh prijateljstva i jezik nije barijera. Bitna je pozitivna atmosfera koja vlada ovde.

Ivana Miljković: Iskustvo iz Italije je jako dragoceno. Sama priča o brojnosti žena koje izlaze na ulice je jako inspirišuća za nas. Nas pogodi apatija tih žena...

Marjana Stevanović: Ovde mi je sve to opuštajuće. Mnogo vam hvala što ste me pozvale i hoću ponovo da idem sa vama.

Jovanka Carević: Puno mi je značilo izvorno ženu koja je bila u Africi, jer puno volim dokumentarce o Africi. Ali je drugačije da čujem osobu koja je to prenela nama. Iskustvo nas svjedokinja je uvijek dragoceno i svaki susret je nešto što ostaje zauvijek.

Milica Miladinović: Jedno veliko hvala našim organizatoricama koje su nam dovele nove žene. Vi ste nam obogatile ovaj susret sa ženama iz Italije. Saznale smo slične sudbine borbe. Mi smo se saživjele, jedna pokraj druge. Ne možemo jedna bez druge. Dišemo istim plućima i ja sam srećna što je tako.

Suvada Selimović: Ja sam bila tako opuštena i raduje me što nam se širi krug, što su bile novinarka. Toliko mi je bilo divno slušati drugarice iz Italije, šta one rade u drugim zemljama. Italija je za mene bila druga majka za vreme rata. Ja se zahvaljujem našim prijateljicama.

Šaha Hrustić: Za mene je svaki susret sa našim prijateljicama snaga i neka motivacija za borbu za život i prava žena. Mi nemamo mogućnost da dokučimo šta se dešava u drugim djelovima svijeta, nego zahvaljujući trudu upornih, borbenih, snažnih žena mi smo dobile informacije na kojima sam vam zahvalna. Volela bih da vam iskažem ljubav prema vama. Prihvatila sam vas kao sestre. Prenosite znanje dalje i iskustva. Puno vas sve volimo. Budimo zajedno, družimo se, radimo.

Milka Rosić: Za mene je ovaj skup zaista ogromno bogatstvo znanja i saznanja. Ono što bih posebno izdvojila jesu iskustva žena iz Italije o kojima prvi put čujem. Zato odlazim puno bogatija. Vidim puno sličnosti, imamo iste probleme. Ovo jeste velika mogućnost da mi stvorimo sliku i dogovorimo se o tome kako dalje delovati zajedno. Zajedno smo jače. Ovo je za mene ogromna institucija nad institucijama. Hvala vam na tome.

Marica Šeatović: O Italiji i njihovim pokretima znam, ali sam ipak puno detalja o nekim stvarima o kojima do sada nisam znala. Te mi informacije puno znače. Želim da ono što ja saznam dijelim dalje. Uvijek odlazim sa ovakvih skupova puno osnažena i to mi daje snagu da učestvujem u aktivnostima posebno sa mladima. Mladima treba preneti i znanje i iskustvo i raduje me kada oni to prihvataju. Puno hvala svima vama drugaricama.

Mira Vilušić: Od prijateljica iz Italije sam naučila nešto da mi u BiH čekamo da nešto dođe da se usvoji. Kada se usvoji ode niz vodu. Od njih sam naučila da nešto što krene u radnoj verziji sto posto će tako biti usvojeno u parlamentu. Na taj način bi mi bile puno efikasnije. To mislim da primijenim u praksi u svojoj sredini. Hvala vam svima.

Nura Mustafić: Pozdravljam svoje prijateljice. Hvala što su me pozvale. Ne osjećam se sama. Puno sam jača posle ovog susreta. Imam neku snagu. Da sve budete žive i zdrave.

Snežana Obrenović: Hvala svim mojim drugaricama zato što sam posle dužeg vremena progovorila jezikom pevanja. Ovo mi je važno osim radosti, da možda razmislim o tome da to bude moje glavno sredstvo za ljude u mojoj okolini koji uglavnom govore jezikom ćutanja i duboke tišine. Hvala i drugaricama iz Italije.

Refija Hadibulić: Puno mi je drago da sam među drugaricama. Hvala što nas zovu. Pozdravljam i druge prijateljice. Puno sam se opustila. Drago mi je zbog toga. Bilo mi je lepo. Zahvaljujem se Italijankama koje su mi jastuk namazale lavandom. Puno vas pozdravljam i želim vam srećan put.

Nadežda Kostić: Hvala svim mojim drugaricama, svedokinjama, terapeutkinjama jer mi smo jedan kontinuitet. Ja želim svima nama dobro zdravlje, jer među nama neke naše drugarice odlaze, i zbog toga mi je teško. Puna sam emocija. Hvala drugaricama iz Italije. One su za mene bile jedno osežanje. Puno toga sam čula i naučila o njihovom načinu borbe i načinu rada. Posebno ta istraživanja koja ste radile u Africi. Sve ono što je urađeno u Milanu je za mene fascinantno i to ću da prenesem drugima.

Rejha Avdić: Ja želim da pozdravim sve svoje drugarice, posebno drugarice iz Italije. Bogatija sam za još jedno iskustvo. Svima želim lijep živog, dobro zdravlje i ponovno viđenje.

Binasa Džigal: Meni je sve ovo jako nedostajalo. Znam da sam deo ove priče. Ja dolazim iz male seoske sredine. Žao mi je što moje drugarice sve ovo ne mogu da vidu i čuju. Mi smo daleko od ovoga što se radi u Italiji.

Verica Gašić: Ja sam srećna što sam videla svoje drugarice, i što sam upoznala žene iz Italije.

Ivana Ristić: Za mene su ovi susreti kao grupe samopomoći. Ovo mi je izvor optimizma, snage i informacija. Mi živimo u takvom svetu da svaka u svojoj sredini padne i kaže da ne može više, ali kada se sretnemo ojačamo. Hvala vam što ste nam rekle šta se dešava po svetu.

Mirjana Učakar: Hvala drugaricama iz Italije na njihovim izlaganjima. Bilo mi je jako interesantno. A vama prijateljicama hvala na puno smeha i dobre volje.

Ljupka Kovačević: Za našu grupu puno radosti, snage, težine, ljubavi. Susret sa ženama iz Italije me ubjeđuje da smo na zajedničkom putu na različitim mjestima. Ono što me zabrinjava i čini me tužnom u momentu ali mi paradoksalno daje energije da nastavim dalje. Ima jedna dilema u kojoj sam stalno, sve bliža sam tome da je za ženski pokret mnogo važnija politička edukacija nego psihologizacija. Čini mi se da psihologizacija prilično umiruje, ili smanjuje mogućnost političke edukacije.

Staša: Meni je drago što sam organizovala dolazak Italijanki, dopisivala se mesecima i naravno, što sam prevodila ono što su govorile i one i sve vi...

Nakon predstavljanja učesnica, bilo je reči o aktivnostima u prethodnom periodu (od maja do novembra 2018.

Javne promocije ŽS: u ovom periodu održane su tri **(3)** promocije u akademskim krugovima, u tri države i to u sledećim gradovima:

Beograd, 16. jun –Promocija je održana u okviru “*Škole tranzicione pravde*” u organizaciji Fond za humanitarno pravo.

O istorijatu ŽS, feminističkom pristupu pravdi govorile su organizatorke i saradnica ŽS: *Daša Duhaček, Maša Malešević i Staša Zajović (Beograd) a susret je moderirala Jelena Krstić*, Fond za humanitarno pravo. O svom iskustvu svedočenja i učešća u nastavku procesa ŽS, učestvovala su: *Šehida Abdurahmanović, Srebrenica, Bosna i Hercegovina, Mirjana Mijailović, Leskovac i Binasa Džigal, Prijepolje.*

O nastavku procesa ŽS, posebno o pripremnim aktivnostima za organizovanje ŽS o kršenju radnih prav žena u Srbiji govorile su: *Milica Lupšor*, ROZA- grupa za radna prava žena, Zrenjanin i *Milka Rosić*, NENA- grupa za mir i prava žena, Leskovac. One su govorile o eksploataciji žena u svetu rada usled pljačkaške privatizacije, klimi straha i ekonomskoj nebezbednosti radnica u Srbiji.

Učestvovalo **25** studenata/kinja iz cele Srbije a najviše su ih zanimala iskustva žena koje su pretrpele ratne zločine, iskazujući divljenje za njihov doprinos pravednom miru. Izrazili su ogromnu zabrinutost za klimu nekažnjivosti u Srbiji i u celoj regiji.

Vukovar/Hrvatska, 23. avgust - Promocija je održana u okviru Međunarodnog ljetnog kampa (o suočavanju s prošlošću, kulturi sećanja itd.) pod nazivom "Venues of victims/venues of perpetrators. Mapping, decoding&processing the role of historical –civic education (European Youth work", okupio je preko **65** mladih iz 12 zemalja (Belgija, Češka, Estonija, Francuska, Hrvatska, Litva, Norveška, Nemačka, Poljska, Portugal, Slovenija i Španija). Pomenuti kamp organizovala je Documenta-Centar za suočavanje s prošlošću iz Zagreba zajedno sa NVO iz Nemačke i Litve.

O ŽS (istorijatu, procesu organizovanja, nastavku procesa govorile su feminističke terapeutkinje ŽS: *Mira Vilušić* iz Tuzle i *Marijana Senjak* iz Zagreba.

O svom iskustvu na ŽS, kao i o učešću u nastavku procesa ŽS, govorile su svedokinje: *Jelena Baketa*, Lovas/Vukovar; *Mirjana Mijailović*, Leskovac; *Suvada Selimović*, Đulići (BiH), *Milica Miladinović*, Zagreb i *Marica Šeatović*, Novska/Hrvatska.

Aktivistkinje Mreže Žena u crnom iz Srbije (*Snežana Obrenović* iz Kraljeva, *Violeta Đikanović* i *Zorica Trifunović* iz Beograda) su naglasile značaj procesa organizovanja i nastavka procesa ŽS.

Nikšić, 17. oktobar – Promocija je održana na Filozofskom fakultetu uz prisustvo 30 studentkinja.

O istorijatu, procesu organizovanja, nastavku rada ŽS su govorile Ljupka Kovačević i Ervina Dabižinović; od svedokinja su govorile: *Suvada Selimović* i *Rejha Avdić* (BiH); *Anka Vukićević*, *Maja Jovićević* i *Zagorka Matović* (Crna Gora).

Osnovni utisci su: emotivni šok studentkinja (i par studenata) onim što su videle na filmu a posebno iskazima svedokinja, što svedoči o potpunom nepoznavanju činjenica o ratnim zbivanjima, a posebno o odsustvu procesa suočavanja s prošlošću među akademskom populacijom u ovom delu Crne Gore. Takođe je zabrinjavajuće da, sem *Biljane Maslovarić*, prodekanke, niko od nastavnika/ca Filozofskog fakulteta nije prisustvovao ovom događaju.

Javne promocije – međunarodni nivo - O Ženskom sudu je bilo reči i u okviru drugih regionalnih susreta a *u ovom periodu imale mnoštvo susreta sa istraživačicama – bilo direktnih sastanaka, bilo skype...*

O tome su govorile aktivistkinje Mreže Žena u crnom iz Italije (Ana Valente i Margarita Granero) koje su organizovale JP u više italijanskih gradova: „Mi smo imale promocije ŽS tamo gde smo znale da su ljudi zainteresovani za naše sadržaje. Mnoge žene su mi rekle da su sada, nakon prikazivanja filma o ŽS, mnogo više razumele o čemu se radi, a ne samo kada je bila promocija knjige. Mi smo objašnjavale kontekst i to je uticalo da se ublaži emotivna reakcija. Smatramo da je nemoguće da se ŽS promovise jednom prilikom, nego mora da bude u više faza, što smo uradile u više italijanskih gradova”.

Pripremne aktivnosti za organizovanje Ženskog suda o kršenju radnih prava žena (Srbija)

U ovom periodu održani su radni sastanci sa radnicama u organizaciji aktivistkinja ROZA – grupa za radna prava žena, NENA-grupa za mir i radna prava žena i Žene u crnom, Beograd.

U okviru obrazovnih aktivnosti ŽS o kršenju radnih prava žena, ŽUC, zajedno sa grupom NENA je organizovao **22. juna u Leskovcu** susret „*Solidarnost je naša snaga*“ radi stvaranja prostora za jačanje poverenja, uzajamne podrške i solidarnosti. Učestvovalo je **15** osoba (aktivisti/kinje opozicionih političkih partija, aktivistkinje civilnog društva i radnice iz Leskovca.

Izdvajamo najvažnije stavove izražene tokom razgovora:

*Može se zaključiti da je razgovora o **moralnoj dimenziji solidarnosti** u vezi sa ratom i ratnim zločinima pokazao veoma visok stepen građanske kulture kod učesnica/ka - osvešćenosti o dešavanjima iz 90-ih, izrazito visok nivo moralne odgovornosti, jasno i javno odbijanje glorifikacije zločina i zločinaca uz istovremenu kritiku društva koje podržava ili odobrava umanjivanje i poricanje...*

Što se tiče **socijalno- klasne dimenzije solidarnosti**, naglašeno je da je „*sadašnji položaj radnika/ca obeležen je borbom za puko preživljavanje – strahom od pobune, strahom od javnog govora o svom ropskom položaju, ispiranje mozgova putem rijalitija, partijskim zapošljavanjem...*“

U vezi sa **rodnom dimenzijom solidarnosti**, učesnice/i su se saglasili da „*ne postoji solidarnost sa ženama na osnovu 'biološke' pripadnosti, ali da je neophodno ulagati napore u pravcu boljeg razumevanja među neistomišljenicama i da je solidarnost kao uzajamna podrška ne samo civilna vrlina već i način opstanka...*“

Zrenjanin, 23. septembar 2018. - „*Solidarnost je naša snaga*“ radi stvaranja prostora za jačanje poverenja, uzajamne podrške i solidarnosti. Radionica je održana u Zrenjaninskom socijalnom forumu, učestvovala su **24** osobe (žene i muškarci) iz sedam (**7**) gradova: Zrenjanin, Novi Bečej, Novi Sad, Novi Pazar, Kruševac, Leskovac i Beograd. učesnice/i su aktivistkinje i aktivisti civilnog društva, aktivisti/kinje građanske orijentacije bez formalnog statusa; aktivistkinje autonomnih ženskih grupa.

Izdvajamo najvažnije stavove izražene tokom razgovora:

Zločin masovne prisilne mobilizacije u Vojvodini i drugde- odvođenje muškaraca na ratište, ostavili su duboke traume, prvenstveno među muškarcima koji su pretrpeli taj zločin, ali i srodnicama mobilisanih, nametnuli su im odgovornost, pre svega političku i moralnu, za saučesništvo u agresorskim pohodima.

Na vlast su se vratili oni koji su rat izazvali i vodili jer nijedna vlast nije izvršila raskid/diskontinuitet sa ratnim ciljevima i/ili teretom zločina, i to sad negiraju...

U Srbiji, kao i drugim zemljama bivše Jugoslavije prevladava opravdavanje, potiskivanje, poricanje zločina, slavljenje ratnih zločinaca, a one/i koji insistiraju na odgovornosti za zločine počinjene u naše ime, bivaju prokazani, izopšteni.

Ratni sukob je bio prikriveni klasni sukob. Mržnja se proizvodila na etničkoj osnovi radi pljačke društvene imovine, preraspodele bogatstva i legalizacija pljačke, osiromašjenja najvećeg dela stanovništva – socijalni rat kao nastavak rata drugačijim sredstvima.

Militarizacija se nastavlja naročito kroz obrazovni sistem – prikrivanjem informacija o ratovima 90-ih, nacionalističko-militarističku indokrinaciju mladih...

Socijalno- klasna dimenzija solidarnosti...

Ratovi, zatvaranje fabrika, prekarijat, pljačkaška privatizacija, borba za preživljavanje podrivaju solidarnost; radnici/e su razbijeni/fragmentirani, bez međusobne kohezije...

Sindikati ne štite radnike, koji se boje odmazdi ako se pobune; sindikalno organizovanje je onemogućeno u mnogim privatizovanim preduzećima, privatnim firmama; položaj žena na tržištu rada je izuzetno težak.

Izražena je saglasnost da se stanje beznađa može prevazići primerima solidarne prakse, sindikalnim organizovanjem, stvaranjem prostora za obelodanjivanje problema i zajednički rad.

Što se tiče rodne dimenzija solidarnosti, učesnice su kazale da se razlike u stavovima pa i različitom vrednosnom sistemu mogu prevazilaziti: razgovorom, pažljivim slušanjem one druge...

Beograd, 22. septembar – Solidarno za radna prava - na susretu/radnom sastanku, održanom 22. septembra u prostorijama Žena u crnom, učestvovalo je petnaest **(15)** žena iz sledećih gradova: Kruševac, Leskovac, Novi Pazar, Novi Sad i Beograd.

Rezime celodnevne razmene iskustava, promišljanja, predloga:

Tokom razmene iskustava u svetu rada u ratnom periodu, kao i u periodu pljačkaške privatizacije ukazano je na brutalni gubitak elementarnih radnih prava - prisutni su svi vidovi prekarijata.

O kršenju radnih prava svedočile su aktivistkinje, koje uglavnom slušaju svedočenja drugih žena, dok o svojim iskustvima prekarijata ne govore: ("Ja prvi put pričam o ovoj temi. Međutim, u svim svedočenjima žena videla sam sebe", *Milka, Leskovac*).

Što se tiče zdravstvenih posledica nasilja u svetu rada, sve učesnice su se suočile sa ozbiljnim zdravstvenim problemima, kako zbog uslova rada, kao i zbog ratnog nasilja...

Nasilje je višeslojno, višedimenzijalno, sveobuhvatno. Nema nijedan aspekt našeg života koji nije obuhvaćen. Razlike koje postoje među nama mogu da budu klasne, obrazovne, ali sve žene spaja iskustvo nasilja koje trpe. Živimo u socijalnom ratu. Rat se u ovoj zemlji nastavlja drugim sredstvima i to pokazuje da sukob nije bio samo etnički, nego da je bio prikriveni klasni

sukob. Mržnja se proizvodila na etničkoj osnovi. Osnovno je bilo kako da se izvrši preraspodela bogatstva (Staša).

O strahovima, ranjivosti, preprekama u svedočenjima žena u svetu rada, u društvenom okruženju:

“Žene žive u strahu. One koje su izgubile posao ne smeju da svedoče o tome kako su izgubile posao. Ako su starije, strahuju za svoju decu, koja nigde neće moći dobiti posao. Znaju da se sve prati, kontroliše. Srbija je i dalje u ratu, siromaštvo se uvuklo u naše domove. Strah nas je kako ćemo preživeti. Mi smo siromašna nacija, ne samo ekonomski, nego i duhovno. Treba nam puno vremena da probudimo svest kod ljudi da progovore o strahu, o siromaštvu, nesigurnosti po svim mogućih osnovama koje zavređuje čovek kao ljudsko biće. Mi to nemamo...” (Milka).

O načinima prevazilaženja straha, ohrabriranja žena da svedoče o nasilju u svetu rada: formiranje grupe žena koje će zajedno da rade, solidarne zajednica radnica-potencijalnih svedokinja; obrazovanje o kršenju radnih prava; psihološka podrška, pravni saveti...

Beograd, 16. oktobar, Solidarno za radna prava - na radnom sastanku, održanom 16. oktobra u prostorijama Žena u crnom, učestvovalo je sedam osoba (naučnice, radnice u medijima i kulturi). Sastanak je bio konsultativnog karaktera – razmena mišljenja o izazovima i problemima u vezi sa svedočenjima žena o kršenju radnih prava žena.

Inače, sastanak sastavni aktivnosti o kršenju radnih prava žena. Dogovoreno je da će u narednom periodu biti nastavljene pre svega obrazovne aktivnosti: predavanja o političkoj ekonomiji i ekonomskoj istoriji, vezama između rata i privatizacije, prekarijatu (sociološkinja Marija Obradović); učešće u pripremnim aktivnostima na terenu (novinarke) itd.

O aktivnom ženskom odmoru u ženskoj kući ‘Seka’ na Braču, avgust 2018.

“Nas je devet aktivistkinja bilo u kući Seka, na Braču. Provele smo predivnih deset dana” (Violeta).

“Bilo nam je jako lepo, bez ikakvih pritisaka, bez pravila. Bilo nam je super” (Milka).

“Bilo je fascinantno. Ništa se nismo dogovarale, sve je bilo spontano, kao jedna porodica” (Rejha).

“Sam taj naš zajednički odlazak na Brač je bio nevjerovatan. Drugarice iz Srbije došle u BiH da zajedno putujemo. U kući Seka sve je bilo spontano. Sve smo zajedno radile. Jovanka je stalno bila oko nas. Ja sam pravila pite, Marica štrudle. Violeta je kuvala prebranac koji smo jele tri dana, a organizovala je i pjevanje. Pješaćile smo često i dugo. Mi smo baš uživale...” (Suvada).

Na kraju ovog segmenta, bilo je reči o radionicama u okviru **feminističke brige i odgovornosti**-radionicama sa žrtvama etničke diskriminacije u Sloveniji (‘Izbrisani’) i radionicama u Pljevljima, o čemu je govorila *Ljupka Kovačević*, feministička terapeutkinja: “Sa grupom žena smo radile o etničkom nasilju. Vrlo je teško zadržati žene. Neke su došle, ispričale svoju priču, otišle. Otvarale smo teme roda, nacije, odgovornosti. Nije bio psihološki rad. Potreban je politički rad, potrebno je da žene vide širu sliku, pa tek onda da svjedoče. U tom periodu su došle izbjeglice. Smatram da aktivistkinjama sada treba relaksacija, odvajanje od tog iscrpljujućeg posla. Dobro je što šira zajednica pruža pomoć izbjeglicama.

Ja sam radila upitnik sa njima o simptomima izgaranja. Od šest aktivistkinja koje su ispunile upitnik, njih tri trebalo bi odmah skloniti od toga! Što se tiče šireg konteksta, tu je veoma izražen srpski nacionalizam i aktivistkinje su i time dodatno ugrožene i vrlo usamljene”.

(Izveštaj priredila: Staša Zajović, transkript uradio: Mloš Urošević)

(Note: brief reports on Regional meetings in English you can find in previous chapters)

2019

Ženski sud - feministički pristup pravdi

(januar, februar, mart, april 2019.)

Donosimo kratak izveštaj o aktivnostima Žena u crnom u vezi sa organizovanjem Ženskog suda-feministički pristup pravdi u ovom periodu. Ukoliko vas zanimaju opširnije informacije, možete ih naći na našem web-sajtu www.zeneucrn.org i www.zenskisud.org ili nam se obratite putem mail: zeneucrnombegrad@gmail.com

Prvi Ženski sud na teritoriji Evrope, održan je u Sarajevu, od 07. do 10. maja 2015. godine, u organizaciji 10 ženskih grupa sa prostora bivše Jugoslavije (Pokret Majke enklava Srebrenica i Žepa, Fondacija Cure, Sarajevo, Bosna i Hercegovina, Centar za žene žrtve rata, Centar za ženske studije, Zagreb, Hrvatska, Centar za žensko i mirovno obrazovanje Anima, Kotor, Crna Gora, Savet za rodnu ravnopravnost, Skopje, Makedonija, Ženski lobi, Ljubljana, Slovenija, Centar za ženske studije i Žene u crnom, Beograd, Srbija). Ženskom sudu je prisustvovalo više od **500** osoba iz svih zemalja bivše Jugoslavije, ali i iz: Argentine, Alžira, Palestine, Izraela, SAD, Španije, Italije, Švedske, Austrije, Belgije, Velike Britanije, itd.

Završni događaj u Sarajevu nije kraj procesa, već naprotiv, podsticaj da se iz feminističke perspektive nastavi sa kreiranjem novih modela pravde. To je obaveza pre svega prema svedokinjama, ali i izraz naše odgovornosti prema ogromnom teretu nedavne prošlosti.

U nastavku procesa Ženskog suda, Žene u crnom, Beograd koordiniraju programske i druge aktivnosti, uz podršku organizacija: Anima, Kotor (Crna Gora), Centar za žene žrtve rata, Zagreb (Hrvatska), neke članice bivšeg Organizacionog odbora Ženskog suda (OOŽS) koji je delovao do događaja u Sarajevu učestvuju sporadično (Fondacija 'Cure', Sarajevo) dok su se ostale članice OOŽS podržavaju aktivnosti bez aktivnog učešća.

U ovom izveštajnom periodu organizovane su sledeće aktivnosti:

Na ovom susretu bila je prisutna **41** žena iz sledećih zemalja:

Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Hrvatska, Italija, Makedonija, Sirija, Slovenija, Srbija, Poljska, Turska.

Svedokinje na ŽS:

Bosna i Hercegovina: Suvada Selimović, Đulići, Šaha Hrustić, Klisa, Nura Mustafić, Bajramović, Rejha Avdić, Bratunac/Tuzla

Crna Gora: Anka Vukićević i Zagorka Matović, Nikšić, Sabina Talović, Pljevlja

Hrvatska: Jovanka Carević, Zagreb i Marica Šeatović, Novska

Makedonija: Jasminka Bogdanovska, Neprošteno/Tetovo

Slovenija: Mirjana Učakar, Ptuj

Srbija: Mirjana Mijailović, Leskovac, Nadežda Kostić, Kruševac.

Organizatorke, terapeutkinje ŽS, aktivistkinje: Jadranka Miličević i Radmila Žarković, Sarajevo; Ljupka Kovačević, Kotor; Senka Rastoder, Bar; Nela Pamuković, Zagreb, Merima Skočić i Mira Vilušić, Tuzla, Refija Hadibulić, Bajramović/Srebrenica, Milka Rosić, Leskovac; Dana Vidić, Daša Duhaček, Dunja Hadžiomerspahić, Jelena Marković, Ljiljana Radovanović, Marijana Stojčić, Nastasja Radović, Snežana Tabački, Stanislava Lazarević, Staša Zajović, Violeta Đikanović, Beograd.

Gošće:

Ivana Žanić i Nataša Kandić, Fond za humanitarno pravo, Beograd;

Margherita Granero i Alessandra Innocenti, Žene u crnom, Torino/Italija;

Joumana Seif/Žumana Seif, Sirijski ženski lobi; Sirija/Nemačka; Magdalena Sztandara, Krakov/Poljska; Pinar Kuranel, Ženske studije, Ankara/Turska.

Mirko: odavde imam na engleskom, ne prevodi...iz izveštaja NED...

Od aktivnosti izdvajamo sledeće:

Nezadovoljena pravda za žrtve (o procesuiranju ratnih zločina, o ratnom zločinu silovanja...) *Ivana Žanić, direktorka pravnog programa Fonda za humanitarno pravo/FHP, Beograd* održala je predavanje o raznim aspektima tranzicione pravde:

O dostignućima Haškog tribunala za celu regiju – pre svega doprinos kažnjivosti zločina, posebno ratnog zločina silovanja, doprinos Haškog tribunala je 'nemerljiv' i to posebno kao „zaštita žrtava seksualnog nasilja, poverenja u iskaz žena“.

U ovom kontekstu je posebno ukazano na činjenicu da *Zakon o civilnim žrtvama Srbije rata ne prepoznaje niti priznaje ratni zločin silovanja*, tj. žena koja je silovana u ratu, ne može da dobije status civilne žrtve rata zato što nema fizičko oštećenje od preko 50%! Pred Specijalnim sudom za ratne zločine u Srbiji do sada je procesuirano samo sedam predmeta koji u sebi uključuju seksualno zlostavljanje. I samo je jedan predmet okončan.

Takođe su navedene još neke *manjkavosti suđenja za ratne zločine u Srbiji*: neefikasnost rada Tužilaštva za ratne zločine (neprocesuiranje visokorangiranih počilaca, dugotrajni procesi, što izaziva iscrpljivanja žrtava, proizvodi ogorčenje, posebno među porodicama žrtava.

Obstrukcija pravosudnog sistema ispoljava se i u političkoj ulozi Apelacionog suda (nakon izricanja presuda, taj sud vraća predmete na ponovno suđenje), kao i u neispunjavanju obaveza prema žrtvama zločina u vidu nepriznavanja materijalnih reparacija.

Nekažnjivost na pravnom nivou ogleda se i u negiranju genocida i sudski utvrđenih činjenica. Nekažnjivost na političkom nivou ispoljava se u učešću osuđenih ratnih zločinaca u parlamentu, u prisustvu suđenjima za ratne zločine, učešću u najvišim organima vladajuće koalicije, predavanjima osuđenih ratnih zločinaca na Vojnoj akademiji, propagandi na svim režimskim medijima itd.

Na kraju je Ivana Žanić govorila o značaju Koalicije za REKOM, kao i problemima i izazovima sa kojim se suočava.

O međunarodnoj solidarnosti (Učešće aktivistkinja Ženskog suda u regionalnim i međunarodnim susretima (Konferencija o sekularizmu – London, november 2018; O rodnoj dimenziji pravde u Siriji – Pariz, februar 2019.; O susretu Žena u crnom, Belgija, mart 2019.; 'Žensko lice mira' –izložba u Sarajevu, mart 2019.; Dani ateizma u Varšavi, mart 2019...).

O ovim događajima su izvestile: *Staša Zajović, Nela Pamuković, Mira Vilušić, Suvada Selimović, Rejha Avdić*.

Učešće žena u društvenom i političkom životu u Siriji – o tome je govorila **Joumana Seif (Žumana Seif)**, advokatica, braniteljka ljudskih prava, jedna od osnivačica Pravnog komiteta sirijskih žena, Ženskog sirijskog lobija, Ženskog političkog pokreta.

Žumana je govorila o: organizovanju demokratske opozicije u Siriji od 2000.godine i navela brojne demokratske inicijative; o učešću žena u 'Arapskom proleću' u Siriji (organizovanje ženskih demonstracija sekularnog/nereligijskog karaktera). Potom je objasnila kako su miroljubivi protesti prerasli u oružani sukob praćen režimskim terorom, masovnim silovanjem žena kao oruđem rata i osvete; kao i jačanjem islamističke opozicija, koja marginalizuju, isključuju žene. Dobar deo izlaganja posvetila je organizovanju žena, kako unutar Sirije tako i u izbeglištvu. Od političkih inicijativa, feminističkih mreža, navela je: Ženski politički sirijski feministički pokret, Ženski sirijski lobi, Pravnog komiteta sirijskih žena, koji okupljaju aktivistkinje iz Sirije i u izbeglištvu.

Žumanu su najviše interesovala iskustva sa Ženskog suda, mogućnosti organizovanja ŽS za sirijske žene, o čemu su govorile svedokinje i organizatorke ŽS, naglašavajući najvažnija iskustva, pouke i znanja, kako u procesu organizovanja, naročito u nastavku procesa.

Narednog dana (13.4.2019.) održano je više sesija:

Dokle smo stigle? (Pošto se navršilo skoro četiri godine otkad je održan ŽS (Sarajevo, maj 2015.) na ovom susretu smo zajedno promišljale o učincima/dostignućima, snagama, izazovima, preprekama u radu...).

I sesija - Pregled aktivnosti Ženskog suda od održavanja do sada (2015.-2019.) i samo navodimo neke:

- **12 regionalnih susreta ŽS** na kojima je učestvovalo oko **400** osoba (svedokinje, organizatorke, aktivistkinje, međunarodne prijateljice...)
- **Javne prezentacije/promocije Ženskog suda** – održane su **33** javne prezentacije/JP u svim zemljama bivše Jugoslavije na kojima je učestvovalo oko **860** osoba. Međunarodne prezentacije se odvijaju kroz učešće svedokinja i organizatorke na međunarodnim konferencijama, debatama o ŽS koje su neke naučne/akademske institucije organizovale u brojnim evropskim i vanevropskim zemljama.
- U okviru **pripremnih aktivnosti za organizovanje ŽS o kršenju radnih prava žena** (Srbija) održane su od oktobra 2017. preko **20** radionica, intervjui sa radnicama, svedočenje potencijalnih svedokinja, obrazovni programi...

Feministički tim terapeutkinja deluje u vidu kontinuirane podrške svedokinjama u nastavku procesa ŽS (grupni i individualni rad sa svedokinjama),

Feministička etika brige i odgovornosti ima više segmenata: radionice/razgovori u sigurnim prostora u kojima žene javno govore o prećutanim zlodelima, potisnutim traumama (Slovenija i Crna Gora);

Suđenja za ratne zločine - praćenje suđenja za ratne zločine pred Specijalnim sudom za ratne zločine u Beogradu na kojima učestvuju svedokinje na ŽS, mnoge od njih su srodnice ubijenih, kojima se pruža emotivna i moralna podrška na suđenjima za ratne zločine. U ovom periodu pratile smo pet (**5**) suđenja u Beogradu.

Suđenje u Sarajevu za ratni zločin silovanja: Edina Karić, svedokinja na Ženskom sudu u Sarajevu, odlučila je da posle skoro 25 godina pokrene sudski postupak. Suđenje je počelo jula 2017. pred Sudom Bosne i Hercegovine i svih 11 ročišta su pratile svedokinje i organizatorke ŽS i presuda od 12 godina zatvora za počinitela je izrečena 25. marta 2019.

Solidarne majke za mir - solidarna mreža svedokinja – susreti uzajamne podrške i solidarnosti — žene iz raznih mesta mesta u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji kao žrtve i preživjele ratnih i postratnih zločina pretvorile su svoju tragediju i bol pretvorile u zajedničku borbu za mir i pravdu (posećivanje mesta zločina, memorijali, simboličke reparacije...).

Alternativna istorija (publikacije o ŽS i feminističkom pristupu pravdi, angažovana umetnost-video aktivizam).

I u ovom izveštajnom periodu, svedokinje na ŽS učesvovala su u brojnim aktivnostima Mreže ŽUC-a: uličnim akcijama; suočavanju s prošlošću (posećivanje mesta zločina, praćenje suđenja, susreti ženske solidarnosti), sastanak Mreže, obrazovni programi

Sesiju je moderirala *Stasa Zajović*.

II sesija: Učinci, dostignuća, naučene lekcije...

Naglašavajući najvažnija iskustva, pouke i znanja, kako u procesu organizovanja, naročito u nastavku procesa, svedokinje su istakle:

- *Najvažnije je da proces ŽS i dalje traje, nastavak procesa je žene ojačao*, podstakao snagu i hrabrost da svuda javno govore o svim dešavanjima tokom i nakon ratova, čime doprinose kažnjivosti ratnih zločina i zločinaca;
- *Proces organizovanja i nastavak ŽS podstakao svedokinje da zahtevaju pravdu pred državnim sudovima*, jer za to osećaju snagu i samopouzdanje koje nisu imale pre iskustva ŽS;
- *Pritisak na pravosudni sistem u pravcu zadovoljavanja pravde dao je konkretne rezultate*: sudovi su uvažili neke iskaze sa ŽS kao dokazni materijal, a u nekim slučajevima dobijene su i materijalne reparacije itd.

Što se tiče **doprinosa feminističkom konceptu pravde i naučenih lekcija**, iskustvo je pokazalo sledeće:

Žene koje su svedočile pred nacionalnim sudovima a potom na ŽS uvidele su ogromnu razliku jer je na 'državnim sudovima fokus na zločincu a ne na žrtvi'. Stoga svedokinje smatraju da bi nesigurnost pred državnim sudovima, bila daleko manja da su pred tim sudovima svedočile posle iskustva na ŽS. To je jasno pokazalo iskustvo svedokinja koje su, posle iskustva na ŽS, svedočile pred nacionalnim sudom.

Kao važan doprinos istaknut je **pritisak na institucionalni pravni sistem putem ŽS**, mnoge svedokinje su pokrenule sudske procese ohrabrene podrškom ŽS (svedokinja, organizatorki, terapeutkinja...) i zahvaljujući svedočenjima na ŽS. Uz podršku organizatorki, neke od svedokinja su izdejstvovala velike pravne pobede –materijalne reparacije, neke svedokinje je proces ŽS je osnažio da vode složene pravne procedure povrata imovine, žalbene postupke pred Evropskim sudom za ljudska prava u Strazburu, itd. Kod nekih svedokinja pravni postupci se odnose na elemente svedočenja pred ŽS (ratni zločin silovanja, prisilni nestanci, ubistva...), kršenja radnih prava; imovinski sporovi, itd.

Važan doprinos ŽS jeste **feministička politika prenošenja znanja, iskustava i pouka sa ŽS na međunarodnom nivou** – naročito u nastavku procesa postaje redovna praksa koja se ispoljava

kroz česte kontakte sa međunarodnim istraživačicama, bilo putem skypa ili studijskim boravcima u našim sredinama. Prenošenje znanja o ŽS vrši se i učešćem organizatorki i svedokinja na brojnim međunarodnim akademskim ustanovama, konferencijama.

Organizovana podrška žrtvama ratnog zločina – u vidu simboličkih reparacija, posećivanja mesta zločina: povodom 19. juna – Međunarodnog dana borbe protiv seksualnog nasilja u ratu, organizovano je obeležavanje ovog dana u Foči – mestu gde je ratni zločin silovanja, uključujući zločin seksualnog ropstva, bio najrasprostranjeniji tokom rata u Bosni i Hercegovini. Po prvi put je organizovano javno obeležavanje i podsećanje na zločine počinjene u gradu Foča - posle 26 godina od zločina, posle 26 godina ćutanja, mnoge žrtve ratnog zločina silovanja su učestvovala u akciji, zajedno sa svedokinjama, organizatorkama i aktivistkinjama na ŽS.

Na ovoj sesiji pored već navedenih, naglašeni su i drugi učinci u nastavku procesa ŽS:

Pokretanje ili učešće u akcijama solidarnosti sa potlačenima (na klasnoj, rasnoj, rodnoj osnovi) postala je sastavni deo aktivističkog angažmana svedokinja: Pokret majki u Crnoj Gori, građanski protesti protiv autoritarnih režima (Srbija i Crna Gora); solidarnost sa izbeglicama (u svim sredinama) itd. Sesiju je moderirala *Nela Pamuković*.

III sesija: O izazovima, teškoćama, preprekama u radu

Naglašeni su spoljni faktori:

- *institucionalni pravni sistem ne funkcioniše na nivou država u regiji;*
- *jačanje nacionalističkih/ultradesničarskih/fašističkih snaga u celoj regiji, sprega kriminala i političkih elita – i dalje prevladavaju nacionalizam, militarizam, klima nekažnjivosti na nivou države i društva, u obrazovnom sistemu prevladava falsifikovanje činjenica o ratovima 90-ih, blokada suočavanja s prošlošću, strah da se svedoči o ratovima...*
- *zlo/upotreba manjinskih zajednica, pre svega etničkih, praksa je svih režima radi održanja na vlasti, EU integracija, o čemu su govorile mnoge učesnice;*

Teškoće proizilaze i iz finansijskih problema - nedostatak sredstava za nastavak procesa, viktimizirano-paternalistički pristup u politici međunarodne pomoći; prestanak interesovanja za regiju i temu suočavanja s prošlošću. Sa ovim je direktno povezan fenomen da *države formiraju svoje nevladine organizacije tzv. GONG-ove* - dodeljuju im javna sredstva, uglavnom

su ti Gong-ovi usmereni protiv kritički orijentisanih organizacija civilnog društva; ovo je posebno rasprostranjeno u Srbiji, Hrvatskoj, Crnoj Gori.

Nedovoljna podrška Ženskom sudu u akademskoj zajednici - izvan kruga saradnica/ekspertkinja na ŽS, podrška unutar akademske zajednice u regiji je manja od očekivane. Ovo je posebno očigledno u Srbiji gde mali broj univerzitetskih nastavnika iznosi političke stavove koji nisu u skladu sa zvaničnom politikom autoritarnog režima, tj. većina se opredeljuje za ćutanje ili čak podržavanje političkih naloga vlasti. Organizovane su dve javne promocije, a uporni pokušaji Žena u crnom da organizuju više javnih promocija ŽS nisu urodili plodom.

Međutim, interesovanje akademskih institucija i generalno, međunarodnih ekspertkinja i eksperata za tranzicionu pravdu za naše iskustvo ŽS daleko je veće od 'domaće'.

Sem toga, iskustvo sa prezentacijom ŽS među studentima/kinjama u Srbiji, Crnoj Gori, Hrvatskoj pokazuje 'zasićenost' pitanjima suočavanja s prošlošću a zapravo ukazuje na dominantnog odbijanje sa bremenom odgovornosti za zločine počinjenih 'u naše ime'.

Pripremne aktivnosti za organizovanje ŽS o kršenju radnih prava žena razotkrile su i unutrašnje i spoljašnje prepreke: manji odaziv žena od očekivanog; strah žena da govore zbog mogućih represalija/odmazdi; tu je, zbog stalne režimske demonizacije, i strah od 'neposlušnih' NVO posebno ŽUC-a. Sem toga, radnice očekuju da organizatorke aktivnosti zadovolje njihove neposredne ekonomske potrebe, što je nemoguće. Kontinuirano kršenje radnih prava, dovelo je interiorizacije eksploatacije - navikavanje na kršenje radnih prava, svih vidova ponižavanja, uključujući i seksualno, a preovladava i duboko nepoverenje u sindikate, u sve vidova kolektivnih radničkih akcija. Zbog svega navedenog, sadržaj rada je diversifikovan raznim edukativnom sadržajima.

Sesija „Zajedničko promišljanje o aktuelnoj društvenoj i političkoj situaciji u regiji, Evropi, svetu...“

Žumana Seif (Joumana Seif) je govorila o naporima sirijskog civilnog društva za kažnjivost zločina (prikupljanje dokaza o ratnim zločinima, pokretanje sudskih postupaka pred evropskim sudovima u okviru univerzalne jurisdikcije; zagovaranje da se osnuje Specijalni sud za Siriju itd.).

O značaju Inicijative za REKOM, posebno o vršenju pritiska na političare da se formira međudržavnu komisiju koja će da imenuje žrtve, da napravi popis i evidenciju žrtava – u borbi protiv nekažnjivosti, govorila je *Nataša Kandić, Fond za humanitarno pravo iz Beograda.*

Aktivistkinje iz Italije, Hrvatske, Srbije, Turske su govorile o jačanju desnice i kleronacionalističkih tendencija usmerenih protiv reproduktivnih prava žena.

Klima nekažnjivosti u Srbiji - aktivistkinje iz Srbije, svedokinje na ŽS koje prate suđenja pred Specijalnim sudom u Beogradu ukazale su na prisustvo osuđenih ratnih zločinaca i njihovih sledbenika na ročištima pred Specijalnim sudom, što posebno ponižava žrtve i sve koji ih podržavaju na ovim suđenjima.

Jadranka Miličević je govorila o prvoj **Paradi ponosa** u Sarajevu koja će se održati 8. septembra 2019. Potom se osvrnula na otpore fundamentalističkih organizacija (pozivi na linč, spaljivanje i izolaciju...), ali i javnu podršku, posebno od strane progresivnih advokata.

U narednoj sesiji napravljen je plan zajedničkih aktivnosti ŽS za naredni period.

Tokom **evaluacije**, učesnice su kazale da su im najznačajniji bili sledeći sadržaji:

Učešće međunarodnih prijateljica, pre svega iz Sirije i to je značajno na više nivoa: mogućnost da prenesemo naša iskustva o ŽS i podržimo pokretanje ŽS u Siriji i drugde; upoznavanje iz prve ruke sa situacijom u Siriji; upoznavanje sa iskustvima ženskog pokreta u Italiji, Turskoj, Siriji.

Za međunarodne prijateljice susret je politički značajan zbog internacionalističke solidarnosti, a posebno kao podsticaj za organizovanje inicijativa pravde iz feminističke perspektive.

Nastavak procesa ŽS značajan je u emotivno/moralnom, političkom, obrazovnom smislu – kako za svedokinje, organizatorke, aktivistkinje.

II Javne promocije Ženskog suda – feministički pristup pravdi- regionalni i međunarodni nivo

Promocije/javne prezentacije ŽS se sastoje od sledećih segmenata:

- Šta je Ženski sud? Šta je feministički pristup pravdi? Istorijat i proces organizovanja Ženskog suda – o čemu uglavnom govore organizatorke ŽS
- Svedokinje govore o svom iskustvu svedočenja na Ženskom sudu u Sarajevu (Šta je za mene značilo svedočenje na ŽS?, kao i učešće u nastavku procesa ŽS)
- Razgovor sa publikom (Učinci Ženskog suda, nastavak procesa ŽS, problemi sa kojim se najviše suočavaju u svom okruženju – predlozi, sugestije za održanje 'mini' ŽS po specifičnim pitanjima, itd.).

U ovom izveštajnom periodu održana je jedna (**1**) javna prezentacije i to u Srbiji.

30. mart, Vrnjačka Banja – Na javnoj prezentaciji bile su prisutne **33** žene iz različitih gradova i opština Rasinskog okruga: Kruševac, Trstenik, Čičevac, Varvarin, Brus, Aleksandrovac/ i četiri žene iz Severne Makedonije: Skoplje, Kavadarci, Kumanovo. O istorijatu ŽS, o nastavku

procesa govorila je Snežana Obrenović iz Kraljeva, aktivistkinja Mreže ŽUC-a i ekspertkinja na ŽS.

Učestvovala su svedokinje: Rejha Avdić i Suvada Selimović/BiH, Marica Šeatović/Hrvatska i Nadežda Kostić/Srbija. Takođe je učestvovala Violeta Đikanović, aktivistkinja ŽUC-a.

Nakon projekcije dokumentarnog filma svedokinje su se osvrnule na značaj učešća na ŽS, posebno u nastavku procesa kao podsticaja za nastavak zajedničke borbe za pravdean mir, kažnjivost zločina, dostojanstvo, autonomiju.

Žene prisutne na JP (inače aktivistkinje Mreže žena Rasinskog okruga) veoma su teško doživele životne priče svedokinja i to: zbog oživljavanja vlastitih trauma, ali prvenstveno zbog nedostatka informacija o ratovima, o stradanjima žena. I to je jasan indikator blokade procesa suočavanja s prošlošću u Srbiji. Veoma je ohrabrujuće da su učesnice izrazile potrebu da se u skorije vreme ponovo organizuje javna prezentacija ŽS.

III Feministička etika brige i odgovornosti – Susreti u sigurnim prostorima u kojima žene javno govore o prećutanim zločinima, potisnutim traumama, a radi jačanja uzajamne podrške, poverenja, prijateljstva, uključivanja što šireg kruga žena u aktivnosti u nastavku procesa Ženskog suda. Feministička etika brige i solidarnosti uključuje i praćenje suđenja za ratne zločine; podrška pravnim procesi i procedurama koje vode svedokinje na ŽS.

1. Radionica u Ljubljani, 12. januara - radionica je održana u Socijalnom centru 'Rog'; učestvovalo je *dvadesetak* žena: žene iz zajednice 'Izbrisanih', aktivistkinje iz Ljubljane i Logateca. Učestvovala su i organizatorke i svedokinje na ŽS: Marijana Senjak, Mubera Ždralić i Nela Pamuković izu Zagreba, Marica Šeatović iz Novske i Staša Zajović iz Beograda.

Analizirane su dosadašnje aktivnosti, a naredne aktivnosti će biti fokusirane na problem sagorevanja (burn out), kao i na zajedničke akcije solidarnosti s izbeglicama.

2. Praćenje suđenja (za ratne zločine; pravni procesi i procedure koje vode svedokinje, organizatorke, aktivistkinje na ŽS):

Suđenje za ratne zločine pred Specijalnim sudom u Beogradu: zajedno sa srodnicama ubijenih, suđenja prate aktivistkinje i aktivisti ŽUC-a (o ovom suđenju možete više informacija u ovom izveštaju u rubrici (*Praćenje suđenja u Specijalnom sudu*).

U ovom periodu svedokinjama koje su vodile pravne postupke (povrat imovine, pripremne radnje postupke za ratne zločine) i u svim slučajevima su imale podršku terapeutkinja, organizatorki i aktivistkinja Ženskog suda

IV Zajednički radni konsultativni sastanci – U ovom periodu održavani su operativni radni sastanci organizacija, ekspertkinja, aktivistkinja koje učestvuju u nastavku procesa.

V Radni sastanci Žena u crnom: kao nositeljke programskih aktivnosti u nastavku procesa ŽS, održavale su radne sastanke (izveštajne aktivnosti, priprema publikacija o ŽS, dokumentacije i arhive ŽS, priprema regionalnih susreta ŽS.

VI Publikacija o Ženskom sudu – feministički pristup pravdi – aktivnosti jun 2018.- april 2019.

Ova publikacija od **110** stranica, ima šest poglavlja:

O Ženskom sudu - feministički pristup pravdi; Aktivnosti u nastavku procesa ŽS (jun 2018.- april 2019.); Regionalni susreti ŽS; Javne prezentacije ŽS; Obrazovne aktivnosti o kršenju radnih prava žena u Srbiji i „Pamćenje i odgovornost“ - škola za mlade.

Publikaciju je uredila Staša Zajović, u saradnji sa Ljupkom Kovačević i Milošem Uroševićem; dizajn i tehničko uređenje Marija Vidić.

Women's court - a feminist approach to justice (Report – January, February, March, April 2019)

We bring a brief report on the activities of Women in Black regarding the organization of the Women's Court-the feminist approach to justice in this period. If you are interested in more information, you can find them on our web site www.zeneucrnornom.org and www.zenskisud.org or contact us by mail: zeneucrnornombeograd@gmail.com

The first Women's Court in the territory of Europe was held in Sarajevo, May 7 to May 10, 2015, organized by 10 women's groups from the territory of the former Yugoslavia (Mothers of Srebrenica and Žepa Enclaves, Cure Foundation, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina, Center for Women Victims of War, Center for Women's Studies, Zagreb, Croatia, Center for Women and Peace Education Anima, Kotor , Montenegro, Gender Equality Council, Skopje, Macedonia, Women's Lobby, Ljubljana, Slovenia, Center for Women's Studies and Women in Black, Belgrade, Serbia). The women's court was attended by more than 500 people from all the countries of the former Yugoslavia, but also from Argentina, Algeria, Palestine, Israel, the United States, Spain, Italy, Sweden, Austria, Belgium, Great Britain, etc.

The final event in Sarajevo is not the end of the process, but on the contrary, an incentive to continue from the feminist perspective to the creation of new models of justice. It is an obligation first of all to the witnesses, but also the expression of our responsibility towards the enormous burden of the recent past.

In continuation of the Women's Court, Women in Black, Belgrade coordinate the program and other activities, with the support of organizations: Anima, Kotor (Montenegro), Center for Women War Victims, Zagreb (Croatia), The Foundation CURE, Sarajevo (Bosnia &

Herzegovina), and some members of the former Organizing Committee of the Women's Court continue to participate sporadically (Council for Equality, Skopje, Macedonia), while the other members support the process without active participation.

During this reporting period, the following activities were organized:

- **Regional meeting, Radmilovac, near Belgrade, Serbia**, April 12-14, at this meeting, 41 women from the following countries were present:

Bosnia and Herzegovina, Montenegro, Croatia, Italy, Macedonia, Syria, Slovenia, Serbia, Poland, Turkey.

W'sC witnesses:

Bosna and Herzegovina: Suvada Selimović, Đulići, Šaha Hrustić, Klisa, Nura Mustafić, Bajramovići, Rejha Avdić, Bratunac/Tuzla

Montenegro: Anka Vukićević and Zagorka Matović, Nikšić, Sabina Talović, Pljevlja

Croatia: Jovanka Carević, Zagreb and Marica Šeatović, Novska

North Macedonia: Jasminka Bogdanovska, Neprošteno/Tetovo

Slovenia: Mirjana Učakar, Ptuj

Serbia: Mirjana Mijailović, Leskovac, Nadežda Kostić, Kruševac.

Organizers, therapists, activists: Jadranka Miličević and Radmila Žarković, Sarajevo; Ljupka Kovačević, Kotor; Senka Rastoder, Bar; Nela Pamuković, Zagreb, Merima Skočić and Mira Vilušić, Tuzla, Refija Hadibulić, Bajramovići/Srebrenica, Milka Rosić, Leskovac; Dana Vidić, Daša Duhaček, Dunja Hadžiomerspahić, Jelena Marković, Ljiljana Radovanović, Marijana Stojčić, Nastasja Radović, Snežana Tabački, Stanislava Lazarević, Staša Zajović, Violeta Đikanović, Belgrade.

Guests:

Ivana Žanić and Nataša Kandić, HLC, Belgrade;

Margherita Granero and Alessandra Innocenti, WiB, Torino/Italy;

Joumana Seif, Syrian Women's Lobby; Syria/Germany; *Magdalena Sztandara*, Krakow; *Pinar Kuranel*, Women's Studies, Ankara/Turkey.

Activities:

Unsatisfied justice for victims (about war crimes trials, about sexual crimes in war...)

Ivana Žanić, director of legal program of Humanitarian Law Center, Belgrade, gave a lecture on diverse aspects of transitional justice. Here is a summary of this exchange:

On the accomplishments of The Hague Tribunal regarding the entire region – primarily its contribution to the liability for crimes, notably rape as a war crime, where the contribution of The Hague tribunal is “immeasurable”, especially as the „protection of victims of sexual violence, trusting the women’s testimonies”.

In this context, the fact that the Law on Civilian Victims of War in Serbia does not recognize nor acknowledge rape as a war crime, i.e. a woman who was raped during the war cannot obtain the status of civilian victim of war because she does not have physical damage of more than 50%! So far, the Special Court for War Crimes in Serbia has processed only seven cases that include sexual abuse. And only one case has been concluded.

Also, some other shortcomings of war crimes trials in Serbia were highlighted: the inefficiency of the work of the Prosecutor's Office for War Crimes (non-processing of high-ranking perpetrators, long-lasting processes, which causes victims' exhaustion, produces outrage, especially among families of victims).

The obstruction of the judiciary system has also been manifested in the political role of the Court of Appeals (after the verdicts are pronounced, that Court returns cases for retrial), as well as in failure to fulfill obligations towards victims of crimes in the form of non-recognition of material reparations.

Impunity at the legal level is also reflected in the denial of genocide and court-established facts. Impunity on the political level is reflected in the participation of convicted war criminals in parliament, in the presence of war crimes trials, participation in the highest organs of the ruling coalition, lectures of convicted war criminals at the Military Academy, propaganda in all the regime media, etc.

Session: International solidarity (Participation of Women's Court activists in regional and international gatherings (Conference on Secularism, London, November 2018; About the gender dimension of transitional justice in Syria, conference held in Paris, February 2019; Women's face of Peace, Sarajevo, March 2019; 100 years of women’s vote: celebration or mobilization? and Days of Atheism, Warsaw/Poland, March 2019. Participants: Staša Zajović, Nela Pamuković, Mira Vilušić, Suvada Selimović, Rejha Avdić ... spoke about these conferences.

Women's Political Participation in Syria (About women's political participation during the revolution, during the war, gender dimension of transitional justice...)

Speaker was **Joumana Seif**, lawyer and human rights defender; cofounder of the Legal Committee of the Syrian Women's Network and Syrian Women Political Movement, member of Syrian Feminist Lobby etc.

Joumana talked about: the organizing of the democratic opposition in Syria since 2000, describing numerous democratic initiatives; on the participation of women in the 'Arab Spring' in Syria (organizing of women’s demonstrations of secular/non-religious character).

Then she explained how the peaceful protest transformed into an armed conflict accompanied by regime terror, mass rapes of women, as a tool of war and retribution; as well as the strengthening of Islamist opposition forces which marginalize, and even exclude women. She devoted a large part of her presentation to the organizing of women, both inside Syria and in exile. She spoke about the following political initiatives and feminist networks: Syrian Women Political Movement, Syrian Feminist Lobby, the Legal Committee of the Syrian Women Network, which gather activists from Syria and those living in exile.

Joumana was most interested in the experience of the Women's Court, the possibility of organizing W'sC for Syrian women, which was commented by the W'sC witnesses and organizers, who highlighted the most important experiences, lessons learned and knowledge acquired, both in the process of organizing, and especially in its continuation.

How long have we gone? (Since almost four years have passed since the W'sC (Sarajevo, May, 2015) was held at this meeting, we thought together about the effects / achievements, forces, challenges, obstacles in the work ...).

I Session - A review of the activities of the Women's Court since the beginning until now (2015-2019) and just mention some:

- **12 regional meetings of the W'sC**, attended by about 400 people (witnesses, organizers, activists, international friends ...)

- **33 Public presentations / promotions of the Women's Court** – were held in all countries of the former Yugoslavia, attended by about **860** persons. International presentations took place through participation of witnesses and organizers at international conferences, debates on W'sC that some scientific/academic institutions have organized in many European and non-European countries.

- *Preparatory activities for organizing the W'sC on violation of labor rights of women (Serbia)*, more than **20** workshops were held, from October 2017, interviews with workers, testimonies of potential witnesses, educational programs ...

- *The feminist team of therapists works in the form of continuous support to witnesses in the continuation of the W'sC process (group and individual work with witnesses);*

- *The feminist ethics of care and accountability* has several segments: workshops / conversations in safe spaces where women speak publicly about tortured maladies, repressed traumas (Slovenia and Montenegro).

War Crimes Trials - monitoring war crimes trials at the Special War Crimes Chamber in Belgrade, attended by W'sC witnesses, many of them are relatives of those killed, who provide

emotional and moral support to war crimes trials. In this period, we followed five (5) trials in Belgrade.

Trial in Sarajevo for the War Crimes Rape: Edina Karić, a witness at the Women's Court in Sarajevo, decided to start court proceedings after almost 25 years. The trial began in July 2017 before the Court of Bosnia and Herzegovina and all 11 hearings were followed by witnesses and organizers of the W'sC and a 12-year prison sentence for the perpetrator was pronounced on March 25, 2019.

Solidarity mothers for peace - solidarity network of witnesses - meetings of mutual support and solidarity - women from various places in the cities of Bosnia and Herzegovina, Croatia and Serbia as victims and survivors of war and post-war crimes have transformed their tragedy and pain into a joint struggle for peace and justice (visiting the crime scene, memorials, symbolic reparations ...).

Alternative history (publications on W'sC and feminist approach to justice, engaged art - video activism).

During this reporting period, witnesses at the W'sC participated in numerous activities of the WiB Network: street actions; dealing with the past (visiting the crime scenes, monitoring the trials, meetings of women's solidarity), meetings of the Network, educational programs.

The session was moderated by Stasa Zajovic.

II Session: Effects, Achievements, Lessons Learned ...

Emphasizing the most important experiences, lessons and knowledge, both in the process of organization, especially in the continuation of the process, the witnesses pointed out:

- *The most important thing is that the W'sC process continues*, the process continues to strengthen women, encouraged to publicly talk about all occurrences during and after the wars, contributing to the punishments of war crimes and criminals;
- *The process of organizing and continuing the W'sC prompted the witnesses to seek justice before the state courts*, for this they feel the strength and confidence that they did not have before the experience of the W'sC;
- *The pressure on the justice system to satisfy justice has yielded concrete results*: the courts have accepted some of the testimonies with the W'sC as evidence, and in some cases material reparations have been obtained, etc..

Regarding the contribution to the feminist concept of justice and lessons learned, experience has shown the following:

The women who testified before the national courts and then at the W'sC saw a huge difference, because "state courts focus on criminals rather than victims." Therefore, the witnesses consider that uncertainty before the state courts would be far less likely to testify before these courts after the experience in the W'sC. This was clearly demonstrated by the experience of witnesses who, after the experience at the W'sC, testified before the national court.

As an important contribution, ***the pressure on the institutional legal system was highlighted through the W'sC***, many witnesses initiated court processes encouraged by the support of the W'sC (witnesses, organizers, therapists ...) and thanks to the testimonies at the W'sC. With the support of the organizers, some of the witnesses made great legal victories -material reparations, some witnesses were strengthened by the W'sC to conduct complex legal procedures for the return of property, appeals before the European Court of Human Rights in Strasbourg, etc. In some cases, legal proceedings relate to elements of testimony before the W'sC (war crimes of rape, forced disappearances, murders ...), violations of labor rights; property disputes, etc.

An important contribution of W'sC is the feminist policy of transferring knowledge, experience and lessons of W'sC on the international level - especially in the continuation of the process, it becomes a regular practice that is expressed through frequent contacts with international researchers, either through skype or study stays. The transfer of knowledge about W'sC is done by the participation of organizers and witnesses at numerous international academic institutions, conferences.

Organized support for war crimes victims - in the form of symbolic reparations, visits to the crime scene: on the occasion of the 19th of June - the International Day Against Sexual Violence in the War, the event on this day in Foca was organized - a place where the war crime of rape, including the crime of sexual slavery, was most widespread during the war in Bosnia and Herzegovina. For the first time, public commemoration and reminding of crimes committed in the city of Foca were organized - after 26 years of crime, after 26 years of silence, many war crimes rape victims participated in the campaign, together with witnesses, organizers and activists in the W'sC.

In addition to the aforementioned, in this session, other effects were also emphasized in the continuation of the W'sC process:

Initiating or participating in actions of solidarity with oppressed (on a class, racial, gender basis) has become an integral part of the activist engagement of witnesses: Mothers' Movement in Montenegro, civil protests against authoritarian regimes (Serbia and Montenegro); solidarity with refugees (in all countries), etc. The session was moderated by Nela Pamuković.

III Sessions: On Challenges, Difficulties, Obstacles in Work

Outward factors are emphasized:

- *the institutional legal system does not function at the level of the countries in the region;*
- *the strengthening of nationalist / fascist forces throughout the region, the confrontation of criminals and political elites - still prevailing nationalism, militarism, climate of impunity at the state and society level, in the education system prevailing falsification of facts about the wars of the 1990s, blocking the confrontation with the past, fear of witnessing about wars ...*
- *The abuse of minority communities, primarily ethnic, is the practice of all regimes in order to maintain power, EU integration, which many participants have spoken about;*

Difficulties arise from financial problems - lack of funds for continuation of the process, victimistic-paternalistic approach in the policy of international assistance; discontinuing interest in the region for dealing with the past. With this, it is directly related to the phenomenon that states form their non-governmental organizations, the GONGs - allocate them public funds, mostly Gong's are directed against critically-oriented civil society organizations; This is especially prevalent in Serbia, Croatia, Montenegro.

Insufficient support to the Women's Court in the academic community - outside the circle of associates / experts on W'sC, support within the academic community in the region is lower than expected. This is particularly evident in Serbia where a small number of university teachers present political attitudes that are not in line with the official policy of the authoritarian regime, i.e. most of them choose to silence or even support political orders of the authorities. Two public promotions were organized, and the persistent attempts of Women in Black to organize more public promotions did not succeed.

However, the interest of academic institutions and general, international experts and experts on transitional justice for our experience is far from being 'domestic'.

Moreover, the experience with the presentations of W'sC among students in Serbia, Montenegro, Croatia shows 'saturation' with the issues of dealing with the past, and in fact indicates a dominant rejection with the burden of responsibility for crimes committed 'in our name'.

Preparatory activities for organizing the W'sC on the violation of women's labor rights have revealed both internal and external obstacles: a lower response of women than expected; fear of women to talk about possible reprisals / retaliation; there is, due to the constant regime demonization, and the fear of 'disobedient' NGOs in particular by the WiB. In addition, workers expect the organizers of activities to satisfy their immediate economic needs, which is impossible. Continuous violation of labor rights led to the internalisation of exploitation-the habit of violating labor rights, all forms of humiliation, including sexually, and deep distrust in trade unions, in all forms of collective workers' actions. Due to all of the above, the content of the work is diversified by various educational contents.

IV Session: "Joint reflection on the current social and political situation in the region, Europe, the world ..."

Joumana Seif spoke about the Syrian civil society's efforts to punish crimes (gathering evidence of war crimes, initiating judicial proceedings before European courts within universal jurisdiction, advocating the establishment of a Special Court for Syria, etc.).

Natasa Kandic, Humanitarian Law Center, Belgrade, spoke about the significance of the Initiative for REKOM, especially on exerting pressure on politicians to form an interstate commission to appoint victims, to make a list and record of victims - in the fight against impunity.

Activists from Italy, Croatia, Serbia and Turkey spoke about strengthening the right and cleronomalist tendencies aimed at women's reproductive rights.

The climax of impunity in Serbia - activists from Serbia, witnesses to the W'sC who follow the trials before the Special Court in Belgrade, pointed to the presence of convicted war criminals and their followers at hearings before the Special Court, which in particular humiliates the victims and all who support them in these trials.

Jadranka Miličević spoke about the first Pride Parade in Sarajevo on September 8, 2019. She then referred to the resistance of fundamentalist organizations (calls for lynching, burning and isolation ...), but also public support, especially by progressive lawyers.

In the next session, a plan of joint activities of the W'sC was prepared for the next period.

During the evaluation, the participants said that the most important were the following:

Participation of international friends, primarily from Syria, and this is significant on several levels: the ability to transfer our experiences on W'sC and support the launch of W'sC in Syria and elsewhere; first-hand knowledge of the situation in Syria; getting acquainted with the experiences of the women's movement in Italy, Turkey, Syria.

For international friends, the meeting is politically significant because of international solidarity, and especially as an incentive to organize a justice initiative from a feminist perspective.

The continuation of the W'sC process is significant in the emotional / moral, political, educational sense - both for witnesses, organizers, activists.

II Public promotions of the Women's Court - a feminist approach to justice-regional and international level

Promotions / public presentations W'sC consist of the following segments:

- What is the Women's Court? What is a feminist approach to justice? The history and process of organizing the Women's Court
- The witnesses speak of their experience of giving evidence at the Women's Court in Sarajevo (What Means Testimony at the W'sC?, as well as participation in the continuation of the W'sC process)
- Discussion with the audience (Effects of the Women's Court, continuation of the W'sC process, problems most encountered in their environment - suggestions, suggestions for the organizing of 'mini' W'sC on specific issues, etc.).

In this reporting period, one (1) public presentations was held in Serbia.

March 30th, Vrnjacka Banja - 33 women from different cities and municipalities of Rasina district were present at the public presentation: Kruševac, Trstenik, Čičevac, Varvarin, Brus,

Aleksandrovac and four women from Northern Macedonia: Skopje, Kavadarci, Kumanovo. Snezana Obrenovic from Kraljevo, an activist of the WiB Network and an expert at the W'sC, talked about the history of the W'sC.

Witnesses: Rejha Avdic and Suvada Selimovic / BH, Marica Seatovic / Croatia and Nadezda Kostic / Serbia participated. Violeta Djikanovic, an activist of the WiB also took part.

After the screening of the documentary film, the witnesses focused on the importance of participation in the W'sC, especially in the continuation of the process as an incentive to continue a joint struggle for justice, crime, dignity, autonomy.

The women present at the W'sC (women activists of the Women's Network of the Rasina District) were very difficult to witness the witness's life stories: because of the revitalization of their own trauma, but primarily because of the lack of information about wars, the suffering of women. And this is a clear indicator of the blockade of the process of dealing with the past in Serbia. It is very encouraging that the participants expressed the need to re-organize the public presentation of W'sC in the near future.

III Feminist Ethics of Care and Responsibility - Encounters in Safe Areas in which Women publicly talk about suppressed traumas, to strengthen mutual support, trust, friendship, incorporating wider women's circle into activities continuing the process of the Women's Court. The feminist ethics of care and solidarity includes the monitoring of war crimes trials; support to legal processes and procedures conducted by witnesses at the W'sC.

1. Workshop in Ljubljana, January 12th - workshop was held at the Social Center 'Rog'; Twenty women participated: women from the "Erased" community, activists from Ljubljana and Logatec. Participants were also organizers and witnesses at the W'sC: Marijana Senjak, Mubera Ždralić and Nela Pamuković from Zagreb, Marica Šeatović from Novska and Staša Zajović from Belgrade.

The activities so far analyzed, and the next activities will focus on burn out, as well as joint actions of solidarity with refugees.

2. Monitoring of the trial for war crimes; legal processes and procedures conducted by witnesses, organizers, activists in the W'sC:

Trial for war crimes before the Special Court in Belgrade: together with the relatives of the killed, the trials are followed by activists of the WiB (for this trial, you can find more information in this report in the section (Monitoring the trial at the Special Court).

During this period, witnesses who conducted legal proceedings (return of property, preparatory actions for war crimes proceedings) and in all cases were supported by female therapists, organizers and activists of the Women's Court

IV Joint Work Consultation Meetings - During this period, operational working meetings of organizations, experts, activists participating in the process continued.

In the Working Meetings of Women in Black: as holders of program activities in the continuation of the process of the W'sC, they held working meetings (reporting activities, preparation of publications on W'sC, documentation and archives of W'sC, preparation of regional meetings W'sC.

VI Women's Court - Feminist Approach to Justice - Activities June 2018 - April 2019.

This 110-page publication has six chapters:

About the Women's Court - a feminist approach to justice; Activities in the continuation of the W'sC process (June 2018 - April 2019); Regional meetings of the W'sC; Public presentations of W'sC; Educational activities on violation of women's labor rights in Serbia and "Memory and responsibility" - school for youth. The publication was edited by Stasa Zajovic, in cooperation with Ljupka Kovacevic and Milos Urosevic; design and technical design Marija Vidić.

Izveštaj – maj, jun, jul, avgust 2019.

Ženski sud - feministički pristup pravdi

Donosimo kratak izveštaj o aktivnostima Žena u crnom u vezi sa organizovanjem Ženskog suda-feministički pristup pravdi u ovom periodu. Ukoliko vas zanimaju opširnije informacije, možete ih naći na našem web-sajtu www.zeneucrn.org i www.zenskisud.org ili nam se obratite putem mail: zeneucrnobeograd@gmail.com

Prvi Ženski sud na teritoriji Evrope, održan je u Sarajevu, od 07. do 10. maja 2015. godine, u organizaciji 10 ženskih grupa sa prostora bivše Jugoslavije (Pokret Majke enklava Srebrenica i Žepa, Fondacija Cure, Sarajevo, Bosna i Hercegovina, Centar za žene žrtve rata, Centar za

ženske studije, Zagreb, Hrvatska, Centar za žensko i mirovno obrazovanje Anima, Kotor, Crna Gora, Savet za rodnu ravnopravnost, Skopje, Makedonija, Ženski lobi, Ljubljana, Slovenija, Centar za ženske studije i Žene u crnom, Beograd, Srbija). Ženskom sudu je prisustvovalo više od **500** osoba iz svih zemalja bivše Jugoslavije, ali i iz: Argentine, Alžira, Palestine, Izraela, SAD, Španije, Italije, Švedske, Austrije, Belgije, Velike Britanije, itd.

Završni događaj u Sarajevu nije kraj procesa, već naprotiv, podsticaj da se iz feminističke perspektive nastavi sa kreiranjem novih modela pravde. To je obaveza pre svega prema svedokinjama, ali i izraz naše odgovornosti prema ogromnom teretu nedavne prošlosti.

U nastavku procesa Ženskog suda, Žene u crnom, Beograd koordiniraju programske i druge aktivnosti, uz podršku organizacija: Anima, Kotor (Crna Gora), Centar za žene žrtve rata, Zagreb (Hrvatska), neke članice bivšeg Organizacionog odbora Ženskog suda (OOŽS) koji je delovao do događaja u Sarajevu učestvuju sporadično (Fondacija 'Cure', Sarajevo) dok su se ostale članice OOŽS podržavaju aktivnosti bez aktivnog učešća.

U ovom izveštajnom periodu organizovane su sledeće aktivnosti:

I Javne promocije Ženskog suda – feministički pristup pravdi- regionalni i međunarodni nivo

Promocije/javne prezentacije ŽS se sastoje od sledećih segmenata:

- Šta je Ženski sud? Šta je feministički pristup pravdi? Istorijat i proces organizovanja Ženskog suda – o čemu uglavnom govore organizatorke ŽS
- Svedokinje govore o svom iskustvu svedočenja na Ženskom sudu u Sarajevu (Šta je za mene značilo svedočenje na ŽS?, kao i učešće u nastavku procesa ŽS)
- Razgovor sa publikom (Učinci Ženskog suda, nastavak procesa ŽS, problemi sa kojim se najviše suočavaju u svom okruženju – predlozi, sugestije za održanje 'mini' ŽS po specifičnim pitanjima, itd.).

U ovom izveštajnom periodu održana je jedna **(1)** javna prezentacije i to u Bosni i Hercegovini:

Gračanica, BiH, 11. jun – događaj su organizovala NVO Novi Horizonti iz Tuzle, lokalne ženske grupe, na PP je bilo prisutno oko **60** osoba; četiri svedokinje su govorile (Suvada Selimović i Rejha Avdić, BiH; i Nadežda Kostić i Mirjana Mijailović iz Srbije; Mira Vilušić, feministička terapeutkinja iz Tuzla/BH i Staša Zajović, ŽUC, Beograd.

II Feministička etika brige i odgovornosti – Susreti u sigurnim prostorima u kojima žene javno govore o prećutanim zločinima, potisnutim traumama, a radi jačanja uzajamne podrške,

poverenja, prijateljstva, uključivanja što šireg kruga žena u aktivnosti u nastavku procesa Ženskog suda. Feministička etika brige i solidarnosti uključuje i praćenje suđenja za ratne zločine; podrška pravnim procesima i procedurama koje vode svedokinje na ŽS.

Praćenje suđenja (za ratne zločine; pravni procesi i procedure koje vode svedokinje, organizatorke, aktivistkinje na ŽS):

*Suđenje za ratne zločine pred Specijalnim sudom u Beogradu: zajedno sa srodnicama ubijenih, suđenja prate aktivistkinje i aktivisti ŽUC-a (o ovom suđenju možete više informacija u ovom izveštaju u rubrici (*Praćenje suđenja u Specijalnom sudu*).*

U ovom periodu svedokinjama koje su vodile pravne postupke (povrat imovine, pripremne radnje postupke za ratne zločine) i u svim slučajevima su imale podršku terapeutkinja, organizatorke i aktivistkinja Ženskog suda.

III Aktivni ženski odmor u ženskoj kući 'Seka' Brač/Hrvatska od 26. jula do 8. avgusta.

Devet (9) žena (osam svedokinja ŽS iz BiH, Hrvatske i Srbije, kao i jedna aktivistkinje Mreže ŽUC-a):

Bosna i Hercegovina: Rejha Avdic, Bratunac/Srebrenica; Edina Karić, Bratunac/Tuzla

Suvada Selimović, Đulići/Zvornik, Kadefa Rizvanović, Srebrenica/Sarajevo,

Srbija: Mirjana Mijailović, Leskovac i Ivana Ristić, Leskovac

Hrvatska: Jovanka Carević i Milica Miladinović, Zagreb i Marica Šeatović, Novska.

IV Zajednički radni konsultativni sastanci – U ovom periodu održavani su operativni radni sastanci organizacija, ekspertkinja, aktivistkinja koje učestvuju u nastavku procesa.

V Radni sastanci Žena u crnom: kao nositeljke programskih aktivnosti u nastavku procesa ŽS, održavale su radne sastanke (izveštajne aktivnosti, priprema publikacija o ŽS, dokumentacije i arhive ŽS, priprema regionalnih susreta ŽS.

Report – May, June, July and August 2019

Women's court - a feminist approach to justice

We bring a brief report on the activities of Women in Black regarding the organization of the Women's Court-the feminist approach to justice in this period. If you are interested in more information, you can find them on our web site www.zeneucrnornom.org and www.zenskisud.org or contact us by mail: zeneucrnornombeograd@gmail.com

The first Women's Court in the territory of Europe was held in Sarajevo, May 7 to May 10, 2015, organized by 10 women's groups from the territory of the former Yugoslavia (Mothers of Srebrenica and Žepa Enclaves, Cure Foundation, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina, Center for Women Victims of War, Center for Women's Studies, Zagreb, Croatia, Center for Women and Peace Education Anima, Kotor , Montenegro, Gender Equality Council, Skopje, Macedonia, Women's Lobby, Ljubljana, Slovenia, Center for Women's Studies and Women in Black, Belgrade, Serbia). The women's court was attended by more than 500 people from all the countries of the former Yugoslavia, but also from Argentina, Algeria, Palestine, Israel, the United States, Spain, Italy, Sweden, Austria, Belgium, Great Britain, etc.

The final event in Sarajevo is not the end of the process, but on the contrary, an incentive to continue from the feminist perspective to the creation of new models of justice. It is an obligation

first of all to the witnesses, but also the expression of our responsibility towards the enormous burden of the recent past.

In continuation of the Women's Court, Women in Black, Belgrade coordinate the program and other activities, with the support of organizations: Anima, Kotor (Montenegro), Center for Women War Victims, Zagreb (Croatia), The Foundation CURE, Sarajevo (Bosnia & Herzegovina), and some members of the former Organizing Committee of the Women's Court continue to participate sporadically (Council for Equality, Skopje, Macedonia), while the other members support the process without active participation.

During this reporting period, the following activities were organized:

I Public promotions of the Women's Court - a feminist approach to justice-regional and international level

Promotions / public presentations W'sC consist of the following segments:

- What is the Women's Court? What is a feminist approach to justice? The history and process of organizing the Women's Court
- The witnesses speak of their experience of giving evidence at the Women's Court in Sarajevo (What Means Testimony at the W'sC?, as well as participation in the continuation of the W'sC process)
- Discussion with the audience (Effects of the Women's Court, continuation of the W'sC process, problems most encountered in their environment - suggestions, suggestions for the organizing of 'mini' W'sC on specific issues, etc.).

In this reporting period, one (1) public presentations was held in Bosnia and Herzegovina:

Gračanica, Bosnia and Herzegovina, June 11, 2019 – this event was organized together with local women's organizations and attended by appr. 60 persons; four of W'sC witnesses participated (Suvada Selimović and Rejha Avdić from Bosnia and Herzegovina) and Nadežda Kostić and Mirjana Mijailović from Serbia; Mira Vilušić, feminist therapist from Tuzla/BH and Staša Zajović, WiB, Belgrade.

II Feminist Ethics of Care and Responsibility - Encounters in Safe Areas in which Women publicly talk about suppressed traumas, to strengthen mutual support, trust, friendship, incorporating wider women's circle into activities continuing the process of the Women's Court. The feminist ethics of care and solidarity includes the monitoring of war crimes trials; support to legal processes and procedures conducted by witnesses at the W'sC.

Monitoring of war crimes - Trials for war crimes before the Special Court in Belgrade: together with the relatives of the killed, the trials are followed by activists of the WiB (for this trial, you can find more information in this report in the section (Monitoring the trial at the Special Court).

During this period, witnesses who conducted legal proceedings (return of property, preparatory actions for war crimes proceedings) and in all cases were supported by female therapists, organizers and activists of the Women's Court.

III Active women's holiday in the women's house 'Seka' Brac /Croatia from the 26th to the 8th of August.

Nine **(9)** women (eight witnesses at W's Court from Bosnia and Herzegovina, Croatia, Montenegro and Serbia) and one WiB Network activist.

Bosnia and Herzegovina: Rejha Avdic, Bratunac/Srebrenica; Edina Karić, Bratunac/Tuzla

Suvada Selimović, Đulići/Zvornik, Kadefa Rizvanović, Srebrenica/Sarajevo,

Serbia: Mirjana Mijailović, Leskovac i Ivana Ristić, Leskovac

Croatia: Jovanka Carević i Milica Miladinović, Zagreb i Marica Šeatović, Novska.

IV Joint Work Consultation Meetings - During this period, operational working meetings of organizations, experts, activists participating in the process continued.

V Working Meetings of Women in Black: as holders of program activities in the continuation of the process of the W'sC, they held working meetings (reporting activities, preparation of publications on W'sC, documentation and archives of W'sC, preparation of regional meetings W'sC).

ŽENSKI SUD - Izveštaj –

septembar, oktobar, novembar i decembar 2019.

Prvi Ženski sud na teritoriji Evrope, održan je u Sarajevu, od 07. do 10. maja 2015. godine, u organizaciji 10 ženskih grupa sa prostora bivše Jugoslavije (Pokret Majke enklava Srebrenica i Žepa, Fondacija Cure, Sarajevo, Bosna i Hercegovina, Centar za žene žrtve rata, Centar za ženske studije, Zagreb, Hrvatska, Centar za žensko i mirovno obrazovanje Anima, Kotor, Crna Gora, Savet za rodnu ravnopravnost, Skopje, Makedonija, Ženski lobi, Ljubljana, Slovenija, Centar za ženske studije i Žene u crnom, Beograd, Srbija). Ženskom sudu je prisustvovalo više od **500** osoba iz svih zemalja bivše Jugoslavije, ali i iz: Argentine, Alžira, Palestine, Izraela, SAD, Španije, Italije, Švedske, Austrije, Belgije, Velike Britanije, itd.

Završni događaj u Sarajevu nije kraj procesa, već naprotiv, podsticaj da se iz feminističke perspektive nastavi sa kreiranjem novih modela pravde. To je obaveza pre svega prema svedokinjama, ali i izraz naše odgovornosti prema ogromnom teretu nedavne prošlosti.

U nastavku procesa Ženskog suda, Žene u crnom, Beograd koordiniraju programske i druge aktivnosti, uz podršku organizacija: Anima, Kotor (Crna Gora), Centar za žene žrtve rata, Zagreb (Hrvatska), neke članice bivšeg Organizacionog odbora Ženskog suda (OOŽS) koji je delovao do događaja u Sarajevu učestvuju sporadično (Fondacija 'Cure', Sarajevo) dok su se ostale članice OOŽS podržavaju aktivnosti bez aktivnog učešća.

I Javne promocije Ženskog suda – feministički pristup pravdi- regionalni i međunarodni nivo

Promocije/javne prezentacije ŽS se sastoje od sledećih segmenata:

- Šta je Ženski sud? Šta je feministički pristup pravdi? Istorijat i proces organizovanja Ženskog suda – o čemu uglavnom govore organizatorke ŽS
- Ženski sud – feministički pristup pravdi (52 min.) – dokumentarni film o ŽS
- Svedokinje govore o svom iskustvu svedočenja na Ženskom sudu u Sarajevu (Šta je za mene značilo svedočenje na ŽS?, kao i učešće u nastavku procesa ŽS)
- Razgovor sa publikom (Učinci Ženskog suda, nastavak procesa ŽS, problemi sa kojim se najviše suočavaju u svom okruženju – predlozi, sugestije za održanje 'mini' ŽS po specifičnim pitanjima, itd.).

U ovom izveštajnom periodu održana je jedna **(1)** javna prezentacije i to u Bosni i Hercegovini:

Sarajevo, 9. decembar – javna prezentacija je održana u Gradskoj vijećnici, u organizaciji

Žena u crnom, Beograd u saradnji sa predstavnicama Fondacije CURE, Gradom Sarajevo i Filozofskim fakultetom u Sarajevu.

U uvodnom delu programa „**Zašto su nam važna ženska sjećanja?**“ govorele su doc.dr. Jelena Gaković, Filozofski fakultet, Sarajevo i magistra Tatjana Žarković, Fakultet političkih nauka Sarajevo.

O istorijatu, procesu organizovanja Ženskog suda/ŽS, o feminističkom pristupu pravdi govorele su

članice Organizacionog odbora ŽS: Staša Zajović (Beograd), Mira Vilušić (Tuzla) i Jadranka Miličević (Sarajevo).

Potom je prikazan dokumentarni film o ŽS a nakon toga su o učešću na ŽS, kao i u nastavku procesa ŽS govorele su svedokinje:

- *Kadefa Rizvanović*, Sarajevo, BiH
- *Milica Miladinović*, Zagreb/Hrvatska
- *Nadežda Kostić*, Kruševac/Srbija
- *Sabina Talović*, Pljevlja/Crna Gora
- *Reiha Avdić*, Tuzla, BiH
- *Jovanka Carević*, Zagreb/Hrvatska
- *Suvada Selimović*, Đulići/BiH

Ovom događaju je prisustvovalo oko **75** osoba: studenta/kinja sa Filozofskog, Pravnog i Fakulteta političkih nauka i njihovih profesorica, a najviše pitanja se odnosilo na individualni i kolektivni otpor svedokinja, mreže solidarnosti među svedokinjama, pravni učinci ŽS, jačanje nacionalizma u celoj regiji. U razgovoru su takođe učestvovala su i aktivistkinje: Pokreta Majki enklave Žepe i Srebrenice, Udruženje Foča 1992.-1995. itd.

Međunarodni nivo – promocije ŽS

22. septembar, Madrid – sastanak/razmena sa Ženama u crnom iz Madrida i Valensije; Staša govorila o ŽS-feministički pristup pravdi, situaciji u regiji itd.

26. septembar, Sevilja – u društvenom centru 'La Insumisa' (Nepokorna), Staša govorila o aktuelnoj situaciji u regiji, aktivnostima ŽUC-a, posebno o feminističkom pristupu pravdi; javnoj tribinu prisustvovalo dvadesetak osoba – aktivista/kinja Žene u crnom, Sevilja, MOC (Pokret za prigovor savesti i antimilitarizam), Solidarnost sa Palestinom itd.

II Feministička etika brige i odgovornosti – Susreti u sigurnim prostorima u kojima žene javno govore o prećutanim zločinima, potisnutim traumama, a radi jačanja uzajamne podrške, poverenja, prijateljstva, uključivanja što šireg kruga žena u aktivnosti u nastavku procesa Ženskog suda. U ovom periodu realizovane su sledeće aktivnosti:

Pljevlja, 31. avgust, 1. i 2. septembar – Dve aktivistkinje udruženje „HO Horizonti“ iz Tuzle organizovalo je posetu Otvorenom centru Bona Fide u Pljevljima. Održana je grupna radionica „Borba protiv stresa i sagorijevanja“, kao i individualne razgovori sa aktivistkinjama i volonterima/kama Bona Fide u koordinaciji psihoterapeutkinje Ženskog suda Mira Vilušić. Pored toga, aktivistkinje Horizonti (Mira Vilušić i Merima Skokić) upoznale su se sa solidarnom podrškom Bona Fide izbeglicama, izvanrednom odnosu koji je uspostavljen sa izbeglicama.

Šabac, 31. oktobar – Solidarna poseta Rosi Jakovljević (Bela Reka kod Šapca), svedokinji na Ženskom sudu, majci ubijenog gardiste Dragana Jakovljevića u kasarni Topčider u Beogradu (4.10.2004.); u poseti i druženju sa Rosom bile su četiri aktivistkinje ŽUC-a (Ljilja, Dana, Violeta, Staša).

Đulići, 21. i 22. decembar – nakon radionica (Ženski mirovni aktivizam), družile se sa svedokinjama na ŽS sa područja Bajramovića/Srebrenice (Nura Mustafić i Refija Hadžibulić) Tuzle (Reiha Avdić), Đulića (Suvada Selimović).

Feministička etika brige i solidarnosti uključuje i praćenje suđenja za ratne zločine; podrška pravnim procesima i procedurama koje vode svedokinje na ŽS.

Praćenje suđenja (za ratne zločine; pravni procesi i procedure koje vode svedokinje, organizatorke, aktivistkinje na ŽS):

*Suđenje za ratne zločine pred Specijalnim sudom u Beogradu: zajedno sa srodnicama ubijenih, suđenja prate aktivistkinje i aktivisti ŽUC-a (o ovom suđenju možete više informacija u ovom izveštaju u rubrici (*Praćenje suđenja u Specijalnom sudu*).*

U ovom periodu svedokinjama koje su vodile pravne postupke (povrat imovine, pripremne radnje postupke za ratne zločine) i u svim slučajevima su imale podršku terapeutkinja, organizatorke i aktivistkinja Ženskog suda.

III Zajednički radni konsultativni sastanci – U ovom periodu održavani su operativni radni sastanci organizacija, ekspertkinja, aktivistkinja koje učestvuju u nastavku procesa.

IV Radni sastanci Žena u crnom: kao nositeljke programskih aktivnosti u nastavku procesa ŽS, održavale su radne sastanke (izveštajne aktivnosti, priprema publikacija o ŽS, dokumentacije i arhive ŽS, priprema regionalnih susreta ŽS.

V Učešće svedokinja na Ženskom sudu u aktivnostima Mreže ŽUC-a: sastancima Mreže, uličnim akcijama, aktivnosti u sklopu suočavanja s prošlošću, obrazovnim programima itd.

Report – September, October, November and December 2019

Women's court - a feminist approach to justice

We bring a brief report on the activities of Women in Black regarding the organization of the Women's Court-the feminist approach to justice in this period. If you are interested in more information, you can find them on our web site www.zeneucrnom.org and www.zenskisud.org or contact us by mail: zeneucrnombeograd@gmail.com

The first Women's Court on the territory of Europe was held in Sarajevo from 7th to 10th May 2015, organized by 10 women's groups from the territory of the former Yugoslavia (Mothers of Srebrenica and Zepa Enclaves, Cure Foundation, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina, Center for women victims of war, Center for Women's Studies, Zagreb, Croatia, Center for Women and Peace Education Anima, Kotor, Montenegro, Gender Equality Council, Skopje, Macedonia, Women's Lobby, Ljubljana, Slovenia, Center for Women's Studies and Women in Black, Belgrade, Serbia). The women's court was attended by more than 500 people from all the countries of the former Yugoslavia, but also from Argentina, Algeria, Palestine, Israel, the United States, Spain, Italy, Sweden, Austria, Belgium, Great Britain, etc.

The final event in Sarajevo is not the end of the process, but on the contrary, the incentive to continue from the feminist perspective to the creation of new models of justice. It is an obligation first of all to the witnesses, but also the expression of our responsibility towards the huge burden of the recent past.

In the continuation of the process of the Women's Court, Women in Black, Belgrade coordinates program and other activities, with the support of organizations: Anima, Kotor (Montenegro), Center for Women Victims of War, Zagreb (Croatia), some members of the former Organizing Committee of the Women's Court who acted in the event in Sarajevo, participate sporadically (the Foundation 'Cure', Sarajevo) while the other members support activities without active participation.

During this reporting period, the following activities were organized:

I Public promotions of the Women's Court - a feminist approach to justice-regional and international level

Promotions / public presentations consist of the following segments:

- *What is the Women's Court? What is a feminist approach to justice?* The history and process of organizing the Women's Court - what is most often said by the organizers of the W'sC
- *Women's court - feminist approach to justice* (52 minutes) - screening of documentary film
- *The witnesses speak about their experience* of giving testimony at the Women's Court in Sarajevo (What Means Testimony on W'sC?, as well as participation in the continuation of the W'sC process)
- *Discussion with the audience* (Effects of the Women's Court, continuation of the W'sC process, problems most encountered in their environment) etc.

Sarajevo, 9. decembar – public presentation took place in City hall (Gradska vijećnica), organized WIB, Belgrade in cooperation with activists of Foundation “CURE”, Sarajevo and Faculty of Political sciences of Sarajevo.

In the introduction of this event „Why are so important for us women’s memory?“ spoke doc.dr.Jelena Gaković, Faculty of Philosophy, Sarajevo and magister Tatjana Žarković, Faculty of Political sciences of Sarajevo.

About history, organizing process and feminist approach of justice of W'sC spoke members of Organizing Committee of W'sC: Staša Zajović (Belgrade), Mira Vilušić (Tuzla) and Jadranka Miličević (Sarajevo).

In the continuation was presented documentary movie „Women's Court“. Later on spoke about their experiences witnesses of W'sC:

- *Kadefa Rizvanović*, Sarajevo, B&H
- *Milica Miladinović*, Zagreb/Croatia
- *Nadežda Kostić*, Kruševac/Serbia
- *Sabina Talović*, Pljevlja/Montenegro
- *Reiha Avdić*, Tuzla, B&H

- Jovanka Carević, Zagreb/Croatia
- Suvada Selimović, Đulići/B&H

This event was attended by **75** persons: students of University of Sarajevo and their professors.

a najviše pitanja se odnosilo na individualni i kolektivni otpor svedokinja, mreže solidarnosti među svedokinjama, pravni učinci ŽS, jačanje nacionalizma u celoj regiji. U razgovoru su takođe učestvovala i aktivistkinje: Pokreta Majki enklave Žepe i Srebrenice, Udruženje Foča 1992.-1995. itd.

International level – promotions of W'sC

September 22th, Madrid – meeting/exchange of information with Women in Black from Madrid and Valencia; Staša Z. Spoke about W'sC – feminist approach to justice, situation in the region etc.

26. Septembar 26th, Sevilla – in social centre 'La Insumisa', Staša Z. Spoke about ongoing situation in the region of Western Balkans, WIB activities, focussion on W'sC; this event was attended by twenty persons – activists of WIB Sevilla, MOC (Conscientious objection movement), Solidarity with Palestina etc.

II Feminist ethics of care and responsibility – Encounters in safe areas in which women speak publicly about traumas, and to strengthen mutual support, trust, friendship, involvement of a wider circle of women in the activities of the continuing process of the Women's Court.

In this period we organized:

Pljevlja/Crna Gora, 31. avgust, 1. i 2. septembar – Dve aktivistkinje udruženje „HO Horizonti“ iz Tuzle organizovale je posetu Otvorenom centru Bona Fide u Pljevljima. Održana je grupna radionica „Borba protiv stresa i sagorijevanja“, kao i individualne razgovori sa aktivistkinjama i volonterima/kama Bona Fide u koordinaciji psihoterapeutkinje Ženskog suda Mira Vilušić. Pored toga, aktivistkinje Horizonti (Mira Vilušić i Merima Skokić) upoznale su se sa solidarnom podrškom Bona Fide izbeglicama, izvanrednom odnosu koji je uspostavljen sa izbeglicama.

Šabac, 31. oktobar – Solidarna poseta Rosi Jakovljević (Bela Reka kod Šapca), svedokinji na Ženskom sudu, majci ubijenog gardiste Dragana Jakovljevića u kasarni Topčider u Beogradu

(4.10.2004.); u poseti i druženju sa Rosom bile su četiri aktivistkinje ŽUC-a (Ljilja, Dana, Violeta, Staša).

Đulići, 21. i 22. decembar – nakon radionica (Ženski mirovni aktivizam), družile se sa svedokinjama na ŽS sa područja Bajramovića/Srebrenice (Nura Mustafić i Refija Hadžibulić) Tuzle (Reiha Avdić), Đulića (Suvada Selimović).

Feminist ethic of care and responsibility includes also:

Monitoring of war crimes - Trials for war crimes before the Special Court in Belgrade: together with the relatives of the killed, the trials are followed by activists of the WiB (for this trial, you can find more information in this report in the section (Monitoring the trial at the Special Court).

During this period, witnesses who conducted legal proceedings (return of property, preparatory actions for war crimes proceedings) and in all cases were supported by female therapists, organizers and activists of the Women's Court.

III Joint Work Consultation Meetings - During this period, operational working meetings of organizations, experts, activists participating in the process continued.

IV Working Meetings of Women in Black: as holders of program activities in the continuation of the process of the W'sC, they held working meetings (reporting activities, preparation of publications on W'sC, documentation and archives of W'sC, preparation of regional meetings W'sC.

V Participation of witnesses in W'sC in educational activities of WiB: During this reporting period, witnesses at W'sC participated in numerous activities of the WiB Network: street actions; facing the past (visiting place of crimes, monitoring the trial, meeting women's solidarity), meetings of the Network, educational programs.

Ženski sud: feministički pristup pravdi

Regionalni susret, Radmilovac, 12, 13. i 14. april 2019.

Na ovom susretu bila je prisutna **41** žena iz sledećih zemalja:

Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Hrvatska, Italija, Makedonija, Sirija, Slovenija, Srbija, Poljska, Turska.

Svedokinje na ŽS:

Bosna i Hercegovina: Suvada Selimović, Đulići, Šaha Hrustić, Klisa, Nura Mustafić, Bajramovići, Rejha Avdić, Bratunac/Tuzla

Crna Gora: Anka Vukićević i Zagorka Matović, Nikšić, Sabina Talović, Pljevlja

Hrvatska: Jovanka Carević, Zagreb i Marica Šeatović, Novska

Makedonija: Jasminka Bogdanovska, Neprošteno/Tetovo

Slovenija: Mirjana Učakar, Ptuj

Srbija: Mirjana Mijailović, Leskovac, Nadežda Kostić, Kruševac.

Organizatorke, terapeutkinje ŽS, aktivistkinje: Jadranka Miličević i Radmila Žarković, Sarajevo; Ljupka Kovačević, Kotor; Senka Rastoder, Bar; Nela Pamuković, Zagreb, Merima Skočić i Mira Vilušić, Tuzla, Refija Hadibulić, Bajramovići/Srebrenica, Milka Rosić, Leskovac; Dana Vidić, Daša Duhaček, Dunja Hadžiomerspahić, Jelena Marković, Ljiljana Radovanović, Marijana Stojčić, Nastasja Radović, Snežana Tabački, Stanislava Lazarević, Staša Zajović, Violeta Đikanović, Beograd.

Gošće:

Ivana Žanić i Nataša Kandić, Fond za humanitarno pravo, Beograd;

Margherita Granero i Alessandra Innocenti, Žene u crnom, Torino/Italija;

Joumana Seif, Sirijski ženski lobi; Sirija/Nemačka; Magdalena Sztandara, Krakov/ Poljska; Pinar Kuranel, Ženske studije, Ankara/Turska.

Petak, 12. april

Nezadovoljena pravda za žrtve (o procesuiranju ratnih zločina, o ratnom zločinu silovanja...)

Ivana Žanić, direktorka pravnog programa Fonda za humanitarno pravo/FHP, Beograd

Moderirala: Staša Zajović

Ivana Žanić se timu FHP-a pridružila još 2012. godine kao istraživačica na projektu „Kosovska knjiga pamćenja“, da bi posle nekoliko meseci započela rad na projektu „Dosije, potraga za počiniocima ratnih zločina“, a od 2015. je koordinatorka tog projekta. Diplomirala je na Pravnom fakultetu u Beogradu, a master rad odbranila na temu „Komandna odgovornost u jurisprudenciji međunarodnih tribunala“ na beogradskom Fakultetu političkih nauka. Tokom ove sesije Ivana se osvrnula na niz važnih pitanja:

Dostignuća Haškog tribunala

Da nije bilo Haškog tribunala, mi danas sigurno ne bismo imali nijednog osuđenog ratnog zločinca.

Da nije bilo Haškog tribunala, mi ne bismo imali ni ovoliko mali broj osuđenih za ratne zločine. Ako govorimo iz vizure seksualnog nasilja u ratu, doprinos Haškog tribunala/HT je nemerljiv i to se ogleda u više segmenata:

- *zaštita žrtava seksualnog nasilja*; za razliku od suda u Srbiji, u HT žene su mogle da svedoče pod merama zaštite, bez prisutva javnosti;
- *poverenje HT u iskaz žena*, što je možda ono najvažnije, tj. sud nije proveravao navode drugim dokaznim sredstvima, nije uzimao u obzir njihov raniji seksualni život.
- *pristanak žene koja je silovana nikada nije uzimano u razmatranje*, jer žena nije kriva za to što je silovana, što je po mom mišljenju najvažnije. Zna se na kome je odgovornost - na počinitelju. Ukoliko je neka žena, u nekom trenutku izrekla da je pristala na to, to nije pristanak i to se ne može ceniti kao olakšavajuća okolnost za počinioca.

Što se tiče politike uslovljavanja da Srbija sarađuje sa Haškim tribunalom, Ivana je kazala: „U početku je bilo uslovljavanja, ali sada kada Haškog tribunala više nema, već postoji *Rezidualni mehanizam* i država Srbija nije u obavezi da sarađuje sa Rezidualnim mehanizmom. Sada je na institucijama Srbije da procesuiraju ratne zločine“.

Suđenja za ratne zločine u Srbiji polako zamiru...

Veoma je mali uspeh suđenja za ratne zločine pred institucijama u Srbiji. Svega, **66** ljudi je osuđeno.

2011. je osnovano Tužilaštvo za ratne zločine/TRZ u Srbiji, koje procesuiraju samo ratne zločine, a trebalo bi da procesuiraju i zločine protiv čovečnosti i genocid, ali to se do sada nije nikada desilo. Na početku procesuiranja zločina u Srbiji, to je išlo bolje i brže. Bilo je velikih predmeta, sa velikim brojem žrtava i optuženih. Od 2011./2012. godine, suđenja za ratne zločine u Srbiji polako zamiru. Suđenja ne nestaju, ali je očigledna tendencija polakog smanjivanja u procesuiranju.

Dugotrajni procesi: suđenje za zločin u Ovčari⁴ je trajalo 14 godina, zločin u Lovasu⁵ traje 10 godina i još nije završen. Za zločin u selu Čuška⁶ postupak traje 9 godina. Za zločin u selu Trnje⁷, prvostepena će presuda biti izrečena tek sada, u utorak, 16. aprila 2019.

To je mehanizam iscrpljivanja žrtava, odugovlačenja postupaka, da bi žrtve u jednom trenutku digle ruke i rekle „mi više ovo ne možemo, radite šta hoćete“.

Uloga Apelacionog suda u onemogućavanju rada Specijalnog suda nakon izricanja presuda...

---

⁴ Zločin u Ovčari

⁵ Zločin u Lovasu

⁶ Zločin u Čuški

⁷ Zločin u selu Trnje

Pored dugog trajanja postupka, često se presude ukidaju pa suđenja kreću iz početka pa ponovo dugo traju. Porodicama žrtava se ne dosuđuje nadoknada štete odmah u krivičnom postupku, nego su oni naterani da pokreću novi parnični postupak, koji ponovo dugo traje, koji je skup, gde porodice nemaju novac da finansiraju te postupke koji su takođe neizvesni, jer sudovi u Srbiji pogrešno tumače taj institut zastarelosti.

Na koji način država Srbija izvrđava obaveze prema žrtvama?

Većina vas zna da ratni zločini ne zastarevaju. Dakle, u svakom trenutku onaj koji je za taj zločin odgovoran, može da bude procesuiran i da ide u zatvor. To bi isto trebalo da znači i da porodice žrtava u bilo kom trenutku mogu da traže nadoknadu štete. Međutim, sudovi u Srbiji to potpuno pogrešno tumače, tako što određuju rokove od tri ili pet godina od trenutka kad je šteta nastala, tj. porodice žrtava to moraju da urade u tom roku.

Šta se desilo sa konc-logorima za Bošnjake posle pada Žepe⁸?

„Govorimo o logorima Šljivovica i Mitrovo Polje, koji su logori bili na teritoriji Srbije, a u njima su bilo zatvoreno oko 800 Bošnjaka iz Žepe. Oni su tamo mučeni, zlostavljani, ponižavani, ubijeni. Srbija ne prihvata da su to bili logori, nego „prihvatni centri“. U prihvatnim centrima vas niko ne ograđuje bodljikavom žicom, ne tera vas da se krstite, da pevate četničke pesme, da se odazivate na srpska imena, dozvoljeno vam je da idete u toalet, da spavate, da jedete, da pijete vodu, da se kupate. Ovim ljudima ništa od toga nije bilo dozvoljeno....

Tužilaštvo za ratne zločine nije htelo da podigne optužnicu jer su zaključili da tamo nije izvršeno nijedno krivično delo, a to su utvrdili tako što nisu pozvali nijednog čoveka koji je bio zatvoren u tom logoru, nego su pozivali isključivo policajce koji su ih mučili i batinali“.

Režimska manipulacija brojkama žrtava – primer Nato bombardovanja...

„Sada je 20. godina od NATO bombardovanja i jedan od oblika manipulacije je broj žrtava. Pre svake godišnjice bombardovanja, koji je počeo 24. marta 1999., političari se pojavljuju na TV i kreću da licitiraju brojkama. Što je gora situacija u zemlji, broj žrtava je veći.

FHP je u svom istraživanju došao do podataka o broju žrtava, tako što smo razgovarali sa porodicama žrtava. Naime, **754** osobe su stradale kao žrtva NATO bombardovanja⁹

Neko ko je zlonameran mi postavi pitanje i kaže da ja smanjujem broj. Nije tačno, i jedan čovek kada izgubi život je mnogo, ali ne treba bespotrebno uvećavati broj, tj. **295** osoba je ubijeno (tokom Nato bombardovanja) u Srbiji“.

Obstrukcija pravosuđa se odvija na mnogo nivoa, a Ivana se osvrnula na činjenicu da je „sudnica (Specijalnog suda za ratne zločine) otvorena za sve osuđene ratne zločince: dođe 50 radikala, svi viču u glas, svi nose bedževe na kojima piše „U Srebrenici nije bilo genocida“. Od

---

⁸ Nakon pada Srebrenice i Žepe, jula 1995. odvedeno je u zatočeništvo u Srbiju???

⁹ FHP je popisao da je tokom Nato intervencije u Srbiji i na Kosovo stradalo 754 žrtava, od toga 454 civila i 300 pripadnika pružanih snaga.

kada je V. Šešelj¹⁰ osuđen pravosnažno, počeo je da dolazi da prati suđenje u predmetu Kravica pred Specijalnim sudom u Srbiji. On vodi svoju svitu, oni tu dobacuju, ponižavaju, rugaju se žrtvama. Oni ne ustaju kada svi ustaju. Jedino Šešelja sutkinja oslovljava sa „dr Vojislav Šešelj“. U toj sudnici se skupilo sve ono što postoji u srpskom društvu. Šešelj sedi u sudnici, sedi u parlamentu, kao narodni poslanik, predstavlja sve građanke i građane RS. Velika većina gleda rijaliti programe i na taj način on širi svoju propagandu i svoje pogrdne ideje. Posle presude, Šešelj je rekao da je 'ponosan na svoje ratne zločine' i 'da će ih rado ponoviti'.

Nekažnjivost na pravnom nivou ili neograničena sloboda negiranja genocida i sudski utvrđenih činjenica...

„Od 2016. godine je izmenjen Krivični zakonik u Srbiji i uneta je odredba da će onaj ko umanjuje ili ne priznaje presude domaćih sudova ili Međunarodnog krivičnog suda/ICC, biti kažnjen zatvorom od šest meseci do pet godina. Međutim, tu se radi o pravnoj začkoljici. Međunarodni krivični sud je stalni sud, a Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju ili Haški tribunal je utvrdio da je u Srebrenici počinjen genocid. Mi sada možemo slobodno da idemo ulicama i vičemo da u Srebrenici nije bilo genocida, niko nas neće dirati. Možete do mile volje da pričate da u Srebrenici nije bilo genocida.

Ukoliko neko kaže da u Kongu nije počinjen genocid, može da ide u zatvor. Mi ne umanjujemo da je u Kongu počinjen genocid.

Nekažnjivost na političkom nivou – osuđeni ratni zločinci u parlamentu, u najvišim organima vladajuće koalicije, u Vojnoj akademiji, na svim režimskim medijima...

„Šta se desilo sa zahtevom da se V. Šešelju oduzme poslanički mandat, na osnovu poštovanju zakona?¹¹ Zna se ko je predsednica Narodne skupštine. To je Maja Gojković, Šešeljeva drugarica. Maja Gojković je trebala da bude jedna od optuženih u Haškom tribunalu. Ona je bila u Šešeljevom timu odbrane. Zna se šta je Vučić govorio za tom istom govornicom u Skupštini. On je mogao da spreči bombardovanje RTS-a, jer je tada bio ministar informisanja. Samo je **23** narodnih poslanika glasalo za ukidanje imuniteta Šešelju. Znaju se žene koje se bore protiv Šešelja. To je Aleksandra Jerkov, poslanica DS. Nju Šešelj godinama zlostavlja, maltretira. Niko na to ne reaguje, ni nadležne institucije, ni predsednica Narodne skupštine.

U normalnoj državi, u normalnom društvu, bilo bi potpuno neprihvatljivo da neko ko je osuđen za tako teške zločine, pojavljuje bilo gde, a kamoli u institucijama, na TV ili bilo kom javnom prostoru. Međutim, to je kod nas normalno. Srbija je poslala državni avion po Lazarevića.¹² Dočekali su ga kao heroja. Krajišnika¹³ je Tomislav Nikolić primio u

---

¹⁰ V. Šešelj je osuđen 11.4.2018.

¹¹ Na osnovu člana 88 Zakona o izboru poslanika Narodne skupštine Republike Srbije, poslaniku prestaje mandate pre isteka vremena, ako je pravosnažnom presudom osuđen na kaznu zatvora u trajanju od najmanje 6 meseci.

¹² Lazarević

¹³ Momčilo Krajišnik, bivši predsednik Republike Srpske, osuđen u Hagu na 20 godina zatvora zbog zločina nad nesrpskim stanovništvom. Pušten je iz zatvora 2013. nakon odslužene dve trećine kazne.

Predsedništvu, Šainović¹⁴ ide po tribinama i svašta priča, Ranko Češić¹⁵ zlostavlja svoju bivšu ženu. Ova država je na sve to nema.

Sinoć se obratio Pavković¹⁶ na promociji knjige iz zatvora. Ministarstvo odbrane brani ratne zločince.

Pravni sistem Srbije ne prepoznaje niti priznaje ratni zločin silovanja...

„Po Zakonu o civilnim žrtvama rata Srbije, žena koja je silovana u ratu, ne može da dobije status civilne žrtve rata. Zbog čega? Zato što ona nema fizičko oštećenje od preko 50%! Sve one psihičke patnje koje žena preživljava svakog dana, u svakom trenutku, to je za ovu državu je apsolutno nevažno, već oni zahtevaju isključivo fizička oštećenja. Ako je žena silovana od strane pripadnika policije ili vojske ove države, čak i ako je pripadnik vojske Republike Srpske, to nije neprijateljska vojska.

Pred Specijalnim sudom za ratne zločine u Srbiji do sada procesuirano samo sedam predmeta koji u sebi uključuju seksualno zlostavljanje. I samo je jedan predmet okončan. To je za silovanu majku i ćerku u Bijeljini. Sada je krenuo jedan novi postupak, a to je za silovanu ženu u Brčkom. Ostali predmeti su silovanje žena procesuirani su 'usput'.

Na žalost u EU nema sluha da se reši ovo pitanje. Taj zakon je toliko diskriminatoran da smo mi pokušavali i pred Evropskim sudom za ljudska prava da pokrenemo to pitanje. Ali to isto dugo traje, to je birokratski sistem, koji obično amnestira državu, tako što kaže da država 'nema toliku ekonomsku snagu da sve te presude izvrši' itd. Iskrena da budem, bojim se da će ovaj zakon, ovakav kakav je ostati na snazi. To je na štetu svih žena, ali prvenstveno žene srpskog imena.

O REKOM-u – problemima, izazovima...

Koalicije za REKOM predstavlja skup udruženja, NVO, intelektualaca, umetnika, građana. Koalicija okuplja veliki broj članova i njihov je cilj da se osnuje komisija koja će da utvrdi okolnosti stradanja, nestanka ili druge povrede ljudskih prava tokom sukoba na prostoru bivše Jugoslavije. Ta je inicijativa odlična. Nadam se da će Komisija u najskorije vreme biti osnovana. Sadašnji problemi Koalicije su: stalne političke promene na Balkanu, stalno su izbori. I taman dobijete podršku jednog predsednika, onda njega smene, pa vam sledeći ne da podršku. Problem je Hrvatska. To je jedan od najvećih problema i prepreka. Dobro je što REKOM ima podršku Evropske komisije. Nadamo se da će na leto na samitu u Poljskoj svi predsednici potpisati Deklaraciju o osnivanju REKOM-a. Tada ćemo svi mi koji smo radili na dokumentovanju kršenja ljudskih prava, to predati toj komisiji. Onda će ona da utvrdi ono što je najvažnije a to su okolnosti stradanja i ko je za to odgovoran.

Pitanja, komentari...

---

¹⁴ Šainović

¹⁵ Ranko Češić

¹⁶ Pavković

Violeta Đikanović: Ovde kada se pomene Haški tribunal, svi kažu to je sud gde Srbi stradaju, u Hrvatskoj samo Hrvati. Ja smatram da je Srbija najodgovornija za ratove, da je u svaki bila involvirana, da je imala veliku podršku u narodu, jer da nije, ona ne bi ni mogla da vodi ratove. Koliko je Srba osuđeno u Hagu? Stalno se tvrdilo da Srbija nije bila u ratu. Kada se govori o ratu, misli se na vojnu intervenciju 1999. godine.

Ivana: Najviše je osuđeno Srba, preko 80% svih osuđenih. Srbi su učestvovali u svim ratovima, najviše su ratnih zločina počinili, pa je normalno da za njih i odgovaraju. Jeste uvreženo mišljenje da Srbija nije učestvovala u ratu ni u Hrvatskoj, ni u BiH. Zna se da je JNA bila u rukama Srbije. Učestvovali su u zločinima u Hrvatskoj, u BiH je JNA predala i kasarne i municiju Vojsci RS.

Staša: Da li je ovom presudom Radovanu Karadžiću, Srbija je potpuno oslobođena, što je problematično?

Ivana: Da, nijedan član udruženog zločinačkog poduhvata nije iz Srbije i ne odnosi se na Srbiju. Ispade sada da je i Hrvatska učestvovala u ratu u BiH, a Srbija nije. To je veliki propust Haškog tribunala. Jedino nam ostaju Simatović i Stanišić.

Binasa Džigal: Dolazim iz Sandžaka gde su ubijani ljudi, ne mogu da budu proglašeni žrtvama rata. Za mene je najstrašnije da je Strazbur rekao da oni nisu civilne žrtve...

Ivana: Žrtve iz Sjeverina i Štrbaca, većina njih su bili državljani Srbije. Nisu mogli da ostvare status civilnih žrtava rata zato što se otmice nisu desile na teritoriji Srbije. I da je bilo u Srbiji, to je učinila VRS, pa ih ne bi proglasili za neprijateljsku vojsku!

Mira Vilušić: Prošle sedmice je u Sarajevu otvorena izložba 'Breaking free', gdje su progovorila djeca koja su proizvod majki koje su bile silovane u ratu. Prije deset godina, vi niste mogli da dobijete informaciju o ovome. Međutim, sada je jedna od tih devojaka čija je majka silovana, progovorila, organizirale su se i oni se vode kao djeca koja sa bezimenim ocem. U ratu su svi silovali sve. Silovali okupatori, agresori, silovali su vojnici iste vjerske nacionalnosti svoje žene u BiH, silovali su pripadnici mirovnih snaga. Ali njih nigde ni u kakvom zakonu i pravu nema...

Jasminka Bogdanovska: Da li u Hagu postoji da Makedonija nije bila u ratu, nego je kod nas bio vojni konflikt, 2001. Nije bilo rata, ali je bilo žrtava. Od Makedonaca su samo dvojica bila osuđena, to su Tarčulovski i Boškovski. Oni su sada u Makedoniji. Jedan je bio u prošloj vlasti, i sada je ponovo. Da li postoji u Hagu zapis šta se dešavalo u Makedoniji, to je kod nas stavljeno pod tepih, kod nas se to ne spominje. Žrtve imamo, postavili smo spomenik. Obeležavamo taj dan. To se ne sme raditi na nivou države. U Makedoniji nije bilo agresora, nego unutrašnji sukob.

Ivana: Iskrena da budem, ništa ne znam. Mogu da proverim pa da vam javim. Grozno mi je da su i kod vas isto oni u vlasti.

Nastasja Radović: Da li su žrtve kojima nije priznat status civilnih žrtava rata u Srbiji, mogu to da ostvare u BiH, tamo gde se desio zločin? Da li su tražili?

Ivana: Ne bi mogli da dobiju taj status ni u BiH zato što nisu bili državljani ni BiH.

Staša: Da li je u Srbiji i jedna materijalna reparacija bila dosuđena?

Ivana: Bilo je za izbeglice i nezakoniti pritvor Albanaca.

Anka Vukićević: Crna Gora nije se pomakla u vezi sa zločinima koje smo mi činili. Milo (Đukanović) je bio u Cavtatu i rekao 'izvini'. On može da ode u Dubrovnik, a ja ne mogu sa svojim autom, iako niko moj nije bio u ratu. Mora da se odgovara za to što se činilo. Da li je Milo svoju glavu spasio što je okrenuo leđa Miloševiću, a čitav crnogorski narod je ostao zločinački? Ja taj zločin neću da nosim.

Staša: Ja kada odem u Crnu Goru osjećam da sam odgovorna. Zašto Milo Đukanović nije ni za šta odgovarao?

Ivana: Makar kao svedoka su trebali da ga pozovu. MUP Crne Gore je učestvovao i u progonu Bošnjaka, u deportaciji.

Učešće žena u društvenom i političkom životu u Siriji

Joumana Seif (Žumana Seif), advokatica, braniteljka ljudskih prava, jedna od osnivačica Pravnog komiteta sirijskih žena, Ženskog sirijskog lobija, Ženskog političkog pokreta. Žumana je pre revolucije bila članica Deklaracije iz Damaska (2007.-2012.), vodila je Odeljenje za socijalnu skrb, radila je u Adidas tekstilnoj industriji itd.

Razgovor je moderirala Nela Pamuković

Žumana Seif se toplo zahvalila: Hvala vam što ste me pozvale, ovde se osećam odlično, svaku od vas doživljam kao svoju sestru, a zatim nam je govorila o izuzetno važnim društvenim i političkim pitanjima u Siriji i to u dužem vremenskom periodu:

Situacija u Siriji pre revolucije 2011. – permanentno vanredno stanje, progoni, mučenja, prisilni nestanci protivnika/ca režima...

„U Siriji smo živeli pod Asadovima (otac Hafez i sin Bašar) više od 40 godina, pod vanrednim stanjem. To znači potpuno ograničavanje ljudskih i građanskih prava, svako okupljanje više od dve osobe, podrazumevalo je hapšenje. Politički život u Siriji je potpuno zamro, nakon **1982.** godine, nakon masakra u Hami,¹⁷ kada je otac Asad zabranio i ukinuo kako leve tako i desničarske političke pokrete. To je bio kraj političkog života u Siriji.

Moj otac je **1994.** godine ušao u parlament kao nezavisni poslanik. Počeo je da se bori protiv korupcije, smatrali su ga ludim čovekom, koji će sve da žrtvuje. On je smatrao da ga je narod izabrao, da ima odgovornost da govori u njihovo ime. Onda je **1996.** godine, moj brat

---

¹⁷ Hama

jednostavno nestao. To je bila poruka režima 'vi govorite i radite šta hoćete, i videćete šta mi možemo'. Ostali smo bez imovine, sve nam je konfiskovano.

2000. godine otac Asad je umro, pa je njegov sin Bašar 'nasledio' zemlju i nas građane kao njegove robove. Kada je mlađi Asad preuzeo vlast na taj nedemokratski način, bio je mlad, obrazovan u Engleskoj, govorio je o prihvatanju različitosti i mi smo smatrali da će se na neki način zemlja usmeriti ka demokratiji i polagali nade u to da će biti bolje.

Uprkos zabranama, od 2000. počinje organizovanje demokratske opozicije...

Nacionalni forum za demokratiju smo ustvari započeli u našoj kući, zajedno sa mojim ocem i grupom žena. U situaciji gde su organizacije civilnog društva bile potpuno zabranjene, mi smo se okupili i uspostavili organizaciju *Prijatelji građanskog društva*. Nakon toga su počele da niču organizacije u drugim gradovima i započeo je dijalog. Režim je dopustio da se dijalog odvija oko godinu dana, a posle toga su počela hapšenja, mi smo obeleženi kao neprijatelji, praćeni smo, neki su nestali. To je bilo 2001. godine. Posle pet godina, režim je te uhapšene lidere pustio iz zatvora, krajem 2007. godine, kada smo osnovali Savet *Deklaracije iz Damaska*. To je takođe bilo u našoj kući. U tom Savetu je bilo 25% žena: Fida Horani je izabrana za liderku, za predsednicu Saveta. Odmah posle toga, svi lideri i liderke, uključujući mog oca su uhapšeni i proveli 2,5 godina u zatvoru. Fidin suprug, inače Palestinac, koji je radio kao lekar u bolnici, uhapšen je u bolnici, odveden do granice sa Jordanom, prognan iz zemlje. Fida je takođe sve izgubila. Tada je u Siriji zavladao beznađe...

Odjek Arapskog proleća u Siriji, žene u prvim redovima revolucije...

Narod je bio okrenut Arapskom proleću, ljudi su pratili sve što se dešava u Egiptu, Libiji, Tunisu, revolucije u tim zemljama. U Siriji je tada bilo mnogo političkih zatvorenika. Onda su se liderke, pre svega pravnice, organizovale misleći da mogu da pomognu, da prisustvuju suđenjima za oslobađanje političkih zatvorenika. Muškarci su tada smatrali da ne treba praviti velike demonstracije, da treba pisati molbe ministru unutrašnjih poslova. Međutim, žene su se **16. marta 2011.** godine okupile na velikim demonstracijama u Damasku. Mnoge su tada uhapšene, samo tog dana je uhapšeno **37** žena. Tada smo mi, žene, počele da organizujemo ženske demonstracije. I muškarci su se priključili ženskim demonstracijama. Koordinacioni komitet demonstracija vodila je jedna pravica. Ona je kidnapovana i do dan danas ne znamo gde je. I još jedan komitet je vodila žena. Žene su zaista bile sekularno opredeljene u tim demonstracijama. Revolucija je počela u Damasku i ona nije bila religijski obojena. U Siriji postoje ogromne razlike u Siriji u religijskim i etničkim grupama, ali svi su ti ljudi bili okupljeni u džamijama zato što je to bilo jedino mesto gde su se mogli okupiti. Žene su zaista bile liderke i u prvim redovima tih prvih sedam meseci sve dok ta revolucija nije prerasla u sukob sa režimom...

Miroljubivi protesti prerastaju u oružani sukob, režim je iz zatvora pustio kriminalce, ekstremiste...

Režimsko nasilje je bilo veoma okrutno, hapsili su demokratski sekularno orijentisane lidere, mnogi su ubijeni pod torturom, mučeni, kako muškarci, tako i žene. Ostali su morali da pobegnu iz Sirije. U isto vreme režim je iz zatvora pustio kriminalce, ekstremiste i režim ih je

podržavao na sve moguće načine, novčano, oružano, i učinio sve da uništi revoluciju. Jačale su islamističke struje.

Islamistička opozicija preuzima vođstvo, islamisti marginalizuju, isključuju žene...

Saudijska Arabija, Katar, svi ti religijski režimi davali su ogromnu podršku islamističkoj opoziciji. Oni su imali podršku, novac, sve, a demokratski pokret nije imao ništa. Tako smo dospeli u ovu situaciju. Islamističke partije nisu prihvatale učešće žena. Objašnjavali su da nismo mi sada na redu, da ne treba da učestvujemo sada nego kasnije. Islamisti su isključili sve demokratske aktiviste i okružili se samo onima sa kojima su delili politiku. Islamisti su kontrolisali svu humanitarnu pomoć. Oni su imali moć i dominirali su i političkim telima, Sirijskim nacionalnim većem koje je uspostavljeno 2012. i Sirijskom koalicijom, od 2013. godine i od 50 članova te Koalicije, bilo je najviše 6 žena.

Bez obzira na zajedničke principe koje je taj demokratski pokret delio sa Evropom i Amerikom, od njih smo tražili pomoć, ali oni nisu ništa učinili za nas...

Pregovori o Siriji bez Sirijaca i Sirijki...

Posle toga je bilo samo kupovina vremena, nakon što se Rusija umešala. Sirijci sada veruju da cela ta stvar nema ništa sa njima, nego da se tu radi o pregovorima SAD i Rusije. Održano puno konferencija o Siriji, bez učešća ljudi iz Sirije. Na nekoj konferenciji je rečeno da nema Sirijaca, oni su rekli 'ima jedan Sirijac koji raznosi piće'.

Žene se organizuju, kako u Siriji, tako i izvan Sirije, u izbeglištvu; pokreću političke inicijative, feminističke mreže „Mi smo politički osveščene, ne treba da budemo stidljive, da se povlačimo, već da budemo aktivne...“

„Mi žene, smo shvatile da ćemo biti izopštene iz svega toga i počele smo da se organizujemo od 2012. godine. Situacija je bila strašna, pod bombama, narod je bio u užasnoj situaciji. Žene su radile na konkretnoj pomoći ugroženima. Tada su žene shvatile koliko je prljava partijska politika i okrenule su se radu u civilnom društvu. Mislim da je to bila velika greška. Sad, dve godine kasnije, shvatile smo da smo pomogle drugima da same nas izopšte. Tako da smo počele da se osnažujemo, jer se radi o našoj državi, o našoj budućnosti. Mi smo politički osveščene, ne treba da budemo stidljive, da se povlačimo, već da budemo aktivne. Sada mislim da je sva ta aktivnost žena od 2012. godine do danas, uticala na civilno društvo i na poimanje učešća žena.

U oktobru 2017. godine, osnovan je prvi *Ženski politički sirijski feministički pokret*. Na prvom sastanku je bilo 30 žena. Sada nas je više od 120. Pridružilo nam se još 11 muškaraca koji podržavaju feminističke ideje. Svakog dana dobijamo aplikacije onih koji bi želeli da nam se pridruže. Da zaključim, sada posle svega, ja sam optimistična.

Imamo dve pozitivne situacije:

Prvo, položaj žena se poboljšao, posle svih ovih godina i visoke cene koja je plaćena. Sada možemo da kažemo da su se rodne uloge promenile, žene su shvatile da je važna politička participacija žena. Kroz užas kroz koji su prošle, žene su uznapredovale kroz tu situaciju i njihov se položaj popravio na bolje. To se vidi na društvenim mrežama, kada se neka žena požali, bez obzira da li se mi politički slagale sa njom ili ne, dobije našu ogromnu podršku, a sada i muškaraca.

Drugo, nakon ovog iskustva sa islamističkim političkim partijama i Islamskom državom došlo je do promene svesti u narodu koji ne želi da ima ništa sa njima. Jedna stvar su verske slobode, tj. sekularna država u kojoj bi se poštovala ljudska prava.

Pitanja, komentari

Jadranka: Da li sad možeš da se vratiš u zemlju?

Žumana: Mislim da bih bila ubijena kada bi se vratila. Ja sam pisala dokument protiv Asada i njegove porodice. Inače, prikupljam dokaze za zločine koji su vršeni u zatvorima. Mislim da je Asad zločinac najgore vrste koji treba da bude kažnjen. Kada bi me uhvatili, bila bih kažnjena.

Rada: Posle svega što ste preživle, vi ste ojačale. Na našim prostorima se dogodio obrnuti proces. Sve vjerske zajednice imaju sve veću moć i ono što smo mi imali kao sekularno društvo, mi gubimo te vrijednosti. To je jedna od teških posledica rata.

Žumana: Malo je drugačije u Siriji. Posle osam godina islamističke vlade u toj oblasti, nisu uspeli da se ostvare. Unutar našeg političkog pokreta, preko elektronskih medija, dva puta nedeljno imamo sastanke sa raznim grupama u Siriji. Imamo razne diskusije, konsultacije. Mi Razgovaramo o budućem Ustavu, o ženama. Mi smo bile iznenađene koliko su se promenile žene iz raznih oblasti, a inače su bile konzervativne.

Staša: Zašto mi u SFRJ nismo znali za masakr u Hami, kada je za dva dana (1982.) ubijeno 20.000 ljudi. Oni su rekli da su se borili protiv Muslimanske braće, a borili su se protiv levičara.

Žumana: Hafez Al Asad je to uradio da bi uplašio sve Sirijice da vide šta može da im se desi.

Sledeća grupa pitanja se odnosila na *ekonomiju* i Žumana je odgovorila:

Žumana: Osamdesetih godina smo loše živeli. Lepo je živio samo najuži krug blizak režimu. Kada su se pojavili mobilni telefoni, dostizali su vrtoglavu cenu. Asad je čak isključio i bivše saradnike svog oca samo da bi imao veću kontrolu.

Binasa: Sirija pre rata nije bila zadužena kod Međunarodnog monetarnog fonda. Kako su tada živele žene? Mnogi migranti kažu da su imali dobar standard, da su bili zaposleni.

Žumana: Nezaposlenost je bila visoka. Bilo je prilično beznadežno. Damask je bio bogat grad. Međutim, oko 10% ljudi su morali da prodaju svoju kuću u Damasku da bi kupili kuće van grada za svoju decu, koju su izdržavali decu i to je velika solidarnost. Tako su potrošili svu ušteđevinu. Došlo je do demokratskih promena, ali nije bilo mogućnosti za zapošljavanje. Ljudi su trošili ušteđevinu koju su generacijama štedeli. Zbog toga su tako masovno učestvovali u revoluciji. Srednja klasa je nestala praktično, a stanovništvo je četrdesetih i pedesetih godina bilo naviklo da živi kao srednja klasa.

Snežana: U jednom momentu Sirija je bila napredna, prosperirala je, koje je to razdoblje?

Žumana: To je bilo posle sticanja nezavisnosti, 1946. sve negde do 1958. godine do ujedinjenja sa Egiptom. Ekonomija, društveni život, aktivnosti, izbori, sve je bilo vrlo u uzlaznoj liniji. Zvali su nas 'istočni tigar'. Ali, to je bila policijska država, koja je kontrolisala politički život. To je bio početak katastrofe.

O silovanju žena – oruđu rata i osvete...

Žumana: Dokazano je da su za vreme revolucije žene korišćene kao sredstvo rata i osvete. Žene su masovno hapšene suda čak i onda kada nisu imale direktnog uticaja u političkim strukturama, zato što su dolazile iz određenog kraja ili imale rođake u nekim formacijama. Mi smo završile izveštaj na kome smo radile sedam meseci. Žene su preživele zarobljeništvo. Sakupile smo svedočenja 27 žena, od osamdesetih godina do 2017. godine. Iz svedočenja je jasno da je seksualno nasilje bilo sistematski primenjivano u svim tim zatvorima. Vrlo često je to bila osveta prema njenom mužu ili bivšem mužu. Ali takođe je dokazano da je iz perioda 1982/3. godine bilo takvih zločina od strane partije Muslimanske braće.

O saveznicima Asada

Žumana: Od početka je bilo potpuno jasno da je to Iran i libanski Hezbolah. Rusija je od samog početka podržavala Asada i stavljala veto u Savetu bezbednosti UN-a. Nakon masakra u Homsu, mi smo zahtevali da se slučaj Sirije prenese na međunarodni sud, ali su Rusi stavili veto sedam puta. Obama nije hteo da se meša, hteo je da sebe predstavi kao velikog mirovnjaka. Za Sirijce ništa nisu uradili. Od početka konflikta, Sirijci nisu tražili nikakvu intervenciju, nego samo da se proglasi zona zabrane leta. Samo su tražili Asadu da nas ne bombarduje u sopstvenim kućama. On koristi neke jeftine bombe koje prskaju iz helikoptera. Sedam godina međunarodna zajednica nije uradila ništa povodom toga. Mi kao Sirijci smo cenili to što je Erdogan otvorio granice za sirijske izbeglice. U Turskoj živi tri miliona sirijskih izbeglica. Najbolja situacija je u početku bila za izbeglice u Turskoj, u poređenju sa Jordanom ili Libanom. Ali u poslednje vreme, kada je Erdogan postao veliki diktator, posle sporazuma Turske i Rusije, on bi nas prodao. Njemu ništa ne znači dobrobit sirijskog naroda. U gradu Efrinu ima jako puno nasilja i prema Kurdima i prema sirijskim Arapima.

Snežana Tabački: Gde je sedište organizacije koju su osnovale 2017. godine? Na koji način vi sa njima komunicirate kada je komunikacija kontrolisana?

Žumana: Pokret nema sedišta. Mi ne možemo nigde da se registrujemo, jer želimo da budemo nezavisne. Poslednji sastanak je bio u januaru u Frankfurtu. Bilo je i žena i muškaraca. Razmatrale smo strateška pitanja, različite političke stavove. Izabrale smo sedam žena koje bi bile na tom odboru. Jedan je u Americi, u Turskoj, u Berlinu, u Švedskoj. One se okupljaju dva puta godišnje. Neke članice su u samoj Siriji, u Damasku i na drugim mestima. One su pod lažnim imenima. Ako se ta komunikacija presretne, neće se znati ko je. Bezbednost je važna.

O budućnosti Sirije...

Nastasja: Kako vi iz perspektive onih koji su hteli da ruše Bašara Asada, kako vidite budućnost ako on ode? Kakav bi to bio kompromis da bi došlo do demokratizacije države koja bi bila sekularna kako bi omogućila demokratiju, a da ne ostane diktatura?

Žumana: Posle svega što se desilo, nikada neće biti ni mira ni demokratije sa Asadom. Sada se mnogo radi na dokumentovanju Asadavih zločina. On je koristio hemijsko oružje, počinio zločine protiv čovečnosti. Čak i Sirijcima koji su ostali u Siriji i bili mu lojalni, Asad im više ništa ne znači. Na ulicama se čuju otvorene psovke. Čak su i Rusi štitili Sirijce od sirijske vojske, za vreme konflikta u Dari. Te diktature kao što su Sadamova, Asadova, Gadafijeva su uništile sve mogućnosti za demokratiju. Nema političkog života, civilnog društva, institucija, ničega. U Iraku, Libiji i Siriji ne mogu da prihvate demokratsku praksu uvažavanja drugih i drugačijih. U Tunisu je drugačije, mnogo je bolje. Bez obzira što su imali diktatorski režim, imali su institucije koje su se održale. Posle nedavnih događaja u Alžiru i Sudanu, ja sam optimista. Oni su pokušali da dođu do slobode, do slobode govora i ne žele više da prihvate diktaturu. Očekujem mnogo revolucija svuda u arapskom svetu.

O strancima – ratnicima/ama koje su se u Siriji borile na stranu ISIL-a

Jovanka Carević: Šta je sa ženama koje su se borile na stranu ISIL-a, a čiji su muževi poginuli, one žele da se vrate na prostore svojih zemalja, ali ih porodice ne prihvataju?

Žumana: To pitanje je vrlo osetljivo, posebno za same Evropljane. Kao da ne žele da se ti ljudi vrate, ni žene ni muškarci. I mi imamo problem, zato što su se mnoge Sirijke udale za islamiste i sa njima imaju puno dece. Neki ne znaju prezimena tih muževa. Ima hiljade takve dece, koja nemaju nacionalnost. U Siriji zakon ne poznaje samohranu majku, tako da njihova deca na osnovu majčine nacionalnosti ne mogu da se registruju. U Siriji i Iraku postoje mnogi centri za te žene, veoma su agresivne, zato što se bore za džihad, za islam. Neke od njih su zaista opasne. Potpuno su im isprali mozgove. To su ljudska bića i treba da budu zaštićena. Ja razumem zaziranje Evrope.

Jadranka: U BiH je preko 200 mladića evidentirano da su bili u ISIL-u. Bilo je i žena. SAD su naredile da BiH preuzme dva muškarca zarobljenika, koja su bili u Siriji. Imamo dvije porodice koje sedam mjeseci pokušavaju da vrate njihove ćerke koje su smještene 12 mjeseci u kampovima ka Turskoj. Ne mogu ih pravno uvesti u našu zemlju. Još 120 žena koje su državljanke BiH su po mnogim kampovima. Sada apeluju na ambasadu SAD-a da izvrši pritisak

da ih prime. Porodice su spremne da te žene odgovaraju po zakonu BiH, a koji se odnosi na povratnike sa ratišta u Siriji.

Violeta: Mnogo ti hvala što si došla. Mnogo smo naučile danas od tebe. Ja sam bila u Siriji 2005. godine i to je nešto najljepše što mi se u životu dogodilo. Strašni su bili ti bilbordi sa Asadovim likom i duge cevi po ulicama. Kako ste ti i tvoja porodica uspjeli, pored teškoća, pored opozicionog delovanja, da izađete iz Sirije?

Žumana: Ja verujem u sirijski narod, u ljude. Radila sam u fabrici gde je bilo više od hiljadu ljudi, najviše žena. Radili smo kao porodica, podržavale smo se. Stotine mladih žena koje su radile, zarađivale, izdržavale svoje porodice. Imali smo budžet u fabrici za podršku muškarcima, radnicima i njihovim porodicama. Većina njih je odbijala tu pomoć. Oni su prihvatili pozajmice koje bi kasnije vratili. Radili su vrlo pošteno. Oni su samo tražili svoj dignitet, svoja prava, samo naša prava da budemo zaštićeni, da nas poštuju.

Mnoge moje prijateljice aktivistkinje pravnice su mučne i ubijene i nestajale u Siriji. Osećam da je moja odgovornost pa se borim, da ostvarim njihov san za koji su dale život. Pokušavam da uradim najbolje, da dam sve od sebe. Ja sam pobedila i rak. Ja se osećam kao preživela. Moj ideal je moj otac. Bio je važna osoba u Siriji. Kada je pobedio na izborima, celog života sam radila sa njim. Ja mu se divim, ne zato što je on moj otac. To se vidi na delu, a ne na rečima, kako poštuje ljude, razmišljao je kako da pomogne ljudima, ne samo novčano nego da ih podstakne da unaprede svoje živote kroz obrazovanje.

Ljupka: Hvala ti što si podijelila svoje znanje i svoj bol. Rekla si da kada je krenuo rat, žene su krenule da pomažu ljudima. Sada mislite da je to bila greška, da je trebalo da se žene povuku iz političkog života?

Žumana: Žene su se povukle i ostavile politiku muškarcima, to je bila greška.

O međunarodnoj solidarnosti (Učešće aktivistkinja Ženskog suda u regionalnim i međunarodnim susretima)

U okviru ove sesije govorile su učesnice-organizatorke ŽS o političkim tendencijama, poukama i znanjima koje su tamo stekle:

Međunarodna konferencija o sekularizmu, London, 24. i 25. novembar 2018. - u organizaciji najvažnijih antifundamentalističkih mreža: *One Law for All/Jedan zakon za sve, Southall Black Sisters*“, *'Secularism is a Women's Issue'* itd.

Staša je izdvojila par najvažnijih tačaka:

- *Paralelni pravni sistem – religijski/šerijatskim sudovima* u Velikoj Britaniji koji se tretiraju jednako kao i državni sudovi; ti sudovi deluju nesmetano, zbog čega sve antifundamentalističke mreže kritikuju vladu V. Britanije koja poštuje na taj način prava fundamentalista a posledice po žene su katastrofalne;

- *Svedočenja aktivistkinja – žrtava zloupotrebe religije u muslimanskim zemljama* (Dubajju, Pakistanu, Maroku...) njihova borba koju podržavaju aktivistkinje sekularnih-antifundamentalističkih mreža u celom svetu;

- *Fundamentalizam u hrišćanskom kontekstu*: u Poljskoj raste katolički fundamentalizam ali rastu i ateistička udruženja; Ruska pravoslavna crkva/RPC sklapa saveze između sa islamskim fundamentalistima koji odobravaju genitalno sakaćenje u Dagestanu i Čečeniji a neki od popova RPC smatraju da bi se tome trebalo podvrgnuti i pravoslavke jer bi bile tako 'seksualno ukroćene, RPC nameće i dress-code (način oblačenja), isto kao i islamski fundamentalisti, a iza svega je Putinova tiranija...' (Julia Alimova, Sankt Petersburg);

- *Opasnosti kulturnog relativizma i multikulturalizma u Velikoj Britaniji i drugim EU zemljama*: 'Ne treba poštovati multikulturalizam, kao običajno pravo usmereno protiv žena koje definišu verske vođe; umesto toga promovisati sekularizam – potpuno odvajanje religijskih zajedica od države'; 'kulturni relativizam jednog dela levice na Zapadu predstavlja direktnu podršku fundamentalistima' (Marieme Helie Lucas, Alžir/Francuska).

- *Pozitivna iskustva kurdske samouprave u Rožavi u severnoj Siriji*: donet je novi Ustav, tamo vladaju civilni zakoni, jednaka prava za žene, razvod, nasleđivanje...

Međunarodna konferencija 'Proces rodno osetljive TP u Siriji' (International Conference 'Gender sensitive Transitional Justice Process in Syria') održana je u Parizu 20. i 21. februara u organizaciji Euromed Feminist Initiative (Euromed feministička inicijativa) i Syrian Feminist Lobby (Sirijski feministički lobi).

Na ovoj konferenciji učestvovala su Nela Pamuković, Mira Vilušić i Staša Zajović i navodimo samo par zapažanja:

'Visoka razina kulture diskutiranja, političke zrelosti (*Nela*)

'Za mene je bilo lijepo vidjeti što je uključen veliki broj muškaraca i što podržavaju žene' (*Mira*)
'Mnoštvo i raznolikost civilnih inicijativa iz Sirije, jasan sekularni, feministički karakter opozicije, od centra ka levici' (*Staša*).

Budući da je i Žumana bila na istoj konferenciji, na pitanje o islamističkim strujama u Siriji, kazala je:

„Na žalost to je borba između šijita i sunita. Hezbolah su šijiti, a većina Sirijaca su suniti. Za Hezbolah je islam razlog za rat. Od početka je vođa te njihove mafije govorio da treba da se 'oslobodi neprijatelj' u Siriji da bi stigli do Kurska, kako bi na taj način privukao šijite da dođu da ga podrže. Kao reakcija na to, različite sunitske grupe su počele da govore u medijima 'napadaju nas šijiti' i da dođu iz drugih zemalja da se 'bore za džihad'. Svi oni su veoma konzervativni, najviše su usremljeni protiv žena. Nameću pravila koja se odnose na žene, sve je uvek na dobrobit muškaraca“.

'Mir sa ženskim licem' – izložba u Sarajevu: Ovdje su sa mnom večeras dvije učesnice izložbe 'Mir sa ženskim licem' koja je organizirana u cijeloj BiH. Dvadeset žena smo Merima i ja

intervjuirale širom BiH i bile smo podržane od nemačke ZFD fondacije. Za 8. mart (2019.) je napravljena jedna velika manifestacija gde smo pokazale kako su se žene BiH, koje su tokom rata i posle pretrpjele jako velike lične, životne i sve druge gubitke, kao feniksi uspjele podići i napraviti sebe kao uzorne građanke u svojoj sredini. Bilo je dobro što su tri predstavnice ŽS tu učestvovala, a to su Rejha, Suvada i Edina. Bio je to lijep način na koji su prezentovane i način na koji su se one prezentovale, kao jake žene, na koje se mlade mogu ugledati, kako se izvlači iz nevolja, ne da se kuka i plače, nego da se uzme stvar u svoje ruke, da se krene na bolje' (*Mira Vilušić*)

Međunarodni dani ateizma 2019/International Days of Atheism 2019, Varšava/Poljska, 29.-31. mart u organizaciji ateističke *Fondacije Kazimir Lišinski/Kazmierza Lyszczyńskiego, iz Varšave*. Staša je navela da je konferencija održana u zgradi Poljske Akademije nauke i tehnike, da je bilo ogromno interesovanje lokalne intelektualne ateističke elite, da je Ateistički marš glavnim ulicama Vršave protekao mirno, bez ijednog incidenta. Ohrabrujuće je to što uporedo sa jačanjem fundamentalizama u svim kontekstima, jačaju i antifundamentalistiki/sekularni pokreti u celom svetu itd.

„Ženski sud – feministički pristup pravdi“ (52 minuta), dokumentarni film o Ženskom sudu, Sarajevo 2015. Film je režirao Filip Markovinović, produkcija Žene u crnom. Nakon projekcije filma sledi razgovor u kojem učestvuju svedokinje, organizatorke, terapeutkinje ŽS.

Prvo su govorile neke od svedokinja su o značaju učešća u procesu organizovanja i nastavku ŽS, naglašavajući najvažnija iskustva, pouke i znanja:

- Najvažnije je da proces ŽS i dalje traje, da su ojačane veze solidarnosti, poverenja i prijateljstva, kao i to da su se svedokinje angažovale u raznim akcijama otpora nepravdama u svojim sredinama;
- Proces ŽS je omogućio upoznavanje sa iskustvima patnje i nepravdi koje su pretrpjele žene u Srbiji, o čemu učesnice procesa iz BiH skoro ništa nisu znale; to je uticalo na promenu njihovih stavova - dominantnih narativa u ratu;
- Proces je žene ojačao, podstakao snagu i hrabrost da svuda javno govore o svim dešavanjima tokom i nakon ratova, čime doprinose kažnjivosti ratnih zločina i zločinaca;
- Žene i dalje nemaju poverenje u pravosudni sistem, ali je proces organizovanja i nastavak ŽS podstakao svedokinje da zahtevaju pravdu pred državnim sudovima, jer za to osećaju snagu i samopouzdanje koje nisu imale pre iskustva ŽS;
- Pritisak na pravosudni sistem u pravcu zadovoljavanja pravde dao je konkretne rezultate: sudovi su uvažili neke iskaze sa ŽS kao dokazni materijal, a u nekim slučajevima dobijene su i materijalne reparacije;
- Važnost alternativnih mehanizama pravde, pre svega ŽS, jer su žrtve i preživele u fokusu a ne zločinci kao na državnim sudovima.

Iskazi svedokinja:

Nura: Kada sam upoznala žene iz Srbije, vidjela sam da i one nešto nose, neki teret, a da imaju snage u sebi.

Suvada: Da nisam ušla u ovaj krug, u ovu grupu, ne bih znala šta se desilo, šta su žene doživjele u drugim državama i gradovima. Mi živimo sa onim što smo preživjele. Mi prošlost ne možemo zaboraviti, iako želimo bolju budućnost, ali nas to prati to što smo preživjele. Nas je proces ŽS ojačao, ohrabrio. Ja sam sada spremna javno, gdje god, da svjedočim o onome što se meni desilo. Mi treba da progovorimo kako bi zločinci odgovarali za ono što su učinili. Mi smo postali kao porodica. Mi nismo zaboravljene, proces i dalje traje...

Sabina: Događaj u Srajevu jeste bio kruna dugogodišnjeg rada. Ono što je meni važnije jeste sam proces. Ovaj sud jeste alternativni mehanizam pravde. Kada ste svjedokinja, onda vam je važno da učestvujete u svemu, da ste prisutne, da odlučujete, da se poštuje i ono što osjećate i što kažete, pre svega da vam se vjeruje. Ja sam sasvim sigurna da je sistem, što je nemoguće, pozvao žene da svjedoče, ne bi se prijavio ovoliki broj žena. Proces je doprinio tome. Žene su i ovaj put prešle granice, jer neke granice su ostale, ostale su granice u svijesti. Žene su prelazile granici i tokom rata. Čini mi se da je ova inicijativa sada snažnija i važnija nego što smo mi bile svjesne toga. Žene okupljene oko ove inicijative, u svim zemljama iz kojih dolaze, u svojim zajednicama, ostale su jedine nositeljke i otpora i prelaska tih granica, svega onoga što čini aktivistkinje. Povezale smo se po principima, po vrijednostima, po razumjevanju, a ne po projektima, i mislim da to zbog toga i traje“ (*Sabina*).

Jovanka: Gledajući sam početak i organizaciju do koje je došao ovaj proces, ja se pitam da li bismo mi danas uspjele to organizirati? Ne mislim na našu snagu, nego na političku situaciju, koja je sve gora. Mi smo prije ovog procesa ne bi se odazvale na svjedočenje da je to sistem organizirao, iako smo od tog sistema nešto očekivale, mislile smo da treba da se čuje naš glas. Sama organizacija ŽS je nama dala snagu koja je doprinijela našoj otvorenosti. Ja sam nakon toga svega osjetila olakšanje, iako mi je i sada teško. Neke stvari su se pozitivno rješilo. Ja sam jedna od tih koja je dobila obeštećenje. I moj iskaz na ŽS je imao svoju snagu među svim tim mojim požutelim papirima. Bilo je rezultata koji su imali odjeka i u sistemu“.

Marica: ŽS je za mene značio to što je na ŽS bila u fokusu žrtva, bile smo u fokusu mi žene, a ne zločinci. Prošla sam nacionalne sudove u Republici Hrvatskoj, gde je u fokusu bio zločinac. Mi smo hrabre, jake i odlučne i nastavljamo borbu i dalje.

Šaha: Ja sam ti bila kao neka napuhana vreća od boli, od tuge, od 1992. pa sve do ŽS. Imala sam kome ispričati, ali svi su oni već znali. Mislila sam da ću biti dosadna. Kada sam ušla u ovu zajednicu i krenuli sa ŽS, stekla sam utisak da je pravo vrijeme i mjesto da ja ispričam svoju priču. Drago mi je što se razbila predrasuda u mom biću o drugim nacionalnostima. Zato sam ja ovdje. Svaka priča ima svoj teret. Niko od nas nije dobio. Svi smo na neki način gubitnici. Zato sam još uvijek ovdje. Stekla sam povjerenje u ove ljude. Prošlost su nam uprljali, ali mi ćemo se boriti za budućnost svoje djece. Ovo je moja druga kuća.

U nastavku je vođen razgovor o raznim segmentima organizovanja ŽS

Žumana: Ovo me dirnulo i istovremeno me inspiriše. Imam dva pitanja. Da li je moguće ovakav proces započeti čak i pre nego što se rat završi? Imamo 7 miliona migranata koji su pobjegli od sopstvenih režima. Kako je napravljena ta porota- Međunarodno sudsko vijeće?

Staša: Ovo je možda jedina inicijativa koja se desila posle rata, jer je ŽUC uvek reagovao u trenutku kad se nešto dešava. Bilo je opravdano da se ŽS organizuje tokom rata, ili odmah posle. Bilo je puno inicijativa.

Što se tiče procesa organizovanja ŽS, mislim da mora da se sretnu i steknu, preispitaju neke stvari:

- Da li postoji zajednica žena koja je odlučna da radi na tome, tj. da učestvuje u procesu organizovanja?
- Da li postoji konsenzus da je neophodno organizovanje ŽS?
- Da li među organizatorkama postoji konsenzus o metodologiji? To nije tehničko, nego političko pitanje. Organizovano je u svetu 40 ovakvih sudova, ali mi smo izumile naše modele rada. Na osnovu našeg iskustva, savetujem da koristite određena iskustva, ali da radite isključivo na željama i potrebama žena koje učestvuju u procesu, tj. da se napravi sinergija aktivistkinja, svedokinja, terapeutkinja, umetnica, akademkinja itd.

Iskustvo nam je pokazalo da je neophodno:

- Da svedokinje postanu akterke celokupnog procesa jer nismo mi birale svedokinje, one su same birale sebe. One su same pisale svoja svedočenja, uz našu podršku.
- Da proces obrazovanja (proizvodnje znanja) u okviru ŽS bude horizontalan i demokratski,
- Da feministički tim terapeutkinja radi sa svedokinjama, na individualnom i grupnom nivou;
- Da je važno organizovati scenske pripreme (pripreme za javnu scenu) i od početka rada na ŽS, ključne su bile pripreme Dah teatra i naravno, terapeutkinja, sve se to odvijalo u ogromnoj sinergiji;
- Da se ne dozvoli da međunarodne fondacije da vode proces ŽS; zato je naš proces trajao pet godina. Za nas su fondacije samo tehnička pomoć, nisu mogle ništa da određuju.
- Da ne postoji nikakav uticaj političkih struktura; to se ogledalo i u činjenici da niko od političara nije otvorio ŽS. To je bila naša politička odluka.
- Neophodno je definisati proces pravne zaštite svedokinja, to smo definisale na više nivoa, i sve je verifikovano od strane pravnih ekspertkinja. Nijedno svedočenje nije moglo da bude objavljeno, bez saglasnosti svedokinja. To je važno i za objavljivanje svedočenja, i za film o ŽS, kao i za rad sa istraživačicama. To je komplikovana procedura. Mi nismo htele da se igramo sa poverenjem žena.
- Alternativna istorija: mi smo napravile tri knjige o ŽS.
- Itd.

Ako nema konsenzusa, tj. vrlo jasnih stavova i dogovora u svim ovim stvarima onda rad nije uzbudljiv a ni ishod nije izvestan.

Međunarodno sudsko vijeće je sastavljeno od ekspertkinja, kombinacija aktivističkog i akademskog. Nijedna od tih žena nije samo neutralna naučnica, nego dugu istoriju borbe za ženska prava. One su veliki autoriteti u svojim oblastima i sve su radile volonterski.

Jadranka: Bilo je 16 sati snimljenog materijala sa ŽS.

Staša: Svaka žena ima film svog svedočenja, pored ovog zajedničkog filma.

Ljupka: Svaka je situacija specifična. Mi smo bile zajednica koja se rascjepala. U toj zajednici su bili i agresori i žrtve. Prelaženje granica je dimenzija pomirenja, za to je bila neophodna velika tolerancija. U Crnoj Gori se nije svjedočilo o ratnom, nego o ekonomskom nasilju. Bilo je veliko razumjevanje unutar zajednice ŽS. Kad se desilo da su žene razumjele jedna drugu, da su shvatile jedna drugu, da je bol bio i na drugoj strani. Sa nama su bile i ekspertkinje-saradnice koje su na osnovu svedočenja žena, objašnjavale kontekst. Vi ste videle 50 minuta, a to je 5 godina.

Jadranka: Bilo je mnogo više žena uključeno u proces.

Potom je bilo reči o modelima Žena u crnom i srodnih organizacija, tj. tranzicione pravde iz feminističke perspektive koje su doprinele, kako procesu organizovanja ŽS, kao i nastavku rada:

Feministička briga etike i odgovornosti: Suđenja pred Specijalnim sudom u Beogradu, posećivanje mesta zločina počinjenih u naše ime:

„Suđenje Škorpionima¹⁸ (pred Specijalnim sudom u Beogradu) je pratilo stotinak aktivistkinja Žena u crnom. To je trajalo više od dve godine. Mi smo stvorile prostor povjerenja. Mi smo ulazile jedna drugoj u kuće i u duše, prelazile pragove strahova...

Mi smo prve počele da idemo u Srebrenicu. Da nije bilo žena iz Srbije koje su govorile u svojim mestima gdje su bile, ne bismo mi mogle da dođemo ovde gde smo došle sada. Mnogo stvari je prethodilo ŽS. To nije bilo jednokratno. Sad sve znamo jedna o drugoj. (*Staša*)

Feministička etika brige - feministički tim terapeutkinja, tokom procesa organizovanja i u nastavku rada ŽS stvorio je kreativni pristup, – nije bio 'samo' terapijska podrška, to je prostor zajedničkog učenja, rasta, transformacije...

Ljupka: Mi smo bile terapeutkinje podržavateljice. Imale smo zadovoljstvo, ispunjenje da ženama koje su učestvovala u ŽS:

Prvo, nije bila potrebna 'samo' psihoterapijska podrška koja je išla individualno,

Drugo, to je bila briga da zajedno učimo i rastemo.

Mira Vilušić i Marijana Senjak su imale iskustvo rada sa ženama žrtvama. Na neki način je moja pozicija bila lagodnija. Vjerujem, da ako bismo mi naše grupe pretvorile u psihoterapijske grupe, to na neki način smanjuje našu političku oštricu, želju i potrebu da se organizujemo i mjenjamo. Mi nismo htjele da liječimo svoje emocije, nego brinemo jedna o drugoj. Mi ne 'pomažemo' nego rastemo i mijenjamo. Ta pozicija je bila slojevita i važna za nas i naše iskustvo. Inicijative svjedokinja u nastavku procesa ŽS jako su mi važne. Sabina je inicirala u Pljevljima okupljanje. Zadovoljstvo je da dođete i ako možete pomognete taj proces koji se negde otvara. Ove posjete što idete u BiH, to je isto etika odgovornosti i brige.

---

¹⁸ Suđenje 'Škorpioni'

Javne promocije ŽS – iskustva sa građanstvom, sa školama veliki su doprinos u nastavku ŽS:

„Ono što smo mi pokušale i što sada smjelije radimo u Tuzli, dalo nam je vjetar u leđa, posebno naša JP ŽS sa građanstvom i internacionalnoj srednjoj školi. Mi smo tu dobili sliku koliko žene ne poznaju šta se dešavalo izvan BiH, blokada je bila, svo vrijeme rata sam bila u BiH. Žene u Tuzli hoće da dođu žene iz Srbije. Najveće je kod nas nepoznavanje šta su žene Srbije doživjele. Mirče je u Tuzli napravila veliku priču. Mi sada idemo dalje. Druge škole su se pridružile. Sada idemo u Gračanicu. Tamo će nas primiti gradonačelnik, daće nam opštinu i pozvati poslanike da prisustvuju projekciji ŽS. Mi dugo saradujemo. Idemo opet u druge srednje škole, u elektrotehničku mušku školu“ (*Mira*).

Subota, 13. april

Dokle smo stigle? (Pošto se navršava skoro četiri godine, otkad je održan ŽS (Sarajevo, maj 2015.) na ovom susretu smo zajedno promišljale o učincima/dostignućima, snagama, izazovima, preprekama u radu...)

I sesija: Kratak pregled svih aktivnosti Ženskog suda - *Staša Zajović je moderirala sesiju*

Aktivnosti u procesu nastavka Ženskog suda

I Regionalni susreti ŽS - održano dvanaest (**12**) regionalnih susreta, na kojima je učestvovalo oko **400** osoba; pored svedokinja učestvovala su i organizatorke ŽS, kao i aktivistkinje, lokalne, regionalne i međunarodne koje su aktivno učestvovala u procesu organizovanja ŽS. Program svih ovih susreta sadržavao je redovne sesije/debate: pregled i analiza aktivnosti; razmena/učenje o procesima tranzicione pravde, ali i zajedničko promišljanje o društveno-političkim događajima u regiji i svetu); zajedničko učenje – upoznavanje sa iskustvima međunarodnih ženskih grupa o TP; feministički terapijski rad (grupni i pojedinačni) i naravno, predlozi aktivnosti u nastavku procesa ŽS itd.

II Feministički diskusioni kružoci/zajedničko promišljanje završnice Ženskog suda – zajednička analiza feminističkog aspekta događaja u Sarajevu. U ovim diskusionim kružocima učestvovala su svedokinje na ŽS, organizatorke i aktivistkinje i aktivisti, umetnice, saradnice/ekspertkinje na ŽS, itd. Tokom 2015. i 2016. održano je osam (**8**) diskusionih kružoka (Srbija, Hrvatska, CG, BiH) na kojima je učestvovalo preko **120** žena (svedokinja na ŽS, organizatorke i aktivistkinje i aktivisti, umetnica, saradnica/ekspertkinja na ŽS, itd.

III Javne prezentacije/promocije Ženskog suda – lokalni, regionalni i međunarodni nivou - regionalnom nivou, tokom 2015, 2016, 2017, 2018. i 2019. održane su **33** javne prezentacije u sedam država bivše Jugoslavije; u ovim događajima učestvovalo je oko **860** osoba; Pored upoznavanja građanstva sa idejom i iskustvima ŽS i feminističkog pristupa pravdi, jedan od ciljeva je i organizovanje ženskih sudova po specifičnim problemima sa kojima se suočavaju

žene. Radi se o višeslojnom nasilju, tj. razni vidovi nasilja međusobno isprepleteni (etničko/klasno/rodno/militarističko).

Međunarodna promocija se odvijala i odvija kroz učešće svedokinja i organizatorki na međunarodnim konferencijama, debatama o ŽS koje su neke naučne/akademske institucije organizovale u brojnim evropskim i vanevropskim zemljama. O okviru međunarodne mreža ŽUC-a organizovano je mnoštvo JP, a najaktivnije su bile DIN Italija koje su do sada organizovale ???

IV Pripreme aktivnosti za organizovanje ŽS o kršenju radnih prava žena (Srbija)

Tokom JP, kao i drugih aktivnosti u nastavku procesa ŽS, organizovane su pripreme za Ženski sud o kršenju radnih prava žena u Srbiji tokom 2017. i 2018.

Od oktobra 2017.- do sada organizovano je mnoštvo aktivnosti:

- Radionice u Leskovcu, Zrenjaninu, Novom Bečeju, Beogradu **(20)**
- Individualni intervjui sa radnicama
- Radna prava žena- centralna tema na sastanku Mreže, februar 2018.
- Proširivanje kruga žena/prekarnih radnica (novinarke, naučnice, radnice u kulturi)
- Svedočenje žena na regionalnom sastanku ŽS – maj 2018.
- Obrazovni ciklusi o solidarnosti **(3)**
- Akcije solidarnosti sa radnicama – podrška na suđenjima radnicama, protesti, marševi – Prokuplje – februar-maj 2018.
- Internacionalistička solidarnost – iskustva Italijanki u radu sa radnicama u Africi, Gazi...

O izazovima i teškoćama u ovom procesu biće reči u narednim sesijama.

V Feministički tim terapeutkinja deluje na više načina: kontinuirana podrška svedokinjama u nastavku procesa ŽS (grupni i individualni rad sa svedokinjama); pružanje psihološke podrške ženama preživelim raznih vidova nasilja (pre svega etničko/militarističkog/rodnog) u vidu radionica, kružoka odvija se u Sloveniji, BiH, Hrvatskoj, Crnoj Gori, Srbiji, a u tome učestvuju i organizatorke ŽS zajedno sa aktivistkinjama iz lokalnih zajednica.

VI Feministička etika brige i odgovornosti – ima više segmenata:

1. Stvaranje sigurnih prostora u kojima žene javno govore o prećutanim zločinima, potisnutim traumama - radi jačanja uzajamne podrške, poverenja, prijateljstva, uključivanja što šireg kruga žena u aktivnosti u nastavku procesa Ženskog suda. Ovim nastavljamo praksu sa prethodnih sastanaka na kojima je dogovoreno da tamo gde ne postoje uslovi za organizovanje 'mini' ŽS, organizuju se radionice, kružoci, sastanci...Ove aktivnosti su održavane u Sloveniji i Crnoj Gori.

1a) Ljubljana - radionice sa „Izbrisanima“,¹⁹ kao i aktivistkinjama koje su ih podržavale i podržavaju. I ova, kao i prethodne radionice, potvrdila je duboke traume koje proživljavaju žene i deca – žrtve etničkog čišćenja u Sloveniji (1992.). U Socijalnom centru 'Rog' održano je pet (5) susreta: 27. maja i 30. septembar 2017. Tokom 2018.: 20.1. i 19. maj 2018. i u 2019. održana je radionica 12. januar 2019.

Mirjana je izrazila ogorčenost zbog odnosa države prema 'Izbrisanima': „Kod nas je situacija sa 'Izbrisanima' svršena što se tiče prava koja nismo dobile, imovina koja nam je oduzeta. To nikada nećemo ostvariti. Na 27 godišnjicu 'Izbrisanih' bilo nas je 35. To je puno. Inače, od države 'niko nas ne šljivi'. To je završena priča. Ja dalje pokušavam educirati mlade ljude, sudjelujem sa AI po školama. Ušle smo u udžbenike. Sa spomenikom nema još ništa, jer je takva politička struktura da za sada nećemo uspjeti.

Nela se osvrnula na iskustvo rada: „Došlo je do neke vrste krize, iscrpljenosti i depresije. Mi smo razgovarale šta dalje činiti. Grupa izrazila potrebu za podrškom. 'Izbrisan' su ušli u školske udžbenike, nešto slično se nije nigdje u bivšoj Jugoslaviji.

Staša je naglasila da Evropska unija oprašta Sloveniji zločin etničkog čišćenja i to izaziva ogromne frustracije kod dece izbrisanih. Divno je što smo se povezale sa Slovenijom.

1b) Pljevlja, Crna Gora – Među ženama, pripadnicama bošnjačke nacionalnosti u severnom delu Crne Gore, i dalje prevladava strah od javnog govora o zločinima etničkog čišćenja počinjenog tokom rata (1991.-1999.). Radi se o nepriznatim, nekažnjenim zločinima i potisnutim traumama koje su preživele žene. Cilj ovih radionica je stvaranje sigurnog prostora, osnaživanje žena da svedoče o etničkom nasilju, a s druge strane, jačanje uzajamne podrške, solidarnosti i kulture nenasilja. Radionice uključuju individualni i grupni rad a sve radionice koordinira feministička terapeutkinja *Ljupka Kovačević*, aktivistkinja mirovne grupe 'Anima' iz Kotora i terapeutkinja na ŽS.

Sve radionice održane su u organizaciji NVO 'Bona Fide' Pljevlja. Tokom 2018. godine održano je 6 radionica (16. marta i 27. aprila; 18. maj, 15. jun, 29. jun, 28. jul).

VII Suđenja za ratne zločine - praćenje suđenja za ratne zločine pred Specijalnim sudom za ratne zločine u Beogradu na kojima učestvuju svedokinje na ŽS, mnoge od njih su srodnice ubijenih, kojima se pruža emotivna i moralna podrška na suđenjima za ratne zločine. Suđenja su pratile i svedokinje na ŽS pored aktivistkinja/aktivista ŽUC-a.

1) Suđenje za ratni zločin u Kravici - Pred Većem za ratne zločine/Specijalni sud u Beogradu

---

¹⁹ Nakon priznavanja nezavisnosti Slovenija, početkom 1992. godine, slovenačke vlasti su, 26. februara 1992. godine, posebnom uredbom 'izbrisale' iz državnog registra oko 26.000 osoba neslovenačkog porekla, koji su ostali bez dokumenata, prava na boravak, rad i socijalnu zaštitu. Pred Evropskim sudom za ljudska prava u Strazburu pokrenuta je tužba protiv države Slovenije zbog ovog masovnog kršenja ljudskih prava.

osam pripadnika Specijalne brigade Vojske Republike Srpske optuženi su za ratni zločin (ubistvo **1.313** Bošnjaka, u okviru srebreničkog genocida, 13. jula 1995. godine). 2018. - 6. i 7. februara, 20. jula, 25. i 26. septembar, 24. oktobar, 13. novembar i 21. decembar (8), a 2019.godine - 26. februar, 9. april (2). **Pratile smo svih deset ročišta.**

2) Suđenje za zločin u Lovasu/Hrvatska: Od 10. do 18. oktobra 1991. pripadnici agresorske JNA, uz pomoć pripadnika Teritorijalne odbrane, lokalne civilno-vojne vlasti, paravojskih jedinica „Dušan Silni“ i „Beli orlovi“ vršili su ratne zločine u Lovasu u kojima je ubijeno **70** hrvatskih civila.

Apelacioni sud je 9. decembra 2013. godine ukinuo presudu (izrečenu 26.6.2012.) i proces vratio na ponovno suđenje. Svakog meseca su zakazivana suđenja, ali zbog odlaganja, nijedno ročište nije održano koja su potom odložena.

3) Suđenje za ratni zločin u selu Trnje/Kosovo

Dana *25. marta 1999. godine*, pripadnici srpskih oružanih snaga su počinili masovna ubistva albanskih civila u selu Trnje (opština Suva Reka). Tog dana ubijeno je između 24 i **36** ljudi.

4) Čuška/Kosovo – Dana 14. maja 1999. godine, tokom oružanog sukoba na Kosovu između Oslobođilačke snage Kosova i srpskih vojnih i policijskih snaga, devet pripadnika jedinice 'Šakali' ubili su najmanje četrdesetri (**43**) civila albanske nacionalnosti u selu Čuška, opština Peć.

5) Zločin u Štrpcima - počela suđenja marta 2019. i ŽUC prisustvovao svim ročištima (4).

Problemi na suđenjima su brojni:

Obstrukcija procesuiranja ratnih zločina u vidu: odugovlačenja postupaka, ukidanja prvostepenih presuda, vraćanja na ponovno suđenje, nepojavljivanja svedoka, obstrukcije od strane advokata odbrane, neefikasnost rada Tužilaštva za ratne zločine, neprocesuiranje visokorangiranih počinilaca itd. To proizvodi ogorčenje, posebno među porodicama žrtava, ali i delu javnosti u Srbiji koje se zalaže za kažnjivost zločina, pre svega onih u koje su umešane institucije Republike Srbije, a potom i sve druge.

Prisustvo osuđenih ratnih zločinaca i njihovih sledbenika na ročištima – V. Šešelj i SRS, vređanje porodica žrtava/ubijenih; na ročištu 26. 2.19. Šešelj i ostali radikali (50) su se okuili ispred Specijalnog suda u znak podrške 8 optuženih, Šešelj je rekao da 'su nevini', da to nije 'ratni zločin' već 'incident'. U sudnici su svi ušli sa bedžom 'U Srebrenici nije bilo genocida'. U sudnici je bilo 20 članova porodica žrtava, prijatelja, novinara. Istog dana SRS (50) su Staši Z. dok je prilazila sudu dočekali sa lavinom psovki i pretnji, dobacivali su joj da je 'kurva' i da je treba ubiti, zbog čega ju je obezbeđenje suda sprovelo do sudnice 2 u kojoj je održano suđenje. Ovo nije prvi put da radikali prete Staši Z. Naprotiv, svaki put kad prati suđenje, predsednica Žena u crnom je pod konstantnom 'opsadom' pristalica SRS koji joj dobacuju najodvratnije izraze' (*Danas, 27. februar 2019.*)

Svedokinje su komentarisale iskustva na suđenjima pred državnim sudovima:

Šaha: Žrtve su uvijek krive, nas uvijek krive. O zločinu u Zvorniku se tako rijetko čuje i mene to boli.

6) Suđenje u Sarajevu za ratni zločin silovanja - pred Sudom Bosne i Hercegovine

Na suđenju Saši Cvetkoviću za zločine počinjene u Srebrenici i Bratuncu, u drugoj tački optužnice Tužilaštva stoji da je *“Saša Cvetković (Vojska Republike Srpske (VRS), početkom juna 1992. u napuštenoj kući u Bratuncu brutalno silovao i udarao maloljetnu K.E., koja je prethodno tog dana dovedena s još dvije djevojke iz prostorija Rudnika cinka i olova “Sase”, u kojem su bili zarobljeni civili bošnjačke nacionalnosti”*. Suđenje je započeto je jula 2017. pred Sudom Bosne i Hercegovine tokom 2017. i 2018. održano je više ročišta. Na ročištu održanom **16.05.2018.** svjedokinja Državnog tužilaštva Edina Karić, koja je 1992. imala 15 godina. Iskaz o seksualnom zločinu je dala svjedokinja E. Karić, taj deo bio je zatvoren za javnost. E. Karić je inače svedočila na Ženskom sudu u Sarajevu (maj 2015.) i ohrabrena podrškom, odlučila je da posle skoro 25 godina pokrene sudski postupak. Na ovom, kao i prethodnim ročištima, bila je prisutna Sabina Talović, svjedokinja na ŽS iz BiH i Crne Gore, kao i Vildana Džekman i Jadranka Miličević, Fondacija CURE, Sarajevo.

Održano je ukupno jedanaest ročišta a presuda je izrečena ??? Saši Svetkoviću u trajanju od 12 godina zatvora.

O ovom suđenju govorila je *Jadranka Miličević:*

„Od maja prošle godine mi smo bile podrška Edini. Bilo je ukupno 11 ročišta. Ja sam prisutvovala na 8 od tih 11 ročišta, kao psihološka podrška Edini. u tom momentu. Mi smo sa advokatom imale neprijatne razgovore posle suđenja. Optuženi S. Cvetković nije bio prisutan 'jer je imao konjunktivitis'. S. Cvetković je osuđen na 12 godina. Kazna ne bi bila ovolika da dvije osobe romske nacionalnosti nisu ubijene, to je povećalo kaznu. Da nije izvršen pritisak u jednom momentu, to ne bi išlo tako ubrzano. Udruženje 'Trial' i mi smo podnijele zahtjev za monitoring, tako da smo mi imale mogućnost da prisustvujemo, a medijima nisu dali. U presudi piše da joj moraju isplatiti 15.000 km. Da nije Mira ohrabрила Edinu, ničega ne bi bilo. Advokat je rekao Edini da je četiri puta dala lažna svjedočenja. Toliko je bilo odvratnih situacija...”

Mira Vilušić je podsetila da je „svjedokinja na ŽS, Edina Karić, samostalno uspjela da pronađe preko društvenih mreža svog silovatelja Cvetkovića. Ona ga je pronašla, a ne država, a ne policija“.

Jadranka je navela još jednu važnu inicijativu za kažnjivost zločina:

„*Zaboravljena djeca rata*“ se zove organizacija djece koja su plod ratnog silovanja. Nisu tu samo žene, ima tu i muškaraca. Neki čak imaju svoju djecu. Oni sada pokušavaju objediniti tri grupe: djeca koja su rođena kao posledica silovanja, da su to djeca koja su rođena u tzv. braku mirovnjaka (pripadnika UN mirovnih snaga) i žena, i djeca koja su rođena iz silovanja od pripadnika vlastite nacije“.

VIII Pravni postupci koji vode svedokinje: prekršajni i krivični postupci, suđenja za ratne zločine pred nacionalnim sudovima, žalbeni postupci pred Međunarodnim sudom za ljudska prava u Strazburu, itd. Kod nekih svedokinja pravni postupci se odnose na elemente svedočenja pred ŽS (ratni zločin silovanja, prisilni nestanci, ubistva...), kršenja radnih prava; imovinski sporovi, itd. Neke svedokinje su pokrenule sudske postupke ili su protiv njih pokrenuti postupci, koji nisu direktno povezana sa svedočenjima na ŽS. Na ovoj sesiji, kao i kasnije tokom susreta, dogovarane su konkretne mere *psihološke i pravne podrška* svedokinjama koje vode razne pravne postupke.

Nela je napomenula da se predmet Ljubice Anđelković koji se vodi pred Evropskim sudom za ljudska prava u Strazburu. Još nema odluke o tužbi. Ljubica je podigla ustavnu tužbu i pritužbu. Istraga o tom zločinu još uvijek traje u Hrvatskoj. ***Da Nela pošalje o slučaju Ljubica!***

Solidarne majke za mir - solidarna mreža svedokinja – susreti uzajamne podrške i solidarnosti — žene iz raznih mesta mesta u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji kao žrtve i preživjele ratnih i postratnih zločina pretvorile su svoju tragediju i bol pretvorile u zajedničku borbu za mir i pravdu (posećivanje mesta zločina, memorijali, simboličke reparacije...).

IX Učešće svedokinja u aktivnostima Mreže ŽUC-a - "Sve žene žene su nakon Ženskog

suda postale aktivistkinje"- Proces ŽS je podstakao da se uključe u takoreći sve aktivnosti ženskih

grupa u svojim sredinama, posebno Mreže Žena u crnom: za svedokinje na ŽS sastanci Mreže ŽUC-a

predstavljaju važan doprinos političkoj edukaciji svedokinja (o ženskoj mirovnoj politici, nenasilju, antimilitarizmu...). Svedokinje takođe učestvuju u uličnim akcijama, kao i akcijama solidarnosti sa izbeglicama.

Obrazovne aktivnosti: Ženski mirovni aktivizam – tokom 2016. godine u Đulićima

održano dvanaest (12) ciklusa radionica o feminizmu, ženskoj mirovnoj politici; slični ciklusi su

održani u Pljevljima, Leskovcu...

X Alternativna istorija - upisivanje u istoriju glasove, osećanja, reči, razmišljanja žena...

- *Arhiva ŽS* – odgovornost za arhivu su preuzele Žene u crnom i podrazumeva čuvanje svih dokumenata sa događaja (video dokumentaciju, audio snimke, foto arhivu, dokumente o Saglasnosti - pravna zaštita svedokinja);

- Ženski sud: o događaju u Sarajevu i o nastavku procesa – objavljena je knjiga na bhs (280 str.)i engleskom jeziku (309 str.),

- *Izveštaji sa svih događaja u nastavku procesa ŽS* (audio snimanje, skidanje transkripata, obrada tih materijala); u periodu nakon događaja u Sarajevu priređeno je oko **400** stranica materijala (sa regionalnih susreta, promocija ŽS, promišljanja, susreta...).

XI Angažovana umetnost – ima mnoštvo segmenata, od kojih navodimo:

Rad na dokumentarnom filmu o Ženskom sudu u Sarajevu (*video arhiva događaja u Sarajevu* u trajanju od 18 sati; *priprema video materijala za izradu dokumentarnog filma o Ženskom sudu* (razvrstavanje, klasifikacija, odabir kadrova); „Ženski sud – feministički pristup pravdi“ (52 minuta, reditelja Filipa Markovinovića, u produkciji ŽUC-a) promovisan je oktobra 2016. a do sada je film preveden na: albanski, engleski, italijanski, ruski i španski jezik.

Grupa za video aktivizam Žena u crnom - individualna svedočenja na Ženskom sudu u Sarajevu) u trajanju 12 časova i 15 minuta (ili 635 minuta); video materijali o promocijama ŽS, video materijale (prevode i titlovanja) radi *upoznavanja međunarodnih iskustava na polju tranzicione pravde, borbi žena za mir i pravdu u raznim kontekstima, umetničko-aktivističkom angažmanu ŽUC-a u suočavanju s prošlošću* – nakon događaja u Sarajevu uradila više desetina kratkih dokumentarnih filmova o uličnim akcijama, akcijama svedokinja za pravedan mir, itd.

II sesija: Učinci, dostignuća, naučene lekcije

Sesiju je moderirala Ljupka Kovačević, koja je napravila rezime učinaka i dostignuća, a mnogi od njih su već bili navedeni u prvoj sesiji.

I Istorijski značaj ŽS

Prvi ženski sud na teritoriji Evrope, održan je u Sarajevu, od 07. do 10. maja 2015. godine.

Događaj u Sarajevu ŽS okupio žene iz svih država naslednica bivše Jugoslavije (SFRJ):

- Događaj u Sarajevu imao *'istorijski'* značaj – na individualnom i kolektivnom nivou'.

- Završni događaj u Sarajevu nije kraj procesa ŽS, već je podstakao razvijanje novih modela pravde iz feminističke perspektive.

II Svedokinje – akterke celokupnog procesa...

Svedokinje su, tokom procesa organizovanja ŽS, pokazale jasnu svest o tome da 'reprezentuju' ne samo lično iskustvo, već iskustvo mnogih žena - ograničeni broj žena je svedočilo na sudu, ali je važno da njihova svedočenja odražavaju ono što se desilo mnogim ženama.

Svedokinje na ŽS su subjekti/akterke celokupnog procesa organizovanja procesa ŽS-svedokinje smatraju da je najvažnije to što je kroz ŽS (kako pre događaja u Sarajevu, kao i nakon toga) stvoren prostor za solidarnost, uzajamnu podršku, ogromno poverenje kao pretpostavka za zajedničku borbu za pravedan mir. „*Jasno je da od svih žena koje su bile učesnice procesa, nema nijedne koja se pokajala što je bila učesnica. I nema nijedne koja je imala probleme a da mi nismo došle do nje da joj budemo podrška. Za mene je to kao psihoterapeutkinju ŽS je bio sigurno gnjezdo, gde smo sve bile na istom nivou, dajemo podršku*

jedna drugoj. Ja sam ponosna što sam dio grupe tih žena, koje su sve ono što su prošle ispričale na jedan dostojanstven način“ (Mira Vilušić)

Svedokinje su pomogle da se ublaži pa i ukine hijerarhija među žrtvama: svedokinje dolaze iz različitih konteksta, ali sve teže jednakopravnosti bola i nepravdi. Međutim, jednakopravnost patnji ne znači i izjednačavanje zlodela, jer nisu sve žene bile u istoj poziciji...

Ojačana je solidarna zajednica žena-žrtava/preživelih zlodela i nepravdi i u ratu i u miru - to su žene raznih etničkih pripadnosti, životnih stilova, obrazovnog nivoa, generacijske pripadnosti. Ova solidarna zajednica žena, povezana je kako zajedničkim iskustvom proživljenih patnji, tako i iskustvom individualnog i kolektivnog otpora.

Stvorena je snažna mreža svedokinja za Ženski sud - one su postale subjekti ovog procesa, kreirajući mnoge aktivnosti, zahtevajući nove vidove političke edukacije.

Svedokinje na ŽS su subjekti/akterke nastavka procesa - svedokinje smatraju da je najvažnije to što je kroz ŽS (kako pre događaja u Sarajevu, kao i nakon toga) stvoren prostor za solidarnost, uzajamnu podršku, ogromno poverenje kao pretpostavka za zajedničku borbu za pravedan mir.

Svedokinje su postale aktivistkinje – ženski aktivizam doživljavaju kao značajnu komponentu života, uključile su se u raznovrsne aktivnosti ženskih grupa i organizacija civilnog društva; svedokinje su stvorile raznovrsne oblike uzajamne podrške i solidarnosti.

Solidarnost sa potlačenima (na klasnoj, rasnoj, rodnoj osnovi) postala je sastavni deo aktivističkog angažmana svedokinja:

„Solidarnost postaje deo našeg aktivističkog djelovanja. Mislim da su svjedokinje u ovom procesu postale feminističke aktivistkinje. To je meni najvidljivije u Crnoj Gori. Tu su žene na ŽS aktivne organizatorke protesta majki za njihova prava. Taj proces ima drugačije značenje i tok zahvaljujući nama“ (*Ljupka*).

„Ja sam to naučila od ŽUC-a i ŽS. Ja ne radim to jedino ja, to rade i žene iz BiH. Nama je to nekako normalno. Kada se u mom gradu pojavila grupa izbjeglica, da im nismo prišli, ne bi niko drugi“ (*Sabina*).

„Ja idem svake subote, sa drugaricom Ankom, iz Nikšića u Podgoricu na protest. Protesti i dalje traju“ (*Zaga*).

„Ja sam ženama govorila o izložbi za 8. mart. One su izrazile želju da budu u Sarajevu za 8. mart: 35 žena iz moje organizacije je išlo na protest. Sve su bile prezadovoljne“ (*Suvada*)

III Doprinos feminističkom konceptu pravde...

Nastavljen je aktivni doprinos žena žrtava kao subjekata i akterki feminističke pravde kroz dalje razvijanje feminističkog koncepta pravde – kontinuiteta nepravdi i nasilja nad ženama, počev od rata do postratnog perioda, i u privatnoj i u javnoj sferi.

Najvažnije tačke doprinosa:

- 1. Žene imaju vrlo kritičan odnos prema institucionalnom pravnom sistemu i na međunarodnom i na nacionalnom nivou** –iako zahtevaju krivičnu pravdu; svedokinje su predlagale mere za zadovoljavanje pravde: od modela tranzicione pravde najviše se zalažu za nekrivične sankcije - restorativnu pravdu (isceljenje, pomirenje, poverenje, simboličke reparacije), potom institucionalne reforme (lustracija, materijalne reparacije, vladavina prava...).
- 2. Žene koje su svedočile pred nacionalnim sudovima a potom na ŽS uvidele su ogromnu razliku:** „Sve svjedokinje na ŽS, govorile su o velikoj razlici u odnosu na institucionalne sudove. Tamo su svjedokinje morale da dokazuju ono što su govorile, a ovaj sud se zasnivao na povjerenju“ (Ljupka).

Razlika se ispoljavala na više nivoa:

- **U redovnim sudovima fokus je na zločincu a ne na žrtvi:** „Ja sam pratila suđenje u Specijalnom sudu. To je bilo suočavanje žrtve i zločinca. Nismo imale nimalo iskustva. Bilo nas je strah“ (Šaha).

- **Svedokinje smatraju da bi nesigurnost bila daleko manja pred državnim sudovima da su tamo svedočile posle iskustva na ŽS:** „Ja sam bila svjedok na Specijalnom sudu za ratne zločine u Beogradu, a žao mi je što ŽS se nije održao prije tog suđenja, jer ja bih bila mnogo osnaženija. Nakon ŽS bih bila spremnija i jača. Sada se vodi istraga za zločine u Zvorniku pred sudom u BiH. Mene je ŽS i ohrabrio i naučio“ (Suvada).

- **Svedokinja koja je svedočila pred nacionalnim sudom posle iskustva na ŽS osećala je samopouzdanje, podršku i snagu:** „Edina je, za razliku od Suvade, svedočila posle ŽS. Edina je sa lakoćom govorila, imala je dostojanstven stav“ (Jadranka).

3. Pritisak na institucionalni pravni sistem putem ŽS - mnoge svedokinje su pokrenule sudske procese ohrabrene podrškom ŽS (svedokinja, organizatorke, terapeutkinje...). Zahvaljujući svedočenjima na ŽS i uz podršku organizatorke, neke od svedokinja su izdejstvovale velike pravne pobjede –materijalne reparacije, neke svedokinje je proces ŽS je osnažio da vode složene pravne procedure povrata imovine.

4. Proces je podstakao feministički pokret da se aktivira u vezi sa lobiranjem za prava žena žrtava ratnog silovanja - učešćem u izradi Zakona o pravima žrtava seksualnog nasilja svedočenja žena na ŽS priznata su kao dokaz za dobijanje obeštećenja (Hrvatska).

„Mi smo se koristile iskustvima iz BiH, gdje su žene koje su preživjele ratna silovanja dobile status civilnih žrtava rata, 2006. godine i smatrale smo da je nužno da žrtve silovanja u ratu u Hrvatskoj dobiju status i reparacije. To je bilo vrijeme da se na tome radi. Organizacije koje su se skupile oko ŽS su i to stavile u svoj program rada. 2015. godine, Zakon u Hrvatskoj je i donešen. Do sada je nekih 240 zahtjeva za status postignuto. Trećina je odbijena. Naša svjedokinja Jovanka je jedna od onih koje su dobile status“ (Nela).

5. Organizovana podrška žrtvama ratnog zločina – u vidu simboličkih reparacija, posećivanja mesta zločina, slučaj Foča:

„Povodom 19. juna – Međunarodnog dana borbe protiv seksualnog nasilja u ratu, Žene u crnom iz Beograda su organizovale obeležavanje ovog dana u Foči – mestu gde je ratni zločin silovanja, uključujući zločin seksualnog ropstva, bio najrasprostranjeniji tokom rata u Bosni i Hercegovini. Obeležavanje je organizovano uz podršku *Udruženja žrtve rata Foča 92-95* iz Sarajeva, *Fondacije Cure iz Sarajeva*, *Mreža Žena u crnom* iz Leskovca, Kraljeva i Pljevalja. Ovom akcijom koji se odvijao po celom gradu, po svim mestima seksualnih zločina nad ženama, po prvi put, organizovano je javno obeležavanje i podsećanje na zločine počinjene u gradu Foča - posle 26 godina od zločina, posle 26 godina tišine mnoge žrtve ratnog zločina silovanja su učestvovala u akciji, zajedno sa svedokinjama na ŽS. U ovoj akciji učestvovalo je stotinjak (100) osoba, a ceo događaj je bio izuzetno medijski praćen“ (*Stasha*).

6. Svedokinje zahtevaju nove vidove kažnjivosti: tokom procesa organizovanja ŽS, učesnice u procesu smatraju da je individualna krivična odgovornost izuzetno bitna, ali nedovoljna za zadovoljavanje pravde tako da su postavljale zahteve za ustanovljenjem novih vidova odgovornosti/kažnjivosti, i to na sledeći način; zahtevi za priznavanje odgovornosti samih država kao i političkih, ekonomskih verskih i kulturnih elita itd.

ŽS potvrdio je i ojačao osnovna polazišta feminističkog koncepta pravde – zahvaljujući zajedničkom radu svedokinja, organizatorke, feminističkog tima terapeutkinja, žena iz akademske zajednice i to kao:

- *Kontinuiteta nasilja i nepravde protiv žena* - i u rata i u miru; i u privatnoj i u društvenoj sferi...
- *Kontinuiteta otpora*: vidljivost žena ratu, seksizmu, militarizmu, nacionalizmu...
- *Preplitanje/interseksionalnost svih vidova nasilja/nepravdi*: međuzavisnost strukturnog (etničkog, socio-ekonomskog, političkog, militarističkog) nasilja i njegovog uticaja na žene itd.

Ženski sud ne negira pravni sistem – proširuje koncept kažnjivosti i kreira nove vidove pravednosti iz rodne dimenzije:

„ŽS ne negira postojeće mehanizme pravde, nego je dopuna, budući da taj sistem ne priznaje neke zločine nad ženama. Svedokinje su bile te koje su saopštavale činjenice. One su pisale svoja svedočenja. Za nas alternativno ne znači negiranje postojećeg pravnog sistema jer bi bilo neozbiljno da mi potcenjujemo institucionalnu pravdu. Mi imamo obavezu da proširimo oblike pravde i uključimo nove vidove kažnjivosti“ (*Stasha*)

„Pravni sistem je usmjeren na zločinca, sve je usmjereno da ne povrijedi njegova prava. Haški tribunal je pokazao kakav je odnos pokazao kakav je odnos imao prema ženama koje su svjedočile, kako su njihova prava bila ugrožena“ (*Ljupka*).

„Praksa feminističkih aktivistkinja je što smo mi bile prve koje su govorile da smo na strani žrtava, pa tako ŽS poštuje činjenice, ali je na strani žrtava. ŽS ne negira pravne teorije“ (*Nela*).

IV Feministička politika proizvodnje znanja (metodologija, nove paradigme znanja, političko obrazovanje...)

Metodologija rada: U procesu organizovanja ŽS uglavnom stvarale modele rada ŽS u skladu sa potrebama svedokinja. Izumile smo **mnoštvo novih metoda rada:** edukativnih aktivnosti (obuke za JP, FDK, regionalni seminari, angažovana umetnost...a kasnije i tokom nastavka procesa ŽS.

Naše *oblikovanje modela* ŽS isključivalo je mehaničko prenošenje poznatih modela. Umesto toga, tragale smo za metodama rada koji odgovaraju našim potrebama, a to su pre svega slušanje, osluškivanje potreba učesnica u procesu, u prvom redu potencijalnih svedokinja. Ovo je predstavljao uzbudljiv proces stvaranja prostora za zajedničko promišljanje, a pre svega za preispitivanje i ukidanje hijerarhije kako između raznih vidova znanja, tako i vrednovanja iskustva kao znanja.

Stvoreni su modeli rada u sinergiji svedokinja, organizatorke, feminističkog tima terapeutkinja, a delom i žena iz akademske zajednice, pre svega onih koje su učestvovala na događaju u Sarajevu. Koristile smo neke od oblika rada iz prethodnog perioda, ali smo uvodile/izumljivale i nove, a na to su nas najviše 'vodile' svedokinje na ŽS. **Horizontalni karakter** nastavka procesa ŽS se ispoljava u **aktivnom doprinosu alternativnoj istoriji,** zajedničkom radu na svedočenjima; horizontalni karakter rada ispoljava se u celokupnom nastavku ŽS.

Nastavljena je feministička politika proizvodnje znanja - potvrđena je potreba za prenošenjem znanja, zajedničkim učenjem (političkom edukacijom, kreiranjem teorijskih znanja na osnovu iskustva, preispitivanje i ukidanje hijerarhije između raznih vidova znanja.

Tokom procesa organizovanja, kao i u nastavku procesa potvrđena je važnost upoznavanja sa iskustvom ženskog međunarodnog pokreta za mir i pravdu u svetu. Ova dimenzija ukazuje na značaj **internacionalističke** dimenzije zajedničkog sticanja znanja.

Feministička politika prenošenja znanja, iskustava i pouka sa ŽS na međunarodnom nivou – naročito u nastavku procesa postaje redovna praksa koja se ispoljava kroz česte kontakte sa međunarodnim istraživačicama, bilo putem skypa ili studijskim boravcima u našim sredinama. Prenosenje znanja o ŽS vrši se učešćem organizatorke i svedokinja na brojnim međunarodnim akademskim ustanovama, konferencijama:

„Ne znam da li imamo evidenciju koliko je dato intervjuova istraživačicama iz celog svijeta. Mi CURE imamo 14 dokumenata. To je prenošenje znanja“ (Jadranka).

„Kada sam sazrela, saznala sam činjenice o ovom ratu i kako su žene u njemu prošle. Kada sam se upisala na fakultet, shvatila sam da moram da uradim istraživanje da ljudi saznaju o jakim ženama na ovim prostorima tokom rata. Nadam se da ću to uspešno uraditi. Toliko mi je drago što sam imala priliku da se vidim sa svima vama, to je osnažujuće“ (Pinar, istraživačica o ŽS iz Ankare).

Obrazovni programi u okviru **ŽS značajno su doprineli preispitivanju dominantnog narativa o ratovima u bivšoj Jugoslaviji** - za menjanje uvreženih stavova o stradanjima, patnjama

Drugih, što uticalo na prevazilaženje viktimizacije od strane režima i samoviktimizacije ('Svaki režim ima svoje žrtve, tu je i sakralizacija Domovinskog rata, samocenzura žrtava' Nela).

V Feministička etika brige i odgovornosti

Feministički tim terapeutkinja- Feministička etika brige se ispoljava kao kontinuirana podrška svedokinjama u nastavku procesa ŽS –grupni sastanci/savetovanja sa svedokinjama, individualnim terapeutskim radom. Ovaj vid podrške uključuje i konkretne mere psihološke, ali i pravne zaštite svedokinja koje vode razne pravne postupke. Radionice o prečutanim zločinima, potisnutim traumama (Ljubljana, Pljevlja).

VI Doprinos ŽS feminističkom pokretu...

Ženski sud je dao značajan doprinos feminističkom pokretu u regiji i šire: ojačao je koheziju među feminističkim grupama koje se bave suočavanjem s prošlošću iz feminističke perspektive, kao i celokupnog feminističkog pokreta itd.

III sesija: Izazovi, teškoće, prepreke u radu...

Moderirala je *Nela Pamuković*

Nastavak procesa je obelodanio brojne teškoće i prepreke, od kojih navodimo samo neke:

1. Spoljašnje:

Institucionalna pravda ne zadovoljava pravdu – opravdano nepoverenje žena u sudsku pravdu - na svim aktivnostima svedokinje i ostale učesnice su izražavale ogromnu zabrinutost zbog toga što *institucionalni pravni sistem ne funkcioniše na nivou država* u regiji. To su i ovog puta ponovile:

„Podigla sam 2004. godine tužbu protiv Republike Hrvatske Do tog trenutka nisam znala ko su počinioci (ubistva muža). Na prvostepenom suđenju, odbijena sam sa obrazloženjem da to nije ratni zločin, nego zločin iz najnižih pobuda koji zastarijeva pet godina od počinjenja djela. Moj odvjetnik se žalio, ali je Županijski sud to potvrdio. Meni su došli na naplatu sudski troškovi - oko hiljadu eura, koji su mi odbijali od moje penzije dve godine. Žalili smo se Vrhovnom sudu, koji je vratio na ponovno suđenje i ponovo sve odbijaju. Onda sam u tom procesu, igrom slučaja, dobila sve dokumente sa Vojnog suda u Zagrebu, koji je postojao do 1995. godine. Tamo je bila opsežno napisana optužnica, na koji način su moj suprug i još tri osobe, među njima i jedna žena ubijeni. Oni su bili masakrirani. U tom prvom dvojica su bili optuženi, oni su bili pripadnici 'Tigrova', to je brigada Hrvatske vojske. 1993. je stupio Zakon o amnestiji, pa su i ta dvojica bili amnestirani, nije donesena nikakva sudska odluka na Vojnom sudu. Na tom rješenju je bilo napisano običnom olovkom da se 'tužitelj ne žali na tu odluku o amnestiji'. Onda sam se ja obratila civilnom društvu i novinarima koji su mi pomagali. Uspjeli smo da slučaj pretvorimo u ratni zločin. Ponovno je pokrenut postupak, jedan je uhapšen, a drugi je imao dvojno državljanstvo sa BiH i čim je podignuta optužnica tamo je pobjegao. Onda je počeo proces. Išla sam na sva ročišta. Bili su mi potpora ljudi iz Dokumente, i Centra za ljudska prava. Ja sam svjedočila ono što sam ja znala jer ja u tom momentu nisam bila na

mjestu zločina, jer da jesam, ne bih bila živa. To je bilo od 2010. godine. Glavni počinitelj koji je bio neki najniži zapovjednik je poginuo 1998. godine. Ovi svi drugi koji su svjedočili oni su sve pripisali tome koji je poginuo, tako da nije došlo do osuđujuće presude. Ja sam platila sudske troškove i na ponovnom suđenju, još više nego ranije.

Onda sam izašla javno, bila sam u novinama, na televiziji, nisam se dala. Iako je utvrđeno da je zločin počinila hrvatska vojska, ne mogu da dobijem odštetu. I hrvatskoj predsjednici sam rekla da je mog supruga ubila hrvatska vojska“ (Marica).

Militarizacija međunarodnog humanitarnog prava i međunarodnih institucija pravde – međunarodne institucije pravde, uključujući i Haški tribunal ne priznaju zločin prisilne mobilizacije, što je krajnje nepravedno i neopravdano. Ovo se posebno ogleda u slučaju Srbije, u kojoj je režim kontinuirano vršio ovaj zločin u funkciji ekspanzionističke/osvajачke ratne politike na celom prostoru bivše Jugoslavije.

Nepriznati, prećutani zločina prisilne mobilizacije obeshrabriovao je žene: „*Neke žene nisu smele da govore zbog muževa koji su se vraćali sa ratišta. Svaki povratnik sa ratišta je uništio svoju porodicu. Mladi ljudi su otišli u drogu, u alkohol, neki se nisu vratili. Neke su se plašile da govore kako od porodica, tako i od režima“ (Milka, Leskovic).*

Jačanje nacionalističkih/ultradesničarskih/fašističkih snaga u celoj regiji, sprega kriminala i političkih elita – i dalje preovladavaju nacionalizam, militarizam, klima nekažnjivosti na nivou države i društva, u obrazovnom sistemu preovladava falsifikovanje činjenica o ratovima 90-ih, blokada suočavanja s prošlošću, strah da se svedoči o ratovima...

„U Republici Srpskoj je ponovo vraćen na snagu Zakon o javnom okupljanju. To znači da niko ne smije da fotografiše ni policajce, ni javne službenike. Kako ćeš onda dokazati nepravilnosti u njihovom radu? Nije ništa bolje ni u Federaciji. Svi ste čuli za proteste za Davida i na djelu je fašizacija, a ne reaguje pravosuđe, samo neke međunarodne organizacije reaguju“ (*Jadranka*).

„Veliko je nepovjerenje u institucije, ali i strah od institucija. Važno je suočiti se sa prošlošću da bismo mogli da idemo ka budućnosti, ali ako u obrazovni sistem ne uđu činjenice o ratovima, rat može da se ponovi“ (*Ljupka*)

„Samo 10% mladih u Srbiji veruje da je bio genocid u Srebrenici“ (*Stasha*).

„Često radim radionice-analize udžbenika iz celog regiona. Obično se uzmu devedesete i kako se tretiraju u udžbenicima. Sve te teme, ako se i otvore, otvore se pri kraju godine. To se 'pretrči'. Među profesorima sa kojima sam pričala preovladava konfuzija i to zbog društvene konfuzije. Drugo je sadržaj udžbenika. Kod onih koji su umereni, pošto ima različitih, ja uzmem srednju liniju. Jako često ceo period devedesetih svede na jednu lekciju ili, čak jednu rečenicu. Svaka zemlja u regionu ima svoju mitomaniju i na njoj je fokus. Jako često u udžbenicima nema ničega. Udžbenici za osmi razred, recimo u Srbiji i Hrvatskoj, tretiraju ceo raspad Jugoslavije u tri rečenice. Prva rečenica je da je sve počelo 1974. godine, onda se preskoči i rečenica o raspadu Jugoslavije, i sa tim se završava. To na prvi pogled deluje ok, jer nema direktnog podsticanja mržnje. Međutim, zabrinjavajuće je što se ta praznina popunjava medijima i porodičnim narativima koji su jako često najgori izraz mržnje i netrpeljivosti prema drugima.

Sami udžbenici nisu ono što je ključno, nego treba delovati na šire društvo, a ne fokusirati se samo obrazovni sistem“ (*Marijana*).

„Mislim da su činjenice važne. U Kotoru se ne zna da je bio napad na Dubrovnik, ili da je bio logor u Morinju. Mi smo radile anketu na ulici i niko ništa ne zna. Da piše u njihovom udžbeniku oni bi nešto znali“ (*Ljupka*).

„U Makedoniji imamo paralelne udžbenike. Albanci uče svoju istoriju, a Makedonci svoju“ (*Jasminka*).

Zlo/upotreba manjinskih zajednica, pre svega etničkih, praksa je svih režima radi održanja na vlasti, EU integracija, o čemu su govorile mnoge učesnice:

„Svaka vlast koristi nacionalne manjine radi održanja. Da bi došla na vlast u Makedoniji, svaka vlast mora da uđe u partnerstvo sa albanskim partijama“ (*Jasminka*)

„I mađarska manjina u Srbiji je užasnom stanju, jer postoji pakt između Vučića i Orbana“ (*Stasa*).

„U Crnoj Gori je takva situacija da manjine nisu u koaliciji sa vlastima, mi ne bismo ni imali vladu. Vlast se održava zahvaljujući koalicijama sa manjinama“ (*Ljupka*).

„Ja sam manjina, suočavam se sa problemima na nivou i društva i države. Onog trenutka kada kažem svoje ime, stave te u folder. To izaziva dodatnu agresiju i diskriminaciju. Onaj četnik koji me izbacivao iz moje kuće mi sada kaže šta se bunim, kada Milo (Đukanović) sjedi na vlasti zahvaljujući nama, misleći na bošnjačku zajednicu. Ne dozvoljava da ga pitaš gdje si ti za vrijeme rata bio sa Milom? To je za nas problem koji pripadamo manjinama, bez obzira da li pripadnici/e manjinske stranke podržavaju Mila ili ne“ (*Sabina*).

Javna podrška Ženskom sudu nedovoljna - svedokinje, kao i druge učesnice u procesu iz svih zemalja bivše Jugoslavije su navodile brojne prepreke, od kojih navodimo samo neke: strah od zameranja, strah od represalija/odmazdi, posebno među radnicama; frustracije; manipulacija žrtvama, lažna obećanja, pogotovo u predizbornim kampanjama. I kao što je već navedeno, nekažnjivost na nivou države i društva, jer u svim sredinama postoji veliki broj nekažnjenih zločina i zločinaca – to izaziva ogroman strah, neizvesnost, frustracije i strah od svedočenja.

Teškoće proizilaze i iz finansijskih problema - nedostatak sredstava za nastavak procesa, viktimističko-paternalistički pristup u politici međunarodne pomoći; prestanak interesovanja za regiju i temu suočavanja s prošlošću.

Sa ovim je direktno povezan sledeći fenomen:

Države formiraju svoje nevladine organizacije tzv. GONG-ove - dodeljuju im javna sredstva, uglavnom su usmerene protiv kritički orijentisanih organizacija civilnog društva: „ Formiraće se sve više provladinih nevladinih organizacija i mi ćemo morati da nađemo način da se sa tim suočimo“ (*Ljupka*).

II Unutrašnje prepreke – pored već navedenih:

Određene specifičnosti konteksta nisu omogućile svim svedokinjama da ravnopravno učestvuju u nastavku procesa ŽS: tokom naših susreta sa Albankama sa Kosova, govore su da je, pored jezičke barijere, jako izražen *“strah od oživljavanja trauma, odnosno vraćanje u sećanje”*. Pored toga „Žene iz Makedonije, a posebno Kosova, gde obrazovni proces (u okviru ŽS) zbog jezičkih barijera nije tekao kao drugde. One nisu imale priliku da shvate važnost zajedničkog obrazovanja, pa i ŽS svode na krivičnu odgovornost, nisu upoznate sa drugačijom vidovima pravde. Sem toga, u njihovim zajednicama visok je nivo viktimizacije žrtava“ (*Staća*).

Nedostatak podrške ŽS u akademskoj zajednici - izvan kruga saradnica/ekspertkinja na ŽS, podrška unutar akademske zajednice u regiji je manja od očekivane. Međutim, interesovanje međunarodnih ekspertkinja i eksperata za tranzicionu pravdu za naše iskustvo ŽS daleko je veće od 'domaćeg'. Dosadašnje, doduše ograničeno, iskustvo sa prezentacijom ŽS među studentima/kinjama u Srbiji, Crnoj Gori, kao i Hrvatskoj pokazuje 'zasićenost' pitanjima suočavanja s prošlošću a zapravo ukazuje na dominantnog odbijanje sa bremenom odgovornosti za zločine počinjenih 'u naše ime'.

IV sesija: Kako i kuda idemo dalje?

Moderirale su *Staća Zajović i Ljupka Kovačević*

I deo: O pripremnim aktivnostima u organizovanju ŽS o kršenju radnih prava žena u Srbiji

1. Koje smo probleme identifikovale?

Od oktobra 2017. do kraja 2018. godine organizovane su brojne aktivnosti (radionice, diskusioni kružoci, individualni intervjui, debate...o čemu je bilo reči u prvoj sesiji. Kratko ćemo navesti najčešće problemi sa kojima smo se suočavale:

- *Mali odaziv žena - žene imaju strah da govore* - one koje su zaposlene, boje se da ne izgube posao, a one koje su ostale bez posla, boje se da neće moći ponovo da nađu posao: „Fabrika 'Jura' je poznata po tome da se tamo radi sa kancerogenim materijalima, ti kablovi su zaštićeni mišomorom da ih ne bi grickali miševi. Tamo najviše rade žene, koje padaju u nesvest, imaju ozbiljne zdravstvene probleme zbog tih materijala, dobijaju otkaze posle odlaska na bolovanje. Kada dođe radna inspekcija one ne smeju da govore, ako progovore onda dobijaju otkaze“ (*Milka, Leskovac*).
- *Okrivljavanje sebe - fatalistička uverenost radnica da se ništa ne može učiniti:* „Takva je atmosfera da žene ne mogu da izdrže, i optužuju sebe. Misle da nešto nije u redu sa njima“ (*Ljupka*).
- *Nepoverenje u kolektivne radničke akcije:* „U Prokuplju smo mi bile više puta u znak podrške radnicama, ali se one nisu pojavile na tim protestima“ (*Milka*).

- *Totalno nepoverenje u sindikate:* „Sindikaliste postavljaju ljude iz režima. Oni su u sprezi sa vlašću i oni ništa ne rade za radnike. Oni samo primaju plate, a ništa ne rade“ (Milka); „Sindikati se dogovaraju. To su samo birokratske organizacije. To je elita koja je uposlena u birokratskoj klasi“ (Jadranka, Ljupka).
- *Radnice nisu zainteresovane jer organizatorke aktivnosti ne mogu zadovolje njihove neposredne ekonomske potrebe:* „Potencijalne svedokinje su imale očekivanja, da kada iznesu svoj problem, da im se taj problem reši, da se vrate na posao. To je nemoguće ostvariti“ (Milka).
- *Interiorizacija eksploatacije:* navikavanje na kršenje radnih prava, svih vidova ponižavanja, uključujući i seksualno: „Mnogi znaju svoja prava, ali se ide linijom nezamjeranja i to je ključna stvar“ (Jadranka); „Žene stoje poređane pored predsednika opštine. One ne smeju da govore o onome što proživljavaju. On je jako vulgaran, o tome zna ceo grad“ (Milka).
- *Živimo u socijalnom ratu:* rat se u ovoj zemlji nastavlja drugim sredstvima i to pokazuje da sukob nije bio samo etnički, nego da je bio prikriveni klasni sukob. Mržnja se proizvodila na etničkoj osnovi. Osnovno je bilo kako da se izvrši preraspodela bogatstva (*Stasha*); Radnice još ne govore, plaše se, jer rat još traje...(Milka).

2. Zašto nismo ostvarile zacrtane ciljeve?

- *Nije formirana grupa žena/radnica,* nismo stekle poverenje radnica -koje bi zajedno radile, politički se obrazovale, što je dragoceno iskustvo procesa organizovanja ŽS;
- *Fokusirale smo se na radnice iz proizvodne sfere a njihov strah je najveći –* „Skoro sve izložene odmazdama, kako zbog užasnih uslova u kojima rade, tako i činjenicom da su skoro sve učlanjene u SNS, što je uslov za dobijanje bilo kakvog zaposlenja (*Tamara*);
- *Prekarijat intelektualki* i kršenje njihovih radnih prava smo zanemarile – „Neophodno uključiti žene iz intelektualnih zanimanja (*Nastasja*);
- *Prevladavaju nacionalizam, klerikalizacija, medikalizacija:* „Strah od neposlušnih NVO posebno ŽUC-a“ (*Stasha*); „Vrlo lako se ženama preporučuju medikamenti, da se ne iznerviraju, one piju lijekove. Potrošnja lijekova za smirenje je ogromna. Radnica misli da tako jedino može da izdrži. Zahtevi su preveliki, i mi moramo sebe da ojačamo da to izdržimo, ili odlazeći u crkvu ili pijem lijekove ili tražeći psihološku podršku. To je samo kratkoročno“ (Ljupka); „Medikamenti i religija to je omama...“ (Mira)
- *Razilaženja u metodologiji rada – nije postojao konsenzus o potrebi političkog obrazovanja,* zajedničkog sticanja znanja; umesto stvaranja prostora da žene govore o svojim iskustvima kršenju radnih prava, paternalizam i viktimizam - govor u ime radnica, sakupljanje i javna promocija 'priča' radnica“ (*Stasha*).

4. Šta dalje? Iz gorkog i poučnog iskustva se rađaju nove ideje...

- *Aktivnosti se nastavljaju* – diversifikuju se obrazovne aktivnosti koje nisu direktno vezane za kršenja radnih prava;

- *Organizovaćemo obrazovne cikluse/FDK* – o demistifikacija ratova iz 90-ih; o proizvodnji mržnje na etničkoj osnovi organizatora rata i pljačke radi pljačke društvene imovine, preraspodele bogatstva i legalizacija pljačke; o *povezanosti nacionalizma, militarizam-seksizam* u proizvodnji bede i osiromašenju celokupnog stanovništva, naročito žena itd. Sva ova pitanja su zacrtana i u preporukama ŽS o ekonomskom nasilju i među učesnicama ovog susreta postoji saglasnost o ovome:

„Važno da žene postanu svjesne konteksta u kome žive“ (*Ljupka*); „Trebalo bi imati što više edukacije o radničkim pravima, o zakonima o radu. Na taj način se treba ojačavati radnička klasa. Mi moramo jako puno da učimo“ (*Mira*); „Treba raditi sa radnicama da one prvo shvate da imaju pravo da traže i da to nije ni greh ni njihov nedostatak, nego njihovo pravo. Neću ja da pijem lekove zato da bih bila kao ona, ja hoću da dobijem pravo da radim bez lekova“ (*Dana*).

Sem toga, postoji krug naučnica/aktivistkinja zainteresovanih za ova pitanja.

I na kraju, važno je i to što smo tokom ovog procesa naučile i o investicionoj privredi u Srbiji i šire...

Srbija je zemlja jeftine i obespravljene radne snage – koja sopstvenim novcem plaća investitore da je eksploatišu: „Država uzme od tržišta rada po 9.000 evra po zaposlenom. Kad se taj novac potroši za plate, strana kompanija se seli. Ako neko ode na bolovanje dobije otkaz, oni zaposle novog i ponovo uzmu“ (*Milka*). „Na ime subvencija za te kompanije država uzima od poreskih obveznika. To su naše pare. Uzima 40% od moje plate“ (*Daša*); „U Srbiji je registrovano više od 20.000 nvo, svako ko prima platu, 50% od onoga što prima ide državi. Od svakog honorara, ako neko nije zaposlen, na poreze ide 70%. Prihod je od poreza uglavnom a ne od proizvodnje“ (*Ljilja*). „U Crnoj Gori država se stalno zadužuje. A to se prikazuje sve kao velike investicije. 90% je čist gubitak. Kod tih velikih investicija jedan dio država donira“ (*Ljupka*).

Zajedničko promišljanje o aktuelnoj društvenoj i političkoj situaciji u regiji, Evropi, svetu

Moderirale su *Sabina Talović i Marijana Stojčić*

Učesnice su zamolile *Žumanu* da govori o Siriji u kontekstu geostrateških interesa, odgovornosti međunarodne zajednice, tzv. mirovnih pregovora...

Ćutanje i ravnodušnost velikih sila prema zločinima Asada...

„Međunarodna zajednica je samo posmatrala, a nakon toga su zatvorena američka i evropske ambasade u Damasku kao kaznena mera prema režimu“.

Neuspešni mirovni pokušaji UN...

„Godinu dana kasnije, u martu 2012. godine, imenovan je specijalni predstavnik UN-a za Siriju, Kofi Anan, ali je predstavljao i Arapsku ligu. Posle nekoliko meseci, posle dve posete Damasku, Anan je izašao sa deset tačaka preporuke šta bi trebalo uraditi. Nekoliko meseci kasnije, na osnovu svog iskustva, shvatio je da niko ne želi da učini ništa da učini pritisak na režim i podneo je ostavku. Onda je došao drugi izaslanik, kada je otpočeo mirovni proces u Ženevi. Dve godine je činio šta je mogao da otpočnu pregovori između opozije i režima. Nakon dve godine je izdao saopštenje da na međunarodnom nivou ne postoji volja da se okonča taj sukob. Onda je došao Stefan de Mistura, 'elegantni' gospodin koji je uživao u prijemima i prokockao svo vreme koje je imao na raspolaganju... Doduše, stvorio je neke mehanizme za učešće civilnog društva i učešće žena. Za vreme tog perioda, nijedna odluka Saveta bezbednosti UN-a nikada se nisu pominjala. Najnoviji izaslanik je počeo da primenjuje Rezoluciju 2254, koja se odnosi na period političke tranzicije. To znači da sada ovako retroaktivno priznaju neke rezolucije SB koje su se odnosile na tranzicioni period“.

Imperijalni prodor Rusije u Siriju...

Rusija se 2015. godine direktno umešala u Siriju sa svojim snagama. U periodu 2012.-2013. oko 70% teritorije je bilo pod kontrolom sirijske opozicije. Uz podršku Rusije i Irana, režim je povratio kontrolu nad 70-80% površine zemlje. Oni su deportovali više od milion i po ljudi iz opozicije ka severozapadu zemlje i tamo živi oko 5 miliona. Sirija je podeljena na tri dela: Damask, Homs, i obala – to kontroliše režim uz podršku Irana i Rusije; severozapad je okupirala ekstremistička grupa uz podršku Turske; severoistok je sada oslobođen od Islamske države uz pomoć Amerike. Kurdska Radnička partija uz podršku SAD-a i međunarodne koalicije, borila se protiv ISIS-a, ali u isto vreme su okupirali čitavu tu oblast. Civilno stanovništvo je sve vreme između te tri vatre.

Najveća opasnost za budućnost Sirije je sama podela. Na severu su resursi, rezerve nafte, novac. Njih kontrolišu Kurdska radnička partija i Amerika. Idlib je jedan jako siromašan grad pod kontrolom Rusije. U Damasku i okolnim gradovima nema energenata, nestašica je struje, goriva“.

Sirijci su izgubili nadu i poverenje u međunarodne faktore...

U celini, Sirijci su izgubili nadu i poverenje u međunarodne faktore koji osam godina nisu učinili ništa. Oni misle da je ruska politika da naplate Ukrajinu, a Evropa ne želi ništa da učini u tom smislu. Naša sudbina je u rukama dva ludaka Trampa i Putina, mi smo u rijalitetu. Dugoročno, Sirijci nemaju nikakve nade. Najopasnija stvar je što su Evropljani počeli da razmišljaju o normalizaciji sa Asadovim režimom, sada počinje da se govori o procesu pomirenja, investicijama. Oni žele da investiraju u Siriju iako je tamo i dalje diktator koji je ubio više od pola miliona ljudi, uništio više od 60% zemlje. Na primer, destrukcija u Homsu je potpuna. Sva predgrađa Damaska i Darija su uništena. Bila sam na jednoj međunarodnoj konferenciji o spoljnoj politici u Berlinu pre dva meseca. Članovi Bundestaga i ostali su govorili da ništa više ne može da se uradi u Siriji 'prekasno je' zato što Evropa nema jaku spoljnu politiku. Oni samo očekuju znak iz SAD. Tramp ne želi da uradi ništa zbog Izraela.

Napori sirijskog civilnog društva za kažnjivost zločina...

Cela situacija jako komplikovana i zbog toga tražimo odgovornost, pod univerzalnom jurisdikcijom.

Uspeli smo da od nemačkog saveznog tužioca dobijemo nalog za hapšenje Džamila Hasana, koji je najveći kriminalac. Evropski pravni sistemi moraju da priznaju da su u Siriji počinjeni zločini protiv čovečnosti. Sramota je za međunarodnu zajednicu prihvatiti da kriminalac ostaje na vlasti. Mi onda postavljamo pitanje: gde su vaše vrednosti za koje ste se borili vekovima, za ljudska prava, slobodu?

U decembru 2017. godine je Generalna skupština UN-a većinski glasala da se stvori trostruki međunarodni nezavisni nepristrasni mehanizam - pravno telo koje bi radilo sa civilnim društvom i pripremilo sav dokazni materijal sa organizacijama civilnog društva koje se time bave“.

Žumana je navela konkretne korake:

- Treba da prikupimo sve dokaze, da pohranimo te dokaze, da ih čuvamo, da ih analiziramo. I kada budemo mogli da taj slučaj podnesemo pred pravosudnim organima,
- da ubedimo Rusiju (što je krajnje neizvesno) da se uzdrži od veta u Međunarodnom krivičnom sudu
- da se osnuje posebni sud za Siriju,
- da na pravnom nivou dokažemo da ovaj režim ne može da bude deo budućnosti Sirije, uprkos tome da mi nemamo nikakvog političkog uticaja.

Jelena je pitala o prikupljanja dokaza o ratnim zločinima: „Na koju vrstu dokaza misliš i šta bi vama moglo da bude dostupno?

Žumana:“ Od samog početka, 2011/2012. aktivisti jako puno rade da prikupe što više dokaza. Mislim da je za Siriju prikupljena najveća moguća količina dokaznog materijala do sada. Aktivisti su bili svuda prisutni sa novom tehnologijom, svuda su snimali mobilnim telefonima i odašiljali te video snimke u svet. Ima puno organizacija, na primer Sirijska arhiva koja radi na tom materijalu. Sada je naš pravni centar, u saradnji sa mnogim drugim organizacijama, prikupio dokaza i imamo četiri izgrađena slučaja koja možemo da podnesemo saveznom tužiocu u Nemačkoj. Imamo jednog fotografa čiji je posao bio da napravi fotografije po bolnicama i on je napravio **59.000** fotografija, od **11.000** žrtava. Tu se prikazuju stravične torture, zločini, izgladnjivanje. To je strašno gledati. U tim centrima za mučenje koji su postojali svuda u Siriji, što je predstavljeno UN-u u Ženevi, ali one ništa nisu učinile. To je veoma snažan dokazni materijal koji koristimo. U mojoj organizaciji imamo dokaze da su te fotografije načinile vazdušne snage obaveštajnih službi. Zbog toga je sada izdata poternica za direktorom te službe. Naša je organizacija uspostavila saradnju sa mnogima i mi možemo sve te dokaze da podelimo sa javnim tužiocima i to se sada događa. Na kraju, naš konačni cilj je da imamo sve te dokumentovane pravne dokaze, da ih stavimo i pred Putina i da kažemo da takav režim ne može da opstane“.

Nataša Kandić: Pažljivo sam slušala i htela bih da kažem nekoliko komentara koji možda mogu da pomognu. Ono što sam čula jesu velika očekivanja od univerzalne nadležnosti, to znači da bilo koja druga zemlja u svetu, ako ima dovoljno dokaza da optuži nekog iz Sirije. Otuda je nemački tužilac sada izdao optužnicu. Skupiti dokaze za neku optužnicu, mislim za neku organizaciju civilnog društva, vrlo je komplikovano zato što sudovi imaju visoku dokaznu

vrednost. Nevladine organizacije bi mogle da ponude takav dokaz samo u slučaju da snime neko ubistvo, da pribave dokaz, da imaju video traku o tome, kao što smo mi ovde smo uspeli da dođemo do snimka kada srpski policajci streljaju muslimanske civile. To je onda čvrst dokaz za tužilaštvo. Inače, sve drugo što smo skupili, po vrlo jakoj dobroj metodologiji, a sakupili smo više od 30.000 izjava žrtava, preživelih, to za tužilaštvo, kako za međunarodno tako i za domaća tužilaštva, jeste relevantna informacija za njih, koja im služi za odluku o otvaranju istrage. Međutim, Tužilaštvo to mora nezavisno da istraži i potvrdi. Kada potvrdi, onda tog svedoka zovu na sud. Naše iskustvo sa suđenjima, pred međunarodnim krivičnim tribunalom i domaćim suđenjima, a ovde su neke aktivistkinje koje su i svedočile i pratile suđenja, pa mogu da kažu šta je dobro sa suđenjima, a šta su ograničenja. Ono što je dobro je to što sud utvrđuje činjenice, i to ostaje zauvek. Suđenja traju jako dugo, mi imamo Haški tribunal koji je uspeo svega **161** osobu da osudi. Od 2003. do 2018. godine domaći sudovi još manje imaju kapaciteta, a suđenja traju još duže. U Srbiji ima suđenja koja traju od 2003. i još nisu završena.

Mi smo došli do zaključka da su suđenja za ratne zločine jako važna, ali mi smo srećni da smo imali Haški tribunal koji je utvrdio stotine hiljada činjenica. Ali suđenja za ratne zločine su fokusirana samo na počiniocima, tu je žrtva samo kao dokaz. Mi smo onda počeli da zagovaramo pristup iz perspektiva žrtava, da prikupljamo izjave, dokumenta, medijske priloge, kako bismo dokumentovali ko su te **130.000** žrtava rata, da znamo njihovo ime, da znamo okolnosti pod kojima su izgubili život. To niko nigde u svetu nije uspeo da utvrdi. Mi ovde imamo šanse da to utvrdimo zato što je dovoljno toga urađeno, preko Haga, preko domaćih sudova, onda su NVO prikupile puno. Mi smo napravili Koaliciju za pomirenje. Prikupili smo podatke o preko **23.000** žrtava koje su izgubile život u ratovima u Hrvatskoj, BiH i na Kosovu. Mi mislimo da naš sledeći korak mora da bude da nateramo političare da formiraju međudržavnu komisiju koja će da imenuje žrtve, da postoji jedan spomenik, evidencija žrtava, da znamo ime i prezime svakog od njih. I verujemo da to može da bude prepreka da se to ponovo ne dogodi. Prikupljanje dokaza za pokretanje krivičnih postupaka je važno, ali vi ne znate da li će međunarodna zajednica osnovati sud za zločine u Siriji. Univerzalna nadležnost je malog dometa, zato što treba skupiti te važne dokaze. Ono što možete je da pokušate da sve što ste skupile, da posvetite dokumentovanju žrtava. Kada se dokumentuju žrtve, onda se dokumentuju i zločini. To je nešto za budućnost. Vi imate puno žrtava, to je ogroman posao, imate tri puta više žrtava nego mi. Mi nismo imali u vreme kada je bio rat mobilne telefone, te nove medije. Sirija je poznata po tome što je veliki broj aktivista uspeo da snimi zločine u trenutku događaja.

Žumana: Hvala Nataši na komentarima. Veoma je važno i moja je greška bila što nisam naglasila da su glavni dokazni materijali svedoci. Glavni razlog mog prisustva ovde jeste da čujem kako se na ŽS radilo sa svedokinjama, kako se njima davala podrška, jer sam ja angažovana na tim poslovima.

Takođe se slažem da je ta univerzalna jurisdikcija ograničena. Mislim da je to važna karta koju sada treba upotrebiti i mnogi dele moje mišljenje. To Sirijcima neće doneti pravdu, ali sada treba inkriminisati sirijski politički režim da on ne bi bio prihvatljiv u budućnosti. Osam godina zločina koji se odvijaju u Siriji, UN nije uspeo bilo šta da uradi, to je razlog zašto mi pokušavamo da idemo tim pravnim putem.

Pitanja, komentari

Da li je tačno da je Asad izglasao zakon o oduzimanju imovine izbeglicama, koje se moraju vratiti do jednog perioda, a onda oduzima sve? (Staša)

Žumana: „Zakon broj 10 kaže da mnogi Sirijci koji su van zemlje pod izgovorom da žele da otpočnu obnovu, izgradnju, kordinišu projekte. Taj rok za žalbu je mesec dana. To znači da se otima imovina **sedam miliona** Sirijaca u oblast u koju nikako ne mogu da se vrate. Oni bivaju deportovani, ili prinuđeni da pobegnu. U gradu Dari, 40 kilometara od Damaska, koji je praktično ispražnjen, naseljeni su Iranci, mnogi stanovnici koji sada žive u Damasku ni njima nije dozvoljeno da se vrate. To su demografske promene koje se nameću.

Staša: Da li je kurdska samouprava u Rožavi važna za sirijsku opoziciju? Kakvi su odnosi?

Žumana: Veoma je komplikovana situacija. Iz te oblasti se izvezla propaganda o demokratiji, nešto što se jako dopada Evropljanima, ravnopravnost i jednakost, zastupljenost žena svuda. Međutim, oni su regrutovali žene da se bore protiv ISIL-S, bilo JE puno kidnapovanja devojaka iz škola koje su slane u borbe. To je za samoupravu u Rožavi demokratija! Oni su konfiskovali mnoge kuće, uradili mnoge protivpravne stvari, ali pošto su saveznici Zapada, na to se žmuri. Prošle godine na univerzitetu u Padovi, govorile smo o tome, rekle smo da imamo dokumentaciju o tome. Onda su iz publike vikali su na nas da to nije tako, da su oni videli žene koje su tamo angažovane, da mi lažemo.

Predstavnici Rožave imaju jako dobar način obmane, odnosa sa medijima, pozivanja parlamentaraca da dođu i vide kako žene tamo učestvuju. I ja sam imala poziv da idem tamo, ali ja zbog svojih obaveza nisam uspela to da odem. Samoupravu u Rožavi želi da steknu nezavisnost ili da se napravi podela Sirije uz pomoć SAD, ali mi Sirijci u ovom trenutku nismo ni za takve aranžmane.

Sabina: Veliki broj Sirijaca koji prolaze kroz naše zemlje ima puno snimaka zločina u svojim telefonima. Ima jako puno djece bez pratnje. Svi koji su došli imaju nekog ko je tamo u zatvoru. Mi smo imali jednu djevojčicu iz Rožave sa porodicom, koja je bila regrutovana. Njen otac tvrdi za nju da je tamo bila silovana. On mi je dao papir da kopiram koji to dokazuje. Možda i o izbeglicama trebate misliti u tom procesu prikupljanja činjenica.

Žumana: Nemci se žale da Sirijci kao izbeglice imaju mnogo dobre mobilne telefone, bolje nego Nemci. Mobilni telefon je naš život, to je veza sa ljudima koji su u zemlji. Možemo se odreći hrane, ličnih predmeta, ali ne i telefona. Jako je važno bilo na tom teškom putu imati mobilni telefon. Pozajmljivali su novac, uzima se mobilni telefon da bi uspeali da dođu u Evropu tražeći zaštitu. Čitav naš život, naša sećanja sve je u tom telefonu.

Pinar je govorila o aktuelnoj situaciji u Turskoj:

„Krajem marta imali smo lokalne izbore za gradonačelnike gradova. Na tim izborima se okupila opozicija: Kurdi, republikanci, nacionalisti iz drugog tabora. Bivši fašisti su postali neprijatelji vladajuće partije. U ovom trenutku u Turskoj je 200.000 osoba u zatvorima. Nije moguće da se tri osobe okupe na ulici i protestuju jer bi bile uhapšene i poslate u zatvor, univerziteti nisu bezbedni ni slobodni. Ovog trenutka mogu da kažem da ovi izbori predstavljaju pobjedu.

U Istanbulu još uvek nisu objavljeni zvanični rezultati izbora zato što se stalno ulažu neki prigovori. Mi nemamo levičarsku opoziciju, zato što su najbolji ili ubijeni ili su u zatvoru, ili se bore u Siriji, tu mislim na Kurdsku radničku partiju/PKK; mnogi levičari su pobjegli u

inostranstvo, pa smo oslabljeni. Ipak, sa optimizmom gledam na situaciju u Turskoj i mislim da bismo mogli da promenimo situaciju u našoj zemlji. Hoću da ispričam nešto o jednoj ženi koja je bila bivša članica turskog parlamenta. Lejla Guven štrajkuje glađu više od 150 dana. Ona zahteva ukidanje izolacija u samicama u zatvorima. Njeni drugovi, puno njih je počinilo samoubistvo zbog izolacije, osmorica njih do sada. Lejli se štrajkom glađu se bori za slobodu političkih zatvorenika“.

Alessandra: 29. marta 2019. u Veroni je protest kao kulminacija veoma retrogradnih političkih strujanja u Italiji. Ja ću govoriti takođe koje su bile aktivnosti protiv tih desničara. Ja ću da vam objasnim šta je pozadina tih dešavanja, prvo retrogradnih pa onda reakcija na to. Taj dan je morao da bude Dan porodice: okrugli stolovi o porodici, bračnim odnosima, ukidanje zakona 174 (Zakona o abortusu, u Italiji legalizovan 1978.) itd. To je bila manifestacija koja nas je vratila više decenija unazad. Nisu učestvovali samo građani, nego i razni ministri, ministar unutrašnjih poslova M. Salvini, ali i ministar zdravlja. Iza svega toga stoji osmišljavanje određenog zakonskog projekta predloženog u avgustu sa ciljem da se 'sačuva tradicionalna porodica'. Tu je i čitav niz odredbi o zaštiti dece i obaveznog posredovanja u slučaju razvoda, što uglavnom pogađa žene.

Trebalo je da bude 29. mart vrhunac slavlja ovih zakonskih predloga. Međutim, desilo se nešto drugo, bio je ogroman odgovor protiv ovog zakonskog predloga. Protesti su trajali tri dana. Jedna od najvažnijih organizacija jeste 'Nijedna manje/Ni una di meno', sindikalne organizacije, kao i sve lgbt organizacije. Tog dana je bilo 150.000 ljudi protiv nazadnjaka. Protest je pokazao da postoji ogroman otpor ovim zakonskim projektima. Uprkos građanskom otporu ovi zakonodavci hoće da nastave sa svojim zakonskim projektom.

Margherita: Ovaj zakon je zapravo finansijsko prisvajanje reproduktivne moći žena. Onaj koji je moćniji a to je roditelj muškarac određuje način u kojim će uslovima dete da se odgaja. Uglavnom su žene na gubitku. Tzv. porodični medijatori zarađuju jer to više nije besplatna usluga kao do sada. Po sadašnjem zakonu, onaj ko ne plaća alimentaciju biva kažnjen, a novim zakonom bi bilo isključeno. Žene koje to ne bi mogle da plate izgubile decu. Iza toga stoji pokret očeva.

Što se tiče homoseksualnih zajednica, zakonom je utvrđeno da roditelji mogu da budu dve majke ili dva muškarca: roditelj 1 i roditelj 2. To bi ovim novim zakonom bilo izbrisano i ukinuto, moralo bi da se kaže 'otac i majka'.

Po ovom zakonskom projektu, fetus ima svojstva pravnog subjekta, tj. embrion ima pravo nasleđivanja i pre nego što dođe da na svet. Embrion u utrobi može da bude usvojen pre nego što dođe na svet. Svi lekari mogu da kažu majci da se ne brine, da ima onih ko hoće da usvoji to dete.

Naš pokret protiv ovih zakonskih projekata je ogroman. Tražili smo ne samo mi, kao građanke, nego da se naš gradonačelnik Torina izjasni protiv ovog zakona. I on je to uradio prvi u Italiji. Svaki put kada desnica napreduje u vlasti, prve gubitnice su žene. To je opšte poznato. U severnoj Italiji, u Pijemontu, kada je došla na vlast separatistička partija, hteli su da u svim savetovalištima budu oni koji se bore za život fetusa, protiv abortusa. Mi smo morale da se borimo za Zakon o abortusu koji je usvojen 1978. Žensko telo je bojno polje i to ne samo u ratu, već je žensko telo oružje u rukama političara. Sa desnicom je uvek isto.

Jadranka je govorila o prvoj **Paradi ponosa** u Sarajevu:

„8. septembar 2019. je odabran kao dan prve Povorke ponosa u Sarajevu. Za razliku od iskustva u regiji, proces je bio dugotrajan i imali smo negativna iskustva. Ovaj put Organizacioni odbor koji ima 15 osoba, čine pojedinci i pojedinke a ne organizacije. Organizacije nisu htjele da idu u javnost, jer u NVO sektoru ima ljudi koji tu profesionalno rade, nisu aktivisti. U roku od devet dana, napravili smo analizu reakcija: tu su pozivi na linč, spaljivanje i izolaciju itd. Bakir Izetbegovića, njegovi zastupnici/e u federalnim i kantonalnim nivoima su protiv. Bez obzira što svaki dan neko poziva na linč, neverovjatan broj ljudi podržavatelja, javno se oglašava. *Nahla*, organizacija muslimanskih žena, je dala saopštenje da podržava Paradu. Ima nade. Senad Pećanin je napisao podršku. Sedam čuvenih advokata nam se stavilo na raspolaganje. Imamo preko 100 imena podrške. Mi ne želimo političke partije, nego pojedince.

Strašno je što je na velikom derbiju, bile su parole protiv Parade, pa smo uputili protest UEF- i. Dvije devojke su napadnute. Mi smo izdali saopštenje.

U nastavku je napravljen plan aktivnosti za naredni period, koje je par dana nakon ovog skupa poslat učesnicama.

Evaluacija: Šta ti je na ovom sastanku bilo najznačajnije?

Učesnice susreta su istakle najvažnije tačke koje i po učestalosti:

1. Učešće međunarodnih prijateljica, pre svega iz Sirije i to je značajno na više nivoa:

- *Upoznavanje iz prve ruke sa situacijom u Siriji:* „Mnogo smo saznale o Siriji, to mi je jako važno i poučno“ (*Marica, Jovanka*); „Žumana nam je pričala o Siriji iz perspektive koju do sada nisam znala“ (*Mirjana*); „Od Žumane sam čula pravu istinu o Siriji i to je za mene vrlo važn *00*“ (*Mira*); „Priča Sirijke me takla kao da je sa nama oduvijek. U srcu mi je od prvog momenta“ (*Zaga*)
- *Upoznavanje sa iskustvima ženskog pokreta u Italiji, Turskoj, Siriji:* „Važno mi je što su prenela njihova iskustva jer je to najrealnije“ (*Milka*); „Dragocena su nam iskustva borbe i otpora žena iz Sirije i Turske. Svaki model može da bude primer, ali su najvažnije vaše potrebe“ (*Nadežda*).
- *Mogućnost da prenesemo naša iskustva o ŽS i podržimo pokretanje ŽS u Siriji i drugde:* „Važno što i Sirijke imaju potrebu da pokrenu ŽS u Siriji, da nauče od nas“ (*Milka, Suvada*); „Meni je značajno da ŽS sve više dobija na značaju i da svi dolaze da se raspituju, da smo uradile pravu stvar“ (*Binasa*); „Drugarice iz Sirije i Turske čeka duga borba i potrebna vam je snaga koju možete i ovdje da skupite. Samo treba da idu naprijed“ (*Šaha, Rejha*); „Najbolje se učinci ŽS vide po broju prezentacija u Italiji. Italijanke su žene od kojih ja učim šta je solidarnost. Lijepo je čuti da ste inspiracija nekome da dođe“ (*Sabina*); „Drago mi je što nam je važan internacionalizam. Važno nam je da brinemo o onome što se dešava u svijetu. Mi smo došle do tačke da naša znanja i iskustva možemo da prenosimo dalje“ (*Staća*).
- *Feministička solidarnost u prenošenju naših iskustva ŽS:* „Drago mi je što sam čula kako žene u Italiji rade prezentaciji ŽS, hvala vam na tome“ (*Nadežda*)

2. Za međunarodne prijateljice susret je politički značajan jer:

„Pokazuje vašu viziju budućnosti. Nema tog parčeta papira koji može da zameni ovu vrstu kontakata“ (*Margerita*)

„Saznala sam sa kakvim teškoćama vi morate da se suočite. Važno je to što vi ne odustajete i što se ne predajete. Nadam se da ću vam biti od koristi u budućnosti“ (*Alesandra*)

„Ovaj sastanak mi je dao snagu da se vratim u moju zemlju i borim se za žene koje pate. Mislim da će mi biti od velike pomoći ono što sam ovde naučila“ (*Pinar*)

„Stvarno mi je čast i drago mi je da sam mogla da budem sa vama. Vrlo sam pozitivno iznenađena. Potpuno je različita stvar čitati ili susresti osobe direktno. Jako je inspirativno videti odnose i komunikaciju. Dobila sam puno ideja, puno sam motivisana onim što sam čula i znam da odmah moram da radim na osnaživanju civilnog društva. Drago mi je što sam mogla da budem sa vama, i nadam se da će i druge žene iz Sirije moći da se susretnu sa vama i razmene iskustva“ (*Žumana*).

3. Nastavak procesa ŽS značajan je u emotivno/moralnom, političkom, obrazovnom smislu:

„Ovo mi daje snagu da živim, da se ohrabrim. Kada me pozovete, obradujem se“ (*Refija, Nura*)

„Hvala vam što mi dajete snagu da idem dalje“ (*Merima*)

„Impresionirana sam. Hvala svima“ (*Jasminka*)

„Drago mi je da smo pune optimizma i radujem se sledećem susretu“ (*Mirjana*)

„Ovo mi je prvi sastanak ŽS. Najviše me je iznenadila i prijatno obradovala bliskost i prisnost kojom su mene žene primile i ta prisnost. To je nešto što je na mene jako uticalo“ (*Dana*)

„ŽS nije bio projekat, nego inicijativa koja traje i dan danas. Svjedokinje su me nadmašile, nadmašile same sebe po dostojanstvenosti. Da dospjem u krizu, njima bih se obraćala za pomoć“ (*Mira*)

„Hvala vam što prihvatate izazov da učimo zajedno. Hvala svjedokinjama i aktivistkinjama koje nam, svojim riječima, pomažu da oblikujemo nove metode i teorijske teze“ (*Stasha*).

„Drago mi je što nastavljamo da učimo, što djelimo, što širimo solidarnost, što dobijamo i dajemo podršku, što izdržavamo, što se opiremo i držimo za ruke“ (*Ljupka*).

Javne prezentacije Ženskog suda – feministički pristup pravdi

Donosimo kratak izveštaj predstavljanja Ženskog suda u akademskim institucijama, kako na prostoru bivše Jugoslavije tako i u evropskim zemljama i SAD-u. Izveštaj se odnosi na period nakon održavanja Ženskog suda – feministički pristup pravdi u Sarajevu (7.-10. maj 2015.).

2015.

Madrid, Španija, 27. oktobar – predavanje u Institutu za filozofiju i društvena istraživanja (Instituto de filosofia e investigaciones sociales) Staša Zajović držala sam predavanje od 2 sata o feminističkom pristupu pravdi a posebno o ŽS, bilo je prisutno preko **20** naučnika/ca – istoričara, antropologa, umetnika/ca.

Venecija, 14. decembar – na međunarodnoj konferenciji „1995-2015. – 20 godina hladnog mira u Bosni i Hercegovini“ (1995 – 2015, 20 anni di pace fredda in Bosnia ed Herzegovina), u sesiji Pravda žena (Giustizia delle donne) o ŽS su govorile: *Rejha Avdić*, udruženje žena Srebrenice, Tuzla, BiH; *Staša Zajović*, Žene u crnom, Beograd i *Marianita D’Ambrogio*, Žene u crnom, Padova. Konferencija je održana u organizaciji Univerziteta Ca’Foscari, Venecija.

2016.

Novi Sad, 5. mart 2016. - **Javna prezentacija Ženskog suda** održana je na Univerzitetu u Novom Sadu – ACIMSI Centar za rodne studije, Novi Sad, u prisustvu dvadesetak osoba (**20**), uglavnom studentkinja rodni studija, novinara Nezavisnog udruženja novinara Vojvodina i par aktivistkinja.

Nakon kratkog uvodnog dela i predstavljanja (Svenka Savić, prof. emerita Univerzitet, Novi Sad i Staša Zajović, Žene u crnom, Beograd), govorile su svedokinje na Ženskom sudu održanom maja 2015. godine u Sarajevu.

Tanja Đurić Kuzmanović, prof. dr Univerzitet u Novom Sadu je govorila o svom iskustvu saradnice na ŽS po pitanju socio-ekonomskog nasilja, a pre svega o oblicima ekonomskog nasilja nad ženama u ratnom i poratnom periodu, o brutalnom kršenju radnih prava žena u procesu pljačkaške privatizacije, ali i o otporu žena.

Svenka Savić je govorila o zajedničkom pređenom putu prožimanja i povezivanja feminističkog aktivizma i teorije, o značaju ŽS za akademsku zajednicu.

20. maj, Njujork - na Njujorškom Univerzitetu (New York University) Indira Kajošević-Škorić (90-ih godina je bila aktivistkinja Žena u crnom iz Beograda) je imala izlaganje o Ženskom sudu i rodnoj pravdi na Zapadnom Balkanu. Ovoj sesiji je prisustvovao velik broj uglednih feministkinja, naučnica i aktivistkinja (Ann Snitow, Nanette Funk, Sonia Robbins, Pamela Spees), i kolege i kolegice sa NYU.

28. maj, Udine (Italia) – Žene u crnom Italije su organizovale javnu prezentaciju Ženskog suda u bivšoj Jugoslaviji, na kojoj su govorile učesnice događaja u Sarajevu (maj 2015.): Marianita D'Ambrogio (ŽUC Padova) i Melita Richter, istraživačica na Univerzitetu iz Trsta. Razgovor je moderirala Annalisa Comuzzi, aktivistkinja Žena u crnom iz Udina.

2017.

Pula, 11. april 2017. – Prezentacija je održana je na Filozofskom fakultetu u Puli, u prisustvu oko **25** osoba (nastavnog kadra i studenata FF). Učestvovala su svedokinje: Ljubica Anđelković Đukić, Novigrad, Milica Miladinović, Zagreb, Nadežda Kostić, Kruševac, Marica Šeatović, Novska, Jovanka Carević, Zagreb; organizatorke: Nela Pamuković, Biserka Momčinović i Staša Z.

Beograd, 30. maj – održana je na Fakultetu političkih nauka Beogradskog univerziteta, u organizaciji aktiviste Žena u crnom i studenta pomenutog fakulteta Stefana Milosavljevića, a uz učešće članice Međunarodnog sudskog veća Ženskog suda Latinke Perović, saradnice ŽS Snežane Milivojević, kao i svedokinja: Sabina Talović (Pljevlja, Crna Gora), Marica Šeatović (Novska, Hrvatska), Marija Kovačev i Nadežda Kostić (Srbija), organizatorki Staše Zajović, Daše Duhaček. Na početku ove Javne prezentacije oko tridesetak studenata ovog Fakulteta pokušalo je da spreči profašističkim ispadom (vikanjem, vređanjem, glorifikacijom ratnih zločinaca...). Međutim, nakon ovog incidenta nastavljena je debata uz učešće **40** osoba.

2. i 3. jun, Valensija/Španija – međunarodna feministička konferencija “Feminario Valensija, Feministički pristup suočavanja sa sadašnjim izazovima” (Feminario Valencia-enfoque feminista a los desafios actuales”). U okviru sesije sesije „Žene u konfliktima” *Staša Zajović* je govorila o Ženskom sudu – feministički pristup pravdi. Konferenciju je organizovao Univerzitet iz Valensije i Uprava za jednakost grada Valensije (Diputacion de igualdad de Valencia).

28. novembar, Beograd – JP je održana na Pravnom fakultetu Univerziteta „Union“, a učestvovala su svedokinje na ŽS (Nadežda Kostić/Srbija; Kruševac, Marica Šeatović, Novska/Hrvatska, Šehida Abdurahmanović, Srebrenica i Rejha Avdić, Tuzla/Bosna i Hercegovina). Nakon projekcije filma u debati je učestvovalo petnaestak studenata i studentkinja Pravnog fakulteta, kao i profesorke i profesori Pravnog fakulteta.

2018.

26. februar, Zagreb- Centar za ženske studije - Na javnoj promociji bilo je prisutno **35** studentkinja a učestvovala su: Nela Pamuković i dr prof. Renata Jambrešić Kirin iz Zagreba, Staša Zajović iz Beograda i Milka Rosić iz Leskovca (organizatorke i saradnice ŽS). *Svedokinje:* Jovanka Carević iz Zagreba, Marija Kovačev iz Novog Bečaja i Marica Šeatović iz Novske.

Studentkinje Ženskih studija iskazale su najveće interesovanja: za feministički pristup pravdi, nekažnjivosti u celoj regiji, aktivnosti u narednom periodu tj. o pripremim aktivnostima za organizovanje ŽS o kršenju radnih prava žena u Srbiji o čemu je govorila Milka Rosić.

10. april, Zagreb , Fakultet političkih znanosti (Kolegij: Mediji i rodne uloge) -

Na javnoj promociji Ženskog suda učestvovala su organizatorke i saradnice ŽS (Nela Pamuković, Renata Jambrešić Kirin, Marijana Senjak i Staša Zajović) i svedokinje: Mirjana Učakar i Marica Šeatović. Bile su prisutne četiri **(4)** studentkinje, organizatorka dr prof. Smiljana Leinert Novosel i Lino Veljak, profesor Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

2. mart – Bilbao (Hegoa), na Univerzitetu Baskije (Universidad del Pais Vasco/Euskal Herriko Unibersitatea) a u organizaciji Instituta za izučavanje razvoja i međunarodnu saradnju (Instituto de estudios sobre desarrollo y cooperacion internacional) Staša Zajović je govorila o Ženskom sudu – feminističkom pristupu pravdi a u okviru seminara „*Izgradnja mira iz ugla feminističkog antimilitarizma- iskustvo Žena u crnom, Beograd*” (Construyendo politicas cotidianas de paz desde feminismo antimilitarista. Mujeres de Negro, Belgrado); događaju održanom prepodne je prisustvovalo oko dvadesetak studenata/kinja postdiplomskih i doktorskih studija.

Nikšić/Crna Gora, 17. oktobar, Filozofski fakultet uz prisustvo **30** studentkinja.

O istorijatu, procesu organizovanja, nastavku rada ŽS su govorile su Ljupka Kovačević i Ervina Dabižinović, dve svedokinje iz BiH (Rejha Avdić i Suvada Selimović) i tri iz Crne Gore (Anka Vukićević, Maja Jovović i Zagorka Matović). Reakcije studentske populacije svedoče o potpunom nepoznavanju činjenica o ratnim zbivanjima, a posebno o odsustvu procesa suočavanja s prošlošću u Crnoj Gori.

2019.

7. jun, Bergamo/Italija – Na Pravnom fakultetu pri Univerzitetu u Bergamu/Universita di Bergamo, u okviru kursa „*Ratno nasilje, pravni i psihosocijalni aspekti*” (Violenze di guerra, profili giuridici e psicosociali). Daša Duhaček i Staša Zajović održale predavanje o Ženskom sudu – feministički pristup pravdi (proces organizovanja, iskustva, naučene lekcije, nastavak

procesa ŽS, izazovi...). Takođe je bio prikazan dokumentarni film o Ženskom sudu, a na ovom događaju je bilo prisutno preko **150** osoba – studenata/kinja, profesora/ki, predstavnici/e pravosudnih organa itd.

Sarajevo, 9. decembar – javna prezentacija je održana u Gradskoj vijećnici, u organizaciji

Žena u crnom, Beograd u saradnji sa predstavnicama Fondacije CURE, Gradom Sarajevo i Filozofskim fakultetom u Sarajevu.

U uvodnom delu programa „**Zašto su nam važna ženska sjećanja?**“ govorele su doc.dr. Jelena Gaković, Filozofski fakultet, Sarajevo i magistra Tatjana Žarković, Fakultet političkih nauka Sarajevo.

O istorijatu, procesu organizovanja Ženskog suda/ŽS, o feminističkom pristupu pravdi govorele su

članice Organizacionog odbora ŽS: Staša Zajović (Beograd), Mira Vilušić (Tuzla) i Jadranka Miličević (Sarajevo).

Potom je prikazan dokumentarni film o ŽS a nakon toga su o učešću na ŽS, kao i u nastavku procesa ŽS govorele su svedokinje:

- *Kadefa Rizvanović*, Sarajevo, BiH
- *Milica Miladinović*, Zagreb/Hrvatska
- *Nadežda Kostić*, Kruševac/Srbija
- *Sabina Talović*, Pljevlja/Crna Gora
- *Reiha Avdić*, Tuzla, BiH
- *Jovanka Carević*, Zagreb/Hrvatska
- *Suvada Selimović*, Đulići/BiH

Ovom događaju je prisustvovalo oko **75** osoba: studenta/kinja sa Filozofskog, Pravnog i Fakulteta političkih nauka i njihovih profesorica, a najviše pitanja se odnosilo na individualni i kolektivni otpor svedokinja, mreže solidarnosti među svedokinjama, pravni učinci ŽS, jačanje nacionalizma u celoj regiji. U razgovoru su takođe učestvovala su i aktivistkinje: Pokreta Majki enklave Žepe i Srebrenice, Udruženje Foča 1992.-1995. itd.

2020.

Ljubljana/Slovenija, 25. februar 2020.- Održana je na Fakultetu društvenih nauka Univerziteta u Ljubljani (Fakultet za socialno delo Univerze v Ljubljani) u organizaciji dr. prof Jelke Zorn.

Učestvovala su svedokinje: Suvada Selimović, Mirjana Učakar, Jovanka Carević i Marica Šeatović a od organizatorki Nela Pamuković, Zagreb i Staša Zajović, Beograd.

Ovom događaju je prisustvovalo oko **200** osoba, najviše studenata/kinja navedenog fakulteta, profesorica, kao i članova i članica udruženja 'Izbrisa'. Sala koja prima oko 120 osoba bila je premala pa su sedeli/e po podu i pažljivo slušali bez prevoda, s tim da je film o ŽS bio titlovan na slovenačkom.

U uvodnom delu Jelka Zorn je govorila o mestima pamćenja izvan nacionalnih diskursa a posebno

Potom je Nela Pamuković govorila o istorijatu i procesu organizovanja ŽS, dok se Staša osvrnula na koncept feminističke pravde. Svedokinje su u uvodnom delu govorile o svojim iskustvima u procesu organizovanja, kao i nastavku procesa ŽS, posebno o odnosima solidarnosti i snage među njima.

U nastavku je prikazan doku-film o ŽS a nakon toga je publika postavljala pitanja o izbegličkom iskustvu Suvade Selimović u Sloveniji tokom 90-ih, o značaju uključivanja zločina/etničkog čišćenja 'Izbrisa' u Sloveniji, o feminističkoj etici brige i odgovornosti – solidarnoj zajednici svedokinja i ostalih akterki ŽS; o učincima ŽS, o metodologiji rada ŽS itd.

Događaju su prisustvovali i mediji koji su odmah narednog dana preneli opširnu informaciju o tome, a urađen je i intervju sa Suvadom S. kako o njenom iskustvu izbeglištva u Sloveniji tako i o iskustvu na ŽS.

Izveštaj priredila: Staša Zajović, Žene u crnom Beograd

Februar 2020.